

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

В. М. Плетенець

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ
ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

Рецензенти:

О. В. Криченко – доктор юридичних наук, доцент, ректор Дніпропетровського гуманітарного університету;

В. Є. Тарасенко – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ;

М. Г. Щербаковський – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології (факультету №6) Харківського національного університету внутрішніх справ

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 24.12.2020 р.)*

ПЗ8 **Плетенець В. М.**
Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія / В. М. Плетенець. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. – 424 с.

ISBN 978-966-992-605-0

У монографії висвітлюються теоретичні засади, засоби інформаційного організаційно-методичного й тактико-криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, яке розглядається як складне та багатоаспектне явище.

УДК 343.985.7:343.36:343.131

ISBN 978-966-992-605-0

© В. М. Плетенець, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ	9
1.1. Історія розвитку криміналістичного вчення про подолання протидію досудовому розслідуванню	9
1.2. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню	26
1.3. Форми протидії на стадіях досудового розслідування	56
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ФОРМ ТА СПОСОБІВ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ	78
2.1. Поняття та способи зовнішньої протидії досудовому розслідуванню	78
2.2. Поняття та способи внутрішньої протидії досудовому розслідуванню	93
2.3. Характеристика суб'єктів та об'єктів протидії досудовому розслідуванню	108
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ	127
3.1. Правові основи подолання протидії досудовому розслідуванню	127
3.2. Джерела інформації в аспекті протидії досудовому розслідуванню, а також можливості її дослідження, оцінки й використання	146
3.3. Ухвалення організаційно-управлінських рішень уповноваженими особами органів досудового розслідування в умовах протидії	167

3.4. Алгоритмізація діяльності уповноважених осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню, та ситуаційна обумовленість такої діяльності	194
3.5. Основні напрямки захисту інформації в умовах протидії досудовому розслідуванню	219
РОЗДІЛ 4. ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ	235
4.1. Особливості подолання протидії досудовому розслідуванню під час проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел	235
4.2. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел	259
4.3. Організаційно-тактичні особливості подолання протидії досудовому розслідуванню під час проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації зі змішаних джерел	289
РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ	314
5.1. Міжнародний досвід у подоланні протидії досудовому розслідуванню та шляхи його впровадження в Україні	314
5.2. Профілактична діяльність уповноважених суб'єктів подолання протидії досудовому розслідуванню	330
5.3. Криміналістичні засоби та методи подолання протидії досудовому розслідуванню	346
ВИСНОВКИ	366
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	377

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДТП	–	Дорожньо-транспорта подія
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗМІ	–	Засоби масової інформації
КК	–	Кримінальний кодекс України
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ України
ОГ	–	Організовані групи
ОМП	–	Огляд місця події
ОРЗ	–	Оперативно-розшукові заходи
СБУ	–	Служба безпеки України
СРД	–	Слідча (розшукова) дія
НСРД	–	Негласна слідча (розшукова) дія
СОГ	–	Слідчо-оперативна група
див.	–	Дивитися
м.	–	Місто
п.	–	Пункт
ст.	–	Стаття
с.	–	Сторінка
т. ін.	–	Таке інше
ч.	–	Частина

ПЕРЕДМОВА

В умовах Євроінтеграційних процесів в Україні, становлення правової й незалежної держави, суспільно-небезпечні діяння набувають усе більше тяжкого й зухвалого характеру, а правопорушники, вдосконалюючи кримінальний досвід, застосовують сучасні можливості науково-технічного прогресу у приховуванні, знищенні та фальсифікації інформації. Усе це перешкоджає швидкому виявленню кримінальних правопорушень та впливає на якість досудового розслідування, нерідко унеможлиблює їх судову перспективу. Працівники органів досудового розслідування, які стикаються зі здійснюваними проявами протидії, досить часто не в змозі протиставити дієвий комплекс заходів, спрямованих на їх подолання.

Про це свідчать статистичні дані Офісу Генерального прокурора України, згідно з якими у 2016 р. було зареєстровано 592 604 кримінальних правопорушення, у 2017 р. – 523 911, у 2018 р. – 487 133, у 2019 р. – 444 130, у 2020 р. – 360 622. Водночас, повідомлення про підозру у 2016 р. було вручено лише у 159 480 кримінальних провадженнях, у 2017 р. – 198 477, у 2018 р. – 191 856, у 2019 р. – 171 691, у 2020 р. – 167 098. Наведені дані свідчать, що підозра оголошується лише в 40 % випадків від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Потерпілі, не відчуваючи охорони своїх прав, свобод і законних інтересів, а також забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду звертаються до Європейських судових інституцій із позовами до України. При тому втрачаються не тільки величезні кошти на їх задоволення, а й опиняється під загрозою репутація нашої держави на міжнародному рівні як правової. Серед причин, що впливають на низьку результативність розслідування, – недостатня наукова розробка цієї проблеми, відсутність ефективних рекомендацій для уповноважених осіб органів досудового розслідування, які в кримінальних провадженнях стикаються з протидією з боку зацікавлених осіб. Крім того, існує

низка об'єктивних і суб'єктивних причин, через які суб'єкти розслідування припускаються суттєвих помилок і прорахунків в оцінці протидії та обранні засобів та методів її подолання. Відсутність теоретично розроблених та практично апробованих комплексів заходів з подолання протидії негативно впливає не тільки на стан розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а й рівень їх виявлення. З огляду на зазначене, забезпечення діяльності співробітників органів досудового розслідування в Україні вимагає постійного оновлення з урахуванням сучасних потреб практики, а також новітніх досягнень, у тому числі криміналістичної науки.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали основоположні роботи вітчизняних і зарубіжних учених, які зробили вагомий внесок у розробку кримінально-процесуальних, криміналістичних та оперативно-розшукових основ розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: Т.В. Авер'янової, Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, Е.У. Бабаєвої, О.М. Бандурки, І.В. Басистої, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, В.В. Бірюкова, В.І. Василінчука, О.М. Васильєва, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, М.Л. Грібова, О.М. Гуміна, В.В. Дарагана, В.Г. Дрозд, В.А. Журавля, С.Ю. Журавльова, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, В.М. Карагодіна, Н.С. Карпова, О.В. Капліної, А.М. Кислого, О.В. Кириченко, Н.І. Клименко, В.А. Колесника, О.Н. Колесниченко, В.О. Конової, В.П. Колмакова, В.П. Корж, М.В. Корнієнка, В.С. Кузьмічова, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, Л.М. Лобойка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, В.А. Мисливого, С.І. Мінченка, І.А. Ніколайчука, Д.Й. Никифорчука, В.Т. Нора, О.В. Одерія, В.Л. Ортинського, І.В. Пирого, О.О. Подобного, М.А. Погорецького, М.І. Порубова, О.В. Пчеліної, М.В. Салтевського, О.В. Сачка, М.Я. Сегая, Д.Б. Сергєєвої, О.П. Снігерьова, С.М. Стахівського, Р.Л. Степанюка, А.В. Столітнього, С.В. Слінька, М.П. Стрельбицького, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, В.В. Тіщенко, В.В. Трухачова, В.Г. Уварова, Л.Д. Удалової, І.Ф. Хараберюша, П.В. Цимбала, М.С. Цуцкірідзе, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, В.В. Шендріка, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського, О.Г. Шило, М.Є. Шумила, В.В. Юсупова, О.О. Юхна, М.П. Яблокова та ін.

Заслужують на увагу й роботи вітчизняних науковців щодо дослідження різних аспектів протидії розслідування на рівні кандидатських дисертацій, зокрема: Р.М. Шехавцова «Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями)» (м. Київ, 2003 р.); О.В. Александренко «Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню» (м. Київ, 2004 р.), Б.В. Шура «Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами» (м. Харків, 2005 р.); І.В. Грицюка «Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування» (м. Ірпінь, 2012 р.), О.І. Ромців «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (м. Львів, 2016 р.); Р.В. Мудрецького «Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях» (м. Кривий Ріг, 2019 р.); М.С. Чесакової «Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування» (м. Харків, 2019 р.) та ін.

Проте, протидія досудовому розслідуванню як чинник розслідування більшості кримінальних проваджень не знайшла свого вирішення. Таким чином, склалися передумови для формування концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, у якій би всі питання розглядалися комплексно та мали б як теоретичне (збагачення криміналістичної науки теоретичною концепцією), так і практичне значення («озброєння» уповноважених осіб дієвим інструментарієм у боротьбі зі злочинністю).

Зазначене у своїй сукупності окреслило актуальність визначеної проблематики, її наукову, теоретичну й практичну значимість. Дана монографія є спробою розкрити проблематику криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню.

Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

1.1. Історія розвитку криміналістичного вчення про подолання протидії досудовому розслідуванню

Злочинність завжди перебувала в полі зору дослідників, якісні та кількісні показники якої ставали закономірним відбиттям політичних, соціально-економічних, правових й інших процесів в суспільстві. Протидія, як закономірний процес розвитку злочинності, стала можливою у зв'язку із формуванням для цього передумов, що забезпечили не тільки її існування, а й подальше її вдосконалення. Так протидія з поодиноких проявів, що ускладнювали діяльність суб'єктів розслідування, перетворилась на проблему, яка унеможливила реалізацію покладених на зазначених суб'єктів функцій, що в межах держави набувало суттєвого значення.

Це обумовило формування та розвиток криміналістичного вчення про протидію досудовому розслідуванню, якому тією чи іншою мірою приділяли свою увагу значна кількість дослідників. Вивчення змісту їх робіт обумовило формування двох груп їх думок. До першої групи нами включені позиції тих науковців, котрі розглядають становлення теорії подолання протидії досудовому розслідуванню в хронологічній послідовності.

Так у підрозділі: «Генезис поняття «протидія розслідуванню злочинів» у криміналістичній науці» І.В. Грицюком розглянуто історичні аспекти формування умов зародження та становлення розглядуваної наукової категорії¹.

¹ Грицюк І.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. С. 11–29.

Проводячи аналіз становлення теорії подолання протидії розслідуванню, В.О. Шурухнов акцентує увагу на ключових дослідженнях, що обумовили накопичення знань, формування наукової¹. Подібного роду дослідження можна зустріти й в інших науковців.

До другої групи нами віднесені позиції вчених, котрі виділяють окремі найбільш вагомі в становленні досліджуваної теорії етапи. Так, Е.У. Бабаєва визначає наступні періоди розвитку. На першому етапі (60 роки ХХ століття) визначається здійсненням збору емпіричних даних щодо способів вчинення правопорушень. Другий етап пов'язаний зі створенням основ криміналістичного вчення про подолання протидії попередньою розслідування (В.М. Карагодіним, 1992 р). Третій етап (з 1995 року) охарактеризований як продовження накопичення емпіричних даних, їх узагальнення та аналіз, розробка окремих положень тактики подолання протидії попереднього розслідування². Потребує уваги й виділені І.В. Тишутиною такі етапи: 1 етап – з середини 60-х до кінця 80-х років ХХ ст.; 2 етап – 90-і роки ХХ ст. до 2001 р.; 3 етап – з 2001 р. дотепер³. Заслуговує на визнання й позиція А.В. Шмоніна, який виділяє три етапи (до 60 років ХХ ст., з середини 90-х років ХХ ст. та сучасний етап)⁴. Не меншої уваги потребують й етапи формування досліджуваної наукової категорії, запропоновані О.І. Ромців. Авторкою визначено, що розвиток теорії формувався впродовж трьох етапів: перший (початок ХХ ст. – 1960 р.) – поява окремих поглядів на проблему; другий (1960 р. – кінець 90-х років ХХ ст.) – зародження теорії подолання протидії; третій період (сучасний період незалежності України), який спричинив

¹ Шурухнов В.А. Генезис теории противодействия расследованию преступлений во взглядах ученых и перспективы ее развития. Проблемы в российском законодательстве. 2013. № 2. С. 262–265.

² Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2006. С. 9

³ Тишутина И.В. О развитии криминалистической теории преодоления противодействия расследованию преступлений *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-razvitiikriminalisticheskoy-teorii-preodoleniya-protivodeystviya-rassledovaniyu-prestupleniy/> (дата звернення: 20.05.2020).

⁴ Шмонин А.В. Криминалистическое учение о противодействии расследованию преступлений: современное состояние и пути развития. *Труды Укадемии управления МВД России*. 2011. № 3(19). С. 10–18.

появу сформованого наукового вчення про подолання протидії під час розслідування¹. У порівнянні наведених позицій думок учених можна констатувати схожу, проте, дещо відмінну кількість за часовими проміжками етапів. Більшість аналізованих нами досліджень науковців визначаються характеристиками становлення досліджуваної наукової категорії, проте, без урахування соціальних, економічних та інших процесів у державі. Це, на нашу думку, ускладнює розуміння причин, факторів, специфіки, що визначали формування та розвиток розглядуваної наукової категорії. Крім того, потребують перегляду кількість та, відповідно, проміжки етапів формування подолання протидії досудовому розслідуванню.

Інтенсивний розвиток усіх сфер суспільного життя, спричинений науково-технічним прогресом, ускладнює можливість прогнозування подальших перетворень протидії досудовому розслідуванню без пізнання процесів минулого, що її формування до сучасного стану. У зв'язку із цим здійснено періодизацію із поділом на п'ять етапів, котрі, на нашу думку, повною мірою відображують досліджувані процеси.

1 етап (до 70-х років ХХ сторіччя) характеризується накопиченням наукових знань та формуванням передумов виникнення поглядів на протидію як складову способу вчинення кримінального правопорушення. Цей час визначається тотальними репресіями, що з одного боку суттєво розпорошили інтелігенцію як клас й ускладнило розвиток науки й техніки, зокрема й відновлення після Другої світової війни економіки, а з іншого – обумовили суттєвий стан злочинності тощо. Незважаючи на те, що перші згадки про прояви протидії досудовому розслідуванню належали ще Г. Гросу², довгий час наукові дискусії точилися лише навколо такої форми протидії, як маскування злочину та його місця в системі криміналістичної характеристики. Через те сформувалися окремі позиції вчених, зокрема: дії з приховування

¹ Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.І. Ромців. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. С. 7.

² Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.

включаються в зміст способу вчинення злочину (Н.О. Сенчик, Г.Г. Зуйков¹ та інші); можливість окремого існування не охоплених єдиним наміром способів вчинення та приховування злочину (В.П. Колмаков, О.Н. Колесниченко² та інші). Значної уваги набувають роботи, що присвячені діяльності слідчого з виявлення та подолання неправдивих свідчень із використанням рефлексії (А.Р. Ратинов)³; основам виявлення та подолання конфліктів (В.А. Лефевр, Л. Смолян та ін.)⁴. Потребують визнання й роботи, що заклали підвалини криміналістичної науки в цілому та формували знання щодо способу вчинення злочину, зокрема: С.С. Степичева «Розслідування розбоїв» (1955 р.)⁵, у методичному посібнику якого здійснено спробу формування рекомендацій з організації діяльності розслідування окремої категорії злочинів на підставі вивчених способів вчинення; З.Г. Самошиної «Криміналістичне ототожнення людини за ознаками зовнішності» (1963 р.)⁶, у якій вирішувалися потреби практики в ідентифікації осіб за ознаками зовнішності; К.Д. Шатила «Усне опитування як метод активного розшуку» (1960 р.)⁷, де приділена увага різним аспектам побудови спілкування, спрямованого на отримання інформації, у тому числі замовчуваної; А.М. Сербулова «Тактичні вимоги до організації розслідування» (1969 р.)⁸, у котрому зосереджено увагу на значенні та можливостях тактики в діяльності слідчих; А.М. Ларина «Розслідування по кримінальній справі.

¹ Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. Москва, 1970.

² Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Колесниченко. Харьков, 1965.

³ Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике. Правовая кибернетика. Москва, 1970.

⁴ Лефевр В.А., Смолян Л. Алгебра конфликта. Москва, 1968.

⁵ Степичев С.С. Расследование разбоев : метод. пособие / С.С. Степичев. Москва, 1955. 144 с.

⁶ Самошина З.Г. Криминалистическое отождествление человека по признакам внешности : лекция для студентов юридических вузов / З.Г. Самошина. Москва : Изд-во МГУ, 1963. 40 с.

⁷ Шатило К.Д. Устный опрос как метод активного розыска / К.Д. Шатило. Труды высшей школы МВД СССР. Вып. 2. Москва, 1960. 332 с.

⁸ Сербулов А.М. Тактические требования к организации расследования преступлений / А.М. Сербулов. Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 6. Киев, 1969. 416 с.

Планування, організація» (1970 р.)¹, у якій наголошено на можливості підвищення ефективності діяльності органів попереднього розслідування шляхом належного його планування та організації; Б.І. Таскиним «Попередження та припинення злочинів силами зовнішньої служби міліції» (1960 р.)², де наводяться основи розробки заходів упередження різних видів кримінальних правопорушень тощо. Таким чином, на даному етапі закладаються основи для накопичення знань у формуванні криміналістичної науки. Проте, термін «протидія» не знайшов свого поширення в наукових колах.

II етап (з 1971 р. по 1991 р.) характеризується зародженням та становленням наукової думки про протидію як окремого явища розслідування. Одночасно з цим відбувається загострення внутрішньо-державних процесів та проблемами, що тривалий час не вирішувалися й призвели до періоду «застою». Злочинність у цей час набуває суттєвих ознак організованості, а правоохоронна система, що фінансується за залишковим принципом, переживає занепад, відтік кадрів, котрі досить часто поповнюють лави злочинних угруповань. Цим, з одного боку, посилюється рівень протистояння злочинців, котрі досконало володіють знаннями, навичками, досвідом, методами діяльності в правоохоронних структурах, діють жорстко, досить часто на випередження, приймаючи заходи з ускладнення (унеможливлення) їх викриття й притягнення до відповідальності. З іншого – напрацювання досвіду кадровим складом органів досудового розслідування вимагає часу, що досить часто призводить до безкарності злочинів. Своєчасно не притягнуті до відповідальності, відчуваючи безкарність, вдосконалюючи навички протиправні дії, у тому числі із використанням найновіших розробок науково-технічного прогресу, формують ситуацію суттєвого «відставання» в цьому протистоянні співробітників органів досудового розслідування. «Урівняти» зазначене покликані наукові розробки, зокрема й учених-криміналістів. Кількість здійснюваних ними досліджень, на нашу думку, є прямим відображенням запиту практики в боротьбі

¹ Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А.М. Ларин. Москва : Юрид. лит., 1970. 224 с.

² Таскин Б.И. Предупреждение и пресечение преступлений силами наружной службы милиции / Б.И. Таскин. Труды высшей школы МВД СССР. Вып. 2. Москва, 1960. 332 с.

зі злочинністю. Даний етап характеризується інтенсивним накопиченням емпіричного матеріалу, що має описовий (збір відомостей про види протидії та способи їх подолання тощо) характер. Основною задачею виступають збір та фіксація фактів, що дозволяють стверджувати про створення теоретичних побудов – основ криміналістичного вчення про протидію досудовому розслідуванню.

Більш активні наукові пошуки характеризуються розробками всіх структурних компонентів системи криміналістичної науки. Так у рамках розділу «Криміналістична техніка» основними роботами, що можуть бути виділені, є наступні: З.І. Митрохиної «Про судово-психологічну експертизу» (1975 р.)¹, де акцентовано на аспектах проблем розвитку та станів, у яких перебувають учасники розслідування, що набуває значення у виявленні неправдивих свідчень, фактів тиску на відповідних учасників; О.О. Ложкевича «Підготовка до призначення фоноскопичної експертизи» (1981 р.)², автором якої зосереджено увагу на можливостях використання результатів вказаної експертизи в слідчій діяльності; І.Ф. Крылова «Криміналістичне вчення про сліди» (1976 р.)³, що наповнює криміналістичну науку та практику діяльності якісно новим підходом до відображень злочинної події; В.Г. Малышева «Використання інформації про зовнішність злочинця, який зник в оперативно-розшукових заходах» (1977 р.)⁴, присвячується висвітленню можливостей використання в організації та затримання злочинців за ознаками зовнішності «по-гарячих» слідах тощо.

Не менш активно здійснюються дослідження в рамках розділу «Криміналістична методика», зокрема: Г.М. Мудьюгиним

¹ Митрохина З.И. О судебной-психологической экспертизе / З.И. Митрохина // Криминалистика и судебная экспертиза : республиканский межведомственный сб. науч. и науч.-метод. работ. Вып. II. Київ, 1975. 460 с.

² Ложкевич А.А. Подготовка и назначение фоноскопической экспертизы : метод. письмо № 47. / А.А. Ложкевич, В.А. Снетков, В.А. Чиванов, В.Л. Шаршунский. Москва, 1981. 24 с.

³ Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах / И.Ф. Крылов. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. 200 с.

⁴ Малышев В.Г. Использование информации о внешности скрывшегося преступника в оперативно-розыскных мероприятиях / В.Г. Малышев. Актуальные проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : матер. конфер. МВД СССР. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1977. 252 с.

«Розслідування вбивств, замаскованих інсценуваннями» (1973 р.)¹, де розглянуто основні особливості виявлення ознак різних видів інсценувань, як негативних обставин, схеми поведінки винуватців та проведення розслідування; О.М. Васильєва «Проблеми методики розслідування окремих видів злочинів» (1978 р.)², у якому акцентовано на особливостях організації розслідування з приділенням окремої уваги способу вчинення; П.С. Кузнецовим «Деякі питання вивчення особи злочинця під час огляду місця події» (1980 р.)³, де зосереджено увагу на зв'язку між виявленими на місці події відображеннями та діями відповідних учасників злочину, реалізованих у відповідний спосіб; І.О. Копиловим «Слідчі ситуації в методиці розслідування окремих видів злочинів» (1981 р.)⁴, у якому розглянуто вплив ситуацій на організацію діяльності слідчого з розслідування та здійснюються спроби віднайти шляхи їх вирішення; Л.Я. Драпкіним «Поняття та структура способу вчинення злочинів» (1978 р.)⁵, у котрій визначено, що спосіб, як елемент криміналістичної характеристики, посідає одне з ключових місць у формуванні інформаційної моделі окремих категорій злочинів. Власне бачення цього подано В.А. Матвеевим та В.А. Великорадним у роботі «До питання про методику дослідження способів вчинення злочинів» (1981 р.)⁶. Результати наукових розробок способу вчинення обумовлюють необхідність перегляду існуючих позицій учених. Так приховування, як наголошували В.П. Лавров та І.М. Лузгін, треба

¹ Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками. Москва, 1973.

² Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 72 с.

³ Кузнецов П.С. Некоторые вопросы изучения личности преступника при осмотре места происшествия / П.С. Кузнецов. Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск : УрГУ, 1980. 150 с.

⁴ Копылов И.А. Следственные ситуации в методике расследования отдельных видов преступлений / И.А. Копылов. Вопросы совершенствования криминалистических методик : сб. науч. трудов МВД СССР. Волгоград : Высшая следственная школа, 1981. 135 с.

⁵ Драпкин Л.Я. Понятие и структура способа совершения преступления / Л.Я. Драпкин, М.С. Уткин. Проблемы борьбы с преступностью : труды Омской высшей школы милиции МВД СССР и Иркутского гос. ун-та им. А.А. Жданова. Омск, 1978. 174 с.

⁶ Матвеев В.А. К вопросу о методике исследования способов совершения преступлений / В.А. Матвеев, П.Г. Великорадный. Вопросы совершенствования криминалистической методики : сб. науч. тр. высшей следственной школы МВД СССР. Волгоград, 1981. 135 с.

розуміти ширше, а саме: як умисне перешкоджання розслідуванню, як частина, елемент протидії¹. Більшість зазначених вище робіт у подальшому стали підґрунтям до формування криміналістичних концепцій, теорій і вчень, зокрема: Криміналістична теорія слідчих ситуацій (Г.Л. Грановський, Л.Я. Драпкін, та ін.); Криміналістичної діагностики (В.О. Снітков, Ю.Г. Корухов та ін.); Криміналістичної теорії відображень (І.І. Лузгін, Р.С. Белкін та ін.) та ін. З'являються наукові дискусії, що спосіб вчинення, з його структурними компонентами (підготовка, безпосереднє вчинення та маскування) не може охопити прояви перешкоджання розслідуванню. Так ученими (В.М. Карагодіним, В.П. Лавровим та ін.), проводяться перші дослідження сутності, системи правових, організаційних, тактичних заходів виявлення та подолання протидії розслідуванню^{2,3}. Цим закладаються підвалини до подальших ґрунтовних досліджень явища протидії розслідуванню та напрямків її подолання. У системі криміналістичних знань щодо протидії досудовому розслідуванню, як в окремій криміналістичній теорії, що формується, ключового значення набуває понятійний апарат, а вивчення розгляданого явища та накопичення наукових знань й практичного досвіду його подолання продовжувалось.

III етап (з 1992 р. по 1999 р.) визначається формуванням основ теорії подолання протидії досудовому розслідуванню, що відбувається на фоні розпаду Радянського союзу, ослабленням інституцій щойно сформованих держав, стрімким зростанням злочинності й обумовлює істотні труднощі в діяльності правоохоронної системи в цілому. Популяризація криміналістичних знань, у тому числі з організації розслідування, тактики проведення окремих слідчих дій, у засобах масової інформації, літературі, кіно призводять до застосування правопорушниками механізмів уникнення

¹ Лузгін І.М., Лавров В.П. Криминалистическая сущность, средства и методы установления способа сокрытия преступлений. Москва : МФЮЗО при Академии МВД СССР, 1987. 160 с.

² Карагодин В.Н. Соотношение сокрытия и способа совершения преступления. Государство и право в системе социального управления. Свердловск, 1981. С. 109–112.

³ Лавров В.П. Криминалистические проблемы установления способа сокрытия тяжких преступлений против личности. Вопросы криминалистики и судебной экспертизы по делам о тяжких преступлениях. Караганда, 1985.

відповідальності, у тому числі шляхом тиску на учасників, слідчого тощо. Проблема протидії досудовому розслідуванню, якій лише фрагментарно присвячувались роботи вчених-криміналістів, набула особливої актуальності. Так розвиток системи наукових знань щодо протидії досудовому розслідуванню передбачає чітке визначення предмету, форм та способів. Останні висвітлюються вченими-криміналістами, здебільшого, як перелік проявів, що найбільш часто зустрічаються в практичній діяльності. Проте відсутність систематизації та кореляцій форм, способів із відповідним суб'єктом й об'єктом протидії ускладнює можливості практичного використання даної наукової категорії. Одночасно проводяться ґрунтовні дослідження розглядуваної проблематики, з яких варто назвати, зокрема: В.М. Карагодіна «Основи криміналістичного вчення щодо подолання протидії попередньому розслідуванню» (1992 р.)¹, що дозволяло стверджувати про формування нової криміналістичної теорії; С.Ю. Журавльова «Протидія у розкритті та розслідуванні злочинів та тактика її подолання» (1992 р.)², у якій розглянуто діяльність органів слідства та дізнання при розслідуванні правопорушень у галузі економіки та зосереджено увагу на такій формі протидії розслідуванню, як приховування; Р.С. Белкіна «Протидія розслідуванню та шляхи її подолання криміналістичними і оперативно-розшуковими засобами і методами» (1997 р.)³, де розмежовано засоби і методи подолання протидії розслідуванню на дві групи: засоби і методи подолання спроб приховування злочинів; засоби і методи подолання інших форм протидії розслідуванню, зазначивши, однак, що й ті, й інші можуть носити слідчий та оперативно-розшуковий характер; Л.В. Лівшиця

¹ Карагодин В.Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1982.

² Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 1992. 18 с.

³ Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : научн.-практич. пособ. / под. ред. Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкина. Москва : Новый Юристъ, 1997. 400 с.

«Проблеми подолання протидії розслідуванню злочинів неповнолітніх» (1998 р.)¹, де надано загальну характеристику діяльності слідчого з упередження та подолання протидії досудовому розслідуванню вчинених неповнолітніми та ін. Зазначені роботи істотно ситуацію не змінювали, проте закладали підвалини до подальших наукових пошуків шляхів вирішення проблеми подолання протидії розслідуванню. Протидія розслідуванню почала сприйматися як соціальне явище, і часто – елементом організованої злочинної діяльності². Не меншого значення в подоланні протидії набуває розробка ситуаційного підходу до діяльності правоохоронців. Одночасно з'являється робота Т.С. Волчецької «Криміналістична ситуалогія» (1997 р.)³, котра присвячена проблемам ситуаційного підходу до події та криміналістичної діяльності. Цим розширюються криміналістичні знання в цілому та можливості їх використання в подоланні протидії досудовому розслідуванню зокрема. Рівень злочинності, переважно організованої, набув таких форм, що ускладнив, а іноді унеможливив реалізацію завдань кримінально-процесуального законодавства. Крім того, не всі напрацювання мали наукове та практичне значення, частина з яких носили формальний, описовий характер з необґрунтованим розширенням та розмиванням меж понятійного апарату протидії досудовому розслідуванню, спрощенням оцінки та вивчення проблематики, засобів й методів її дослідження, що обумовлювало формування суперечливих результатів та труднощів практичного їх застосування. Так, наприклад, підміна призначення наукової категорії «Криміналістична характеристика окремих видів злочинів», як інформаційна модель, використовується, наприклад, з назвою глави 1 та параграфу 2 з однотипною назвою: «Криміналістична

¹ Лившиц Л.В. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 1998. 251 с.

² Волинский А.Ф., Лавров В.П. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики). Организованное противодействие расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : материалы научно-практической конференции (г. Руза-г. Москва, 29–30 октября 1996 г.). Москва, 1997.

³ Волчецкая Т.С. Криминалістическая ситуалогія : монографія. / под ред. проф. Н.П. Яблокова. Москва; Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 248 с.

характеристика протидії розслідуванню неповнолітніх»¹ на різновид діяльності уповноважених осіб, який не охоплюється розглядом науковою абстракцією. Схожий недолік допущено й іншими науковцями, зокрема: О.І. Ромців², М.С. Чесаковою³ та ін., але вже у роботах більш пізнього періоду. Це стало початком безкінечних та не завжди продуктивних дискусій не тільки щодо «фантомів криміналістики»⁴, а й подолання протидії досудовому розслідуванню, як окремої теорії та її змістовного наповнення. У результаті досліджувана проблематика набула нового поштовху до розвитку у спробах її розв'язання. Після десятиліть дискусій було напрацьовано вагомий масив теоретичних доробок, котрі тією чи іншою мірою торкаються проблеми подолання протидії досудовому розслідуванню.

IV етап (з 2000 р. до 2011 р.) характеризується тим, що криміналістична наука закріпила за собою стратегічну роль у подоланні протидії досудовому розслідуванню у вигляді системи взаємопов'язаних заходів: правових, власне криміналістичних, оперативно-розшукових, організаційно-управлінських та інших. Зокрема продовжується розробка нових та вдосконалення наявних криміналістичних теорій, у відповідності до потреб практики подолання існуючого стану протидії, що набуває досконаліших форм і проявів. Більшість дослідників, котрі здійснювали аналіз протидії, визнають її системою умисних, в основному протиправних з точки зору закону дій (бездіяльності) (Р.С. Белкін, А.Ф. Волинський, В.М. Карагодин, А.М. Кустов

¹ Лившиц Л.В. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 1998. 251 с.

² Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.І. Ромців. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. 24 с.

³ Чесакова М.С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.С. Чесакова. Харків : ХНІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2019. 23 с.

⁴ Белкин Р.С. Криминалістика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалістики. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМ_ИНФРА М), 2001. С. 220–240.

та інші)¹; інші науковці (А.Г. Калугін та ін.) – як будь-які дії винних чи інших осіб, котрі сприяють в ухиленні від кримінальної відповідальності або її пом'якшенні². Протилежні позиції вчених, що об'єднані нами в дві групи, демонструють з одного боку відсутність консенсусу, з іншого – наявність дискусійних та невирішених, на відповідний момент часу, питань розглядуваної наукової категорії. Заслужують на увагу й здійснені в розглядуваний період, роботи, зокрема: І.А. Ніколайчука «Приховування злочину як форма протидії розслідуванню» (2000 р.)³, де розглянуто питання приховування (його способи) як елемент злочинної діяльності, особливості виявлення та використання в доказуванні ознак вказаного процесу та можливості приховування злочинів шляхом вчинення інших злочинних посягань; О.Є. Маслова «Слідча таємниця як засіб подолання протидії розслідуванню» (2001 р.)⁴, у якій приділено увагу таємниці попереднього розслідування як засобу подолання протидії розслідуванню, правовим й криміналістичним засобам забезпечення таємниці попереднього розслідування; Р.М. Шехавцовим «Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями)» (2003 р.)⁵, де надано типологію корупційних механізмів протидії розслідуванню та всебічний аналіз, зв'язки між злочинними групами та правоохоронними органами, способи реалізації протидії, а також проблемні питання розвитку криміналістичного вчення про протидію розслідуванню злочинів і способи її подолання; О.В. Александренко «Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню»

¹ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 175

² Калугин А.Г. К вопросу о понятии противодействия уголовному преследованию и его формах. *Расследование и противодействие ему в составительском уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы : сборник научных трудов*. Москва : Академия управления МВД России, 2007. С. 239–241.

³ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию : дисс. ... докт. юрид. наук. Краснодар, 2000. 348 с.

⁴ Маслов А.Е. Следственная тайна как средство преодоления противодействия расследованию : дисс. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2001. 189 с.

⁵ Шехавцов Р.М. Формы та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2003. 222 с.

(2004 р.)¹, у якій розкрито сутність і зміст протидії, розглянуто сучасні види, форми, методи, способи протидії розслідуванню та запропоновано їх класифікацію, систему заходів її попередження; Б.В. Щура «Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами» (2004 р.)², де зосереджено увагу на висвітленні протидії розслідуванню в механізмі організованої злочинної діяльності, форми, тактичні основи усунення; Э.У. Бабаєвої «Основи криміналістичної теорії подолання протидії кримінальному переслідуванню» (2005 р.)³, де сформовано концептуальні основи криміналістичної теорії подолання протидії кримінальному переслідуванню, проблеми подолання протидії кримінальному переслідуванню, розпізнавання протидії на стадіях досудового розслідування, криміналістичні програми її подолання в цілому та при проведенні окремих слідчих дій; О.О. Бібікова «Протидія розслідуванню злочинів, пов'язаних із порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів та криміналістичні методи його подолання» (2005 р.)⁴, яким розглянуто сучасні підходи до розуміння криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів, сутність, форми та способи протидії розслідуванню, техніко-криміналістичні й тактичні аспекти виявлення та її подолання, у тому числі з використанням криміналістичних методів; В.С. Корягіна «Діяльність слідчого в умовах протидії організованій злочинності» (2006 р.)⁵, у якій протидію розслідуванню злочинів подано як складову частину організованої злочинності, визначено стан та шляхи її подолання слідчим у ході окремих слідчих дій;

¹ Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2004.

² Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 20.

³ Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 2005. 370 с.

⁴ Бибики А.А. Противодействие расследованию преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств, и криминалистические методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук. Тула, 2005. 211 с.

⁵ Корягин В.С. Деятельность следователя в условиях противодействия организованной преступности : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2006. 148 с.

Г.Н. Пирбудагова «Протидія розслідуванню злочинів проти життя і здоров'я» (2010 р.)¹, де надано характеристику, поняття і місце в структурі протиправної та непротиправної діяльності (бездіяльності), визначено фактори, форми протидії та можливості використання спеціальних знань для виявлення й її подолання при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я; О.В. Коптяєвої «Протидія розслідуванню злочинів пов'язаних з присвоєнням прав на володіння й управління підприємствами та організаціями та криміналістичні засоби та методи його подолання» (2011 р.)², у якій окреслено характеристику протидії розслідуванню злочинів, пов'язаних із присвоєнням прав на володіння й управління підприємствами та організаціями, здійснено класифікацію способів (прийомів), визначено криміналістичні особливості виявлення і подолання та ін.

На підставі проведених робіт, подолання протидії досудовому розслідуванню, фактично трансформується у відповідне криміналістичне вчення. Проте, незважаючи на значний проміжок часу здійснюваних досліджень у різних геополітичних та часових умовах, протидія, як явище, не знайшла свого вирішення. Потребує уваги й не тільки рівень забезпечення останніми досягненнями науки й техніки, підготовленості суб'єктів до здійснення, у тому числі з використанням адміністративного, матеріального ресурсів, корупційних зв'язків, владних повноважень, соціального положення тощо в протидії. Це, на нашу думку, обумовлює необхідність не тільки постійного вдосконалення суб'єктами розслідування своєї готовності, а й подальших наукових пошуків шляхів забезпечення їх діяльності з боку криміналістичної науки.

У етап (з 2012 р. і донині) визначається формуванням концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню. Геополітичні процеси, у які була втягнута Україна (Анексія Криму, окупація частини територій Донецької та

¹ Пирбудагов Г.Н. Противодействие расследованию преступлений против жизни и здоровья : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 30 с.

² Коптяева А.В. Противодействие расследованию преступлений, связанных с присвоением прав на владение и управление предприятиями и организациями, и криминалистические средства методы его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2011. 20 с.

Луганської областей), неодноразова зміна політичних еліт, здійснювані реформи, зокрема: МВС України, судової системи, прокуратури; запровадження нових органів НАБУ, НАЗК, САП, ДБР, ДСР, БЕБ, Дізнання, Вищого антикорупційного суду тощо, введення в дію нормативно-правових актів, що регламентують їх діяльність, зокрема й Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) та ін., демонструють стрімкі процеси змін та трансформацій системи правоохоронних органів. Проте й індекс корупції, відповідно до рейтингу Transparency International¹, визначають перебування України приблизно на 126 місці серед 180 можливих, що повною мірою відображується на рівні організованої, з корупційними схемами злочинності та прийнятті заходів з ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань, покладених на систему правоохоронних органів. Діджиталізація в усіх сферах держави не змогла не вплинути на явища протидії досудовому розслідуванню. На одне з важливих місць у діяльності суб'єктів розслідування виходять процеси пошуку інформації та її захисту від несанкціонованого доступу. Так значну частину інформації можна отримати у вільному доступі, зокрема й соціальних мереж, де власники відповідних сторінок розміщують про себе (близьких, знайомих) інформацію про події у вигляді фотографій, відеозаписів, коментарів, здійснюють репости. Ці відомості можуть стати, з одного боку, основою для здійснення тиску та маніпуляцій щодо учасників, суб'єктів розслідування, як безпосередньо на них, так й опосередковано, через їхніх близьких, знайомих тощо. З іншого боку – для збору криміналістично вагової та оперативної інформації для розслідування та подолання проявів протидії. Стрімкий розвиток усіх сфер життя, обумовлений науково-технічним прогресом, визначає швидке старіння ідей, технологій. Для підтримання ефективності в застосуванні суб'єктами розслідування криміналістичних засобів та методів, вони мають опиратися на новації та на постійній основі вдосконалюватися. Наведене та інше обумовило нагальну потребу забезпечення криміналістичною наукою потреб практики дієвим інструментарієм в умовах суттєвих змін, у тому

¹ Сайт Transparency International URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/01/23/7238184/> (дата звернення: 28.06.2020).

числі й проявів протидії досудовому розслідуванню. На вирішення зазначеного спрямовані були свого часу, праці, зокрема: І.В. Грицюка «Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування» (2012 р.)¹, де надано загальну характеристику протидії розслідуванню злочинів у сфері оподаткування тактичні прийоми подолання протидії, шляхи удосконалення слідчої діяльності; О.О. Косинкіна «Подолання протидії розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації» (2012 р.)², де зосереджено увагу на перешкодах, що ускладнюють розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації, подано структуру протидії, тактичні та стратегічні засади її подолання; О.І. Ромців «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2016 р.)³, де охарактеризовано стан наукового розроблення проблеми протидії під час розслідування злочинів, надано криміналістичну характеристику осіб, які вчиняють протидію, розкрито можливості взаємодії слідчого із оперативними працівниками, ЗМІ та громадськістю з метою подолання протидії; О.Г. Карнаухова «Тактика подолання протидії розслідуванню з боку свідків і потерпілих» (2015 р.)⁴, де розглянуто поняття і сутність протидії розслідуванню злочинів, завідомо неправдиві показання свідків і потерпілих як спосіб протидії, тактика виявлення, викриття та нейтралізації завідомо неправдивих показань свідків і потерпілих; М.С. Чесакова «Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування» (2019 р.)⁵, де надано характеристику форм, способів, суб'єктів протидії, правові засади

¹ Грицюк І.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. 178 с.

² Косинкіна А.А. Преодоление противодействия расследованию преступлений в сфере компьютерной информации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2012. 25 с.

³ Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.І. Ромців. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. 24 с.

⁴ Карнаухова О.Г. Тактика преодоления противодействия расследованию со стороны свидетелей и потерпевших : дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2015. 225 с.

⁵ Чесакова М.С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.С. Чесакова. Харків : ХНІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2019. 23 с.

її подолання у тому числі в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій; Р.В. Мудрецьким «Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях (2019 р.)¹, де зосереджено увагу на криміналістичному аналізі протидії судовому розгляду в кримінальних провадженнях, виокремлено теоретико-криміналістичні та тактичні основи їх подолання та ін. Водночас, не можемо не зважати на некоректності деяких робіт, назви яких більше нагадують розробки, присвячені удосконаленню протидії, а не її подоланню, зокрема: Г.Н. Пирбудагової «Протидія розслідуванню злочинів проти життя і здоров'я» (2010 р.), І.В. Грицюк «Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування» (2012 р.) та ін., хоча їх зміст містить положення, спрямовані на підвищення ефективності діяльності органів розслідування з її подолання та ін. Таким чином, розглядувана наукова теорія потребує більш ґрунтовних та виважених підходів у здійснюваних дослідженнях. Стало зрозумілим, що само собою накопичення даних, здійснене на попередніх етапах розвитку теорії подолання протидії розслідуванню, має в діяльності органів досудового розслідування результат тимчасового характеру. Таким чином, екстраполяція проаналізованих нами відомостей, що згруповані по періодах формування теорії подолання протидії досудовому розслідуванню, дозволяє акцентувати увагу на подальшому посиленні протидії процесу розслідування та необхідності прийняття відповідного комплексу заходів її подолання.

Продемонстровані нами тенденції повною мірою відображують загальні закономірності розбудови криміналістичної науки. На даному етапі сформувалися передумови наступності в розвитку таких криміналістичних теорій, як: подолання протидії досудовому розслідуванню; криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю та інших, а також формування на їх основі концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню. Ми вважаємо за можливе побудувати концепцію теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому

¹ Мудрецький Р.В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Пир : ДЮІ МВС України, 2019. 20 с.

розслідуванню як галузі наукового криміналістичного знання, що об'єднує теоретичні положення та засновані на їх пізнанні закономірностей процесу формування, впровадження та використання системи організаційно-правових, методичних, тактико-криміналістичних та інших прийомів, засобів та методів, а також науково обґрунтовані рекомендації з розслідування кримінальних проваджень в умовах протидії.

Наведене демонструє, що концепція теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню являє собою складну, багаторівневу, системну будову як самостійної області наукових знань, що пройшли у своєму становленні ряд етапів.

Отже, можемо дійти висновку, що формування концепції теорії протидії досудовому розслідуванню, з одного боку, розширює наукові знання та можливості практичного їх застосування, з іншого – обумовлює необхідність постійного їх вдосконалення, для забезпечення можливості протиставлення протидії досудовому розслідуванню як явищу сучасного комплексу заходів та засобів її упередження, виявлення та подолання. Подальше напрацювання теоретичного матеріалу та апробація практикою може надати підстави для розробки однойменної окремої криміналістичної теорії. Теорія може вважатися доведеною в залежності від її здатності забезпечувати практичний успіх¹. Теорія криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, на нашу думку, стане основою вирішення завдань практики розслідування на відповідному етапі боротьби зі злочинністю.

1.2. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню

Високий рівень та постійний розвиток науково-технічного прогресу в сучасному суспільстві відіграє двоєдине значення. Так,

¹ Медведев Н.В. Метаморфоза прагматизма /Н. В. Медведев. Вестник ТГУ. 2008. № 3. С. 16–21.

з одного боку, він може бути використаний правоохоронцями для підвищення якості своєї діяльності, з іншого – правопорушниками у вчиненні більш тяжких та зухвалих кримінальних правопорушень. Виявлення факту вчинення та доведення причетності до нього відповідних осіб обумовлюватиме необхідність здійснення правоохоронцями своєї діяльності на високому рівні.

Виникнення криміналістичної науки повною мірою можна оцінити з позиції забезпечення потреб кримінального процесу. Ще Г. Гросс наголошував, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де припиняє свою роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння та покарання, формальне кримінальне право (процес) містить правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчинюються злочини? Як досліджувати ці способи та розкривати їх, які були мотиви вчинення як такого, які були на увазі цілі – усе вказане не визначає ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет криміналістики¹.

Такому значною мірою сприяють розроблювані криміналістичною наукою засоби й методи, чим забезпечують можливість результативної діяльності суб'єктів розслідування.

Суттєве розширення ресурсів у вчиненні кримінальних правопорушень обумовлюють потребу підвищення рівня діяльності правоохоронців за рахунок покращення якості використання можливостей криміналістичної науки, знань філософії, психології, соціології, конфліктології, оперативно-розшукової діяльності та багатьох інших й пристосування їх до потреб практики. Таким чином, зазначене варто оцінювати як надання правоохоронцям для застосування відповідних знань, що дозволить реалізувати їх потенціал в процесі розслідування.

На це, значною мірою, зосереджені роботи, що мають фундаментальне значення в формуванні криміналістичного забезпечення як наукової категорії та практичної діяльності, зокрема: Т.В. Аверьянкової, Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна,

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики ; новое изд., перепеч. с изд. 1908. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 8.

В.Д. Берназа, О.М. Васильєва, Т.В. Варфоломеевої, В.К. Весельського, О.І. Возгріна, А.Ф. Волинського, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, І.Ф. Герасимова, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, В.Я. Горбачевського, М.В. Даньшина, О.Ф. Долженкова, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, І.І. Когутича, В.А. Колесника, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.Г. Коломацького, В.О. Коновалової, Ю.Г. Корухова, М.В. Костицького, І.І. Котюка, В.С. Кузьмічова, В.П. Лаврова, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, Л.М. Лобойка, І.М. Лузгіна, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, В.О. Маляровою, О.І. Мотляха, Д.Й. Никифорчука, В.О. Образцова, О.В. Одерія, Ю.Ю. Орлова, І.В. Пирога, М.А. Погорецького, О.Р. Росинської, О.С. Саїнчина, О.В. Сачка, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, Д.Б. Сергеевої, О.П. Снігерьова, С.М. Стахівського, Р.Л. Степанюка, В.М. Тертишника, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, Ж.В. Удовенко, В.Г. Хахановського, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила, М.Г. Щербаковського, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та інших вчених.

Розглядаючи термін «забезпечення» діяльності з розслідування приміальних правопорушень, Є.Д. Лук'янчиков наголошує, що в статисті він може бути визначений як сукупність засобів, інструментів, що слугують вирішенню певних завдань, а також умов, що сприяють процесу їх вирішення, і в динаміці – як процес створення і подання зазначених вище засобів і умов¹.

Заслужують на увагу й позиції вчених щодо змістовного наповнення криміналістичного забезпечення. Так, на думку Т.В. Авер'янової й Р.С. Белкіна, система криміналістичного забезпечення складається з трьох підсистем: криміналістичних знань, криміналістичної освіти, криміналістичної техніки².

Подібне наповнення криміналістичного забезпечення пропонувався групою науковців, зокрема: Р.С. Белкіним, В.Г. Коломацьким,

¹ Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С. 111.

² Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. С. 64.

І.М. Лузгіним. Вони наголошували, що криміналістичне забезпечення – це система впровадження в практичну діяльність посадових осіб, підрозділів, служб і органів внутрішніх справ з охорони суспільного порядку і боротьби зі злочинністю криміналістичних знань, втілених в умінні працівників використовувати наукові, методичні, техніко-криміналістичні засоби і технології їх застосування з метою запобігання, розкриття та розслідування злочинів. Відповідно, система криміналістичного забезпечення містить три підсистеми: криміналістичні знання (розробки криміналістичної науки); криміналістична освіта (підготовка); криміналістична техніка (засоби і методи)¹.

Криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування злочинів є, на думку В.В. Лисенка, певною системою, яка складається з елементів: блок криміналістичних рекомендацій (організаційного, тактичного, методичного характеру); блок підготовки відповідних кадрів (спеціальної криміналістичної освіти); блок технічного та інформаційного забезпечення процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів².

На думку В.І. Борисова, криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів складається з таких основних напрямків: розробка новітньої криміналістичної техніки й науково-технічних засобів та їх випробування в діяльності слідчих та оперативних працівників; розробка та випробування сучасних інформаційних технологій; розробка та забезпечення правоохоронних органів тактичними засобами; розробка окремих криміналістичних та експертних методик³.

¹ Коломацкий В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений / В.Г. Коломацкий. Криминалистика : [учеб.] / под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. Москва, 1995. Т. 1: История, общая и частная теории. С. 62–63.

² Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. С. 11.

³ Борисов В.І. Наукові дослідження з проблем криміналістики: досягнення і перспективи. Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / [ред. кол.: М.І. Панов (гол. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. Харків, 2003. С. 22–24.

Поняття «криміналістичне забезпечення» І.І. Дановська розглядає як результат розвитку криміналістичної науки, цільову діяльність уповноважених, згідно із законом, на її здійснення органів та посадових осіб, котра полягає у всебічному вивченні потреб практики і розробці на основі одержаних результатів ефективних та допустимих засобів, методів їх вирішення та реалізації заходів по їх впровадженню в практику розслідування злочинів. Дане тлумачення, на думку авторки, відображає зміст криміналістичного забезпечення як наукової категорії¹.

Одним із перших учених, які писали про розуміння криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, був В.Г. Коломацький². Незважаючи на те, що дослідження даної наукової категорії розпочалися ще у 80-х роках, вони й зараз не знайшли свого вирішення. Про це свідчать наведені нами вище думки вчених щодо розглядуваної категорії.

Існуючі погляди вчених на структуру криміналістичної науки потребують окремої уваги. Так усталеною є точка зору на чотиричленну систему науки криміналістики, котра складається з таких розділів, як: «Історія та методологія криміналістики», «Криміналістична техніка та технологія», «Криміналістична тактика та технологія», «Криміналістична методика»³.

Як зазначають І.Ф. Пантелєєв, М.О. Селіванов, криміналістика розробляє техніку, тактику і методику розслідування злочинів, тобто методику їх розкриття, що здійснюється у формі кримінально-процесуальної діяльності. Розкриття злочинів за допомогою кримінально-процесуальних засобів в умовах встановленого законом процесуального режиму і є розслідуванням злочинів⁴.

¹ Дановська І.І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. С. 42.

² Коломацький В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью : материалы криминалистических чтений*. Москва, 2001. № 13. С. 21.

³ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. Москва : Издательство НОРМАВ (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. 990 с.

⁴ Криминалистика : [учеб.] / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1993. С. 4.

Заслуговує на увагу й підручник за загальною редакцією А.Ф. Волобуєва, у якому містяться такі розділи, як: «Теоретико-методологічні засади криміналістики»; «Криміналістична техніка»; «Криміналістична тактика»; «Криміналістична методика»¹. Крім того, у даному підручнику глава «Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів (криміналістичні обліки)» розміщена в розділі «Теоретико-методологічні засади криміналістики», в інших автори, здебільшого, включають зазначену главу до розділу «Криміналістична техніка», що в нашому розумінні має дискусійний характер. Така думка підтверджується й позицією Р.С. Белкіна, який наголошує, що загальна теорія криміналістики – це система її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій і понять, методів і зв'язків, визначень і термінів, це наукове відображення всього предмета криміналістики².

Проте, існують погляди науковців щодо нагальної потреби розширення системи криміналістичної науки. Так у структурі криміналістики В.Ю. Толстолицький пропонує виділити у п'ятій частині «криміналістичну інформатику». Як зазначає автор, «істотне відставання теорії криміналістики в цій області не дозволяє на практиці створити відповідне сучасному розвитку обчислювальної техніки і телекомунікаційних каналів інформаційне забезпечення розслідування»³.

Потребує розгляду й пропозиція А.М. Ішина щодо формування п'ятого розділу криміналістики «Інформаційні основи розслідування злочинів», який би складався з двох частин: «Інформаційне забезпечення» та «Організація розкриття й розслідування злочинів»⁴. На нашу думку, формування окремого розділу, що вміщував

¹ Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв]; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. С. 657–664.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики: [в 3 т.] / Белкин Р.С. Москва : Юрист, 1997. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. 1997. С. 38.

³ Толстолицький В.Ю. Криминалистическая информатика : монографія. Іжевск : Детектив-информ, 2003. С. 9

⁴ Ишин А.М. О некоторых тенденциях развития криминалистики в современных условиях [Текст]. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А.Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2006. Вып. 4(20). С. 37–38.

би в собі інформаційне наповнення діяльності правоохоронців, заслуговує на увагу, проте аргументація зазначених учених, фактично, зводиться до інформаційного забезпечення розслідування та організації розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що повною мірою відображається змістом 4 розділу «Криміналістична методика» криміналістичної науки.

Заслуговує на увагу й пропозиція А.В. Дулова сформуванню окремих розділів «Криміналістична стратегія»¹. Не вдаючись до дискусії щодо даного питання, оскільки воно вимагає ґрунтовних досліджень та аргументації, можемо наголосити, що структура науки криміналістика, хоч і визначається більшістю вчених як чотиричленна, проте, у зв'язку з науково-технічним прогресом, ми допускаємо зміни як закономірний процес розвитку криміналістичної науки та обумовлені нагальною потребою реалізації завдань практики.

Далі ми згрупували наявні дослідження з криміналістичного забезпечення у відповідності до загально-визнаної структури криміналістичної науки. Так техніко-криміналістичному забезпеченню приділяли увагу такі вчені, як: Л.А. Вінберг², В.О. Волинський³, О.Ф. Волинський⁴, В.Г. Гончаренко⁵, Г.І. Грамович⁶, І.І. Лузгін⁷

¹ Криминалистика : учебное пособие / под ред. А.В. Дулова. Минск, 1996. С. 27.

² Винберг, Л.А. Пути повышения эффективности технико-криминалистического обеспечения процесса раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. *Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений* : тр. Акад. МВД СССР. Москва, 1985. С. 22–29.

³ Волинский В.А. Закономерности и тенденции развития криминалистической техники : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид.наук : спец. 12.00.09 Москва, 2001. 40 с.

⁴ Волинский А.Ф. Концептуальные основы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.Ф. Волинский. Москва, 1999. 64 с.

⁵ Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. Киев : Вища школа, изд.-во при КГУ, 1984. 152 с.

⁶ Грамович Г.И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид.наук : спец. 12.00.09. Киев, 1986. 44 с.

⁷ Лузгин И.И. Техничко-криминалистическое обеспечение, как мегаинструментальная технология формирования единого криминалистического пространства *Эксперт-криминалист : федеральный научно-практический журнал*. 2010. № 1. С. 30–32.

Ю.П. Приходько¹, С.Б. Пазухин², П.Т. Скорченко³ та ін.; науково-технічному забезпеченню – С.І. Соболевська⁴. У межах розділу «Криміналістична тактика роботи з тактико-криміналістичного забезпечення» здійснювали дослідження Е.К. Горячев й І.В. Тишутина⁵, К.Є. Дьомін⁶, В.Ю. Сокол⁷, К.О. Чаплинський⁸, В.І. Шелудченко⁹ та ін.; криміналістичному забезпеченню розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду», – О.В. Лисенко¹⁰. У рамках розділу «Криміналістична методика» дослідження, присвячені забезпеченню розслідування, проводили: Р.Г. Аксенов, С.Р. Акімов¹¹, М.В. Девятьяров¹²,

¹ Приходько Ю.П. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования злоумышленников, пов'язаних із кримінальними вибухами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.П. Приходько. Київ, 2017. 19 с.

² Пазухин, С.Б. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования бандитизма : учеб.-метод. пособие / С.Б. Пазухин, А.Ю. Краснобаева. Волгоград : ВА МВД России, 2005. 88 с.

³ Скорченко П.Т. Криминалистика. Техничко-криминалистическое обеспечение преступлений. Москва, 1999.

⁴ Соболевская С.И. Криминальные пожары: Научно-техническое обеспечение расследования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2003. 28 с.

⁵ Горячев Э.К. Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений / Э.К. Горячев, И.В. Тишутина. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 18–20

⁶ Демин В.И. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования убийств, совершенных наемными лицами : дисс. ... канд. юрид. наук по спец. 12.00.09 Москва, 2001. 201 с.

⁷ Сокол В.Ю. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В.Ю. Сокол. Краснодар, 1998. 22 с.

⁸ Чаплинский К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.

⁹ Шелудченко В.И. Проблемы технико-криминалистического обеспечения расследования убийств : автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук о спец. 12.00.09. Краснодар 2002. 25 с.

¹⁰ Лисенко О.В. Криміналістичне забезпечення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.

¹¹ Аксенов Р. Г., Акімов С.Р. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств. Тюмень, 2006. 218 с.

¹² Девятьяров М.В. К вопросу о понятии криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Электронная юридическая библиотека «ЮристЛиб»*. URL: http://www.juristlib.ru/book_10309.html. (дата звернення 02.03.2018).

П.Ю. Іванов¹, В.Г. Коломацький², В.В. Матвієнко³, Л.П. Паламарчук⁴, А.П. Пацкевич та І.І. Лузгин⁵, А.Н. Першин⁶, К.Є. Поджаренко⁷, Є.С. Романова⁸, А.Н. Сретенцев⁹, О.В. Таран¹⁰, В.С. Філашкін¹¹, А.В. Хірсін¹², Ю.М. Чорноус¹³, А.В. Шмонін¹⁴, А.Я. Ерікаєв¹⁵ та інші; криміналістичному

¹ Іванов П.Ю. Порча земли: криминалистическое обеспечение расследования : дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.09. / П.Ю. Иванов. Нижний Новгород, 2004. 173 с.

² См.: Коломацкий В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Информационный бюллетень*, № 13 (по материалам Криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»). Москва, 2001. С. 19–21.

³ Матвієнко В.В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність –12.00.09. Київ, 1999. 248 с.

⁴ Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / Л.П. Паламарчук. Київ, 2005. 18 с.

⁵ Пацкевич А.П., Лузгин І.І. Теоретические проблемы криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки*. 2013. № 5. С. 184–190.

⁶ Першин А.Н. Содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Официальный сайт Первомайского районного суда г. Омска*. URL: http://pervomaycourt.oms.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=4&did=1 (дата звернення: 12.11.2016).

⁷ Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.

⁸ Романова Е.С. К вопросу о понятии криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Российский Юридический Журнал*. 2010. № 6. С. 8–96.

⁹ Сретенцев А.Н. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования краж автотранспорта : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 243 с.

¹⁰ Таран О.В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 Київ, 2005. 19 с.

¹¹ Філашкін В.С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 16 с.

¹² Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насилницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ. 2006. 22 с.

¹³ Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.

¹⁴ Шмонин А.В. Понятие и структура криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Труды академии управления МВД России*. 2010. № 1. С. 3–8.

¹⁵ Эрикаев А.Я. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования вооруженных азбоек : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. С. 12.

забезпеченню збереження таємниці досудового слідства – В.Г. Лісогор¹; науково-методичному забезпеченню – В.П. Бахін та В.К. Лисиченко², І.В. Гора³.

Якщо ряд досліджень здійснені в рамках чітко визначеного розділу криміналістики, то інші можуть викликати дискусію щодо положення в її системі, оскільки виходять за межі одного розділу криміналістичної науки. Так інформаційне забезпечення розглядали такі вчені: К.І. Беляков⁴, В.В. Бірюков⁵, В.І. Галаган⁶, І.О. Ієрусалимов⁷, Є.Д. Лук'янчиков⁸, Ю.В. Попов⁹, Д.І. Сулейманов¹⁰ та ін.;

¹ Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.Г. Лісогор. Київ, 2003. 19 с.

² Бахін В.П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В.П. Бахін, В.К. Лисиченко. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів*. Київ, 1996. С. 5–11.

³ Гора І.В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / И.В. Гора. Киев, 1996. 18 с.

⁴ Беляков К.И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС (автоматизированных информационно-логических систем) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / К.И. Беляков. Киев, 1993. 23 с.

⁵ Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Бірюков. Київ, 2011. 31 с.

⁶ Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В.И. Галаган. Киев, 1992. 24 с.

⁷ Ієрусалимов І.А. Информационное обеспечение использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Киев, 1997. 19 с.

⁸ Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

⁹ Попов Ю.В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / Ю.В. Попов. Киев, 1989. 24 с.

¹⁰ Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Д.И. Сулейманов. Киев, 1997. 43 с.

криміналістичне забезпечення процесу доказування – А.В. Іщенко¹, Ж.В. Удовенко², О.І. Чучукало³; криміналістичному забезпеченню діяльності органів внутрішніх справ – І. І. Дановська⁴, І.П. Кочнева⁵, М.Ш. Махтаєв⁶, Є.І. Попова⁷; експертного забезпечення досудового розслідування – І.В. Пиріг⁸.

Дискусійним є й визначення місця в системі криміналістичної науки й такої категорії, як подолання протидії розслідуванню, а в межах нашого дослідження – його криміналістичного забезпечення, що буде відображено нами в наступних підрозділах. Здебільшого, наведені роботи з криміналістичного забезпечення приділяють увагу питанням, що відповідають існуючій на сьогодні структурі криміналістичної науки.

Наведені нами роботи присвячені різним аспектам криміналістичного забезпечення, визначають багатогранність даної наукової категорії, що підтверджується активними пошуками та структуризацією вже наявних теоретичних знань й втілення їх

¹ Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. 160 с.

² Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 16 с.

³ Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

⁴ Дановська І.І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.

⁵ Кочнева І.П. Техничко-криміналістическое обеспечение производства следственных действий : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва : Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина, 2010. 30 с.

⁶ Махтаєв М.Ш. Проблемы криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. С. 200.

⁷ Попова Е.И. Криминалистическое обеспечение деятельности следователя по применению норм об особом порядке судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением по уголовным делам о хищении : дисс. ... канд. юрид. наук. Улан-Удэ, 2012. С. 70–71.

⁸ Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун.-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

(запровадження) в практичну діяльність. Проте, значна кількість індивідуалізованих визначень «криміналістичного забезпечення» не сприяє однозначному трактуванню як її змісту, так і значення (мети та можливості використання). Це обумовлює необхідність структурного аналізу досліджуваної наукової категорії.

Шляхом семантичного аналізу зможемо виявити суттєві компоненти, їх зміст, властивості, зв'язки між ними та здійснити проникнення в його сутність. Це дозволить протидію досудовому розслідуванню розглянути з позиції криміналістичного забезпечення його подолання як явища дійсності. Так, переважно, криміналістичне забезпечення науковці пов'язують із діяльністю, наповнюючи її різним змістом, підкреслюючи певні її характеристики. Зокрема, А.В. Іщенко розглядається як специфічна діяльність учених і практиків¹. Заразом, в іншій роботі А.В. Іщенко, спільно з І.П. Красюком, В.В. Матвієнко, наголошує на комплексній діяльності². Подібну точку зору має К.Є. Поджаренко³. Про комплексну за змістом діяльність наголошують А.Ф. Волинський і В.А. Волинський⁴, на самотійній, ефективній специфічній діяльності наголошує Ж.В. Удовенко⁵. При тому діагностуванню проявів протидії розслідуванню має приділятися суттєва увага в організації діяльності за кожним кримінальним провадженням.

Діяльність визначається як активна взаємодія людини з оточуючою дійсністю, у ході якої людина виступає як суб'єкт, котрий цілеспрямовано впливає на об'єкт та задовольняє таким чином свої

¹ Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. С. 68.

² Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 13.

³ Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. С. 6, 11.

⁴ Волинський А.Ф. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. Москва, 2013. С. 55.

⁵ Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. С. 113.

потреби¹. Діяльнісний підхід являє собою методологічний напрям дослідження, що на думку В.Н. Сагатовського, припускає опис, пояснення і проектування різних предметів, що підлягають науковому розгляду з позиції категорії діяльності². Указане створює умови для формування активності суб'єктів розслідування, з урахуванням їх знань, наявного досвіду. Це є внутрішньою та зовнішньою функціями науки криміналістики, що, на думку О. Чучукало, є важливим елементом самопізнання її гносеологічних особливостей та можливостей³. Самопізнання може надати відповідь на питання про спроможність криміналістичної науки до забезпечення практичних працівників дієвим інструментарієм у реалізації завдань, що перед ними ставляться.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови самопізнання визначається як пізнання людиною, суспільством себе, своєї внутрішньої суті⁴. Співвідношення наукового та пізнання в ході розслідування кримінального правопорушення обумовлюються колом вирішуваних завдань. Так науковим пізнанням вирішують логічні, емпіричні і теоретичні завдання⁵. Водночас пізнавальна діяльність під час розслідування кримінальних правопорушень не містить теоретичних, а вирішує логічні та емпіричні завдання. У науковому пізнанні формуються і стають відносно самостійними форми і засоби пізнання: ідея, проблема, гіпотеза, концепція, теорія. Наукове дослідження направлене на отримання нового знання не лише для даного суб'єкта пізнання, але і для усього суспільства на певному рівні його розвитку⁶. Оскільки

¹ Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. 2-е изд. М.: Педагогика-Пресс, 1996.

² Сагатовский В.Н. Категориальный контекст деятельностиного похода / В.Н. Сагатовский. *Деятельность: теория, методология, проблемы* : сб. науч. трудов. Москва : Политиздат, 1990. С. 70–82.

³ Чучукало О. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному судочинстві: актуальні проблеми / О. Чучукало. *Право України*. 2002. № 10. С. 53–55.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁵ Герасимов И.Г. Научное исследование. Москва : Политиздат, 1972. С. 119.

⁶ Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. М. : Мысль, 1974. С. 223.

самопізнання притаманне саме людській діяльності, криміналістичне забезпечення доцільно розглядати з позиції його здійснення відповідними суб'єктами. При тому суб'єкт визначається як носій предметно-практичної діяльності та пізнання (індивід, соціальна група); джерело активності, спрямованої на об'єкт¹. Тобто суб'єктам (слідчий дізнавач, детектив, прокурор т. ін.) надаються відповідні знання, котрі можуть бути використані для організації розслідування та подолання протидії.

Завдання розслідування, зазначає В.С. Кузьмічов, полягає в тому, щоб не лише сам слідчий володів знаннями про злочин, але щоб таке знання, унаслідок проведеної ним роботи, могли одержати суд, усі учасники процесу². Суттєве місце в цій діяльності мають займати й пізнання факту протидії розслідуванню та прийняття заходів з їх подолання. Пізнання тут відбувається від явищ до сутності. Ознаки злочинних дій, як стверджує М.А. Погорецький, відбиваються в оточуючому середовищі у різних формах і на різних рівнях. Усі види відображення слугують джерелами інформації про ознаки злочину та його обставини. Такі фактичні дані є вихідним матеріалом для розкриття природи кожного факту, епізоду, зокрема, пізнання сукупності обставин, що характеризують злочин у цілому³. Здійснюючи розслідування, відповідні посадові особи стикаються з проявами протидії, котрі реалізуються зацікавленими у відповідних результатах суб'єктами. Пізнання відповідних явищ та дій, що відбулися, спрямовуються на вирішення, у майбутньому, схожих задач (завдань, ситуацій). Це може бути повною мірою перекладено й на прояви протидії досудовому розслідуванню. Їх аналіз є вагомим складовою не тільки успішного подолання, а й запобігання. Тобто це може бути розцінено, певною мірою, як профілактична діяльність, заходи на упередження відповідних проявів.

¹ Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. Энциклопедия, 1983.

² Кузьмічов В.С. Из истории развития знания про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України*. 1996. № 1. С. 65–70.

³ Погорецький Н.А. Оперативно-розыскное познание действительности. *Проблемы формирования уголовно-розыскного права*. Москва : Изд-ль Шумилова И.И. 2003. Вып. 6. С. 80–89.

Наступна виділена нами група позицій, висловлених вченими, мають схожість у розумінні розглядуваної категорії як створення відповідної обстановки, зокрема: формування умов (К.Є. Поджаренко)¹, спрямованість на формування умов (А.Ф. Волинський і В.А. Волинський)²; створення необхідних умов (Ж.В. Удовенко)³; створення умов (Н.В. Мирошниченко)⁴. Тобто вченими розглядається формування середовища, необхідного для виконання поставлених перед відповідними суб'єктами завдань. Варто зазначити, що подолання протидії може виступати як невід'ємний компонент здійснюваного в ході розслідування комплексу заходів, для реалізації яких мають сформуватися належні умови. Умови – це обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь⁵. Подолання протидії досудовому розслідуванню, значною мірою, обумовлено формуванням передумов для здійснення цієї діяльності. Вагомою складовою мусить виступати діагностування та аналіз відповідних проявів. Вони мають виявлятися та ретельно аналізуватись для визначення шляхів вирішення. Криміналістичне забезпечення варто розглядати як інструментарій у реалізації правоохоронцями запиту на подолання проявів протидії розслідуванню. Потребує уваги й позиції вчених, які розглядають криміналістичне забезпечення як відповідну систему. Зокрема, Л.П. Паламарчук розглядає як сукупність організаційних, технічних і тактичних засобів⁶. Не конкретизуючи її

¹ Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. С. 6, 11

² Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. Криминалистика : учебник / под ред. А.Ф. Волинского. Москва, 2013. 943 с.

³ Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

⁴ Мирошниченко Н.В. Причинение медицинскими работниками смерти и вреда здоровью пациентов: уголовно-правовые аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук. Пятигорск, 2007. 195 с.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁶ Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. С. 1–2

компоненти (складові) змістовне наповнення, В.В. Лисенко сприймає її як систему¹.

Заслужують на увагу й схожі позиції, зокрема Р.С. Белкіна, який стверджує, що це система знань, навичок й умінь², а також В.Г. Коломацького про те, що це система впровадження знань, що втілені в уміння³.

Учені Р.Г. Аксьонов та С.Р. Акімов розглядають її як систему створення, вдосконалення і використання криміналістичних знань, навичок, умінь і техніко-криміналістичних засобів правоохоронних органів⁴. Проте, наведена точка зору вчених потребує, на нашу думку, певних уточнень, з проведенням етимологічного аналізу використаних ними термінів. Варто нагадати про те, що знання – сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін.⁵ Навички – уміння, набуті досвідом, звичками, вправами⁶. Уміння (вміння) здобуваються на основі досвіду. Знання – це здатність належно робити що-небудь⁷. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає, що система – порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь⁸. Правильне тлумачення термінів та аналіз їх змістовного наповнення дозволяє наголосити, що доцільніше говорити не про «систему створення...», а про формування системи... знань, навичок, умінь... Окрім обізнаності, правоохоронці

¹ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія / В.В. Лисенко. Київ : Логос, 2004. С. 1–2.

² Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва, 1997. С. 64.

³ Коломацкий В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений / В.Г. Коломацкий. Криминалистика: в 3-х т. Т. 1: История, общая и частные теории / Коломацкий В.Г. ; под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. Москва : Академия МВД РФ, 1994. С. 62

⁴ Аксенов Р. Г., Акимов С.Р. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств. Тюмень, 2006. С. 7

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

потребують розуміння процесів, що відбуваються, та шляхів застосування наявних знань для отримання очікуваного результату.

Заслугує на увагу й зміст, який вкладається вченими в поняття криміналістичного забезпечення. Так одні наголошують на тому, що воно полягає в розробці криміналістичних знань, засобів і методів¹. Однак сама собою розробка криміналістичних знань не розв'язує якоїсь проблеми. Завданням пізнавальної діяльності з розслідування правопорушення не є отримання знань для всього суспільства. Цією діяльністю встановлюється істина конкретного факту, а те, що уявляє цей факт, як наголошує В.С. Зеленецький, достатньо повно описано в законі². Криміналістичні знання самі собою не мають якоїсь мети, а тільки використання перетворює їх на засіб (знаряддя) в діяльності. Чим ефективнішим виступає використання знань, тим швидше досягаються поставлені перед працівниками органів досудового розслідування цілі. На впровадженні в практичну діяльність наукових, методичних та тактичних криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та технологій їх застосування наголошує (В.Г. Коломацький)³. Інші вказують на наданні посадовим особам правоохоронних органів, наукової продукції, яка розроблюється в криміналістиці (В.О. Образцов)⁴. При тому надання розглядається як закономірний результат процесу наукових пошуків та розробки криміналістичної продукції. У даному випадку акцентується увага на кінцевому продукті, опускаючи таку складову, як розробка. Схожу точку зору, зокрема, має А.В. Іщенко, який наголошує на наданні правоохоронним органам ефективних засобів⁵. Однак,

¹ Меркулова Ю.В. Психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності як проблема. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 228–230.

² Зеленецький В.С. Пізнання в кримінальному процесі. *Право України*. 1977. № 4. С. 72–77.

³ Коломацький В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений / В.Г. Коломацкий. *Криминалистика*: в 3-х т. Т. 1: История, общая и частные теории / Коломацкий В.Г. ; под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. Москва : Академия МВД РФ, 1994. С. 62.

⁴ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. Москва, 1997. С. 25–30.

⁵ Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : моногр. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 13.

самі собою засоби, методи, прийоми не можуть бути ефективними, а є, на нашу думку, критерієм правильності їх застосування. Висловлюється думка й щодо використання криміналістичних засобів, прийомів, рекомендацій, досягнень науки і техніки¹. Причому, використання варто розглядати як наступний після розробки та надання відповідним суб'єктам для їх застосування етап. Таким чином, наведені позиції вчених, здебільшого, містять по одному компоненту, що відображує процес формування криміналістичних засобів. Це зовсім не означає, що останні не проходять шляху від їх розроблювання до впровадження в практику діяльності.

Заслугують на увагу й позиції вчених, які об'єднують по декілька етапів, що проходять криміналістичні наукові розробки (рекомендацій прийоми, засоби). Так З.І. Кирсанов акцентує увагу на розробці й наданні криміналістичних засобів і методик отримання, оцінки та використання інформації². На розробці та впровадженні в практику розслідування правопорушень, криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій наголошує В.В. Лисенко³. Заслугує на увагу думка А.В. Іщенко, котрий говорить про розробку нових, пристосування відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування⁴.

Узагальнюючи позиції науковців з розглядуваного аспекту, можемо визначити наступні етапи, що проходять криміналістичні розробки:

1. Формування проблеми (її аналіз, визначення напрямків її вирішення та прогнозування результатів).
2. Проведення дослідження (науково аргументована розвідка, спрямована на вирішення наявної проблеми).

¹ Горячев Э.К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. С. 31

² Кирсанов З.И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Изд-во Акад. МВД России, 1992. С. 22.

³ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. С. 10–11.

⁴ Іщенко А.В. Іерусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2007. С. 68

3. Впровадження в практичну діяльність (презентація розробником, ознайомлення суб'єктів застосування з можливостями та перспективами отримання відповідних результатів при використанні).

4. Аналіз, оцінка результативності (працеспроможності розробки та ефективності, а у разі виявлення недоліків – їх усунення (доопрацювання)).

Нами виділені ключові компоненти, перелік яких може бути більш деталізованим. На підтвердження зазначеного можемо навести позиції вчених, котрі об'єднані нами в наступну групу. Так, за змістом криміналістичне забезпечення, як наголошує В.В. Лисенко, характеризується сукупністю взаємопов'язаних між собою дій: розробка криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи і засоби протидії злочинності; безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів. Суб'єктами криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, стверджує вчений, є наукові установи та навчальні заклади, окремі науковці та співробітники практичних підрозділів правоохоронних органів¹. Оскільки діяльність є процесом, то в ній, як і в усякому процесі, можна, як наголошує група дослідників, виділити певні етапи: постановка цілі (ясне усвідомлення задачі); планування роботи (включає визначення послідовності дій, вибір для кожної дії відповідних засобів, способів, визначення критеріїв виконання дій і форм контролю); виконання, здійснення діяльності, що супроводжується поточним контролем та перебудовою діяльності у випадку необхідності; перевірка результатів діяльності, виправлення помилок, якщо вони були; співставлення отриманих результатів із запланованими, підведення результатів роботи та їх оцінка².

Інша група думок науковців об'єднана нами навколо визначення спрямованості діяльності відповідних суб'єктів, зокрема:

¹ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія Київ : Логос, 2004. С. 10–11.

² Казаков В.Г., Кондратьєва Л.Л. Психология : учебник для индустр.-пед. техникумов. Москва : Высш. шк., 1989. 383 с.

запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів (Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкін)¹; попередження, розкриття та розслідування злочинів (В.Г. Коломацкий)²; розкриття та розслідування злочинів, а також запобігання їм (А.В. Іщенко)³; розкриття, розслідування та попередження злочинів (Р.Г. Аксенов, С.Р. Акимов)⁴; з'ясування, запобігання і розкриття злочинів (З.І. Кірсанов)⁵; встановлення істини у кримінальній справі (Ж.В. Удовенко)⁶; запобігання, виявлення та розслідування злочинів (Л.П. Паламарчук)⁷. Фактично вченими наводяться одні й ті самі, у різних інтерпретаціях, складові організаційної діяльності правоохоронних органів.

До наступної групи нами включені позиції вчених, які виділяють оціночний критерій спрямованості криміналістичного забезпечення, зокрема: постійну готовність правоохоронних органів до використання криміналістичних рекомендацій, методів і засобів (А.Ф. Волинський і В.А. Волинський)⁸; оптимальне вирішення завдань розслідування (А.В. Іщенко)⁹; відповідність потребам практики

¹ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва, 1997. С. 64.

² Коломацкий В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений. *Криминалистика*: в 3-х т. Т. 1: История, общая и частные теории / Коломацкий В.Г. ; под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. Москва : Академия МВД РФ, 1994. С. 62.

³ Іщенко А.В. Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 13.

⁴ Аксенов Р.Г., Акимов С.Р. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств. Тюмень, 2006. С. 7.

⁵ Кирсанов З.И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Изд-во Акад. МВД России, 1992. С. 22.

⁶ Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. С. 13.

⁷ Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. С. 1–2.

⁸ Волинский А.Ф. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. Москва, 2013. С. 55.

⁹ Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. С. 68.

і спрямованості на їх задоволення (О. Чучукало)¹; успішне вирішення завдань конкретної сфери правоохоронної діяльності (Н.В. Мірошніченко)²; підвищення ефективності вирішення завдань, які стоять перед споживачами такої продукції (В.О. Образцов)³; ефективне використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій (К.Є. Поджаренко)⁴; ефективне здійснення, та їх впровадження в практичну діяльність (Ю.В. Меркулов)⁵; оптимізацію та підвищення ефективності процесу виявлення, розслідування та попередження злочинів (В.В. Лисенко)⁶.

Однак, наведене твердження не позбавлене, на нашу думку, деяких неточностей. Так оптимізація – вибір найкращого варіанту з можливих для досягнення найбільшої ефективності. Остання визначається як зв'язок між досягнутим результатом та використаними ресурсами, котрі мають розглядатись як причина та наслідок, а не рівнозначні поняття (категорії). Оптимізація діяльності полягає в пошуку та застосуванні психологічних умов і чинників, що сприяють досягненню стабільно високої успішності й росту професіоналізму⁷. При тому наведене значною мірою обумовлено поставленою метою. У психології мета розглядається як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел⁸. Загальнонаукова проблематика мети, на думку В.П. Гмирка, може

¹ Чучукало О. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному судочинстві: актуальні проблеми. *Право України*. 2002. № 10. С. 53–55.

² Мірошніченко Н.В. Причинение медицинскими работниками смерти и вреда здоровью пациентов: уголовно-правовые аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук. Пенза, 2007. С. 22.

³ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т.В. Аверьяновой и Р.С. Белкина. Москва, 1997. С. 25–30.

⁴ Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ. 2009. С. 6, 11.

⁵ Меркулова Ю.В. Психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності як проблема *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 228–230.

⁶ Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія Київ : Логос, 2004. С. 10–11.

⁷ Романов В.В. Военно-юридическая психология. Москва : ВКИ, 1991. С. 29.

⁸ Психология. Словарь / под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.

описуватися такими базовими характеристиками: метою є образ бажаного кінцевого продукту, зафіксований у його проекті; мета, як проект, не може ототожнюватися з продуктом як результатом його реалізації¹. Отримуваний продукт не завжди досягає поставленої мети, оскільки результат може бути ширшим чи вужчим за неї. Перейти від мети до результату, наголошує А.С. Барабаш, можна тільки вирішуючи завдання². Таким чином, результат є кінцевим продуктом, який намагаються отримати як науковці, так і правоохоронці в досягненні мети.

Заслуговує на увагу й те, що вирішувані ними завдання є тими засобами, які конкретизують мету та виступають її деталізованими складовими. Ресурсами варто розглядати (вважати) кількість часу, сил та засобів, витрачених на подолання проявів протидії для успішного розслідування. Проте цей критерій, на нашу думку, є оціночним за кожним окремим кримінальним провадженням показником. Так для отримання судової перспективи кримінального правопорушення, наприклад, вчиненого ОЗГ, високопосадовцями за фактами корупційних правопорушень, з досить високою вірогідністю буде витрачена істотна, у порівнянні з кримінальними правопорушеннями загально-кримінальної спрямованості, кількість часу, сил та засобів. Так, наприклад, 22 співробітника (15 детективів НАБУ й 7 прокурорів САП) протягом 3,5 років розслідували провадження «Роттердам +», витрати державного бюджету на яке склали 96 млн грн і за результатами якого провадження було зупинено³. Можна робити лише гіпотетичні судження, що серед причин вказаного результату діяльності правоохоронців були як протидія розслідуванню, так і відсутність необхідних криміналістичних розробок з її подолання. Проте, сам факт розслідувань подібного роду може демонструвати позитивну динаміку зміни

¹ Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма: Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-реперезентація Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

² Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2005. 257 с.

³ Вовк Д.В. URL: <https://www.facebook.com/105957954514539/posts/138555074588160/> (дата звернення 02.02.2020).

часу «недоторканих» та реалізації принципів рівності всіх перед законом. Про витрачений час та сили співробітників, і не лише цих відомств, мова не йде. Можемо припустити, що в разі набуття чинності судових вироків за даним провадженням оцінка зазначених витрат мала б позитивну характеристику (сприйняття). Зважаючи на кількість витрачених сил, часу та засобів в отриманні результату, вони можуть виступати як ключовим, так й умовними критеріями ефективності діяльності відповідних органів розслідування, що визначатиметься такими факторами, як: резонанс у суспільстві, імідж держави на міжнародному рівні, здійснення боротьби з проявами корупції, причетність високопосадовців до кримінальних правопорушень тощо.

Проведений нами аналіз дозволив визначити те, що вченими досить часто виділяється такий критерій, як ефективність. При тому частина наголошує на ефективності самих методів, засобів, прийомів, інші – на ефективному їх використанні. У структурі діяльності традиційно виділяються суб'єктні компоненти (спрямовуючий суб'єкт) й об'єктні компоненти (предмет діяльності, знаряддя діяльності і продукт діяльності)¹. Розглядаючи зазначене в межах нашого дослідження, можемо вказати, що суб'єктом діяльності виступають співробітники правоохоронних органів (слідчий, дізнавач, детектив, оперуповноважений та ін.); знаряддями діяльності – криміналістичні засоби, методи, розроблювані науковцями та застосовувані практиками; продуктом діяльності – подолані прояви протидії досудовому розслідуванню та реалізація завдань КПК України. Своєю чергою, наскільки суб'єкти розслідування готові до здійснення відповідних заходів, залежатиме й ступінь подолання проявів протидії та оцінки їх діяльності як ефективною. Щоб розцінюватись ефективною, діяльність повинна бути: результативною (тобто досягати поставленої мети); найбільш вірогідною (точною, адекватною та максимально уникати непередбачуваних наслідків й непотрібних додаткових включень); надійною (засоби діяльності тим більше надійні, чим більше об'єктивна можливість досягнення

¹ Деятельность. Огурцов А.П., Юдин Э.Г., Симонов А.И. Гуманитарный портал. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7082> (дата звернення: 03.02.2020).

цими засобами наміченого результату); послідовною¹. Ефективність розкриття та розслідування правопорушень передбачає, на думку В.Ю. Шепітько, використання сучасних науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних і тактичних прийомів, методичних рекомендацій. Розробка таких засобів, прийомів і рекомендацій залежить від рівня розвитку криміналістики – науки, яка акумулює передовий досвід боротьби зі злочинністю, можливості світової спільноти². Відсутність належних знань та навичок застосування прийомів, засобів та методів, якими б вони не були сучасними та прогресивними, унеможливить отримання очікуваних результатів. Ми відстоюємо ту позицію, що само собою криміналістичне забезпечення не може бути ефективним, оскільки відповідає людській діяльності (суб'єкту їх застосування). Тож доцільніше говорити не про надання ефективних засобів, а про ефективність їх застосування. Прийоми, засоби та методи проходять постійний «відбір» (перевірку) практичними працівниками на предмет їх результативності в застосуванні. Унаслідок цього одні застосовуються більш часто, інші відходять на другий план. Таким чином, розробка нових, пристосування до сучасних умов вже існуючих засобів, методів, прийомів здійснюються з урахуванням перспективи отримання відповідних результатів їх практичного застосування. Якщо ж отримано результат вищий або нижчий за той, на який було розраховано розроблювані методи, засоби, прийоми то їх не можна оцінити більш або менш ефективними, оскільки результат визначається майстерністю застосування.

На прикладі проведеного Я.О. Пономарьовим дослідження, коли задача, яка не могла бути розв'язана, спочатку піддавалась, а потім наступна задача мала підказу до вирішення попередньої. Повернення до першої задачі надавало можливість її розв'язання. Коли ж спочатку надавався ключ до розв'язання задачі, а потім

¹ Новейший философский словарь. 2-е изд., переаб. и доп. Минск : Интер пресс-сервис; Книжный Дом, 2001. 1280 с.

² Шепітько В.Ю. Криміналістика в системі наукового знання: сучасний стан та деякі тенденції / В.Ю. Шепітько. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. та повідомлень наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.): видання, присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного ун-ту внутрішніх справ. Київ, 2009. С. 81.

ставилась задача, то вона не вирішувалась¹. Таким чином, послідовність надання підказки (наприклад, криміналістичних розробок) та запиту на неї (наприклад, умови протидії досудовому розслідуванню) мають значення в отриманні результату. Зазначене можна пояснити тим, що за відсутності усвідомлення того, що надана інформація у вигляді підказки виступає засобом вирішення задачі, не сприяє її розв'язанню. Найбільш сприятливі умови для правильного вирішення складаються в той момент, коли уповноважена особа перебрала всі можливі варіанти по справі, але ще не досягла стадії, на якій згасає пошукова домінанта². Завжди, яку б діяльність людина не будувала, їй потрібно науково-методичне забезпечення. Воно, з одного боку, через методичні знання говорить про те, що і як людина повинна робити, тобто, які дії вона повинна вчинити (у методичних знаннях завжди все сфокусовано на діях; нерідко такі знання називаються інструкціями, розпорядженнями, алгоритмами і т. ін.); з іншого ж боку, воно надає знання про об'єкти, які дають нам «фотографію» об'єкта, його уявлення, зображення³.

Серед об'єктивних чинників, що взаємодіють у процесі розуміння проблеми, слід назвати такі, як формування уявлення завдання, кількість інформації і рівень її складності. Суб'єктивними умовами, визначальними розуміння проблеми, служать мотиваційна спрямованість, активність розумової діяльності, зосередженість уваги на предметі обговорення, актуалізація наявних знань, необхідних для розуміння і вирішення проблеми, а також вміння систематизувати інформацію і виділяти суттєві ознаки об'єкта пізнання⁴. Таким чином, розроблювані криміналістикою рекомендації не мають і не можуть містити готових відповідей на питання подолання протидії розслідуванню та бути ефективними. З іншого боку

¹ Пономарев Я.А. Творческое мышление. Москва, 1960. С. 238.

² Васильев Л.В. Юридическая психология. 4-е изд. доп. и перераб. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 640 с.: ил. (Серия «Учебник нового века»).

³ Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология (курс лекций) / из арх. Г.П. Щедровицкого. Т. 4. ОРУ (1), 2-е изд., Москва, 2003. С. 57.

⁴ Лашкова Л.Л. Методологические подходы к процессу формирования аргументативных умений у детей старшего дошкольного возраста. Педагогическое образование в России. 2015. № 6. С. 95–101. URL: elar.uspu.ru/bitstream/uspu/.../1/povr-2015-06-17.pdf (дата звернення 02.01.2019).

їх доцільність викликає значні сумніви. Так, знання мають бути спрямовані у першу чергу не на передачу готових способів рішення, а творче їх застосування – у розв'язанні задачі. Виявляється, чим більше насичувати зміст прямого продукту дії в ситуації підказки, чим більше цим зацікавлювати випробовуваного, тим менш можливе розв'язання задачі¹. Проте, надання побудованих таким чином рекомендацій, що, з одного боку, мали б підказки в потрібний час, а не готові рішення, стимулювали б слідчого до розвитку. Ми наголошуємо на необхідності творчого застосування відповідних рекомендацій з урахуванням умов розслідування. У разі суттєвого відхилення від визначеної в рекомендаціях процедури можна говорити, з одного боку, про формування нового методу, прийому, засобу, з іншого – про отримуваний результат, зокрема: позитивний; негативний; закономірний; незакономірний.

Володіння уповноваженими особами, як мінімум базовим рівнем для застосування теоретичних напрацювань є неодмінною складовою в отриманні відповідного (позитивного, закономірного) результату. Стикаючись із проблемою протидії розслідуванню, правоохоронці мають володіти таким рівнем знань, що забезпечить виконання ними своїх функціональних обов'язків, і чим вищий цей щабель, тим якість отримуваних результатів буде вищою, а кількість зусиль, що витрачаються, меншою. Аби будь-яка працююча людина, усякий професіонал міг побудувати свою діяльність, йому, наголошує Г.П. Щедровицький, потрібно два типи знань: методичні, які відповідають на питання, як робити (і відповідь зазвичай дається в формі приписів: «роби так, так і так» або «потрібно здійснювати такі-от дії»), а, крім того, й уявлення про об'єкт, на який він діє². Тому, на нашу думку, розробки мають виступати як засоби для організації діяльності уповноваженими особами в пошуках шляхів вирішення ситуацій, з якими вони стикаються в практичній діяльності. У результаті цього відбувається оцінка ефективності діяльності через призму використаного криміналістичного забезпечення.

¹ Пономарев Я.А. Психика и интуиция. Москва, 1967. С. 240.

² Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология (курс лекций) / из арх. Г.П. Щедровицкого. Т. 4. ОРУ (1), 2-е изд., Москва, 2003. С. 56.

Таким чином, потребує перегляду ставлення з боку науковців та практиків до критерію ефективності криміналістичних розробок. Ефективність у даному випадку є критерієм практики застосування та отримання результату (очікуваного, прогнозованого) Діяльність варто розглядати як процес, що характеризується динамікою умов здійснення, а її результативність – статикою зафіксованою у відповідних наслідках. Суб'єктивне (оціночне) ставлення, зацікавленість (мотивованість) слідчих у вирішенні якогось завдання в ході розслідування значною мірою впливає на усвідомлення змісту, значення та можливостей криміналістичного забезпечення в його реалізації. Вивчення запропонованих вченими дефініцій дозволив зробити висновок про відсутність єдиного погляду на сутність досліджуваної категорії, з одного боку, та виділення компонентів, вагомих для формування та подальшого використання криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, з іншого.

До елементів криміналістичного забезпечення В.А. Жбанов відносить наступне: наукове і методичне забезпечення; криміналістичну освіту; техніко-криміналістичне забезпечення; тактико-криміналістичне забезпечення; розробка методик розслідування злочинів; експертно-криміналістичне забезпечення; профілактико-криміналістичне забезпечення¹. Наведені компоненти фактично відображують структуру криміналістичної науки. Проте, наведені як складові експертно-криміналістичне забезпечення та техніко-криміналістичне забезпечення, на нашу думку, виступають цілим та його частиною. Серед них техніко-криміналістичне забезпечення є більш широким по відношенню до експертно-криміналістичного забезпечення. До криміналістичного забезпечення, на думку О.Ф. Волинського, входять: теоретичні основи забезпечення; правове забезпечення; організаційне забезпечення; науково-технічне та науково-методичне забезпечення; навчально-методичне

¹ Жбанов В.А. К вопросу о криминалистическом обеспечении органов дознания и таможенных расследований ГТК Российской Федерации. *Информационный бюллетень* № 13 (по материалам Криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»). Москва : Академия управления МВД России, 2001. С. 61–71.

забезпечення; матеріально-технічне забезпечення¹. Для розкриття змісту криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, вважаємо за необхідне приділити увагу всім наведеним компонентам, які тією чи іншою мірою її формують та впливають на зміст діяльності відповідних суб'єктів практичного застосування. Тобто, теоретична та практична площина розглядуваної наукової категорії потребує дослідження її компонентних складових, як окремо, так і в сукупності. Це забезпечить виявлення закономірних зв'язків між ними та формування на їх основі системи знань, з ефективним застосуванням практиками методів, засобів у подоланні протидії досудовому розслідуванню. Заразом такі складові, як: 1. Техніко-криміналістичне забезпечення; 2. Тактико-криміналістичне забезпечення; 3. Методико-криміналістичне забезпечення, що відображують структуру науки криміналістика, може бути використані у висвітленні змісту діяльності правоохоронців в умовах протидії розслідуванню та визначенні шляхів її подолання із застосуванням криміналістичного забезпечення.

Усе зазначене дозволяє наголосити, що криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню доцільно висвітлювати через такі складові, як: правове забезпечення діяльності уповноважених осіб у здійсненні подолання протидії досудовому розслідуванню; джерела інформації щодо протидії досудовому розслідуванню та можливості її дослідження, оцінки й використання; організаційно-управлінських рішень, що ґрунтуються на наявній в уповноважених осіб сукупності відомостей у кримінальному провадженні та проявах протидії розслідуванню; організація та використання різних форм взаємодії, що в умовах проявів протидії розслідуванню забезпечує можливість їх подолання з витратами меншої кількості ресурсів(часу, сил та засобів) й отримати позитивний результат; можливості алгоритмізації діяльності уповноважених осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню та ситуаційної обумовленості діяльності суб'єктів розслідування; захист від стороннього доступу до інформації, шляхом прийняття заходів

¹ Криминалистика : учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ–ДАНА; Закон и право, 2008. 943 с.

управлінського, організаційного, тактичного характеру; використання розробок науки й техніки, впровадження яких сприятиме підвищенню рівня володіння передовими знаннями та надання правоохоронцям можливостей своєчасно діагностувати та долати прояви протидії розслідуванню; організаційно-тактичне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з різних джерел, зокрема: матеріальних, особистісних та змішаних. Наведене та інше, на нашу думку, може бути включене як компоненти в розробку криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню.

Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню – це сукупність взаємопов'язаних між собою дій, що складаються з розробки криміналістичних рекомендацій; ознайомлення суб'єктів розслідування з можливостями застосування наукових розробок засобів та методів протидії; використаням уповноваженими особами правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Таким чином, концепція криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню є комплексним поняттям та розглядається як галузь наукового знання, практична діяльність із реалізації його рекомендацій і положень та складова навчальної дисципліни. Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню об'єднане з іншими окремими криміналістичними теоріями єдиним предметом пізнання – предметом криміналістики, що передбачає комплексність із вивченням одних і тих же об'єктів, явищ різними теоріями.

Об'єктом концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню виступають: протидія досудовому розслідуванню як явище дійсності, з яким стикаються уповноважені особи; діяльність зазначених осіб з її упередження, виявлення та подолання.

Предметом розглядуваної програми дій виступають: закономірності вивчення окремих видів протидії досудовому розслідуванню та криміналістичні засоби їх подолання; виявлення та дослідження

закономірностей, що проявляються в діяльності (бездіяльності) суб'єктів протидії на різних етапах вчинення кримінальних правопорушень та досудового розслідування; виявлення та вивчення закономірностей в діяльності суб'єктів розслідування з упередження, діагностування та подолання протидії; виявлення та дослідження закономірностей у взаємовідносинах між суб'єктами протидії та суб'єктами розслідування.

Задачі криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, як сукупності ідей, полягають у дослідженні всього комплексу форм, способів, суб'єктів протидії та розробці на основі відомостей про них криміналістичних засобів та методів, рекомендацій з організації й тактики її подолання.

Мета криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, як системи поглядів, може розглядатися, зокрема, як: галузь наукового знання; форма практичної реалізації; складова частина навчальної дисципліни. Досягнення зазначеної мети передбачає комплексне вирішення ряду задач концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, якими можуть бути названі, зокрема: задачі розробки наукових знань; задачі практичної реалізації; задачі частини навчальної дисципліни.

Розгляд криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню здійснюється диференційовано до методів криміналістики, як наукової та практичної форм пізнання та діяльності.

Абстрактна ідея криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, як система наукового знання, має зв'язки з окремими криміналістичними теоріями та вченням, об'єднаними в рамках структурних компонентів криміналістичної науки: «Загальнотеоретичні основи криміналістики», «Криміналістична техніка», «Криміналістична тактика», «Криміналістична методика».

Таким чином, в основу концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню покладена система поглядів, процесів та способи їх розуміння, яка передбачає: планову основу діяльності суб'єкта розслідування, у тому

числі засновану на взаємодії з іншими службами, підрозділами правоохоронних органів, громадськістю ЗМІ тощо; діагностування ознак протидії та детермінант її обумовлюючих на регулярній основі; здійснення розслідування компетентними суб'єктами, у відповідності до чинного законодавства та розроблених криміналістичною наукою засобів та методів; використання апробованих практикою рекомендацій у здійсненні розслідування в умовах протидії; захист виявленої та зібраної інформації за матеріалами провадження в умовах протидії досудовому розслідуванню; використання міжнародного досвіду в подоланні протидії досудовому розслідуванню; здійснення профілактичної діяльності тощо.

1.3. Форми протидії на стадіях досудового розслідування

Протидія в сучасних умовах набула значного поширення, на чому наголошується в здійснюваних науковцями дослідженнях. Проблема протидії розслідуванню, на думку Є.І. Макаренка, здавна привертала увагу криміналістів і спеціалістів у галузі оперативно-розшукової діяльності, але останнім часом набула особливої актуальності й гостроти¹. Особи зі злочинним досвідом істотно змінили способи вчинення та маскування, посилили, у тому числі з використанням владних повноважень, корупційні зв'язки і тиск на учасників розслідування, слідчого та умови його діяльності. Це обумовлює більш складні, а без належної підготовки правоохоронців досить часто нездоланні перепони у сформованих умовах розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Підтвердженням нашого судження є результати проведеного В.В. Трухачевим дослідження, згідно з яким злочинний вплив на доказову інформацію в цілях приховування злочинної діяльності за останні 10 років такий: залишився на попередньому рівні – 6 % опитаних, зріс на 10–20 % – 14 % респондентів, на 20–30 % –

¹ Макаренко Є.І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів у протидії злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 2(5). С. 274–289.

26 % опитаних, на 30–40 % – 27 % респондентів, зріс більш ніж на 50 % і становить 27 %¹. Таким чином, можемо побачити суттєві зміни в змісті неправомірної діяльності, її трансформації взагалі та проявів протидії розслідуванню зокрема.

Можна стверджувати, що сучасна злочинність суттєво відрізняється від її проявів, наприклад, ХХ століття своїми внутрішніми та зовнішніми характеристиками. По суті, це нова злочинність – масштабна, професійна, організована, транснаціональна, технічно оснащена². Інтелектуальний, інформаційний, корупційний компоненти та ін. виступають основними в забезпеченні існування як злочинності, так і протидії.

За даними дослідження С.А. Бурліна, поширеність протидії особами та організаціями, що чинять тиск на слідство, становить таке: 38 % – це організації, у яких було скоєно злочин, 50 % – влада на територіях, де скоєно злочин, 25 % – посадові особи правоохоронних органів, 30 % – громадські організації, 20 % – жителі будь-якого населеного пункту³.

Стикалися у своїй діяльності з активною протидією розслідуванню 82 % начальників МВ – РВВС, 60,7 % слідчих і 62 % оперуповноважених⁴. Наведені відомості демонструють, що прояви протидії простежуються за більшістю кримінальних проваджень. Порівняння наведених нами відомостей (результатів проведених досліджень науковців упродовж 20 років) дозволяє констатувати суттєві зміни в злочинній діяльності взагалі та протидії досудовому розслідуванню зокрема.

Без належної уваги з боку науковців та практиків, гідного забезпечення їхньої діяльності державою можна спрогнозувати подальше посилення проявів протидії досудовому розслідуванню.

¹ Трухачев В.В. Правове і криміналістические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию : дисс. ... докт. юрид. наук. 12.00.09. Воронеж. 2001. 477 с.

² Кузмічов В., Євдокименко С. Нові види злочинної діяльності: їх аналіз *Право України*. 2000. № 10. С. 110.

³ Бурлин С.А. Проблемы противодействия расследованию преступлений, связанных с уклонением от уплаты налогов : дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2002. С. 68.

⁴ Бахин В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2000 гг.). Киев, 2002. С. 90.

Окремого значення в цьому набувають наукові розробки взагалі та з криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню зокрема. Можемо констатувати факт відсутності серед позицій науковців, котрі приділяли увагу дослідженню розглядуваної проблематики, єдиного бачення щодо наповнення змістом поняття «протидія досудовому розслідуванню». Уперше визначення «протидія попередньому розслідуванню» дано В.М. Карагодиним. Він дійшов висновку, що протидія, як елемент злочинної діяльності, не охоплюється способом вчинення кримінального правопорушення, що обумовило необхідність виділення як окремого явища та аналізу його сутності, природи, форм, способів¹. Іншим складовим досліджуваної проблематики приділяли свою увагу й такі науковці, як С.Ю. Журавльов, здійснивши аналіз протидії в процесі розслідування економічних злочинів², О.Л. Стулін – запропонувавши класифікації її видів³ та багато інших.

Незважаючи на значну кількість існуючих досліджень, більшість із них мають фрагментарний характер, спрямовані на вивчення окремих проявів протидії досудовому розслідуванню та не вирішують існуючу ситуацію по суті. Дискусійність у наукових колах багатьох аспектів розглядуваної проблематики не сприяє формуванню понятійного апарату з однозначним його сприйняттям та можливістю застосування практиками в подоланні розглядуваних проявів.

Далі нами згруповані позиції вчених, що визначаються дискусійністю висловлених ними думок щодо диференціації форм та способів протидії, які потребують з нашого боку додаткової уваги. Так за результатами проведеного О.В. Александренко дослідження, з'ясовано, що основною формою протидії є різні форми впливу на учасників кримінального процесу: підкуп, шантаж, погрози, заповідання тілесних ушкоджень та ін. (вказали 65,4% начальників

¹ Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал.ун-та, 1992. С. 14.

² Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Спец.12.00.09. Нижний Новгород, 1992. 18 с.

³ Стулин О.Л. Классификация видов противодействия. *Рос. следователь*. 1999. № 5. С. 37–41.

міськрайорганів внутрішніх справ, 50,7% оперативних працівників, 49,3% суддів, 36,5% слідчих, 15,9% громадян)¹.

Заслужують на увагу й позиції інших вчених, котрі допускають підміну сприйняття категорії «спосіб» на «форму». Так В.М. Григор'євим виділяються наступні форми протидії розслідуванню, зокрема: підкуп, залякування, насильство у відношенні потерпілих, свідків, членів їх родин; незаконні дії захисників, обвинувачених, підозрюваних; спроби впливу на хід слідства через засоби масової інформації та ін.² Проте наведений ученими перелік за своїм змістом відображує способи протидії, а не її форми. Заслужує на увагу запропонована Є.О. Москвіним система актів протидії розслідування, з виділенням таких її форм:

1) активна протидія, під яким автором розуміється свідома діяльність суб'єкта протидії, спрямована на зрив, або зміна цілей слідчої дії, що сприяє пом'якшенню та (або) ухиленню винних від кримінальної відповідальності й покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння;

2) пасивна протидія, яка визначається бездіяльністю суб'єкта протидії, який зовні не створює перешкод для слідства, але внутрішньо бажає їх настання. Вона проявляється в наступних видах: відмова від дачі показань; неявка за викликом слідчих органів; симуляція захворювання; ненадання допомоги; невиконання необхідних дій і відмова від участі в слідчих діях; неповідомлення запитуваних відомостей і невідача необхідних об'єктів (предметів, документів);

3) опосередкована протидія – це протидія, яка викликається в основному факторами об'єктивної властивості. До неї автором відноситься навколишнє природне середовище, яке може містити ще невідомі речові носії криміналістичної інформації, але вона ж включає ті несприятливі умови (дощ, сніг і т. ін.), які знищують речові докази³.

¹ Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004.

² Григорьев В.Н. Организационное противодействие судопроизводству и проблемы его нейтрализации : материалы научно-практической конференции «Организованное противодействие расследованию преступлений и меры по его нейтрализации», г. Руза-Москва, 29–30 октября 1996 г. Москва, 1997. С. 132.

³ Москвин Е.О. Формы противодействия расследованию преступлений : материалы Международной научной конференции. Воронеж, 2002. С. 174–186.

Проте, запропонована класифікація потребує аналізу. Так, симуляція захворювання може вимагати значних затрат ресурсів (часу, сил та зособів), що в цілому варто оцінювати як активне здійснення протидії. Крім того, включення до опосередкованої протидії несприятливих погодних умов, не може бути нами підтримано, оскільки не відповідає загальному баченню концепції протидії розслідуванню. Варто нагадати, що протидія є результатом взаємовідносин між суб'єктами з різними цілями в рамках кримінального провадження. Діяльність, спрямовану на унеможливлення кримінального переслідування на стадії підготовки, вчинення та післязлочинну поведінку, Е.У. Бабаєва розглядає як способи дій¹. У подальшому ті ж самі способи дій, зокрема формування інсценувань шляхом організації на місці події обстановки, називають видом протидії, а спроби знищити на місці сліди злочину та ін. дослідниця визначає формою протидії². Своєю чергою, І.А. Ніколайчук наголошує, що приховування кримінальних правопорушень являє собою небезпечну форму протидії розслідуванню, встановленню істини по кримінальному провадженню. Знання слідчим, оперативним співробітником органів дізнання ознак приховування злочинів дозволяє вчасно нейтралізувати спроби злочинців перешкодити розкриттю та розслідуванню злочинів й уникнути відповідальності перед законом³. Проте, визначення І.А. Ніколайчуком приховування як «небезпечної» може бути оцінено як спробу надання пріоритету одним проявам протидії розслідуванню в порівнянні з іншими. Приховування кримінальних правопорушень у рамках протидії посідає значне, але не єдине місце. Вона, на думку І.О. Ніколайчука, є найбільш поширеною, подолання якої поєднане з найбільшими труднощами⁴.

¹ Бабаєва Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... д-ра юрид. наук.:12.00.09. Москва, 2006. С. 106.

² Бабаєва Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... д-ра юрид. наук.:12.00.09. Москва, 2006. С. 151–152.

³ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 2000. С. 4.

⁴ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.09. Воронеж, 2000. С. 9–10.

Схожу точку зору має й О.В. Александренко¹; В.В. Трухачов²; А.В. Шмонін³; Б.І. Хасан⁴ та ін.

Заслужують на увагу й позиції інших науковців щодо розгляданого питання. Як наголошує С.Л. Никонович, дії з приховування злочину можуть вчинювати як прямі, так і непрямі його учасники, а дії з протидії – як безпосередні виконавці злочину, так й інші зацікавлені особи⁵. Протидію й інші дослідники сприймають з позиції маскування, як складову способу вчинення кримінального правопорушення. Таким чином, сформувалося уявлення про протидію розслідуванню як комплекс протиправних діянь, вчинюваних як причетними, так і непричетними безпосередньо до події особами. Для правоохоронців прояви протидії досудовому розслідуванню варто розглядати як реально існуючі умови реалізації своїх функціональних обов'язків, розвитку та формування фахових навичок та набуття досвіду. Таким чином можемо побачити, що приховування рядом науковців розглядається як компонент способу, іншими – як форма протидії. Проте авторами, які зазначену діяльність визначають формою протидії, не наводиться аргументів на користь прийнятого ними рішення.

Окремої уваги потребує розгляд неправдивого алібі. Його формування та подання розглядається як форма протидії попередньому розслідуванню⁶. На розробку алібі значною мірою впливають об'єктивні

¹ Александренко О.В. Криминалистичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. С. 5.

² Трухачев В.В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. Воронеж, 2000. С. 29.

³ Шмонин А.В. Криминалистическое учение о противодействии расследованию преступлений: современное состояние и пути развития. Труды Академии управления МВД России. Москва, 2011. № 3(19). С. 12.

⁴ Хасан Б.И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криминалистического и психологического изучения. Актуальные вопросы государства и права на современном этапе. Томск, 1983. С. 223–224.

⁵ Никонович С.Л. Противодействие расследованию со стороны организованных преступных группировок, действующих в сфере незаконного оборота драгоценных металлов и камней, и способы его преодоления. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов : Грамота, 2012. № 4(18): в 2-х ч. Ч. II. 229 с.

⁶ Зорин Р.Г. Криминалистическая природа формирования лжеалиби стороной защиты в уголовном процессе Актуальные проблемы криминалистики и судебных экспертиз : сб. науч. тр. по мат. регион. межведомст. межвузовской науч.-практ. конф. В автор. редак. Ижевск : Ижевский филиал ГОУ ВПО «Нижегородская академия МВД Российской Федерации», 2008. Вып. 3. С. 34

та суб'єктивні причини. Серед об'єктивних причин можна відзначити наявність або відсутність свідків, речової інформації в слідах виникнення непередбачених умов (негативних обставин, зміщення злочинної події (дій-бездіяльності) в просторі й часі, наявність співучасників, у тому числі неповнолітніх, та інші. До суб'єктивних причин слід віднести підготовчі до вчинення кримінального правопорушення дії, обізнаність злочинця в питаннях кримінального права, процесу, криміналістичної методики і тактики тощо.

Вигадане алібі може стосуватися як обставин вчиненого кримінального правопорушення, так і проявів протидії розслідуванню. Між кількістю часу для підготовки, наявними знаннями, досвідом (життєвим, злочинним) відповідної особи, та рівнем сформованого неправдивого алібі може простежуватись пропорційна залежність. Указане обумовлює необхідність проведення необхідних та можливих процесуальних дій у рамках розслідування з найменшим проміжком часу від його початку. Це полегшить спростування висунутого алібі, продемонструє зацікавленим особам недоцільність зайнятої недобросовісної позиції та прийняття заходів протидії.

Наведені нами думки вчених визначаються наявністю плутанини в оцінці форм та способів протидії, які потребують розмежування. В обґрунтування своєї позиції вважаємо за необхідне звернутися до робіт учених, котрі свого часу закладали підвалини до формування категорії «протидія розслідуванню», тобто першоджерел. Так під способом ухилення від відповідальності Г.Г. Зуйкова розглядає повторюваний у різних і тих самих осіб об'єктивно й суб'єктивно детермінований комплекс взаємопов'язаних вербальних, поведінкових і матеріальних актів, свідомо здійснюваних після вчинення злочину з метою повного або часткового ухилення від відповідальності¹.

Г.Г. Зуйковим визначено, що особливостями такого способу є значне розмаїття вербальних актів, зокрема неправдивих показань, дезінформуючих повідомлень, погроз і т.ін., що виходять як від винного, так й інших осіб, котрі діють з ним. Поведінкові акти

¹ Зуйков Г.Г. Развитие криминалистического учения о способе совершения преступления и проблема способа сокрытия преступления. *Повышение эффективности расследования преступлений*. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1986. С. 53.

полягають в ухиленні від явки до органу розслідування, у відмові від давання свідчень, повідомленні про факт події тощо. Матеріальні акти полягають у фальсифікації, маскуванні, переміщенні, знищенні слідів, інших матеріальних та ідеальних носіїв і джерел інформації¹. Таким чином, зазначений перелік за обсягом та змістом охоплює визначений більшістю науковців список форм протидії.

Здебільшого, у вчених протидія розслідуванню асоціюється із маскуванням слідів кримінальної події. Так А.В. Шмонін протидію розслідуванню пов'язує з діями щодо приховування злочину як елемента злочинного діяння (способом злочину) і з діями різних осіб на досудовій стадії кримінального судочинства². Заслужують на увагу й визначені Г.М. Мудьюгіним способи приховування злочину, спрямовані на ухилення від відповідальності (захисна поведінка), зокрема: неправдиві показання, пояснення та інші висловлювання обвинуваченого, що стосуються окремих моментів справи та являють собою закінчені версії; створення обвинуваченим штучних доказів; знищення та приховування слідів злочину та речових доказів; пряме ухилення від слідства та суду³. Отже, наведені вченими позиції демонструють не тільки схожість позицій, а й обумовлюють необхідність розмежування таких категорій, як форма та спосіб протидії.

У словнику російської мови під редакцією А.П. Євгенєвої спосіб визначається як образ дій, прийом здійснення чогось⁴. Форма протидії, наголошує Р.М. Шехавцов, на відміну від способу протидії, повинна охоплювати зовнішній бік подібних між собою за суб'єктом, об'єктом, характером дій груп способів протидії розслідуванню злочинів, чого автори наведеної класифікації не розрізняють⁵.

¹ Там само [132] С. 60.

² Шмонин А.В. Криминалистическое учение о противодействии расследованию преступлений: современное состояние и путиразвития *Труды Академии управления МВД России*. Москва, 2011. № 3(19) 132 с

³ Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего. Москва, 1967. С. 126–128.

⁴ Словарь русского языка: в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований ; под ред. А.П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. Москва : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

⁵ Шехавцов Р.М. Формы та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Шехавцов Руслан Миколайович; Луганська академія внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України.

Наведене вказує на відмінності в розумінні вченими змісту категорії форма та способи, котрі в досліджуваних проявах протидії досудовому розслідуванню набувають окремого значення. Диференціація розглядуваних категорій обумовлена необхідністю правильної оцінки поведінкових актів відповідних осіб із позиції наявності (відсутності) в них проявів протидії досудовому розслідуванню. Причому, за кількістю проявів їх спрямованістю й інтенсивністю здійснюваного впливу визначатимуться здійснення заходів суб'єктами розслідування з його подолання. Термін «форма» тлумачиться як: 1) обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд; 2) пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду; 3) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; 4) видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи¹. Можна помітити, що поняттям «форма» позначається спосіб існування змісту, об'єднання частин у ціле, узгодження та взаємодію певних елементів, тобто форма – це інтегруюча основа існування якогось явища. За визначенням Р.М. Шехавцова, форма протидії – це вид активної поведінки протидіючого суб'єкта, у якій за певними зовнішніми ознаками відбиваються його психофізіологічні реакції на ситуацію, що склалася, під час вчинення злочину або в ході його розслідування². У своїх дослідженнях Е.У. Бабаєва використовує як синоніми терміни «форми», «види» та «акти» діяльності з протидії кримінальному переслідуванню, не надаючи їх визначення³. Зазначене варто розглядати як погодження із категоріями, запропонованими раніше В.М. Карагодіним, який, класифікуючи форми протидії розслідуванню, називає такі їх види: – акти, що перешкоджають розкриттю злочину; – акти, що

Луганськ, 2003. С. 28.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005.

² Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 7.

³ Бабаєва Е.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействию уголовному преследованию. Москва : Изд. «Юрлитинформ», 2006. С. 132.

перешкоджають притягненню до відповідальності винних і сприяють притягненню невинних; – акти протидії встановленню характеру і розміру збитків; – акти протидії, що перешкоджають встановленню обставин, які характеризують особу винного та впливають на ступінь і характер його відповідальності; – акти протидії, спрямовані на перешкодження встановленню причин і умов, що сприяли вчиненню злочину¹. Проте, наведений перелік, на нашу думку, має бути доповнений такою складовою, як акти, що перешкоджають виявленню або сприйняттю події як кримінального правопорушення.

Заслуговує на увагу класифікація форм протидії, якої додержуються більшість науковців, зокрема й ми, з поділом на «внутрішню» та «зовнішню», запропоновану Р.С. Белкіним. Під «внутрішньою» протидією він розуміє діяльність здійснювану особами, у будь-якій формі причетними до розслідування, які володіють інформацією про подію і прагнуть приховати цю інформацію від слідчого. Під «зовнішньою» вчений протидією розуміє «діяльність осіб або не пов'язаних із даною подією й особою, що здійснює розслідування, або пов'язаних зі слідчим (дізнавачем) процесуальними, службовими чи іншими владними відносинами або іншими залежностями»². Водночас, поруч із такою класифікацією форм протидії, що здійснена на основі критерію відношення суб'єктів до кримінального провадження, можна зустріти й інші варіанти розглядуваної наукової категорії. Так К.Є. Дьомін наголошує, що наведений поділ виключає існування змішаних форм протидії, наявних на практиці, зокрема здійснюваних злочинними організаціями³. Своєю чергою, Е.О. Москвін пропонує класифікацію протидії

¹ Карагодін В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию : монография. Свердловск, 1992. С. 21.

² Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования (гл. 5). Москва, 1997; Криминалистика: учебник для вузов (гл. 43). Москва, 1999.

³ Демин К.Е. К вопросу о классификационном подходе к приемам противодействия раскрытию и расследованию «казачьих» убийств. Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы. Тула, 2000. С. 173.

розслідуванню в залежності від суб'єкта: а) з боку безпосередніх учасників кримінального процесу (підозрюваних, обвинувачених, свідків, потерпілих, понятих, адвокатів, експертів, спеціалістів, корумпованих співробітників правоохоронних органів та ін.); б) з боку осіб, безпосередньо не пов'язаних із розслідуваною подією (співробітники ЗМІ, представники виконавчої або законодавчої влади, політики та ін.); в) особи, пов'язані з розслідуваною подією, але які не є учасниками кримінального процесу (знайомі, родичі)¹. Фактично Е.О. Москвін повторює раніше висловлену точку зору, однак розділяє три складові компоненти, що, по суті, не змінює викладеної Р.С. Белкіним класифікації форм протидії, проте може ускладнити процес сприйняття та можливості практичного використання розглядуваної криміналістичної категорії. Це обумовлює необхідність запровадження терміна «сторона тиску» («протидіюча сторона»), котрий би характеризував усіх суб'єктів, зацікавлених тією чи іншою мірою у відповідних результатах. Це, на нашу думку, значно спростить не тільки сприйняття, а й використання зазначеної категорії, котра реально відображатиме всіх можливих осіб: як учасників кримінального провадження, так і не пов'язаних із ним осіб. Ми наголошуємо на можливості паралельного (одночасного) застосування запропонованого терміна із таких форм, як внутрішня та зовнішня протидія.

Способи розглядаються нами як поведінкові акти протидіючої сторони в складненні (унеможливленні) реалізації завдань кримінального провадження. Способи протидії досудовому розслідуванню визначають та характеризують її форми. Форма протидії досудовому розслідуванню нами сприймається як зовнішня характеристика схожих за його внутрішнім змістом об'єктів, суб'єктів, спрямованість груп, способів із їх поділом на «внутрішню» і «зовнішню».

Серед науковців відсутнє єдине бачення змісту проявів протидії, що обумовлює необхідність використання в пізнанні досліджуваної наукової категорії семантичного аналізу та групування

¹ Москвін Е.О. Противодействие предварительному расследованию: понятие и классификация. Воронежские криминалистические чтения. Вып. 3 / под ред. О.Я. Баева. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2002. С. 142.

позицій учених за відповідними критеріями. Так до першої групи нами включені думки тих вчених, котрі наголошують на тому, що протидія досудовому розслідуванню реалізується шляхом здійснення певних дій, зокрема: І.О. Бобраков¹; В.Є. Корноухов²; В.П. Лавров³. На підтвердження даної позиції виступає і Р.М. Шехавцов. На його думку, «якщо немає дій, як це загально визнано в психології, то немає і діяльності»⁴. Таким чином, із наведених позицій можна зрозуміти, що прояви протидії сприймаються науковцями тільки у формі діяльності як активності відповідних суб'єктів.

Інша група вчених сприймають протидію досудовому розслідуванню як систему дій (бездіяльність), а саме: А.Ф. Волинський⁵, А.Ю. Головін⁶, В.В. Дементьев⁷, С.Ю. Журавльов⁸, В.М. Карагодин⁹, О.Ф. Лубін¹⁰, А.Б. Петруніна¹¹ та інші. Дана група вчених допускає можливість існування проявів протидії, що реалізуються пасивним характером вольових актів відповідних осіб. Схожу точку

¹ Бобраков И.А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Москва, 1997. С. 8.

² Криминалистика / под ред. В.Е. Корноухова. Москва, 2000. С. 190.

³ Лавров В.П. Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению. Москва, 2011. С. 13.

⁴ Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину. Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. 2002. № 3. С. 192–204.

⁵ Криминалистика / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. Москва, 2012. С. 47.

⁶ Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н.П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 148.

⁷ Дементьев В.В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / В.В. Дементьев, В.В. Степанов. Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе». Уфа : РИО БашГУ, 2003. Ч. 2. С. 133–137.

⁸ Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дисс. ... на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук.: 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. С. 9–10.

⁹ Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию / В.Н. Карагодин. Свердловск, 1992. С. 18.

¹⁰ Журавлев С.Ю., Лубин А.Ф. Нейтрализация противодействия расследованию. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики : учебник / под ред. В.А. Грабовского, А.Ф. Лубина. Ниж. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1995. С. 345.

¹¹ Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические меры его выявления и преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. Москва, 2006. С. 12.

зору, однак із поділом на «активну» і «пасивну» форми, мають Є.В. Варфоломєєв¹ та О.Р. Ратінов². До пасивної, яка несе характер бездіяльності, учені відносять ненадання допомоги, невиконання законних вимог, ненадання запитуваних даних, ненадання предметів, неявка на виклик, неповідомлення про відомі факти, відмова від дачі показань тощо. Однак зайнята відповідною особою позиція є усвідомленою та з прогнозуванням очікуваних наслідків.

До третьої групи нами включені позиції тих науковців, котрі не здійснювали поділу на активні та пасивні прояви протидії розслідуванню, зокрема: А.Ю. Головіна, В.Д. Рожкова, Н.В. Тишутіної та А.Я. Ерекаєва³ В.М. Антонов, Ю.С. Астаханов і В.П. Кувалдін⁴ та ін.

Заслуговує на увагу й факт, що серед учених відсутня єдина точка зору на оцінку усвідомленості дій відповідних суб'єктів протидії. Це обумовило необхідність групування висловлених думок учених і за вказаним критерієм. Так до першої групи нами включені думки вчених, котрі у визначеннях наголошують на умисному характері проявів протидії, зокрема: А.Ф. Волинський⁵, І.А. Клімов, Г.К. Сінілов⁶, А.В. Кучеров⁷, І.М. Лузгін та В.П. Лавров⁸, А.А. Наваліхін⁹, Р.М. Шехавцов¹⁰ та інші.

¹ Варфоломеев Е.В. Противодействие расследованию убийств, совершаемых военнослужащими, и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2002. 184 с.

² Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике / А.Р. Ратинов *Правовая кибернетика*. Москва, 1970. С. 188.

³ Головин А.Ю., Рожков В.Д., Тишутина Н.В., Эрекаев А.Я. Расследование вооруженных разбоев и бандитизма. Москва : Издательство «Юрлитинформ». С. 79.

⁴ Антонов В.М., Астахов Ю.С., Кувалдин В.П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры их нейтрализации : лекция. Москва, 1994. С. 12.

⁵ Криминалистика / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. Москва, 2012. С. 47.

⁶ Климов И. А, Синилов Г.К. Противодействие криминальной среды как объект и предмет исследования теории ОРД *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации* : материалы науч.-практ.конф., Руза, 29–30 октября 1996 г. Москва : ЮИ МВД России, 1997. С. 20–27.

⁷ Кучеров А.В. Противодействие расследованию по делам о военных преступлениях и методы его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1996. 203 с.

⁸ Лузгин И.М., Лавров В.П. Способ совершения преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. С. 10.

⁹ Навалихин А.А. Противодействие расследованию мошенничества и криминалистические методы его преодоления: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. 231 с.

¹⁰ Шехавцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Право України*. 2001. № 6. С. 64.

Підкреслення у наведених визначеннях умисного характеру діяльності варто, на нашу думку, розцінювати як спробу змістити акцент саме на свідомість у здійсненні відповідним суб'єктом протидії. Проте, можна зустріти позиції науковців, котрі допускають вчинення протидії досудовому розслідуванню й за відсутності умисного характеру відповідних актів діяльності. Зокрема Е.У. Бабаєва наголошує на тому, що сутність протидії полягає в умисному (ненавмисному) створенні перешкод на стадії порушення кримінальної справи, при попередньому і судовому слідстві¹. Однак, включення до визначення твердження щодо «ненавмисного створенні перешкод», потребує, на нашу думку, окремого аналізу. Так, у випадку, якщо особа випадково (неумисно) потрапляє на місце вчинення кримінального правопорушення, не усвідомлюючи цього, знищує або пошкоджує сліди, наприклад, відкриває двері, гасить пожежу, переміщує постраждалого в безпечне місце, надає йому першу медичну допомогу та ін., вносячи таким чином в оточуючу обстановку зміни, навряд чи в даному випадку можна говорити про протидію. Діяльність демонструє свідому сторону особистості, яка досягає мети, задовольняє свої або потреби інших осіб. Якщо ж особа не має спрямованості зусиль на протидію досудовому розслідуванню, це не можна розцінювати як вказані прояви. На підтвердження нашої позиції може бути наведена думка групи науковців: А.П. Огурцова, Е.Г. Юдіна та А.І. Симонова, які наголошують, що будь-яка осмислена діяльність включає мету, засоби, результат і сам процес діяльності; невід'ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість². Заслуговує й аналіз зусиль зацікавлених осіб, спрямованих на протидію досудовому розслідуванню. Ученими виділяються наступні цілі розглядуваних проявів, зокрема: трансформації в потрібному, вигідному для себе напрямку (І.О. Бобраков)³; створення перешкод у збиранні та використанні

¹ Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006.

² Огурцов А.П., Юдин Э.Г., Симонов А.И. Деятельность. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7082> (дата звернення: 02.07.2019).

³ Бобраков И.А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления / И.А. Бобраков : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. 22 с.

доказів (А.Ф. Волобуєв)¹; впливу на інформацію про злочинне діяння або на її носія (В.М. Карагодін)². Наведені вченими складові дозволяють наголосити на прийнятті зацікавленими особами заходів, що демонструють протистояння, обумовлене конфліктом інтересів переслідуваними цілями сторони тиску та долаючої його сторони.

Заслугує на увагу й згруповані нами думки вчених, котрі також визначають спрямованість протидії, наступними цілями: перешкодження здійсненню спеціального контролю над протидією, ефективному виконанню завдань правоохоронної функції держави (І.А. Клімов, Г.К. Сінілов)³; проти досягнення слідчим тактичних та правових цілей (В.Є. Корноухов)⁴; перешкодження попередньому розслідуванню (А.В. Кучеров)⁵; перешкодження розслідуванню (А.А. Навалихін)⁶. Проте, вивчення наведених позицій учених дозволяє стверджувати, що їх зміст виходить за межі цілей протидії та, фактично, висвітлює її мету. Тобто, дослідниками допускається підміна близьких, однак не синонімічного значення понять. Так мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль; заздалегідь намічене завдання; замисел⁷. Метою є образ бажаного кінцевого продукту, зафіксований у його проекті; – мета, як проект, не може ототожнюватися з продуктом, як результатом його реалізації⁸. Відповідно, цілі протидії варто розглядати як проміжний,

¹ Волобуєв А.Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.

² Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1992. С. 18, 20.

³ Климов И.А., Синилов Г.К. Противодействие криминальной среды как объект и предмет исследования теории ОРД. *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации* : материалы науч.-практ.конф., Руза, 29–30 октября 1996 г. Москва : ЮИ МВД России, 1997. С. 20–27.

⁴ Криминалистика / под ред. В.Е. Корноухова. Москва, 2000. С. 190.

⁵ Кучеров А.В. Противодействие расследованию по делам о военных преступлениях и методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1996. С. 22.

⁶ Навалихин А.А. Противодействие расследованию мошенничества и криминалистические методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. С. 7.

⁷ Психология. Словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва, Политиздат, 1990. 494 с.

⁸ Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма: Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-реперезентація. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. С. 106–107.

а мету – як кінцевий образ очікуваного зацікавленими особами результату. Тому наведені позиції вчених доцільно сприймати як мету протидії досудовому розслідуванню. Переслідувана суб'єктами та зацікавленими особами мета потребує окремої уваги в аналізованих визначеннях науковців, котрі виділяють її наступним чином: перешкодження рішенню задач розслідування (А.Ф. Волинський)¹; ухилення від відповідальності, які відбуваються після виявлення злочину і початку його розслідування (А.Ф. Волобуєв)²; перешкодження виконанню завдань попереднього розслідування та встановленню об'єктивної істини за кримінальною справою й ухилення винуватця від кримінальної відповідальності (В.М. Карагодін)³; ухилення від відповідальності винних за скоєне або пом'якшення відповідальності (І.А. Клімов, Г.К. Сінілов)⁴; недопущення його всебічності, повноти й об'єктивності шляхом впливу на інформацію про злочин та її носії (А.В. Кучеров)⁵; перешкодження встановленню істини у кримінальній справі (А.А. Навалихін)⁶; перешкодження діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинних діянь (В.П. Лавров)⁷; перешкодженні встановленню істини по кримінальній справі та притягненню до відповідальності винуватців у вчиненні злочину (А.Б. Петруніна)⁸. Наведені

¹ Волинский А.Ф., Федоров А.Ю. Противодействие раскрытию и расследованию преступлений: общественная опасность и роль криминалистических методов и средств в его преодолении. Ростов-на-Дону, 2000. С. 103.

² Волобуєв А.Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.

³ Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1992. С. 18, 20.

⁴ Климов И.А., Синилов Г.К. Противодействие криминальной среды как объект и предмет исследования теории ОРД. *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации* : материалы науч.-практ.конф., Руза, 29–30 октября 1996 г. Москва : ЮИ МВД России, 1997. С. 20–27.

⁵ Кучеров А.В. Противодействие расследованию по делам о военных преступлениях и методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1996. 203 с.

⁶ Навалихин А.А. Противодействие расследованию мошенничества и криминалистические методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. С. 7.

⁷ Лавров В.П. Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению. Москва, 2011. С. 13.

⁸ Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические меры его выявления и преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. С. 12.

думки науковців здебільшого визначають протидію в ключі перешкоджання діяльності уповноважених осіб у досягненні завдань кримінального провадження. Можна зустріти визначення, у яких науковцями В.П. Лавровим¹, А.Б. Петруніною² упущено мету протидії; а А.Ф. Волинським³; В.Є. Корноуховим⁴ не визначено цілі досліджуваного явища. Здійснена нами структуризація позицій учених забезпечила можливість більш глибокого розуміння їх змісту та значення розглядуваної наукової категорії. У результаті цього можемо наголосити, що за відсутності усвідомленої та переслідуваної мети або цілей ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань кримінального провадження, дії (бездіяльність) особи не можуть оцінюватися як протидія. Відповідно, наведене Е.У. Бабаєвою у визначенні твердження про «...ненавмисне створення перешкод...», не може бути нами підтримано та потребує додаткової певної уваги. Так, поведінкові акти відповідних осіб досить часто вченими та практиками помилково сприймаються як протидія досудовому розслідуванню. Дискусійність та невизначеність зазначеного обумовлена відсутністю чітких критеріїв оцінки дій (бездіяльності) відповідних осіб як проявів розглядуваного явища. Протидія, як стверджує Д.А. Патрелюк, це вчинки, дії, рухи, висловлювання суб'єкта протидії, спрямовані на вирішення або нейтралізацію кримінального конфлікту⁵. Проте, не зрозуміло, які «рухи та висловлювання суб'єкта» (що сприймається нами в даному твердженні як щось абстрактне), на думку автора, можуть нейтралізувати чи вирішити кримінальний конфлікт, особливо якщо виходити з наявності при розслідуванні протилежних інтересів сторони обвинувачення та захисту, що

¹ Лавров В.П. Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению. Москва, 2011. С. 13.

² Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические меры его выявления и преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. С. 12.

³ Волинский А.Ф., Федоров А.Ю. Противодействие раскрытию и расследованию преступлений: общественная опасность и роль криминалистических методов и средств в его преодолении. Ростов-на-Дону, 2000. С. 103.

⁴ Криминалистика / под ред. В.Е. Корноухова. Москва, 2000. С. 190.

⁵ Патрелюк Д. Мета і завдання протидії кримінальному переслідуванню / Д. Патрелюк. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 191–196.

й обумовлює формування конфлікту. Його вирішення, як ми розуміємо з твердження автора, передбачає відмову суб'єкта від здійснення протидії та співпрацю з правоохоронними органами. Однак, подібні факти є більше винятком ніж правилом, тому розраховувати на них не варто.

Наведене підтверджується й дослідженням, котре було проведено групою психологів. Отримані ними експериментальні дані дозволили зробити ряд припущень: 1. Негативне ставлення до процесу розслідування має місце з позицій всіх, хто бере участь у справі, що неминуче спричиняє протидію; 2. Негативне ставлення до розслідування з боку потерпілих, що характеризується установкою на протидію, пояснюється невірою в можливість розкриття злочину і покарання винного. Це ще посилюється переконанням, що неможливо шляхом покарання винного відновити розлади здоров'я, повернути до життя загиблого; 3. Саме прийняття ролі особи, яка притягається до розслідування, у більшості випадків вводить випробуваного в конфліктогенний стан, що характеризується установкою на протидію¹. Так досить поширеним є формування умов, коли учасники замовчують відомості про обставини кримінального правопорушення через ряд причин, зокрема: безтактної поведінки слідчого; недостатній рівень роз'яснень особі з боку правоохоронців щодо основних положень розслідування та слідчих (розшукових) дій, які проводитимуться, значення участі (показань, наданої інформації) для встановлення всіх обставин кримінального правопорушення; неготовність слідчого до проведення розслідування взагалі та окремих процесуальних дій зокрема тощо; відсутності в допитуваних юридичної грамотності та розуміння змісту того, що відбувається; небажання витратити особистий час та з'являтися на виклики до правоохоронних органів (це основна мотивація відмови осіб бути понятим в слідчих (розшукових) діях); складність диференціації (виділення головного та другорядного) в змісті події, що потребує з'ясування в ході слідства; перебування особи, і в першу чергу

¹ Брязгина Л.Г., Лукьянова О.Д., Хасан Б.И. Экспериментальное исследование готовности к взаимодействию в условиях расследования. Проблемы психологии следственной деятельности : сб. науч. статей. Красноярск, 1986. С. 67–73.

неповнолітніх, в особливо вразливому стані; небажання висвітлювати особисте (інтимне) життя, зокрема поза шлюбом, факт зґвалтування, віктимність поведінки тощо. Наприклад, особа відмовляється від участі в проведенні слідчої (розшукової) дії в ролі понятого, що на даний момент є її правом, а не обов'язком. Це ускладнює діяльність правоохоронців, які вимушені витратити час та сили на пошук інших понять, проте не може розцінюватися протидією, оскільки особа не переслідує відповідної цілі.

Наведене обумовлює необхідність чіткого усвідомлення та обмеження поведінкових актів із наявними чи відсутніми в них проявами протидії досудовому розслідуванню, в основі якого лежить переслідувана особою мета. Мета суб'єкта визначається кінцевим результатом, на який спрямований процес¹. Так якщо кінцевою метою визначається ускладнення діяльності слідчого в цілому, наприклад, з мотивів помсти, без особистої зацікавленості в результатах розслідування, поведінкові акти зазначеної особи не можуть оцінюватися протидією. Зазначене варто розглядати як прояви особистого ставлення (протест, внутрішнє неприйняття) до професійних та особистісних якостей відповідної особи, як представника правоохоронної системи в цілому, а не суб'єкту розслідування за окремим провадженням. Так скарги потерпілих на бездіяльність, спрямовані на зміну ставлення слідчого до організації розслідування, формуватимуть протистояння (конфронтацію), однак не мають оцінюватися протидією. Проте її настання є досить вірогідним у разі ненадання суб'єктами розслідування належної уваги ситуації, що сформувалась.

У криміналістичній літературі можна зустріти протилежні позиції вчених щодо моменту початку протидії. До першої ми включили думки тих науковців, котрі пов'язують існування протидії з початком кримінального провадження. Так, як стверджує А.Ф. Волобуєв, протидія – це «дії певних осіб, спрямовані на створення перешкод уже розпочатого розслідування (після виявлення злочину і порушення кримінальної справи)»². Схожу точку зору має й О.І. Ромців, який наголошує,

¹ Доброхотов А.Л. Цель. Новая философская энциклопедия. Москва : Мысль, 2010. 435 с.

² Волобуев А.Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.

що початок протидії починається з моменту легалізації оперативно-розшукових матеріалів і передачі слідчому для внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, до якого мають доступ інші посадові особи (прокурор, суддя, керівництво слідчих органів та ін.)¹.

Учені, на нашу думку, виходять з тих міркувань, що не можуть оцінюватися як протидія процес, який ще не розпочато. Проте застосовані зацікавленими особами заходи можуть спрямовуватися на унеможливлення виявлення факту (сприйняття його як такого, що містить ознаки кримінального правопорушення) й початку кримінального провадження та реалізацію його завдань. Наша позиція про можливість існування випереджаючої, тобто протидії до початку розслідування, підтверджується й думками інших вчених, об'єднаних у другу групу. Так, як наголошує С.Ю. Журавлев, протидія має місце не тільки в період досудового розслідування, але і в латентній стадії злочинної діяльності². Прихований період протиправної діяльності варто розглядати для кримінальних правопорушень до моменту їх виявлення та внесення відомостей до ЄРДР.

Про можливість існування протидії до початку розслідування наголошують й інші вчені, зокрема: О.В. Александренко³, Л.В. Лившиц⁴, І.А. Ніколайчук⁵ та інші. Схожу точку зору має і В.В. Меркур'єв, який у контексті видової характеристики організованого опору діяльності по боротьбі із злочинністю виділяє самостійний підвид опору правоохоронній діяльності, так звану випереджаючу протидію з боку структур організованих злочинних формувань⁶. Варто

¹ Ромців О.І. Особенности подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. 24 с.

² Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. С. 29–32.

³ Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

⁴ Лившиц Л.В. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Уфа, 1998. 262 с.

⁵ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 2000. С. 31.

⁶ Меркур'ев В.В. Способы преодоления противодействия расследованию организации преступного сообщества (преступной организации). *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, Серия: Право*. 2015. № 2. С. 136–144.

значити, що у випадку прийняття заходів з унеможливлення початку кримінального провадження їх варто сприймати як упереджуючу протидію. Ці прояви можуть реалізовуватися наступними способами: пропозиціями (обіцянками) компенсації, відшкодування завданих збитків, іншого виду винагороди тощо; погрозами різного змісту особам, які затримали злочинців, учасникам, очевидцям подій із намаганнями перекласти на іншу сторону відповідальність, нав'язати безперспективність намагань відновити справедливість тощо; варіантами впливу, що обумовлюють відмову (зміну, неповного висвітлення) свідчень постраждалими, свідками, співучасниками. Наведене ускладнює або унеможливує з'ясування факту кримінального правопорушення та, як наслідок, початку провадження. Заслугує на увагу й позиція С.М. Ремізова, який наголошує, що протидія, виявляється на всіх стадіях розслідування, у тому числі до початку кримінального провадження, – у 62 %, під час досудового розслідування – у 87 %, після завершення розслідування – у 22 %¹. Проте, запропонована автором позиція щодо можливості існування протидії після закінчення кримінального провадження потребує уваги. Так за направленим до суду з обвинувальним актом кримінальним провадженням стадія досудового розслідування закінчена і будь-яких заходів до подолання протидії уповноважена особа приймати не в змозі. Однак, прогнозування зазначеного явища обумовлюватиме необхідність прийняття уповноваженою особою ще під час досудового розслідування заходів упередження протидії до моменту судового розгляду кримінального провадження. Активізація заходів перешкоджання діяльності правоохоронних органів, реалізується шляхом залучення до протидії всіх членів злочинного співтовариства й інших осіб, які можуть бути їм корисні в цьому. У таких умовах, попри заходи, що здійснюються, досить складно зберегти в таємниці всі плановані і проведені слідчі дії².

¹ Ремізов С.М. Противодействие расследованию дорожно-транспортных происшествий и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец: 12.00.09. / С.М. Ремізов. Москва, 2007. С. 11–12.

² Меркурьев В.В. Способы преодоления противодействия расследованию организации преступного сообщества (преступной организации). *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, Серия: Право*. 2015. № 2. С. 136–144.

Варто наголосити на тому, що термін «протидія» набув свого поширення не тільки в криміналістичній літературі, у контексті дослідження проблем досудовому розслідуванню, а і в працях, автори яких присвячували свою увагу «боротьбі зі злочинністю». Відсутність однозначного трактування ускладнює розуміння та правильність використання даної наукової категорії. Ми вважаємо, що авторам робіт необхідно виважено підходити до використання термінів, наукових категорій з урахуванням їх етимологічного значення. Протидію доцільно розглядати як спрямовані на ускладнення (унеможливлення) діяльності за окремо визначеним провадженням прояви, здійснювані відповідними суб'єктами (протидіючою стороною) та зведення до мінімуму можливості покарання в разі притягнення до відповідальності. Діяльність уповноважених осіб, спрямованих на здолення злочинності як явища, варто розглядати як «боротьбу». Таким чином, ми вважаємо, що допущена рядом науковців підміна способів протидії досудовому розслідуванню на форму ускладнюють можливості її використання як теоретичної категорії у висвітлення протидії досудовому розслідуванню. Це потребує більшої уваги з боку науковців та виваженого застосування наукових категорій у здійснюваних дослідженнях. Особливого значення це набуває в умовах суттєвих, досить часто не в кращий бік, змін як у суспільстві, так і в правоохоронних органах т. зв. «кримінального елементу». Сукупність існуючих форм та способів, у яких реалізується протидія, відображує труднощі як наукового пізнання, так і практичної реалізації в подоланні розглядуваних проявів.

Інша складова протидії виявляється в прояві волі відповідного суб'єкта, з реалізацією як у діяльнісних (активних), так і бездіяльнісних (пасивних) проявах способів дій. Якщо особа приймає активні дії, наприклад, шляхом спотворення фактів, формування алібі, дачі завідомо неправдивих показань, то їх варто розцінювати як активну форму діяльності, а якщо ж утаювання, замовчування – пасивну.

Розділ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ФОРМ ТА СПОСОБІВ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

2.1. Поняття та способи зовнішньої протидії досудовому розслідуванню

У висвітленні змісту протидії досудовому розслідуванню заслуговують на увагу її способи. Ми вже аргументували свою позицію щодо способів та їх диференціацію від форм протидії досудовому розслідуванню. Далі ми вважаємо за необхідне зупинитися на висвітленні змістовного наповнення способів, існуючих їх класифікацій та проявів, притаманних для відповідної форми протидії досудовому розслідуванню. Так, на думку В.О. Гусевої, типовими способами протидії розслідуванню є: відмова підозрюваного давати показання, в окремих випадках – відмова підписувати протокол допиту; приховування слідів або засобів злочину; зміна місця звичайного перебування, ухилення від явки в правоохоронні органи; знищення або трансформація слідів або засобів злочину; знищення або пошкодження процесуальних документів, або речових доказів під час проведення слідчих дій; висловлювання різноманітних погроз на адресу жертви злочину або близьких їй осіб, з метою примусити її зібрати заяву, дати неправдиві показання, відмовитися від дачі показань, від проходження судово-медичної експертизи, від заяви цивільного позову; висловлювання погрози на адресу свідків, з метою примусити їх до дачі неправдивих показань; шантажування жертви кримінального правопорушення (або свідків) з числа родичів висловленням наміру вчинити суїцид, заподіяти собі тілесне ушкодження; переконання жертви, яка є родичем або подружжям, у доцільності забрати заяву, змінити показання, мотивуючи це тим, що у випадку

його (її) засудження до позбавлення волі сім'я розпадеться, матеріальне становище погіршиться тощо; надання чи обіцянка жертві або особам, які зацікавлені в стані здоров'я жертви, а також свідкам коштів або матеріальної винагороди за умови, якщо жертва забере заяву; перешкоджання проходженню в приміщення для проведення слідчої дії; поведінка, яка дезорганізовує проведення певної слідчої дії; відмова від проходження експертизи або надання зразків для порівняльного дослідження; симуляція або награвачія підозрюваним хвороби, з метою затягнути слідство¹.

Способи протидії Р.М. Шехавцов класифікував за об'єктами впливу (слідчий, оперативний працівник, свідок, підозрюваний, обвинувачений, експерти, суддя, члени їх родин, а також предмети матеріального світу, які є джерелом доказової інформації), за цілями (ухилитися від кримінальної відповідальності, добитися притягнення невинуватих, дискредитувати слідчого, оперативного працівника та, унаслідок цього, змінити напрямок розслідування, закрити кримінальне переслідування в цілому або у відношенні окремих осіб), за джерелами походження (від підозрюваного, захисника, осіб, пов'язаних із тим, хто розслідує злочин, а також родичі підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків), за способом реалізації (приховування слідів злочину шляхом їх знищення, маскування, фальсифікації, психічного та фізичного впливу), за об'ємом впливу (прості та комплексні), за тривалістю (одномоментні, а також ті, що застосовуються в процесі всього розслідування), за характером прояву (явні та приховані)² Наведена Р.М. Шехавцовим класифікація висвітлює значну кількість способів протидії досудовому розслідуванню. Проте наведена структура має бути доповнена такими складовими, як: за моментом початку (до виявлення кримінального правопорушення, разом з розслідуванням); за часом виявлення (до внесення в ЄРДР, на

¹ Гусева В.О. Деякі способи протидії розслідуванню злочинів та шляхи їх подолання. Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 37.

² Шехавцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Право України*. 2001. № 6. С. 64.

початковому, подальшому, заключному етапах розслідування); за суб'єктами (учасниками кримінального провадження, іншими особами); за ступенем отримання очікуваних результатів (досягнуті, не досягнуті); за ступенем інтенсивності (інтенсивна, не інтенсивна (помірної інтенсивності, слабка) та інші.

Одним зі способів протидії слідству є психологічний тиск на учасників (свідків, потерпілих, співучасників, котрі займають добросовісну позицію). Цей спосіб протидії досудовому розслідуванню можуть здійснювати широке коло осіб: як учасники розслідування, так і сторонні, зацікавлені у відповідних результатах. Залежно від ступеня небезпеки (від менш до більш небезпечних), способи опору з боку злочинних співтовариств розгляду справ судами можуть бути упорядковані таким чином: вживання погроз або насильства відносно підсудних, таких, що раніше свідчили, викривають організаторів й інших учасників злочинного співтовариства; вживання насильства або погроз відносно суддів і державних обвинувачів; спроби підкупу суддів і державних обвинувачів; спроби підкупу свідків, потерпілих, експертів, фахівців; вживання погроз або насильства відносно потерпілих, свідків, експертів, фахівців¹. У групу п'яти найбільш поширених способів опору з боку злочинних співтовариств розгляду справ в судах слід віднести наступні: спроби підкупу суддів і державних обвинувачів; спроби підкупу свідків, потерпілих, експертів, фахівців; вживання погроз або насильства відносно підсудних, таких, що раніше свідчили, викривають організаторів й інших учасників злочинного співтовариства; вживання погроз або насильства відносно потерпілих, свідків, експертів, фахівців; виклик до суду для допиту «підставних» свідків для спростування свідчень свідків з боку звинувачення; спроби підкупу свідків, потерпілих, експертів, фахівців; вживання погроз або насильства відносно підсудних, таких, що раніше свідчили, викривають організаторів й інших учасників злочинного співтовариства; вживання погроз або насильства відносно потерпілих, свідків, експертів, фахівців;

¹ Меркурьев В.В. Способы преодоления противодействия расследованию организации преступного сообщества (преступной организации). *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Право.* 2015. № 2. С. 136–144.

виклик до суду для допиту «підставних» свідків для спростування свідчень свідків з боку звинувачення¹.

Частина з наведених способів є актуальною й для проявів протидії досудовому розслідуванню, зокрема: надання неправомірної вигоди слідчому судді у відмові в наданні ухвал (наприклад, на проведення тимчасового доступу до речей та документів); затягування з розглядом поданих матеріалів (наприклад, для проведення обшуку); оскарження рішень, процесуальних та інших дій уповноваженої особи; відмова в обранні запобіжного заходу (наприклад, тримання під вартою) тощо; застосування погроз або насильства відносно учасників розслідування; надання «підставних» свідків органу розслідування; затягування в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження тощо. Можуть застосовуватися й інші способи протидії.

Окрім зазначених, потребують розгляду й такі способи протидії, як: змова; дискредитація дій відповідних суб'єктів органів досудового розслідування; формування умов, що ускладнюють або унеможливають діяльність з розслідування та подолання проявів протидії.

Початковий етап розслідування являє найбільшу складність для правоохоронців, коли в їх розпорядженні є фрагментарного характеру відомості про обставини події. Водночас зацікавлені у відповідних результатах особи вже приймають активних заходів із протидії шляхом приховування слідів вчиненого діяння, інсценування обстановки на місці події, фальсифікації доказової інформації, опрацювання алібі та інше. Це вимагатиме від суб'єктів розслідування витрат часу, сил та засобів для отримання відомостей, що відобразуватимуть реальну картину вчиненого кримінального правопорушення. Таким чином, з наведеного можна визначити такі фактори, що обумовлюють формування способів протидії: політичний (відсутність волі, розуміння, мети у вищих керівників держави покращення криміногенної обстановки); законодавчий (формалізація та ускладнення процедури реалізації завдань КПК України); кадровий (відсутність фахівців з досвідом подолання протидії); організаційно-тактичний (не належний рівень володіння знаннями

¹ Там само. С. 140

з організації розслідування та тактики проведення СРД); науково-методичний (відсутність рекомендацій з розслідування в умовах протидії досудовому розслідуванню); правовий – відсутність нормативно-правового урегулювання організації діяльності правоохоронних органів у цілому та суб'єктів розслідування зокрема.

На підставі узагальнення судово-слідчої практики виокремлено характерні для початкового етапу розслідування способи протидії, зокрема: створення перепон у діяльності (заслуховування, контролі, збільшення кількості проваджень, чергувань у складі СОГ, відраджень та ін.) – 91%; приховування (знищення, коригування, підміна) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення – 89%; унеможливлення (ускладнення) доступу до отримання необхідної інформації або проведенні СРД (відмова (затягування) в погодженні рішень тощо) – 73%; формування штучно створеного в громадськості негативного іміджу відповідного суб'єкту розслідування, органу, проведення проплачених мітингів, ходи – 51%; висловлювання погроз (спалювання авто, шин, обливання рідинами, обсипання речовинами тощо) на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм осіб, з метою змусити її відмовитись від участі в розслідуванні, змінити зайняту позицію – 27% тощо

На підставі узагальнення судово-слідчої практики виокремлено характерні для подальшого етапу розслідування способи протидії, зокрема: прийняття заходів щодо здійснення доступу до матеріалів провадження – 98%; пошкодження (знищення, коригування) матеріалів кримінального провадження (процесуальних документів), або речових доказів – 87%; звинувачення у застосуванні (погроз застосування) заходів примусу (фізичного, психічного, матеріального) – 57%; здійснення провокацій неправомірної вигоди, неналежної поведінки, упередженого ставлення тощо – 37% тощо.

Проте, наведений поділ є умовним, а способи можуть застосовуватися на будь-якому етапі розслідування. Протистояння розслідуванню з використанням повноважень посадових осіб можна розділити на дві групи: 1) перешкоди, що мають процесуальний характер: немотивоване закриття кримінального провадження без достатніх підстав; передача кримінального провадження до іншого слідчого

підрозділу для його умовного припинення; багаторазова передача кримінального провадження від одного слідчого до іншого з метою вилучення під час передачі справи важливих доказів з метою створення підстав для припинення справи тощо; 2) психологічний тиск на слідчого для припинення досудового розслідування, здійснюється шляхом підкупу або попередження про звільнення¹.

Суб'єкти зовнішньої протидії, здебільшого реалізують свою мету шляхом тиску на учасників розслідування та уповноважену особу, формуванням умов за яких будуть отримані очікувані стороною тиску результати. Це, здебільшого, пов'язано із вчиненням посадових кримінальних правопорушень уповноваженою особою. Реалізація розглянутих способів мають особливості проявів, які перебувають у залежності від особливостей: виду та тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що обумовлює підслідність, та, відповідно, суб'єктів, котрі здійснюватимуть розслідування; ступеня впливовості не зацікавлених у розслідуванні осіб; вказівки щодо прийняття, утримання від дій надаються безпосередніми або керівниками вищих ланок, від яких суб'єкт розслідування перебуває у службовій залежності; прояви зовнішньої протидії, досить часто надаються усно та не знаходять свого документального підтвердження і т. ін. Зазначене та інше визначає складність протистояння суб'єктами розслідування здійснюваного в рамках кримінального провадження способам протидії. Якщо ряд способів має відкритий характер, зазвичай вимог, пропозицій, переконань, то інші, можуть здійснюватися приховано. Подолання цих проявів суб'єктами досудового розслідування обумовлює необхідність правильної їх діагностики, оцінки на підставі чого мають прийматися організаційно-управлінські, тактичні рішення. Від правильності та своєчасності яких залежатиме й результативність здійснюваних заходів подолання протидії.

Далі вважаємо за необхідне розглянути найбільш поширені способи, здійснювані суб'єктами зовнішньої протидії досудовому розслідуванню. Так серед способів протидії потребує уваги такий,

¹ Зубич І.М., Ромців О.І. Особливості сучасної криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. *Наука і правоохорона діяльність*. 2014. № 4. С. 193–199.

як створення перепон у діяльності (заслуховування, контролі, збільшення кількості проваджень, чергувань у складі СОГ, відрядження та ін.).

Заслуховування результатів діяльності за своїм змістом можуть бути диференційовані на такі, що стосуються окремого провадження та діяльності суб'єкта розслідування в цілому. Кожен із них є наслідком формування відповідного ступеня протидії. Так заслуховування результатів розслідування за конкретним провадженням, здебільшого, виступає наслідком здійснюваних скарг та клопотань до правоохоронних органів, керівництва органу досудового розслідування, прокуратуру, засоби масової інформації з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб. Цей рівень протидії характеризуються мінімальною можливістю використання адміністративного, дисциплінарного ресурсу по відношенню до суб'єкта розслідування.

Більш суттєвим за ступенем тиску визначаються протидія із заслуховуванням результатів діяльності суб'єкта розслідування за рядом кримінальних проваджень. Це може вказувати на більшу зацікавленість та можливості протидіючої сторони в здійсненні тиску на уповноважену особу. Даний різновид тиску може бути наслідком відмови від виконання уповноваженою особою раніше відкрито висловлених до неї вимог щодо конкретного провадження. Не виключена можливість здійснення приховано, де серед проваджень, за якими відбувається заслуховування результатів діяльності перебуває й те, за яким зацікавлені особи намагаються отримати відповідний результат. Підготовка до заслуховування за рядом кримінальних проваджень ще більше ускладнює діяльність суб'єкта розслідування, вимагає підготовку довідок, представлення матеріалів керівництву, не виключена вимога направлення проваджень, наприклад, у слідче управління для ознайомлення тощо. Зазначене вимагає суттєвих затрат часу, ускладнює (унеможлиблює) здійснення розслідування за даним та іншими провадженням (на час їх перебування на вивченні). У результаті цього з матеріалами можуть ознайомитися зацікавлені особи та більш ґрунтовно здійснювати тиск на учасників, використовуючи недоліки розслідування.

Варто наголосити на тому, що для ускладнення діяльності суб'єкта розслідування йому може надаватися додатково та кількість проваджень, яку він фізично не в змозі розслідувати, або він вимушений зосередити свою увагу саме на отриманих, оскільки вони перебувають на контролі в керівництва, спливають строки розслідування тощо. Збільшення кількості проваджень призводить до того, що суб'єкт розслідування зменшує інтенсивність розслідування за всіма, зокрема й тим, за яким ініціюється протидія. У подальшому для «полегшення «діяльності, провадження, у якому здійснюється протидія, може передаватися іншому, більш поступливому суб'єкту розслідування для прийняття необхідних рішень. Принципового суб'єкта розслідування можуть відправити у відрядження до іншого територіального підрозділу (управління, департаменту) на час, поки всі необхідні дії та заходи в провадженні не будуть реалізовані.

Варто зазначити, що кваліфікований захисник може будувати свою діяльність на основі клопотань, скарг, відшукуванні недоліків та порушень у проведенні слідчих розшукових дій, процесуальних строків та ін., чим ускладнить (унеможливить) судову перспективу кримінального провадження. Основними цілями цих дій виступають формування в громадськості, осіб здійснюючих контроль хибного враження про винуватця, постраждалого, свідків, уповноважену особу тощо. Відписування за клопотаннями (скаргами) досить часто призводить до вимушеного викриття відомостей про хід розслідування. Отримуючи відповіді на такі клопотання, сторона захисту може формувати припущення про хід, стан й напрямки розслідування та будувати на цьому більш ґрунтовну позицію захисту.

Протидія розслідуванню в кримінальних правопорушеннях щодо посадових осіб правоохоронних органів, на думку А.Н. Халикова, може реалізовуватися: звільненням з правоохоронних органів датою до вчинення («заднім числом»); натяки на прямі погрози заявнику і свідкам про несприятливі правові наслідки для нього і його родичів при наполяганні на розслідуванні; початок адміністративного провадження стосовно заявників або свідків за вигаданими чи реальними підставами; підкидання заявнику, свідкам або їх близьким наркотичних речовин, зброї, інших заборонених

предметів і їх «вилучення» з метою подальшого шантажу; створення суспільної думки за місцем роботи, проживання щодо заявника або свідків; застосування різних форм впливу на слідчого, починаючи зі спільного розпивання спиртних напоїв аж до завуальованого або його прямого підкупу; тиск на оперативних працівників, експертів, спеціалістів у провадженні через спільних знайомих з метою прийняття сприятливого для зловмисника рішення або висновку¹.

Варто наголосити, що діяльність суб'єкта розслідування належить до переліку робіт із підвищеним стресом. Формування навколо уповноваженої особи такого тиску може негативно вплинути не тільки на власне почуття, а й ставлення до відповідного провадження, своєї діяльності в цілому.

Передача провадження іншому, менш принциповому суб'єкту розслідування може також розглядатись як досягнення цілей захисником чи іншими незацікавленими в розслідуванні особами, оскільки в подальшому значно збільшуються шанси прийняття оцікуваних рішень у визначенні напрямків проведення розслідування, оцінки та кваліфікації дій злочинців. Постійний контроль з боку керівництва, заслуховування результатів розслідування, витребування провадження на вивчення та надання вказівок від, наприклад, процесуальних та керівників вищої ланки.

Заслугує на увагу й те, що зараз має поширення рух псевдоактивістів, котрі за винагороду готові створювати натовп перед державними установами, здійснюючи тиск на рішення відповідних посадових осіб. Переслідується мета не просто відволікти уповноважену особу від розслідування, а зробити його діяльність нестерпною, що призводить до дрібних та суттєвих прорахунків у плануванні та проведенні розслідування. Намагання суб'єкта розслідування відсторонитися (дистанціюватись) від проблем, обумовлює порушення строків, втрату ініціативи, наступального характеру в розслідуванні. При тому вплив на уповноважену особу може реалізовуватися в різний спосіб: отриманням компрометуючих відомостей щодо особистого життя його чи близьких, місць та способів відпочинку, воло-

¹ Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной. Москва : Волтерс Крувер, 2011. 544 с.

діння чи користування відповідним майном, наявність хобі тощо. Ці відомості можуть бути одержані шляхом спостереження, незаконного прослуховування телефонів, службового кабінету, місця мешкання тощо.

Не меншої уваги потребує до себе й приховування (знищення, коригування, підміна) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення. Даний спосіб протидії, здебільшого, реалізують родичі, близькі, друзі, знайомі правопорушника, які можуть діяти як спільно із ним, так й окремо з власної ініціативи. Даною категорією осіб здебільшого використовуються такі способи: дача неправдивих свідчень, пошуку осіб, котрі за винагороду можуть надати слідству свідчення у вигідному для правопорушника світлі; здійснення впливу на свідків, потерпілих, їх підкупу, для зміни ними показань, ухилення від явки до органів розслідування; по відношенню до співучасників приймаються заходи, спрямовані на взяття на себе провини інших правопорушників, співучасників; знищення, фальсифікація слідів, пропозиції неправомірної вигоди суб'єкту розслідування та ін. Ці ж дії можуть реалізовувати й співучасники кримінального правопорушення. Окрім зазначених, співучасники кримінального правопорушення можуть приймати заходів до: надання допомоги (в оплачуванні послуг захисника) притягнутим до відповідальності членам злочинної групи; встановлення зв'язку з затриманим співучасником, у тому числі через адвоката, для напрацювання спільної лінії поведінки та захисту з іншими членами групи; матеріальне забезпечення близьких та родичів засудженого члена злочинної групи тощо.

Наведеними заходами мінімізуються можливості отримання відомостей про обставини кримінального правопорушення від учасників розслідування та близьких особи, яка бере на себе провину всієї групи, та факт протидії на учасників розслідування, ускладнює процес розслідування. Не менш вагомим способом є утаювання, тобто залишення поза відома уповноваженої особи вагомих для встановлення обставин кримінального правопорушення даних. Виявлений суб'єктом розслідування факт утаювання пояснюється відповідними особами різного роду непорозуміннями, відсутністю

юридичної грамотності та ін. Тому його виявлення вимагає від уповноваженої особи значних зусиль.

З моменту оголошення підозри тиск, здебільшого, посилюється та реалізується через корупційні зв'язки керівництва органу досудового розслідування, прокуратури, інших високопосадовців, громадських діячів тощо. За відсутності в сторони захисту подібних можливостей, реалізується способи впливу розраховані викликати співчуття з боку учасників та суб'єкта розслідування, у зв'язку зі складними сімейними матеріальними та ін. обставинами, хворобою близької особи тощо. Не меншого поширення набув шантаж даними, що викривають особу в невідомому для неї світлі, дискредитують її або близьких тощо.

Унеможливлення (ускладнення) доступу до отримання необхідної інформації або проведення СРД (відмова (затягування) в погодженні рішень тощо) набуло поширення в здійсненні протидії досудовому розслідуванню. Так затягування з узгодженням та надання дозволу уповноваженими суб'єктами на проведення доступу до інформації, місць проведення процесуальних дій можуть використовуватися зацікавленими особами на знищення, наприклад, знарядь кримінального правопорушення, документів, зміну обстановки та ін. щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення. Не виключена відмова в задоволенні, наприклад, слідчим суддею клопотання про проведення обшуку, на підставі недостатньої аргументованості суб'єктом розслідування його здійснення. Можуть ставитися під сумнів доцільність проведення повторних обшуків, якщо первинні не мали позитивного результату тощо. Отримання із запізненням дозволу в проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуків, тимчасового доступу до речей та документів та ін., обумовлювало недоцільність або неефективність їх проведення. Зволікання з отриманням ухвал ставало наслідком неможливості отримання важливих відомостей, котрі знищувалися в результаті системного збою, переавантаження системи, плановими роботами в установі тощо. За час проходження процесу отримання дозволів вагома інформація може стати відомою зацікавленим особам, шукані об'єкти можуть бути знищені, розукомплектовані,

переміщені тощо. Крім того, потрапити на відповідний об'єкт з охороною, затримати осіб, які переховуються від слідства на його території може бути ускладненим. Тому для подолання фізичного опору доцільно залучення спецпідрозділів, зокрема «КОРДу».

Останнім часом формування штучно створеного в громадськості негативного іміджу відповідного суб'єкта розслідування, органу, проведення проплачених мітингів, ходи, набуває вагомого значення як спосіб протидії досудовому розслідуванню. Створені різного роду громадські об'єднання, групи, частина з яких переслідують мету формування суспільної думки, вплив на прийняття посадовими особами державних органів вигідного їх рішення. Останні можуть стосуватися як призначення на посаду чиновника, так і рішень за окремими кримінальними провадженнями. Так ключовими рішеннями в кримінальному провадженні можуть бути названі внесення відомостей у ЄРДР, оголошення підозри, обрання запобіжного заходу ізоляційного характеру, закінчення кримінального провадження та ін. Іноді активісти самі стають жертвами маніпуляцій та обману з боку незацікавлених у результатах розслідування осіб. Здебільшого, розглядуваний спосіб здійснюється пасивним розміщенням осіб з транспарантами (з надписами відповідних звинувачень або вимог), не виключено їх скандування. Для цього залучаються особи середнього та старшого віку. Наведені прояви не носять яскравого характеру, наприклад, 2014–2015 роки, проте й зараз мають місце бути.

Значно вищий ступінь інтенсивності способу тиску здійснюється шляхом висловлювання погроз (спалювання авто, шин, обливання рідинами, обсипання речовинами тощо) на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм осіб, з метою змусити її відмовитись від участі в розслідуванні, змінити зайняту позицію тощо. Так, здебільшого, для подібних заходів використовуються молоді люди спортивної статури, т. зв. «тітушки», добре згуртовані та організовані, агресивні, налаштовані на фізичне протистояння, котрі зазвичай скандують вимоги до здійснення якихось дій тощо. Засобами демонстрації серйозності своїх намірів полягають у підпалюванні шин, автомобілів, використання світло-шумових гранат, вибухових пакетів, використанні уніформи для розрізнення на «свої»-«чужі»

та масок для унеможливлення ідентифікації за ознаками зовнішності. Заходи психологічного впливу досить часто перемижуються з психічним тиском на відповідних суб'єктів. Цими особами можуть здійснюватися погрози й близьким (рідним) суб'єкта розслідування в різний спосіб, висока вірогідність викрадень та шантажу з вимогами в прийнятті необхідного рішення, підпали автомобілів, розміщення будь-яких предметів (вінків, парної кількості квітів, епітафій та ін.) за місцем мешкання (роботи, навчання, відпочинку та ін.), що сприйматиметься однозначною загрозою для життя власного чи близьких тощо.

Заслужують на увагу способи протидії, характерні для подальшого етапу розслідування. Так поширення набуло прийняття заходів щодо здійснення доступу до матеріалів кримінального провадження. Цим значною кількістю зацікавлених осіб вбачається можливістю більш ефективно протистояти досудовому розслідуванню. Передчасне вивчення матеріалів провадження може призвести до отримання інформації, на якій будується доказова база, наявні в слідства сліди та знаряддя, свідчення співучасників, ще не допитаних свідків події, на яких може бути здійснений тиск тощо. Отримані дані можуть стати підґрунтям для формування лінії захисту, неправдивих алібі і т. ін.

Окрім наведеного, розповсюдження набув такий спосіб протидії, як знищення частини (окремих процесуальних документів) або всього провадження. Досить поширеним у даному випадку способом приховування зацікавленості доступу до конкретного провадження, влаштування підпалу, замаскованого під нещасний випадок, наприклад, замикання електричної проводки. Причому, знищуються певна кількість кримінальних проваджень разом із потрібним, а також ЕОМ, на яких зберігалась інформація по кримінальному провадженню в електронному вигляді. У подібний спосіб існують факти пожеж в архівах органів досудового розслідування. Незважаючи на існуючі дослідження щодо відновлення кримінальних проваджень¹, вони в умовах протидії не матимуть судової перспективи.

¹ Кузьминова В.Ю. Правовые и научные основы восстановления утраченных уголовных дел : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Ю. Кузьминова. Харьков, 2001. 226 с.

Варто наголосити, що більшість викрадених автомобілів, що використовувалися як засіб у вчиненні кримінальних правопорушень, знищуються шляхом підпалу. Перебування ж поліції на території відділів речових доказів не забезпечує їх від зникнення¹. Це стосується й менш «примітних» предметів, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Так будь-який суб'єкт, який має доступ до камери зберігання речових доказів, може підмінити, вилучити речовий доказ. Подальші, наприклад, повторні чи додаткові експертизи за клопотанням сторони захисту унеможливають судову перспективу кримінального провадження.

Не меншого розповсюдження набули й звинувачення в застосуванні (погроз застосування) заходів примусу (фізичного, психічного, матеріального). Значна частина учасників кримінальних проваджень, намагаються відмовитися від раніше наданих свідчень. Уникнення правових наслідків у зміні свідчень вони вбачають у тому, що: свідчення давалися під тиском, зміст яких допитуваному невідомий, оскільки він зі змістом протоколу не знайомився; підпис на вимогу суб'єкта розслідування ставився в пустому бланку; свідчення були нав'язані оперативними співробітниками, які він був вимушений надавати під час допиту, одночасних допитів та інших слідчих (розшукових) дій. Таким чином, переслідується цілком визнати проведені слідчі (розшукові) дії з порушенням законодавства, а їх результати – неспроможними. Особливого поширення цей спосіб набуває в правопорушників, які давали правдиві покази, викриваючи свою та причетність інших співучасників до вчиненого кримінального правопорушення.

Набули свого поширення й провокації неправомірної вигоди як спосіб реалізації тиску на суб'єкта розслідування в досягненні очікуваних цілей з боку зацікавлених у відповідних результатах розслідування осіб. Звинувачення в отриманні неправомірної вигоди можуть не відповідати дійсності, проте потребуватимуть витрат

¹ Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 18.12.2019 р. у провадженні № 11-кп/803/3025/19. Справа № 175/1883/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86610943> (дата звернення: 12.05.2020 р.).

часу на надання пояснень у рамках здійснюваного службового розслідування, можлива передача провадження іншій уповноваженій особі. Це для протидіючої сторони може розцінюватися як досягнення поставлених цілей. Крім того, за надуманих підстав визначатиметься упереджене ставлення уповноваженої особи, що стало результатом відмови від надавання потрібних слідству відомостей, будь-яких інших протиріч. Таким чином, виникають сумніви в допустимості отриманих свідчень та достовірності доказів. У подальшому можуть ставитися під сумнів і всі проведені відповідним суб'єктом розслідування процесуальні дії як неправомірні тощо.

Окрім розглянутих, проявами факту тиску можуть бути названі такі: підвищений інтерес, необґрунтований, на перший погляд, контроль з боку керівників, інших співробітників та колег; активний (інтенсивний) та необґрунтований опір на початку проведення первинних слідчих (розшукових) дій з боку «незацікавлених» у результатах розслідування учасників; відмова від дачі показань, зміна ними свідчень; виїзд за межі місця їх мешкання тощо. Цей перелік індикаторів носить орієнтовний характер, однак у сукупності з іншими матеріалами провадження має враховуватися та аналізуватися на предмет протидії розслідуванню.

Таким чином, до проявів протидії початкового етапу належать: створення перепон у діяльності приховування (знищення, коригування, підміна) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення; унеможливлення (ускладнення) доступу до отримання необхідної інформації або проведенні СРД (відмова (затягування) в погодженні рішень тощо); формування штучно створеного у громадськості негативного іміджу відповідного суб'єкта розслідування, органу; висловлювання погроз на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм осіб та ін. Характерними для подальшого етапу розслідування способи протидії, зокрема: прийняття заходів щодо здійснення доступу до матеріалів провадження; пошкодження (знищення, коригування) матеріалів кримінального провадження (процесуальних документів), або речових доказів; звинувачення в застосуванні (погроз застосування) заходів; здійснення різного роду провокацій тощо.

Наведений нами перелік способів протидії та шляхів їх реалізації не є вичерпним, проте демонструє факт їх існування та обумовлює необхідність готовності до їх упередження та подолання з боку суб'єктів досудового розслідування. Своєю чергою, запропонований поділ є умовним, оскільки розглянуті способи протидії можуть застосовуватися на будь-якому етапі розслідування. Прояви протидії мають документуватися у свідченнях осіб, які піддалися впливу, зокрема: свідків, потерпілих, підозрюваних та ін. Юридична оцінка вчинених дій визначатиме можливості упередження подальшої ескалації проявів протидії. Висвітлення ж фактів у засобах масової інформації про притягнення до відповідальності відповідних осіб підвищуватиме рівень свідомості та грамотності населення.

Значної уваги має бути надано оперативно-розшуковим заходам, службовим перевіркам, оцінкою обґрунтованості наданих суб'єкту розслідування вказівок тощо.

2.2. Поняття та способи внутрішньої протидії досудовому розслідуванню

Сучасний стан розслідування кримінальних правопорушень характеризується значною кількістю способів протидії, характерних для відповідних категорій суб'єктів, що, за Р.С. Белкіним, належать до категорії внутрішньої протидії.

На підставі узагальнення судово-слідчої практики, виокремлено характерні для початкового етапу розслідування способи протидії, зокрема: приховування (знищення, коригування, підміна) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення – 87%; зміна місця звичайного перебування та ухилення від явки до правоохоронних органів – 71%; скарги з боку учасників провадження (потерпілих, свідків) – 67%; висловлювання погроз на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм особам, з метою змусити її відмовитись від участі в розслідуванні, змінити зайняту позицію – 54%; здійснення провокацій неправомірної вигоди, неналежної поведінки, упередженого ставлення тощо – 35%; пошкодження (знищення) матеріалів провадження (протоколів, постанов,

висновків експерта, знярядь, речових доказів, документів тощо) під час проведення процесуальних дій – 17 % тощо.

На підставі узагальнення судово-слідчої практики виокремлено характерні для подальшого етапу розслідування способи протидії, зокрема: відмова від дачі, повідомлення неправдивих відомостей, зміна свідчень – 79 %; розробка та оприлюднення алібі – 76 %; звинувачення в застосуванні (погроз застосування) заходів примусу (фізичного, психічного, матеріального) – 67 %; відмова учасників брати участь у проведенні СРД (підписувати протокол) – 57 %; здійснення поведінкових актів, що дезорганізують діяльність суб'єкта розслідування (скарги, симуляція або награвачія підозрюваним хвороби, з метою зриву СРД, затягування розслідування тощо) – 48 %; прийняття заходів до здійснення доступу до матеріалів провадження – 27 %. Наголошено, що здійснений поділ є умовним та зазначені способи можуть застосовуватися на будь-якому етапі розслідування. Проте, кожен із зазначених складових може бути охарактеризований із позиції можливості застосування суб'єктом протидії. Обрання відповідного способу протидії може визначатися об'єктивними та суб'єктивними факторами.

До об'єктивних факторів можуть бути віднесені час, місце й обстановку протидії. Час та місце обумовлюють як способи дій під час вчинення кримінального правопорушення, так і прийняття заходів до протидії досудовому розслідуванню, яка в даному випадку реалізується шляхом перешкоджання діяльності зі встановлення всіх обставин кримінального правопорушення. Крім того, з'ясування тим зав'язків та відносин, що характеризують такі властивості часу, як: момент; проміжок (інтервал, тривалість), відношення, може забезпечити суб'єкта розслідування вагомою інформацією. Так можуть бути з'ясовані: момент вчинення кримінального правопорушення, часовий інтервал від підготовки до його реалізації, характеристика явищ у хронологічній послідовності їх здійснення. Завдяки цьому можуть простежуватися закономірні або випадкові збіги явищ (подій, фактів). Наведене демонструє можливості криміналістичної теорії «Тимчасових зв'язків та відносин».

Ми вже наголошували на тому, що протидія можлива на будь-яких стадіях досудового розслідування, у тому числі до виявлення факту вчинення кримінального правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР. У залежності від часу отримання відомостей про здійснене кримінальне правопорушення та інтенсивність протидії визначається характер дій суб'єкта розслідування. Кількість сил та засобів, що витрачено зацікавленими особами на протидію, значною мірою, обумовлюють і можливості виявлення факту кримінального правопорушення. На даному етапі огляд місця події та вилучені сліди кримінального правопорушення, отримані відомості від заявника та очевидців події забезпечать прийняття обґрунтованого рішення в правовій оцінці виявленого факту. Проте, ще на місці огляду постає завдання з'ясування всіх змін, внесених особами, які перебували там до прибуття СОГ. З одного боку, це сприятиме якісній фіксації та вилученню слідів, знярядь кримінального правопорушення в подальшому розслідуванні, а з іншого – виділенню відображень, що не мають відношення до події, з'ясуванню тих, що піддалися пошкодженню, знищенню, у тому числі під дією природних факторів. Це дозволить виділити ті сліди, походження яких обумовлено діями правопорушника та висвітлюють його механізм. Не менш вагомим у встановленні всіх обставин полягає в отриманні показів від учасників кримінального правопорушення, свідків-очевидців події до моменту здійснення тиску на них, що забезпечить їх повноту та достовірність. Після внесення відомостей до ЄРДР перед слідчим постає завдання організувати розслідування таким чином, щоб упередити протидію.

Умови обстановки можуть характеризуватися наявністю сторонніх осіб, камер відеоспостереження та ін., що може спрощувати або ускладнювати реалізацію своїх намірів, обумовлювати внесення коректив в дії протидіючої сторони. Вагомим у характеристиці умов об'єктивної обстановки займає статус (положення в суспільстві, рід діяльності, наявність зв'язків, у тому числі родинних тощо) як суб'єкта, так й об'єкта протидії. Ці фактори, значною мірою, визначають дії кожного із зазначених осіб у ході розслідування кримінального провадження та обумовлюють формування умов протидії. Так за наявності «зв'язків» та «статусності» протидіючої сторони

тиск буде здійснюватися на уповноважену особу та учасників розслідування. У разі зазначених характеристик потерпілого прояви протидії носитимуть слабковиражений характер та не впливатимуть на процес розслідування.

Не меншої уваги заслуговують й обставини, що характеризують прямий тиск, тобто здійснюваний безпосередньо суб'єктом протидії на відповідний об'єкт, і непрямий – здійснюваний через інших осіб (наприклад, знайомих, близьких тощо). Один із способів непрямого, тобто без особистого контакту суб'єкта протидії, здійснюється, наприклад, через засоби масової інформації, пресу, різного роду програми, журналістські розслідування, соціальні мережі тощо. Крім того, протидія може реалізовуватися в різного роду провокаціях, наприклад, неправомірної вигоди, встановлення неділових стосунків з суб'єктом розслідування, його керівниками.

Місце здійснення протидії обумовлено можливістю безпосереднього контакту суб'єкта тиску та об'єкту, на який він спрямовується. Так у разі затримання правопорушника на місці події, ним можуть висловлюватися погрози, пропозиції повернути майно, компенсувати завдані збитки тощо. У даному випадку здійснюється особистий тиск суб'єкта протидії на відповідний об'єкт. Окрім того, тиск може здійснюватися дистанційно, з використанням засобів зв'язку. Місце здійснення тиску визначається, у першу чергу, наявними відносинами між об'єктом та суб'єктом протидії. Так за наявності товариських, родинних стосунків заходи психологічного впливу (умовляння, переконання, підкуп, провокації та ін.), переважно, здійснюються за місцем мешкання, роботи, тимчасового перебування (громадські місця тощо). За наявності конфліктних стосунків заходи психічного та фізичного впливу (погрози, надання компрометуючих особу відомостей, демонстрації реальності погроз розправи, знищення чи пошкодження майна, завдання тілесних ушкоджень) погроз їх застосування, переважно, застосовуються в малолюдних місцях, у темний пору часу, щоби звести до мінімуму можливість стороннього втручання та виявлення факту тиску.

По відношенню до суб'єкта розслідування, місцем може бути як службовий кабінет, так і місця перебування з пропозицією

неправомірної вигоди за дії (бездіяльність) в отриманні стороною тиску результату. Фізичний та психічний тиск можливий, переважно, за фактами кримінальних правопорушень, вчинених ОЗГ, із корумпованими зв'язками високопосадовців, а також у разі коли психологічний вплив не приніс очікуваних результатів.

До суб'єктивних факторів можна віднести особистісні характеристики суб'єкта протидії, переслідувану ним мету, спонукальні до діяльності, потреби, бажання (мотив). Так у залежності від особистісних характеристик (роду діяльності, професіоналізму, життєвого досвіду, інтелектуальних можливостей, винахідливості, комунікабельності, наявних ресурсів, положення в суспільстві, та ін.) можуть прийматися й відповідні заходи до протидії досудовому розслідуванню.

Переслідувана особою мета визначається формуванням умов, що унеможливають (ускладнюють) реалізацію завдань кримінального провадження. При тому для різних суб'єктів вони можуть мати відмінний результат. Так в уповноваженій особі, у порівнянні зі свідком чи потерпілим, значно більше переваг у реалізації протидії та унеможливленні судової перспективи кримінального провадження. Окремої уваги потребують переслідувані відповідним суб'єктом протидії мотиви. Так для підозрюваного та інших зацікавлених осіб основними виступають уникнення (мінімізація покарання). Для корумпованого суб'єкта розслідування (керівника органу досудового розслідування, процесуального керівника та ін.), зокрема в отриманні неправомірної вигоди, для захисника, що утримується ОЗГ, – відпрацювання гонорарів. Свідки та потерпілі найбільш часто діють з мотивів: корисливих, намагаючись «обілити» злочинця; страху помсти; з товариських тощо. Особи, що пов'язані зі злочинцем (близькі родичі), проте не є учасниками кримінального провадження, переслідують ту саму мету, що й правопорушник.

На підставі аналізу цих даних, з урахуванням цілі та мотиву протидії, можуть будуватися обґрунтовані припущення про об'єкт та суб'єкт даного впливу¹. Наведене має вагомий значення в оцінці

¹ Плетенець В.Н. Особенности диагностики проявлений противодействия расследованию. *Lega si viata*. Nr. 12/2(312) 2017. С. 153.

відповідних проявів із позиції наявності чи відсутності в діях відповідних осіб проявів протидії досудовому розслідуванню та їх використанні в подоланні. Швидкість усвідомлення уповноваженими особами існування факту протидії, прийняття заходів не тільки на збір інформації за кримінальним провадженням, а й на здолання проявів тиску, залежатиме ефективності їх діяльності. Дії з приховування (знищення, коригування, підміни) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення для початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень набули значного поширення як один зі способів протидії досудовому розслідуванню.

Встановлення способу приховування злочину, на думку А.Ю. Головіна, може слугувати своєрідним ключем до розслідування, встановлення особи винного, знаходження викраденого, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину¹. Крім того, можуть висуватися обґрунтовані припущення про подальше застосування протидіючою стороною заходів впливу на учасників розслідування та інших осіб.

Заслугують на увагу й виділені І.А. Ніколайчуком такі види приховування правопорушень учиненням інших кримінальних посягань: корупційні способи приховування злочинів; легалізація (відмивання) злочинних доходів; підпал як засіб приховування злочину; контрабанда як засіб легалізації злочинного результату; приховування та інші злочинні дії з приховування злочинів². Здійснювані фальсифікації вбачаються значною кількістю правопорушників можливістю уникнення викриття та притягнення до відповідальності. Фальсифікація означає підробку, свідоме перекручування, підміну (справжнього, дійсного) неправдивим³. Унаслідок цього, ускладнюється (унеможлиблюється) процес встановлення обставин кримінального правопорушення, що формує суттєві труднощі в здійсненні судочинства.

¹ Головін А.Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н.П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 161.

² Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 154.

³ Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2000. С. 652.

До способів знищення або пошкодження слідів В.А. Іщенко відносить таке: випаровування – прийом, що полягає у впливі на об'єкт, за допомогою якого відбувається процес газоутворення з рідкого або твердого стану; спалювання слідів злочину (різної документації, прибутково-касових ордерів, авіаційних і залізничних квитків, розписок); розчинення – прийом полягає в процесі зіткнення об'єкта з рідиною і появи з нею однорідної суміші; травлення – прийом, що полягає в знищенні первинної поверхні документа за допомогою хімічної реакції; розукомплектування – полягає в знятті або вилучення частини, чого-небудь, з метою привести в непридатний стан або порушити цілісність; прання – полягає в знищенні або пошкодженні чогось за допомогою вимивання; хімічистка – полягає у відчищенні (видаленні) слідів за допомогою впливу хімічних реагентів; руйнування – це порушення цілісності матеріалу в результаті різних впливів на нього; затирання – прийом, що полягає в знищенні або спробі зробити непомітним що-небудь за допомогою тертя; плавлення – прийом знищення або пошкодження чого-небудь за допомогою нагрівання або розжарювання¹.

Фальсифікація доказів по цивільних, кримінальних та інших справах стосується інтересів особи, держави і може призвести до значного їх обмеження². Своєчасно не надана правова оцінка діям відповідних суб'єктів обумовлює погіршення криміногенної обстановки. Важливою ознакою фальсифікації того чи іншого об'єкта полягає в тому, що він створюється від початку до кінця, або в початкові характеристики та властивості об'єкта вносяться такі корективи, що кардинальним чином змінюють його зміст³. Зусилля суб'єктів, які здійснюють фальсифікації, спрямовуються на те, щоб відповідні об'єкти формували хибну уяву про обставини

¹ Ищенко В.А. Противодействие предварительному расследованию в местах лишения свободы и основные направления его нейтрализации : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ищенко Владислав Анатольевич; ГОУВПО «Российская таможенная академия». Москва, 2007. 176 с.

² Спицын Ю.А. Фальсификация доказательств. Уголовно-правовая характеристика. Воронежские криминалистические чтения / под ред. О.Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. Вып. 2. С. 167.

³ Трухачев В.В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. С. 106.

подій, що здійснюються штучним створенням обстановки, яка не відповідає дійсності.

Особливий інтерес, як наголошує Р.С. Белкін, представляє мета, здійснення інсценування: видимості вчинення у визначеному місці іншого правопорушення й приховування ознак справжньої події; видимості події на даному місці події, що не має кримінального характеру, для приховування вчиненого злочину; видимості вчинення злочину для приховування фактів аморальної поведінки; безпечності та інших вчинків, які не мають кримінального характеру; неправильного уявлення про окремі деталі фактично вчиненого правопорушення іншою особою, в іншому місці, в інших цілях і з інших мотивів, в інший час тощо¹. Спотворення даних спрямовується на хибне сприйняття особами (свідками, потерпілими, правоохоронцями та ін.) відповідної обстановки. Справжня обстановка маскується за штучно сформованою, з метою реалізації задуму інсценування. Вагоме значення набуває з'ясування факту інсценування та його способу. Останній варто розглядати як сукупність дій та засобів, які забезпечують формування уявної події, замість справжньої. Зазвичай вона реалізується з метою формування уяви про некримінальний зміст події, помилкове сприйняття змісту події, у кінцевому результаті – відповідальність за іншої статтею, її частиною або уникнення відповідальності. Спосіб реалізації інсценування залежить від: умов; обстановки; способу та виду вчинення кримінального правопорушення; особи правопорушника, особи потерпілого та ін. Варто наголосити, що в криміналістичній літературі, здебільшого, суб'єктами фальсифікацій слідів виступають правопорушники. Проте, ми вважаємо, що за умов протидії розслідуванню зазначене можуть здійснювати будь-які особи тим чи іншим чином втягнуті у сферу кримінального судочинства, зокрема: захисники, потерпілі, представники потерпілого, свідки, перекладачі, спеціалісти, експерти, процесуальні керівники, суб'єкти розслідування, керівники органу досудового розслідування та ін. Значною мірою вказаний перелік суб'єктів, які можуть фальсифікувати сліди

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3-х т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. Москва, 1997. С. 366–367.

кримінального правопорушення, обумовлені наявними корумпованими зв'язками, корупційними схемами тощо.

Зараз усе більшого розповсюдження, поруч із такими проявами, як фальсифікації слідів, набуває й висловлення погроз на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм особам та ін. Зазвичай вони реалізовується протидіючою стороною у випадку відчуття викриття причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Так, відповідно до результатів опитування, проведеного В.І. Куликовим, працівників правоохоронних органів, які розслідували злочини стійких груп, 63% респондентів в анонімній анкеті вказали, що вони хоча б один раз піддавалися тиску або погрозам з боку осіб, зацікавлених у результатах справи¹. Насильство (погрози застосування) виступають засобом відмови від участі в розслідуванні, зміни зайнятої позицію відповідним учасником розслідування тощо. Насильство являє собою фізичний (тілесні ушкодження, побіи та ін.) або психічний (погроза) вплив одного індивіда на іншого². Заслугує на увагу психічне насильство, яке полягає у впливі на психіку людини шляхом залякування, погроз (зокрема, погроз фізичною розправою), щоб зломити волю потерпілого до опору³. У кримінальному законодавстві наявний суттєвий перелік статей, що визначають відповідальність за застосування насильства до різних категорій суб'єктів. Наведене, зазвичай призводить до відмови від участі в проведенні розслідування, зміни свідчень і т. ін. Якщо для суб'єкта розслідування відмова від дачі свідчень (їх зміна, давання неправдивих показань) визначається труднощами, котрі із використанням криміналістичних засобів та методів можуть бути подолані, то смерть учасника розслідування може поставити під загрозу судову перспективу провадження. Фізичне знищення може стосуватися будь-яких учасників розслідування, проте, здебільшого, є винятком, ніж правилом.

¹ Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / В.И. Куликов. Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. С. 141.

² Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург : Норинт, 1998. С. 785.

³ Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2000. С. 354.

Заслугує на увагу такий спосіб протидії, як відмова від дачі, повідомлення неправдивих відомостей, зміна свідчень, що в ході досудового розслідування набуває особливого значення. Більшість досліджень вченими-криміналістами зосереджувались на підозрюваному, як суб'єкті, найбільш зацікавленому в здійсненні протидії. Проте, сучасний стан протидії, як явища досудового розслідування, визначає те, що й такі суб'єкти як свідок, потерпілий та ін., можуть надавати неправдиві свідчення, відмовлятися від надання показань тощо. Соціально-економічні, культурно-ціннісні та інші зміни в нашому суспільстві накладають свій відбиток на формування умов та дії суб'єктів протидії розслідуванню. Так у жодній європейській державі, як наголошує С. Казіахмедов, немає тих перепон у здійсненні кримінального судочинства, котрі є в нас. У цих країнах немислимо, щоб свідок, потерпілий, інші учасники кримінального судочинства багаторазово не з'являлися на виклик органів слідства, щоб навіть очевидці правопорушення відмовлялися давати свідчення, посилаючись на свою непоінформованість; щоб свідок, потерпілий і навіть експерт або спеціаліст у ході розслідування та судового розгляду багаторазово змінювали свої свідчення та залишалися безкарними, щоб адвокати, використовуючи свої повноваження, всупереч закону та адвокатській етиці, ставали чи не спільниками правопорушників¹. Це обумовлює необхідність зосередження уваги на даному явищі.

Формування неправдивих показань – це творчий процес, де наявні всі елементи репродуктивної задачі, а крім того, йде обробка матеріалів спогадів, як це вигідно особі, що повідомляє неправдиві дані². Здебільшого, цей спосіб протидії характерний для таких суб'єктів, як підозрювані та потерпілі, кожен з яких переслідує в рамках розслідування власні, здебільшого, протилежні до намірів іншої сторони інтереси. Так підозрювані намагаються мінімізувати або уникнути відповідальності, не компенсувати завдані збитки. Потерпілі

¹ Казіахмедов С. УПК РФ: успех или проблемы? / С. Казіахмедов // *Законность* (Москва). 2007. № 2(868). – 68 с.

² Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1982. Вып. 37. С. 46.

приймають заходів до відшкодування завданих ним кримінальним правопорушенням шкоди, покарання правопорушників. Конфлікт інтересів зазначених суб'єктів досить часто відбивається на процесі розслідування, що полягає в наданні відповідним суб'єктом свідчень, що, на їх думку, забезпечать отримання очікуваного ним результату. Це, фактично, обумовлює давання неправдивих показань.

Неправдиві повідомлення, як стверджує О.В. Полстовалов, засновані на свідомому перекручуванні істини та можуть бути тільки усвідомленими, і тому не слід ототожнювати мимовільні помилки з навмисним введенням в оману¹. Мимовільні помилки варто оцінювати як добросовісну оману, що, своєю чергою, істотно відрізняється від неправдивих свідчень за ступенем усвідомленості формування відомостей про вагомій для з'ясування обставини. Структура неправди Р.Г. Мартиненко визначається наступним чином: у неправдивих показаннях факти умовчуються і (або) повідомляються; факти поділяються на справжні та вигадані; умовчуються тільки справжні факти; факти стверджуються, заперечуються або спростовуються; справжні факти або заперечуються, або спростовуються, якщо стають відомими слідству; вигадані факти тільки стверджуються². Змістовна сторона неправди, як наголошує Г.Г. Доспулов, визначається мотивами (причинами), які породжують неправду, здібностями людини, її індивідуальним досвідом, а також ступенем поінформованості про факт, щодо якого створюється неправда³. У залежності від ступеня трансформацій дійсності, свідчення можуть бути змінені частково чи повністю. Це обумовлює ступінь складності формування тримання в пам'яті вигаданих обставин подій. Складність становища такої особи полягає в тому, що їй постійно доводиться видаляти з пам'яті реальну подію, що становить значні труднощі, і прагнути утримати в пам'яті вигаданий

¹ Полстовалов О.В. Криминалистическая конфликтология: современные нравственные и психологические проблемы : монография. Уфа : РИО БашГУ, 2002. С. 101.

² Мартиненко Р.Г. Коммуникативное противодействие расследованию: способы, выявление, преодоление : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Куб. гос. ун-т. Краснодар, 2004. С. 16–17.

³ Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 33.

варіант події, що ще складніше¹. Так, за наявності в пам'яті «сліду» особа звертається до нього та висвітлює обставини події, що нею сприймалися. За відсутності вказаного «сліду» особа штучно формує його образ: частково з наявних реальних спогадів, у які вносить корективи, або повністю, за відсутності спогадів, або в разі необхідності їх приховати. Неправдиві показання можуть супроводжуватися посиланнями на правдиві факти, а також свідчення осіб, що введені в оману та підтверджують таким чином відповідні свідчення. Таким чином, розмежування правдивих та неправдивих відомостей у свідченнях може викликати суттєві труднощі.

Особа, яка протидіє слідству та дає свідомо неправдиві показання, наголошує М.І. Єнікеев, вступає зі слідчим у позиційне протистояння, прогнозує можливі дії слідчого, намагається рефлексивно керувати його діяльністю. Така особа оцінює, як його неправдиві показання будуть сприйматися, оцінюватися та використовуватися слідчим². Результатом впливу, підкупу та ін. з боку «сторони тиску» можуть бути як неправдиві показання учасника розслідування, так і відмова від їх надання, незважаючи на передбачену кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання свідка або потерпілого (ст. 384 КК України) та відмову свідка від давання показань (ст. 385 КК України).

Варто наголосити на тому, що між матеріальною компенсацією за завдані збитки та підкупом можуть бути визначені певні відмінності. При поверненні завданих збитків, винна особа розраховує на зміну ставлення постраждалого до себе. Особливого значення це набуває за наявності (родинних, товариських та ін.) стосунків, що були до цього сформовані. При підкупі протидіюча сторона настоює на наданні постраждалим або очевидцем неправдивих показань, відмові від давання свідчень тощо. Проте, здебільшого, імовірні наслідки підкупу, у вигляді кримінальної відповідальності за відмову від дачі свідчень чи дачу завідомо неправдивих повідомлень зазначеними категоріями осіб не усвідомлюються, а стороною

¹ Закатов А.А. Ложь и борьба с нею. Волгоград : Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. С. 47.

² Еникеев М.И. Юридическая психология : учебник для вузов. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА. Москва, 1999. С. 238.

тиску замовчуються. Зазначені обставини мають використовуватися суб'єктами розслідування як тактичний прийом переконання в недоцільності зайнятої лінії поведінки потерпілими та свідками. Серед способів приховування злочинів І.А. Николайчук виділяє такі, у яких визначальним елементом є неправдива вербальна інформація або відмова від повідомлення слідчому взагалі будь-якої інформації, що стосується розслідуваної події: утаювання, неправдивий донос, неправдиві показання, самообмова¹.

Не менш важливим завданням уповноваженої особи полягає в мінімізації можливого впливу з боку сторони тиску на учасників розслідування, переконати їх у необхідності дачі правдивих свідчень, що є обов'язковою умовою встановлення всіх обставин кримінального провадження та його судової перспективи. Виявлення неправдивих свідчень здійснюється, у тому числі, шляхом зіставлення з наданими раніше цією та іншими особами свідчень, їх відповідності наявній сукупності відомостей, що містяться в матеріалах кримінального провадження. Найбільшої складності в отриманні правдивих показань відбувається при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. Застосування учасниками провадження розглядуваного способу протидії повинно бути прогнозованим явищем, з урахуванням його значного поширення, з одного боку, і труднощів з його подолання, з іншого. Водночас застосування учасниками розслідування повинно бути для уповноваженої особи прогнозованим явищем.

Зміну місця звичайного перебування та ухилення від явки до правоохоронних органів найбільш часто використовують правопорушники, що намагаються уникнути відповідальності, піддалися впливу зацікавленої сторони. Останнє є актуальним й для інших учасників розслідування. Переважно, здійснюється виїзд до родичів, знайомих в інші населені пункти. Подібний спосіб можуть застосовувати й свідки, котрі піддалися тиску з боку протидіючої сторони. Чим інтенсивнішим був сприйнятий тиск, тим далі від постійного місця мешкання і на більший строк можуть виїхати відповідні особи.

¹ Николайчук И.А. Соккрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 110.

Деякі, оцінюючи вказані фактори, виїздять за кордон, наприклад, до Російської Федерації або на непідконтрольну Україні частини Донецької та Луганської областей. Залишення місця перебування здійснюється всіма іноземцями, котрі тимчасово перебувають в Україні, з виїздом до країн – місця постійного мешкання або родичів. Частина потерпілих та свідків відмовляються від явки до органів досудового розслідування, вбачаючи безперспективність викриття винних та витрат на це часу, що може бути також причиною неналежної організації діяльності уповноваженою особою. Відмова від участі в проведенні розслідування унеможлиблює отримання вагомих для встановлення обставин кримінального правопорушення даних. Фактично, цей спосіб можна розглядати різновидом приховування та утаювання слідів.

Не меншого значення набувають різного роду скарги на дії суб'єктів розслідування. Так, здебільшого, скарги адресуються до прокуратури, керівників органів досудового розслідування, слідчих управлінь, департаментів та ін. Зміст скарг здебільшого визначається несумлінним ставленням уповноваженої особи до здійснення розслідування. Потерпілі, зазвичай, скаржаться на повільне розслідування, недостатню увагу кримінальному провадженню, не пропорційний до вчиненого кримінального правопорушення запобіжний захід, не повернуті та некомпенсовані збитки, змову уповноважених осіб зі стороною захисту тощо. Сторона захисту (захисник та підозрюваний) здебільшого надсилають різного роду клопотання, скаржаться на неналежне їх виконання, дії уповноважених осіб, упереджене ставлення, невірні кваліфікації дій та ін. Знання законності розвитку протидії досудовому розслідуванню та його елементів може бути використано в розробці дієвих заходів та засобів їх профілактики й подолання. Обрання того чи іншого способу протидії обумовлено значною кількістю обставин, як особистісними, так і даними зібраними за матеріалами кримінального провадження. На підставі них суб'єкт протидії визначає найбільш доцільну лінію поведінки в отриманні очікуваного результату. Досягнення останнього значно спрощується бездіяльністю або некваліфікованою діяльністю уповноваженої особи як з організації розслідування, так

і подолання протидії. Уміння своєчасно виявляти способи, об'єкти протидії досудовому розслідуванню дозволяє визначати суб'єктів цієї діяльності та відшукувати найбільш раціональні шляхи подолання зазначених проявів, прогнозувати напрямки можливого тиску з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб.

Заслужують на увагу й реалізація протидії шляхом здійснення поведінкових актів, що дезорганізують діяльність суб'єкта розслідування (скарги, симуляція або награвачія підозрюваним хвороби, з метою зриву СРД, затягування розслідування тощо). Частина правопорушників та осіб, що піддалися тиску, можуть імітувати різного роду хвороби, процеси їх загострення, стани, що ускладнюють, унеможлиблюють участі в СРД, застосуванні запобіжних заходів ізоляційного характеру. Так, наприклад, епілептичний напад під час проведення пред'явлення для впізнання може призвести до зриву даної процесуальної дії. Значна частина симуляцій виявляються при огляді спеціалізованим лікарем із наданням довідки про відсутність протипоказань до участі в СРД, перебування в умовах слідчого ізолятора тощо.

Вагомим впливом на суб'єкт розслідування може справити поява жінки з малолітньою дитиною або дитиною з особливими потребами. Це з одного боку ускладнить процес проведення СРД за її участі, обмежить час перебування в органі розслідування, зменшить можливості застосування тактичних прийомів у викритті неправди. Процес унеможливиться, коли дитина потребує до себе уваги тощо. Проведення слідчих (розшукових) дій, наприклад за місцем мешкання підозрюваного, зокрема літньої особи, яка має вади опорно-рухового апарату та не в змозі дістатися до відділу поліції, можуть обумовлювати свої недоліки. Так, підозрюваний по відношенню до учасників, уповноваженої особи, у тому числі і себе, може застосувати погрози або завдати ушкодження і т. ін. Прийняття заходів зі здійснення доступу до матеріалів провадження реалізується зацікавленими особами, здебільшого, на подальшому етапі розслідування, коли сформована доказова база, з'ясовані обставин вчиненого кримінального правопорушення, проведені більшість слідчих (розшукових) дій.

Указане може реалізовуватися в будь-який спосіб: під час направлення до прокуратури за запитом процесуального керівника; до суду – під час оскарження рішень суб'єкта розслідування; під час запиту на вивчення провадження до управління (департаменту); через керівника органу досудового розслідування; безпосередньо через уповноважену особу і т. ін. На підставі отриманих відомостей формуються неправдиве алібі, лінія захисту, висуваються клопотання, направляються скарги, демонструються інші недоліки розслідування. Це може значно ускладнити (унеможливити) судову перспективу кримінального провадження.

Таким чином, розглянуті нами способи протидії, притаманні в застосуванні відповідними суб'єктами, віднесеними до категорії внутрішньої протидії досудовому розслідуванню, характерні для початкового та подальшого етапів розслідування. На обрання того чи іншого способу протидії, значною мірою, впливають такі фактори: об'єктивні (час, місце й обстановка протидії) та суб'єктивні (особистісні характеристики суб'єкта протидії, переслідувана ним мета, спонукальні до діяльності потреби, бажання (мотив).

2.3. Характеристика суб'єктів та об'єктів протидії досудовому розслідуванню

Суб'єкти протидії виступають тим центральним компонентом розглядуваного явища, що обумовлюють його формування. На думку А.М. Кустова, серед суб'єктів здійснення тих чи інших дій з протидії розслідуванню можна виділити кілька груп: 1) учасники злочинної події: злочинець і його співучасники; потерпілий або свідки; інші непрямі, випадкові учасники злочинної події; 2) особи, зацікавлені в негативному результаті розслідування: родичі, близькі або знайомі обвинуваченого; члени злочинної групи або спільноти; 3) корумповані посадові особи правоохоронних органів та інших державних структур, що можуть, завдяки службовому становищу, істотно впливати на хід і результати розслідування; 4) суб'єкти кримінального процесу, які здійснюють діяльність з виявлення, розкриття та розслідування злочину, змушені через певні обставини

протидіяти розслідуванню; 5) адвокати, які іноді не тільки захищають свого підзахисного, а й протидіють дослідженню обставин кримінального правопорушення; 6) інші особи, які виконують дії «на замовлення»¹.

Проведений аналіз судово-слідчої практики дозволив визначити наступних суб'єктів протидії: несумлінний захисник – 87%; підозрюваний – 87%; процесуальний керівник 47%; керівник органу досудового розслідування – 21%; уповноважена особа – 10%; потерпілі – 56%, свідки-51%; особи, які володіють впливом на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служителі церкви, активісти, блогери та інші) – 47%, експерт – 17%; поняті – 11%.

З наведеного переліку до зовнішньої форми протидії нами виділені наступні суб'єкти: процесуальний керівник; суддя; керівник органу досудового розслідування; особи, які володіють впливом на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служителі церкви, активісти, блогери та інші), близькі (рідні, знайомі) винуватців, та ін., які тією чи іншою мірою можуть використовувати своє положення в суспільстві, повноваження для здійснення протидії та ін. Далі вважаємо за необхідне розглянути більш детально зазначених суб'єктів протидії.

Наділяючи повноваженнями та функціями процесуального керівника в кримінальному провадженні, законодавець намагався якнайбільше зблизити слідчого та прокурора під час досудового розслідування, де останній не лише спостерігає, а безпосередньо керує діями органу досудового розслідування в проведенні процесуальних дій, у яких бере активну участь або сам їх безпосередньо здійснює. Крім того, на практиці таке позитивне намагання законодавця стикається з таким суб'єктивним чинником, як «людський фактор», коли процесуальний керівник, не узгоджуючи надані уповноваженою особою процесуальні документи або зволікаючи із погодженням повідомлення про підозру з різних причин (зайнятість за іншими провадженнями, перебування у відраженні тощо), відтермінує проведення деяких гласних і негласних слідчих (розшукових) дій

¹ Кустов А.М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1997. 355 с.

та прийняття необхідних процесуальних рішень¹. Причому, ст. 36 КПК України визначає, що прокурор, здійснюючи повноваження, відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Стаття 40 КПК України визначає, що слідчий несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій.

Взаємодія, на наш погляд, може будуватися, у першу чергу на позиціях партнерства та рівноправності учасників, проте прокурорів наділили правами, а суб'єктів розслідування – обов'язками. Таким чином, склалась парадоксальна ситуація, коли уповноважена особа позбавлена процесуальної незалежності, наділена обов'язками та відповідальністю за результати провадження, підпорядкована процесуальному керівникові та виконує його вказівки щодо проведення розслідування. Відсутність у процесуальних керівників особистого досвіду з розслідування викликає обґрунтовані сумніви в якості організації діяльності, про яку вони мають поверхневу уяву. Проте розглядуваний суб'єкт може повною мірою чинити протидію досудовому розслідуванню. Так вільний доступ до кримінального провадження надає процесуальному керівникові можливість у будь-який час з'ясувати стан розслідування та сформовану доказову базу. На підставі цього можливе прогнозування подальшого напрямку розслідування та притягнення до відповідальності відповідних учасників. При тому реалізація заходів протидії може здійснюватися як безпосередньо, так і опосередковано. Так безпосередньо вона реалізується шляхом надання уповноваженій особі вказівок, переважно усного характеру, щодо прийняття або утримання від відповідних рішень, виконання дій у ході розслідування тощо. Проте, більшої уваги заслуговує опосередкована протидія. Це обумовлено більшою складністю у викритті як зацікавлених осіб, так і шляхів доступу до кримінального провадження, кількість, за якими здійснено її

¹ Полях А.М. Актуальні проблеми реалізації повноважень прокурора при здійсненні процесуального керівництва досудовим розслідуванням / А.М. Полях. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол.: С.Є. Кучерина (голов. ред.), В.В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. Вип. 6. С. 161.

витік, тощо та, відповідно, не тільки подолання проявів протидії, а й упередження, надання юридичної оцінки діям суб'єктів, втягнутих у цей процес. Так передача стороні захисту вагової доказової інформації, на підставі якої розроблятиметься лінія захисту, формуватиметься неправдиве алібі, подаватимуться клопотання, оскаржуватимуться рішення, дискредитуватимуться дії суб'єкта розслідування тощо ускладнить або, з досить високою вірогідністю, унеможливить судову перспективу кримінального провадження. Дії вказаного суб'єкта, здебільшого, мотивовані отриманням неправомірної вигоди та реалізуються в такий спосіб, що б відвернути увагу від себе, оскільки протидія здійснюється іншими суб'єктами (захисником, підозрюваним, іншими зацікавленими особами). Оцінюючі подальші наслідки тиску як із боку конкретного процесуального керівника, так і його колег, здійснюючими керівництво за іншими провадженнями, суб'єкти розслідування та керівники їх підрозділів відмовляються відстоювати свої позиції в рамках розслідування.

Опитані слідчі (67%) наголосили, що процесуальні керівники без зізнання осіб, які, нехтуючи сукупністю зібраних доказів, відмовляються узгоджувати постанову про оголошення підозри. Причиною цього (53% опитаних слідчих) виступає некомпетентність процесуальних керівників, котрі (83% опитаних слідчих) самі ніколи не проводили розслідування, не маючи при цьому досвіду; до бажання заглиблюватися у зміст та хід провадження (27%) та підтримувати державне обвинувачення, де зустрічається хоча б найменша протидія; відмова від причетності (81%). Причому, за відмовою в погодженні постанови про оголошення підозри під приводом недостатності доказів може маскуватися здійснена протидія.

У системі МВС відсутня, а якщо б і велась, не відображувала б реальної картини статистика щодо оскарження слідчим рішення (вказівок) керівника слідчого підрозділу, процесуального керівника та інших. Опитані слідчі (100%) не оскаржують рішення, хоча мали для цього обґрунтовані підстави (97%) до керівних органів рішення процесуальних керівників і керівників своїх підрозділів, усвідомлюючи їх безперспективність та подальші наслідки дисциплінарного характеру.

Реально оцінюючи зміст діяльності та значення інституту процесуальних керівників, опитані слідчі (93 %) наголосили на непотрібності зазначено інституту як такого, що ускладнює, а іноді й унеможлиблює діяльність.

Серед варіантів протидії, здійснюваної процесуальними керівниками, можуть бути названі наступні: відмова в підтриманні (затягування) рішень, що передбачають узгодження та подальше отримання ухвали суду; надання суб'єкту розслідування до виконання вказівок за кримінальними провадженнями, що зменшать концентрацію уваги на основному, за яким намагаються отримати відповідний зиск; розголошення зацікавленим у відповідних результатах розслідування особам відомостей кримінального провадження та ін. Відсутність фактів оскаржень безконтрольних рішень процесуальних керівників надає їм упевненості у всюдозволеності без жодних наслідків, окрім негативних для кримінального провадження. Упередження проявам протидії з боку процесуальних керівників можливе шляхом перебування провадження на контролі у вищих органів; надання розголосу обставин кримінального правопорушення в ЗМІ і т.ін. Крім наведеного, мінімізація можливості використання владних повноважень з боку процесуальних керівників у вчиненні протидії може бути здійснена, зокрема: наданням процесуальної незалежності уповноваженим особам; кореляцією оцінки результатів діяльності для прокурорів та суб'єктів розслідування і т. ін.

Не меншої уваги до себе потребує й такий суб'єкт протидії, як керівник органу досудового розслідування. У розслідуванні він має процесуальні, організаційні, адміністративні повноваження¹. При тому процесуальні повноваження забезпечуються кримінальним процесуальним законодавством України, організаційні та адміністративні – відомчими нормативно-правовими актами.

¹ Влезько Д.А. Проблемы организационных функций начальника следственного отделения (отдела) в расследовании [Электронный ресурс] : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / Дмитрий Александрович Влезько. Краснодар, 2002. 24 с. URL: <http://www/law.edu.ru/book/bookID=1280945> (дата звернення: 01.05.2020).

Організаційна функція керівника слідчого підрозділу, як наголошує В.Д. Зеленський, включає загальну організацію системи розслідування в органі; процесуальний контроль за розслідуванням, що здійснюється кожним слідчим органу; розподіл кримінальних проваджень і матеріалів між слідчими; регулювання робочого навантаження кожного слідчого; організацію (частково) та контроль за якістю взаємодії слідчого з органом дізнання; організацію (частково) та контроль за ефективністю взаємодії слідчого з посадовими особами, організаціями і населенням; організацію профілактичної роботи слідчих; адміністративне керівництво слідчими; організацію матеріально-технічного забезпечення процесу розслідування; підвищення кваліфікації слідчих; організацію виховної роботи зі слідчими¹.

Здійснення профілактичної роботи суб'єктами розслідування за чинним КПК України не є обов'язковою, тому на належному рівні уваги не отримує. На думку Д.О. Влезько, організаційні функції начальника слідчого відділу включають: загальне керівництво відділом; контроль за створенням оптимальної структури кожного розслідування кожним слідчим; удосконалення створеної структури розслідування; створення умов для якісного провадження розслідування, яке містить методичну допомогу слідчому; науково-технічне забезпечення розслідування; матеріально-технічне забезпечення; кадрове забезпечення); загальне керівництво взаємодією слідчого з органом дізнання та координація дій слідчого з діями інших учасників розслідування².

Матеріально-технічне забезпечення суб'єктів розслідування в рамках організації діяльності, за визначенням В.Д. Зеленського та Д.О. Влезька, має бути кращим і фактично реалізовано лише в обладнанні робочого місця, зокрема й оргтехнікою, за власний

¹ Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. Ростов н/Д. : Издательство Ростовского университета, 1989. С. 76.

² Влезько Д.А. Проблемы организационных функций начальника следственного отделения (отдела) в расследовании [Электронный ресурс] : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / Дмитрий Александрович Влезько. Краснодар, 2002. 24 с. URL: <http://www/law.edu.ru/book/bookID=1280945> (дата звернення: 01.05.2020).

кошт. Наведене є проблемою загальнодержавного недофінансування правоохоронної системи взагалі та органів досудового розслідування зокрема.

Організаційна робота начальника слідчого підрозділу, як наголошує А.Г. Каткова, включає таке: планування роботи слідчого підрозділу, забезпечення добового чергування слідчих, їх черговості та взаємозамінності при виїздах для огляду місця події; розподіл матеріалів дослідчої перевірки про злочини та кримінальні справи, які порушені іншими суб'єктами розслідування; регулювання навантаження між слідчими та забезпечення ритмічності в розслідуванні злочинів¹.

Аналіз наведених науковцями точок зору на зміст та значення діяльності керівника підрозділу досудового розслідування дозволяє визначити наступне. По-перше, значна частина з аналізованих позицій, мають не більше ніж декларативний характер. По-друге, про упередження можливого тиску в діяльності суб'єктів розслідування, що є поширеним явищем, не згадується. По-третє, не визначається роль і значення керівника підрозділу досудового розслідування та механізм реалізації захисту суб'єкта розслідування від впливу з боку зацікавлених осіб. По-четверте, відсутні гарантії захисту самого керівника органу досудового розслідування від стороннього впливу.

Керівник підрозділу досудового розслідування досить часто стає проміжною ланкою в структурі протидії. Так на нього можуть здійснювати тиск вище керівництво з відповідними вимогами, що в подальшому переадресовуються уповноваженій особі до виконання. Деякі недалекоглядні керівники органів досудового розслідування віддають перевагу поступливим, «слухняним» підлеглим у порівнянні з тими, які готові відстоювати свою точку зору. Принциповість, незалежність та самостійність суджень слідчого заслуговує заохочення, а будь-які спроби стягнень за непоступливість – рішучого засудження². Прояви протидії з боку очільників підрозділів

¹ Каткова А.Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Антоніна Геннадіївна Каткова. Харків, 2003. 260 с.

² Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. Москва : Высш. шк. МООН СССР. С. 77.

досудового розслідування можуть бути схожими до здійснюваних процесуальними керівниками, проте мають доповнені такими проявами, як: збільшення кількості та складність кримінальних проваджень, що перебуває в суб'єкта розслідування; кількістю добових чергувань у складі СОГ; передача для прийняття провадження не в повному обсязі (без знарядь, додатків до протоколів проведених СРД та ін.); надання провадження, що не може бути ним закінчено у зв'язку із формованою несприятливою слідчою ситуацією, ситуацією інтенсивної протидії, відсутністю досвіду їх вирішення; вказівки в усній формі щодо необхідності виконання (утримання від здійснення) відповідних дій, заходів, прийняття рішень; відсутність реакції на повідомлення суб'єкта розслідування про факти тиску на нього й учасників провадження та контролювання вказаного процесу; підвищений контроль з організації розслідування за «фактовими» кримінальними провадженнями та ін.

Від узгодження з прокурором показників діяльності підрозділу досудового розслідування, значною мірою, залежить й оцінка його очільника вищим керівництвом. Це обумовлює його поступливість у принципових питаннях розслідування та подолання протидії на користь показників і лояльності прокурорів.

Скасування показників діяльності, про що звітували свого часу керівники різних відомств, зокрема й МВС України, набула свого вираження у запровадженні одразу декількох, зокрема: рекомендації з навантаження на слідчих; ритмічність із направлення кримінальних проваджень до суду; динаміка прийняття рішень щодо закриття кримінальних проваджень та ін., котрі можуть оцінюватися не більше ніж завуальована форма показників. Спроба запровадження оцінки діяльності поліцейських через введення до Закону України «Про національну поліцію України» такої категорії, як «довіра населення», не знайшов своєї належної реалізації. Проте кількісні показники мають бути змінені в угоду якості діяльності та мінімізацією можливості використання їх як важеля впливу як на слідчих, так і на їхніх безпосередніх керівників.

Особи, які володіють впливом на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служителі церкви, активісти, блогери

та інші), можуть суттєво ускладнити діяльність уповноважених осіб під час досудового розслідування. Громадянський рух з моменту подій 2014 року набув окремого значення в суспільстві, проте цим користуються й особи у власних цілях, зокрема отримання винагороди (переважно матеріальної), набуття статусу в суспільстві та впливу на прийняття рішень державних органів тощо. Залучення «громадських активістів» до впливу на прийняття рішень сьогодні набуло окремого значення в здійсненні впливу на дії та рішення відповідних суб'єктів. Так мітинги, хода зі скандуванням відповідних лозунгів, вимог, гасел тощо здійснюється спроба викликати у відповідних суб'єкті розслідування ілюзію громадського непогодження й контролю за діями та сформуванню стан поступливості до виконання вигідних для зацікавленої сторони рішень. Так поширення набуло обливання різними рідинами (розчинами йоду, зеленки, кислотами, лугами та ін.), обсипання речовинами (борошном, фарбами та ін.), викидання в сміттєві баки, підпалювання шин та ін., проте досить часто зазначеним діям не надано правової оцінки, не з'ясовано замовників. Тому подібні явища періодично знаходять своє втілення в здійсненні тиску на суб'єктів розслідування.

Засоби масової інформації вже набули рівня окремої гілки влади. ЗМІ або масова комунікація являє собою систематичне поширення інформації (через пресу, радіо, телебачення, кіно, звукозапис, відео-запис) з метою утвердження духовних цінностей даного суспільства і надання ідеологічного, політичного, економічного або організаційного впливу на оцінки, думки та поведінку людей¹.

Такі засоби, як газета, журнал, сприймаються тільки індивідуально, театр, кіно – у великих аудиторіях, а радіо і телебачення, як правило, у малих групах, у родині, серед друзів². Проте з моменту публікації часи суттєво змінилися. Так телебачення може бути охарактеризовано найбільш чисельною аудиторією. Водночас, журнали й театр можуть, на нашу думку, бути використані, однак ефект

не носитиме масового характеру. Таким чином, зазначені засоби можуть диференційовано використовуватися для впливу на відповідну аудиторію. Окремої уваги в поширенні інформації набуває все-світня мережа Internet.

Інтернет – це всесвітня асоціація комп'ютерних мереж, інтегрована мережна павутина, яка складається з різних фізично неоднорідних комунікаційних мереж, об'єднаних у єдину логічну архітектуру¹. Варто наголосити, що медіапростір може бути використаний «протидіючою стороною» у формуванні суспільної думки про обставини певної події, іміджу окремого співробітника, органу досудового розслідування тощо. У результаті штучно створеного негативного іміджу привертається увага вищого керівництва, постановку кримінального провадження на «контроль», заслуховування результатів роботи, вивчення стану та перспектив провадження та ін., суттєво ускладнюють процес розслідування уповноваженими особами. Як наслідок, втрачається дорогоцінний час на організацію та проведення розслідування, зростає кількість осіб, поінформованих про стан і хід провадження, зібрану доказову базу і т. ін.

Заслужують на увагу результати проведеного опитування слідчих та дізнавачів, які визначили, що контактування зі ЗМІ доцільно здійснювати на рівні керівництва підрозділу (75,2%), безпосередньо слідчим або оперативним співробітникам (18,7%), через прес-службу (17,7%)².

Наведені відомості можуть бути нами проаналізовані. Так безпосереднє спілкування про обставини кримінального правопорушення з носієм відомостей: керівником органу досудового розслідування, суб'єктами розслідування, може призвести до її викриття, у тому числі аналізом їх вербальної та невербальної мови. Крім того, мінімізується можливість тиску на них із боку зацікавлених осіб. Тому ми вбачаємо найкращим варіантом висвітлення обставин події прес-секретарем. Їх використання для інформування

¹ Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия»; Санкт-Петербург : «Норинт», 1998. С. 699.

² Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Мысль, 1971. С. 238–239.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. С. 402.

² Головин А.Ю., Дубонос Е.С. Использование средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие. Тула : Изд-во Тульск. гос. ун-та, 2001. С. 40.

громадськості та ЗМІ про обставини подій останнім часом набули суттєвого поширення. При тому надаються загальні відомості, що унеможливають викриття відомостей, що становлять таємницю слідства. Ці питання може вирішити тільки слідчий, оскільки співробітники всюди створюваних прес-центрів правоохоронних органів і суб'єкти незалежних розслідувань не є спеціалістами, не мають професійних навичок оцінки інформації, перевірки її достовірності¹.

Виявленим фактам «замовних» повідомлень у ЗМІ, що спотворюють факти, висвітлюють обставини кримінального правопорушення має надаватися оцінка з позиції права та протидії досудовому розслідуванню. Виявлення зв'язку між представниками ЗМІ та «протидіючою стороною» дозволить суб'єкту розслідування краще зрозуміти зміст та спрямованість їхніх зусиль, спрогнозувати подальші способи та обрання об'єктів здійснення тиску.

Потребують розгляду суб'єкти внутрішньої протидії. Так проведений аналіз судово-слідчої практики дозволив віднести до внутрішньої протидії наступних суб'єктів: захисник; підозрюваний; уповноважена особа; потерпілі, свідки, поняті та ін.

У процесуальній діяльності основними суб'єктами протидії є підозрювані та їхні захисники. Небезпечним суб'єктом протидії в діяльності слідчого є недобросовісний та користолюбний адвокат з колишніх працівників правоохоронних органів². Інститут адвокатства є вагомою складовою в правовій державі. Проте сучасний стан законодавства, зокрема й кримінального процесуального, наділяє значними можливостями для зловживання захисників, які, помилково оцінюючи надання своїх послуг, діють на кшталт співучасників кримінального правопорушення. Особливо це простежується в реалізації діяльності тих, які перебувають на утриманні злочинних угруповань і захищають їхніх членів.

¹ Карагодин В.Н., Клименко И.И. Криминалистическая теория взаимодействия (в порядке постановки проблемы). Криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора Б.И. Шевченко : тезисы выступлений. Москва : МАКС Пресс, 2004. С. 92.

² Розголошення інформації, що становить таємницю досудового слідства / В.С. Кузьмічов, В.Г. Лісорор. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/pravosnavstvo/rozgoloshennya-informacii-shcho-stanovit-taemnicyu-dosudo-vogo-slidstva-referat.html> (дата звернення: 20.08.2020).

Діяльність таких адвокатів спрямована, по-перше, на отримання інформації про хід розслідування та оцінки його «сильних та слабких місць», по-друге, на приховування важливої для уповноважених осіб інформації, слідів і доказів і, по-третє, на здійснення тиску на учасників провадження і т. ін. Отримувана стороною захисту по праву закону інформація про хід розслідування використовується на випередження дій із формуванням хибних алібі, фальсифікації доказів, нейтралізації свідків та потерпілих¹.

Слідчий має доцільно розпорядитися часом у проведенні, по можливості, більшості слідчих (розшукових) дій до моменту допуску захисника в кримінальне провадження, що б мінімізувати ймовірний тиск на хід розслідування. Група науковців (В.П. Бахін, В.К. Весельський, Н.С. Карпов) зазначають, що сьогодні система розслідування полягає в значному обсязі документообігу та складності процесуального оформлення доказів, тривалому терміні розслідування, у виникненні таким чином додаткових можливостей для здійснення впливу на потерпілих і свідків з метою зміни їхніх показань². Зазвичай захисником можуть прийматися наступні способи реалізації протидії: пропозиції неправомірної вигоди суб'єкту розслідування щодо прийняття (уникнення від прийняття) відповідного рішення на користь сторони захисту; подання необґрунтованих скарг на дії (бездіяльність) суб'єкта розслідування; клопотання про кваліфікацію за статтею, частиною статті КК України, що передбачає менше покарання; обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою та ін.; затягування процесу розслідування; фальсифікації доказів; зрив проведення слідчих (розшукових) дій; формування неправдивих алібі; інформування спільників та зацікавлених осіб, які перебувають на волі; затягування процесу ознайомлення з матеріалами провадження та ін.

Здебільшого, суб'єктами, на яких спрямовано зазначені прояви, виступають уповноважена особа, а також учасники, які можуть бути

¹ Гузиков В.Г. Особенности технико-криминалистического обеспечения пресечения, раскрытия и расследования преступлений, связанных с терроризмом : дисс. ... канд. ... юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 194 с.

² Бахін В.П., Весельський В.К., Карпов Н.С. Проблемы оптимизации следствия. *Современные проблемы криминалистики*. Академия управления. Москва, 1998. С. 77–78.

віднесені до сторони обвинувачення. По відношенню до сумлінних захисників (представників потерпілого) можуть висловлюватися погрози різного роду, спрямовані на відмову від зайнятої лінії поведінки, пропозиції пошуку консенсусу в рішенні, що задовольнило б обидві сторони та ін. Тиск на сумлінних учасників зазвичай посилюється з моменту оголошення особі повідомлення про підозру.

Суб'єкт розслідування під впливом розглядуваних проявів може припуститися процесуальних організаційних, тактичних та ін. помилок, якими скористається в своїх інтересах сторона захисту. Недостатній фах уповноваженої особи та відчуття безкарності та своєї переваги в протистоянні ще більше активізує захисників та їх підзахисних. Усвідомлення слідчим факту участі в кримінальному провадженні адвоката – висококваліфікованого фахівця в юриспруденції зі значним професійним досвідом – обумовлює необхідність більш ретельної підготовки до проведення окремих процесуальних дій взагалі та розслідування зокрема. Провокації, не обґрунтовані скарги та клопотання захисника на незаконність дій суб'єкта розслідування можуть бути упереджені або спростовані в разі здійснення: фіксації ходу проведення слідчих (розшукових) дій із використанням відеозапису, спілкування з адвокатом офіційно, письмово, з проведенням документообігу через канцелярію; уникнення неформальних зустрічей тощо. Бачитися з таким адвокатом слід в присутності осіб, які, за необхідності, можуть дати показання про справжні обставини відповідної зустрічі¹. Самі захисник та підозрюваний не мають автоматично сприйматися як суб'єкти протидії розслідуванню, однак у сучасних реаліях саме вони виступають ініціаторами розглядуваних проявів.

Незважаючи на те що уповноважена особа в ході розслідування виконує функції сторони обвинувачення в реалізації завдань кримінального провадження, непоодинокими є випадки здійснення цим суб'єктом протидії. Заслугує на увагу й позиція А.О. Головіна, який висловлює думку про некоректне включення Р.С. Белкіним

¹ Тактическое обеспечение расследования пре ступлений: вопросы теории и практики : пособие по специальному учебному курсу / автор-составитель: доцент С.Ю. Якушин. Казань, ИСПО РАО, 2003. 112 с.

уповноважених осіб, здійснюючих протидію, до суб'єктів зовнішньої форми. З огляду на викладені підстави, уповноважені особи, які здійснюють розслідування, мають розглядатися в переліку суб'єктів внутрішньої протидії¹. Погоджуючись із вказаною точкою зору А.О. Головіна, можемо наголосити, що уповноважена особа, збираючи відомості про обставини кримінального провадження, на певному етапі розслідування володіє значною кількістю відомостей «з середини». Крім того, застосовуючи заходи протидії, може діяти способами, притаманними як для суб'єктів, віднесених до зовнішньої, так і до внутрішньої форм, тому вона має бути віднесена до суб'єктів внутрішньої протидії. Закономірним є факт того, що суб'єкти, здійснюючі розслідування, найкраще знають слабкі та сильні сторони провадження. Тому й здійснювані ним заходи протидії можуть мати більш вагомий вплив та непоправних наслідків для провадження.

Суб'єкт розслідування усвідомлено здійснює протидію як активно (діями), так і пасивно (бездіяльністю). Реалізувати активні способи протидії можуть такими способами: здійснення тиску на учасників слідчих (розшукових) дій; неналежної організації або формального проведення СРД; внесенням плутанини в з'ясування обставин кримінального правопорушення; створення ілюзії розслідування, котре своїм змістом не має намірів у встановленні обставин події; знищення, підміни наявних у провадженні об'єктів (знарядь, предметів із відбитками пальців рук, низу взуття тощо); ознайомлення із зібраною доказовою базою, провадження до його закінчення; домовленості із захисником та його підзахисним про лінію поведінки, зокрема відмову останнього від давання свідчень, згідно зі ст. 63 КУ України; постановки на вирішення експертизи питань, що мають другорядне значення з переліком, що вимагатиме значної кількості часу для проведення; надання на дослідження матеріалів не в повному обсязі ускладнить (унеможливить) їх проведення та ін.

Бездіяльність може бути реалізована такими способами: утримання від проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій; запізнення з плануванням розслідування та здійснення СРД;

¹ Головин А.Ю. Криминалистическая систематика. Москва, 2002. С. 151

відтермінування на більш пізній час доручень на проведення оперативних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, вилучення необхідних документів, отримання доступу до вагомих у встановленні обставин провадження відомостей, місць тощо. Можуть бути виявлені й інші способи ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань кримінального провадження, що значною мірою, залежить від наявних у слідчого досвіду розслідування, контролю за його діяльністю з боку відповідних суб'єктів, часу на реалізацію протидії і т. ін.

Для правильної оцінки дій суб'єкта розслідування виникає необхідність з'ясування його мотивів та мети. Так за наявності добросовісно помилки в кваліфікації дій відповідних осіб, організації розслідування та проведення окремих СРД, на підставі недостатності знань та досвіду, це не може бути визначено протидією. Через досвід уповноваженої особи може бути оцінені мотиви та мета керівника органу досудового розслідування. Так доручення складного провадження суб'єкту розслідування без досвіду доцільно оцінювати як наміри керівника унеможливити реалізацію завдань кримінального провадження. Крім того, вивчаючи кримінальне провадження, здійснюване досвідченим суб'єктом за ходом організації розслідування, послідовністю, проведення процесуальних дій, змістом отриманих відомостей може бути простежений умисний характер у настанні відповідних наслідків. Таким чином, виникає необхідність розмежування спрямованості дій уповноваженої особи в інтересах: розслідування через суб'єктивні, об'єктивні причини, коли не зміг реалізувати завдання кримінального провадження; власних – через об'єктивні, суб'єктивні причини умисно сформував умови розслідування, чим унеможливив досягнення завдань кримінального провадження. виправити сформовану обстановку шляхом проведення повторних чи додаткових слідчих (розшукових) дій, оперативних заходів, незважаючи на труднощі, можливо за значною частиною кримінальних проваджень, проте за деякими з них це не буде мати подальшої судової перспективи.

Серед напрямків мінімізації можливості уповноваженої особи здійснення тиску на хід кримінального провадження може полягати у введенні електронного провадження, де хід розслідування

в цілому та окремих слідчих (розшукових) дій відображатиметься в системі документів, зі змістом яких можуть ознайомитися особи, наділені функціями контролю. Водночас систему можливо наділити функцією відслідковування за ритмічністю проведення СРД, відсутності активності протягом певного періоду часу за окремо взятим провадженням інформуватиме як слідчого, так і відповідних керівників (процесуального, органу досудового розслідування та ін.). Для недопущення можливого впливу або неналежного рівня розслідування його хід мають контролювати процесуальний керівник, керівник органу досудового розслідування та ін. Усвідомлення наявного контролю та вірогідної відповідальності ускладнить прийняття уповноваженою особою рішення про здійснення протидії.

Наступними суб'єктами протидії, що потребують уваги, є потерпілі та свідки. Відмова від надання або зміна ними свідчень можуть стати результатом самостійно прийнятого або нав'язаного стороною тиску рішення. Потерпілому можуть бути сформовані такі умови, за яких він готовий відмовитися від своїх свідчень, що викривають злочинця, вимог задоволення позову за завданою йому шкодою (матеріальною, фізичною чи моральною). У цьому випадку вказані особи, відчуваючи свою незахищеність, переконуються в безкарності правопорушників, бездіяльності правоохоронних органів. Звернення до уповноважених осіб із повідомленнями про факти тиску на нього з боку зацікавлених осіб, переважно, залишається без належної уваги. Зміна ситуації потерпілими вбачається у зверненні до контролюючих органів, міжнародних судових інституцій тощо. Вимушене стимулювання суб'єктів розслідування до здійснення на належному рівні ними своїх обов'язків у реалізації завдань кримінального провадження не можна оцінювати як протидію. Її (протидію) необхідно розуміти як прийняття заходів, спрямованих на перешкоджання досягнення завдань кримінального провадження.

Протидія потерпілими може реалізовуватися таким шляхом: зміни (відмови від давання) свідчень; відмови від явки на виклик уповноваженої особи; прийняття заходів з боку потерпілого чи свідка із намірами пом'якшити відповідальність правопорушника.

Використання такого поняття, як «забрати» заяву, що набуло свого поширення в соціумі, демонструє відсутність юридичної грамотності його членів. Крім того, подібні заяви відповідних суб'єктів мають бути піддані ретельному аналізу на предмет можливого тиску з боку зацікавлених осіб. Незважаючи на те що давання свідчень є обов'язком, а не правом свідків, їх позиція може стати суттєвою перешкодою у встановленні всіх обставин кримінального правопорушення. На момент здійснення тиску на свідка, з метою зміни ним свідчень, він виступає об'єктом протидії. У разі прийняття сформованих йому умов та зміни свідчень на користь відповідних осіб він перетворюється на суб'єкт протидії. Зазначені особи протидіють із корисливих мотивів, намагаючись обілити винуватців із родинних спонукань, страху помсти з боку зацікавлених осіб та ін.

Поняті, викликані для проведення за їх участю слідчих (розшукових) дій, можуть застосовувати ті ж способи протидії, що й свідки. Здебільшого протидія свідками реалізується в такий спосіб: наданням неправдивих показань; відмовою від раніше наданих свідчень; схиляння інших учасників до відмови від давання показань, їх зміни; ухилення від явки на виклик до органу досудового розслідування; приховування обставин, слідів кримінального правопорушення; подача клопотань та скарг на дії (бездіяльність) суб'єкта розслідування; розголошення відомостей досудового розслідування та ін. Напрямами подолання доцільно розглядати в належній організації розслідування, зокрема з мінімальним проміжком від його початку. Крім того, підвищення рівня має бути здійснено з урахуванням об'єктів, на які спрямована протидія. Цим тиск з боку незацікавлених у розслідуванні осіб буде мінімізовано.

Об'єкт визначається як те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній та пізнавальній діяльності¹. Водночас різноманітність думок науковців щодо визначення об'єктів протидії потребує, на нашу думку, окремої уваги. Виокремлення із запропонованих вченими визначень поняття протидії дозволить її об'єкту простежити зміст даної категорії для більш ґрунтовного її сприйняття та аналізу. Так науковці до об'єктів протидії відносять: сліди,

¹ Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. 'Энциклопедия, 1983.

інформацію і людей (О.В. Александренко)¹, свідків і потерпілих злочину (І.А. Бобраков)²; матеріальну обстановку злочину (Р.Ш. Осипян)³; джерела та носії криміналістично значущої інформації (Г.Б. Петруніна)⁴; слідчого, процес розслідування, матеріальні та ідеальні об'єкти (В.Г. Рубцов)⁵; слідчого, процес розслідування та кримінальну справу (О.Л. Стулін)⁶.

Однак наведені позиції вчених не позбавлені, на нашу думку, певних недоліків, що потребує нашої уваги, зокрема: юриспруденція використовує таку категорію, як особа (суб'єкт), наповнюючи її змістом прав та обов'язків, а не говорить про людину як біологічну істоту (О.В. Александренко). Категорія «суб'єкт» вживалася ще з давніх часів, проте в сучасному значенні існує з XVII століття як позначення психолого-теоретико-пізнавального «Я», що протиставляється чомусь іншому – не «Я», предмету, тобто індивіда, котрому протистоїть, протиставляється об'єкт та котрий направляє на цей об'єкт своє пізнання або дію, – у цьому відношенні він виступає як «суб'єкт пізнання», «суб'єкт дії»⁷.

Суб'єкт права – це фізична чи юридична особа, поведінка якої регулюється нормами права за наявності в них ознак правоздатності та дієздатності. При тому суб'єкт права виступає необхідним

¹ Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 253 с.

² Бобраков И.А. Воздействие преступника на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1997. 22 с.

³ Осипян Р.Ш. Криміналістические аспекты преодоления противодействия расследованию преступлений как составная часть следственной деятельности : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2009. 204 с.

⁴ Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические методы его выявления и преодоления : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. 249 с.

⁵ Рубцов В.Г. Противодействие расследованию деятельности преступных формирований, организованных на этнической основе и криминалистические методы его преодоления : дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2010. 258 с.

⁶ Стулин О.Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия преступлений : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. 171 с.

⁷ Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.

елементом правовідносин¹. Крім того, зазначені позиції вчених можуть бути поєднані в групи за спрямованістю об'єктів, якими виступають: матеріальні та носії ідеальних слідів (О.В. Александренко, І.А. Бобраков, Р.Ш. Осипян, Г.Б. Петруніна, В.Г. Рубцов), що більше стосується приховування, як одного, проте не єдиного способу протидії; зміст діяльності відповідного суб'єкта (О.Л. Стулін, В.Г. Рубцов). Проте зазначеним не вичерпується перелік об'єктів протидії. Більш точно розглядувану категорію визначає Р.С. Белкін: як процес розслідування; умови його провадження; осіб, які його здійснюють; носіїв доказової інформації (свідків, потерпілих, а також пов'язаних із ними осіб)². Кожен із наведених об'єктів, на що спрямована діяльність суб'єкта протидії, є вагомими в розумінні та пошуку шляхів як подолання, так й упередження розглядуваних проявів. Вплив суб'єкта на об'єкт являє собою цілеспрямований процес, який забезпечує послідовну зміну станів об'єкта в часі.

Аналізуючи перелік суб'єктів та спрямування їх зусиль проти відповідних об'єктів можна простежити значно більшу їх кількість характерних для зовнішньої, ніж для внутрішньої форми протидії. Тому й здійснювані ними способи характеризуються більшим різноманіттям. Відсутність належної оцінки діям осіб, тим чи іншим чином втягнутих у сферу кримінального процесу в здійсненні протидії, об'єктів її спрямованості, суттєво ускладнюють реалізацію завдань кримінального провадження. Зміна ситуації нам вбачається у володінні знаннями щодо суб'єктів та об'єктів протидії і в здійсненні ними проявів та їх своєчасне застосування для висування версій, організації розслідування й планування окремих слідчих (розшукових) дій тощо.

¹ Сучасна правова енциклопедія. / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчук; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб і допов. Київ : Юрінком Інтер. 2013. С. 336.

² Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина. Москва, 1997. С. 141.

Розділ 3 ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

3.1. Правові основи подолання протидії досудовому розслідуванню

У залежності від ступеня зрощення злочинності з владою, протидія може набувати масштабів, у які складно повірити. Так у Якутії, наприклад, спостерігалось наступне: як тільки оперативні підрозділи набирали міць і починали виявляти злочини у сфері незаконного обігу дорогоцінних металів і каменів, так кращих співробітників висували в управлінський апарат МВС, а інших – направляли «на посилення» в інші регіони країни. У результаті цього згуртований професійний підрозділ фактично припиняв свою діяльність, і протягом двох-трьох наступних років показники роботи різко падали¹. Подібна ситуація, на нашу думку, відбулась в Україні у зв'язку з реформуванням структурних підрозділів УБОЗ, які наразі намагаються реанімувати в рамках сформованого Департаменту стратегічних розслідувань. Керівництвом усвідомлено «помилку» з їх ліквідації, наслідком якої стало збільшення організованого характеру кримінальних проявів, погіршення криміногенної обстановки. Проте, формування даної структури потребує напрацювання втраченого в ході «реформи» рівня знань, фаху, досвіду, зв'язків, мережі інформаторів тощо, що вимагає

¹ Никонович С.Л. Противодействие расследованию со стороны организованных преступных группировок, действующих в сфере незаконного оборота драгоценных металлов и камней, и способы его преодоления. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2012. № 4(18): в 2-х ч. Ч. II. С. 143.

значної кількості ресурсів (часу, сил та засобів) в оцінці її діяльності як ефективної. Утім, повноцінною на даний момент, у порівнянні з УБОЗ, вона стати не може, оскільки територіальні управління укомплектовані лише оперативними співробітниками та не забезпечені можливістю суб'єктів розслідування здійснювати цю діяльність безпосередньо на території. Це, з одного боку, ускладнює діяльність, з іншого – унеможливує її продуктивну реалізацію.

За рішеннями високопосадовців, що сприймаються як недолугі, можуть маскуватися цілі, з одного боку, забезпечити собі чи особам, інтереси яких вони відстоюють (любляють), умови протиправної діяльності, з іншого – ускладнити (унеможливити) діяльність правоохоронців у притягненні їх до відповідальності. Це, своєю чергою, стає прецедентом для подібних фактів (законодавчого закріплення ускладненої процедури реалізації завдань кримінального провадження, зокрема й КПК України, як це відбулося, наприклад, із призначенням експертиз рішенням слідчого судді, котре в подальшому було відмінено; підпорядкування суб'єкта розслідування процесуальному керівникові (прокурору), що остаточно позбавило його процесуальної самостійності тощо. Значна ж кількість поправок, рахунок яких йде на тисячі¹, що не змінює від цього суті, вказує на його недосконалість та недовіру. Визнання його помилковим та відмова від нього, на нашу думку, є найкращим рішенням, однак для цього, як і для боротьби з протиправністю, необхідна політична воля. І як б не лунали звинувачення в бік опонентів про прийняття його «злочинною владою», уже не одне політичних покоління змінилося в державі, проте перелому в боротьбі зі злочинністю, окрім популістичних заяв, не відбувається. Натомість численні «реформи» обумовили неспроможність правоохоронних органів на доведення до логічного завершення кримінальних проваджень взагалі та у вищих ешелонах влади зокрема, що влаштовує, у першу чергу, останніх.

Так наведений нами приклад про результати розслідування провадження «Роттердам+»² також може свідчити про існуючу

¹ Проект КПК: що залишиться після 3000 поправок? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24501531.html> (дата звернення: 06.04.2019).

² Вовк Д.В. URL: <https://www.facebook.com/105957954514539/posts/138555074588160/> (дата звернення: 02.05.2020).

проблему в організації та здійсненні діяльності відповідними уповноваженими особами. Водночас розміщення головним фігурантом на своїй сторінці у Фейсбук провадження про витрати державних коштів, кількість задіяних співробітників та проміжок часу, протягом якого розслідувалось провадження, можна оцінити як спосіб дискредитації та тиску на зазначені державні органи через громадську думку, у тому числі діючи на випередження за іншими, ще не виявленими епізодами протиправної діяльності. Це варто розглядати як спосіб (лінію) захисту, яка реалізується ще до виявлення відповідних фактів (епізодів). Сюди ж можна віднести й проблеми формування антикорупційного суду, запровадження діяльності якого було розпочато під тиском міжнародних партнерів, всупереч волі корупціонерів у верхівках владних структур та їх покровителів – олігархів. За рік діяльності розглядуваним судом прийнято 17 рішень, 16 з яких були обвинувальними¹. Перші спроби подолання корупції неодмінно натикаються на протидію з боку зацікавлених осіб, проте визначають зменшення й кількості та інтенсивності проявів протидії досудовому розслідуванню, у яких можуть бути «зачеплені» інтереси осіб із владними повноваженнями, високим соціальним статусом тощо. Однією з характерних ознак корупційних злочинів є їхня латентність, яка пояснюється зростанням «професіоналізму» злочинців, недосконалістю законодавства, тісними контактами осіб, які володіють значними матеріальними ресурсами та впливом із державними службовцями вищого рівня. Тому боротьба з корупційними проявами, особливо тими, які є кримінально караними, повинна стати одним з основних завдань держави та її компетентних органів, задля запобігання більш тяжким наслідкам².

Таким чином, зацікавленими особами формуються перешкоди у встановленні всіх обставин кримінального правопорушення як у ході досудового розслідування, так і судового розгляду

¹ Макаренко Е. Почему постмайданная антикоррупционная реформа в Украине до сих пор не успешна. URL: <https://voxukraine.org/ru/pochemu-postmajdannaya-antikorrupcionnaya-reforma-v-ukraine-do-sih-por-uspeshna/> (дата звернення: 02.06.2018).

² Савчук Т. Корупція як одна із причин тероризму в Україні. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 308.

з прийняттям обґрунтованих рішень, зокрема у визначенні міри покарання. Їх подолання досить часто стає тією перепоною, котру здолати складно, а іноді й неможливо. До категорії суб'єктів подолання протидії нами включено всіх осіб, уповноважених чинним законодавством України здійснювати розслідування кримінальних проваджень, зокрема таких, як: слідчі, детективи, дізнавачі.

Потребує уваги розмежування за кількістю статей, досудове розслідування за якими здійснюють уповноважені особи різних органів.

Так до підслідності детективів НАБУ відносяться наступні статті КК України, зокрема: ст.ст. 191, 206–2, 209, 210, 211, 354, 364, 366–2, 366–3, 368, 368–5, 369, 369–2, 410 Кримінального кодексу України. А це загалом 11 статей.

Детективам державне бюро розслідувань покликано запобігати, виявляти, припиняти, розкривати і розслідувати кримінальні правопорушення, що вчинили: вищі посадові особи; службові особи НАБУ та САП, високопосадовці, правоохоронці та судді; особи, які вчинили військові кримінальні правопорушення, крім передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України¹. Тобто підслідність для детективів ДБР визначається не статтями, а приналежністю до кримінального правопорушення відповідних суб'єктів, що, здебільшого, зводиться до незначної кількості статей групи розділів КК України.

Підслідність дізнавачів МВС визначають кримінальні проступки. Стаття 12 КК України Кримінальним проступком визначає передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Дізнавачі органів дізнання здійснюють досудове розслідування кримінальних проступків, зокрема: ч. 1, 2 ст. 125; ч. 1 ст. 126; ч. 1 ст. 129; ст. 132; ч. 4 ст. 134; ч. 1 ст. 139; ч. 1 ст. 144; ст. 145; ч. 1 ст. 150; ч. 1, 2 ст. 154; ч. 1 ст. 159; ч. 1 ст. 160; ч. 1 ст. 162; ч. 1 ст. 163; ст. 164; ст. 165; ч. 1 ст. 168; ст. 171; ч. 1 ст. 172; ст. 173; ст. 174; ст. 175; ч. 1 ст. 182; ч. 1 ст. 183; ст. 184; ч. 1 ст. 185; ч. 1 ст. 188–1; ч. 1 ст. 190; ст. 192; ст. 193; ст. 195; ч. 1 ст. 197–1;

¹ Підслідність Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/pidslidnist> (дата звернення: 10.04.2020).

ч. 1 ст. 209–1; ч. 1 ст. 213; ст. 232; ч. 1 ст. 239–1; ч. 1 ст. 239–2; ч. 2 ст. 244; ст. 247; ч. 1 ст. 248; ч. 1 ст. 249; ч. 1 ст. 252; ч. 1 ст. 252; ч. 1 ст. 254; ч. 1 ст. 268; ч. 1 ст. 271; ч. 1 ст. 272; ч. 1 ст. 275; ч. 1 ст. 276; ч. 1 ст. 279; ч. 1 ст. 280; ч. 1 ст. 281; ч. 1 ст. 282; ч. 1 ст. 283; ст. 284; ст. 285; ст. 286–1; ст. 290; ст. 293; ст. 295; ч. 1 ст. 296; ч. 1 ст. 298; ч. 1 ст. 298–1; ч. 1 ст. 299; ч. 1 ст. 303; ч. 1 ст. 309; ч. 1 ст. 310; ч. 1 ст. 311; ч. 1 ст. 319; ч. 1 ст. 323; ст. 335; ст. 337; ст. 339; ч. 1 ст. 342; ст. 343; ч. 1 ст. 350; ст. 351; ст. 351–1; ст. 351–2; ч. 1 ст. 353; ч. 1 ст. 355; ст. 356; ч. 1 ст. 357; ч. 1, 2, 4 ст. 358; ч. 1 ст. 360; ч. 1 ст. 371; ч. 1 ст. 381; ч. 1 ст. 384; ст. 385; ст. 386; ст. 387; ст. 389; ст. 389–1; ст. 390–1; ст. 395; ст. 397; ст. 400–1; ч. 1 ст. 412; ст. 445 Кримінального кодексу України, що складає 98 статей.

Слідчі органів досудового розслідування здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, що складають понад 250 статей Кримінального кодексу України.

Проведений аналіз дозволив визначити, що до підслідності слідчих та дізнавачів Національної поліції України віднесена більшість статей кримінальних правопорушень, розміщених у різних розділах КК України. Натомість інші суб'єкти розслідують кримінальні правопорушення, переважно віднесені до відповідного розділу Кримінального кодексу України.

Незважаючи на наявну спеціалізацію за відповідною категорією кримінальних правопорушень, частина слідчих здійснює розслідування кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості. Наявний розподіл кримінальних проваджень переважно здійснюється за кваліфікацією та спеціалізацією відповідного суб'єкта розслідування. Проте, досить часто залишається поза увагою керівників органів досудового розслідування фактор протидії, що має враховуватися в дорученні розслідування відповідній уповноваженій особі.

Вагомою складовою у визначенні можливості здійснення тиску на зазначених уповноважених осіб набуває правове забезпечення їх діяльності. Заслужують на увагу результати дослідження О.В. Александренко, у яких продемонстровано недостатність існуючих правових засобів для боротьби з протидією (вказали 89% суддів, 85% слідчих МВС і 94,3% слідчих прокуратури, 83,2% оперативних

працівників, 65,4% начальників міськрайорганів внутрішніх справ)¹. Зазначене є наслідком недостатнього правового забезпечення діяльності органів досудового розслідування в цілому, що для уповноважених осіб різних відомств має ще більший дисонанс. Далі вважаємо за необхідне зосередити увагу на правовому забезпеченні наділених повноваженнями у здійсненні досудового розслідування таких суб'єктів: детективів Національного антикорупційного бюро України, детективів Державного бюро розслідувань, слідчих Національної поліції України, дізнавачів підрозділу дізнання органу Національної поліції України.

Діяльність уповноважених осіб, значною мірою, обумовлена наявною в них компетенцією. Так для слідчих Національної поліції під час досудового розслідування визначені права: самостійно приймати процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника слідчого підрозділу або якщо рішення про його проведення приймає виключно прокурор і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень². Для дізнавачів підрозділу дізнання органу Національної поліції України під час досудового розслідування кримінальних проступків визначено право самостійного прийняття процесуальних рішень, крім випадків, коли закон передбачає прийняття (ухвалення) рішення слідчого судді, суду чи згоду прокурора і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень³. Таким чином, для слідчих Національної поліції України та дізнавачів підрозділу дізнання органу Національної поліції України можемо визначити схожість змістовного наповнення положень, що визначають їхні права вказаних суб'єктів досудового розслідування.

¹ Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004.

² Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

³ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 21.08.2020).

Права працівників Державного бюро розслідувань визначено через реалізацію їх повноважень, передбачених статтею 7, зокрема:

1) здійснюють на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові, оперативно-розшукову діяльність, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Державного бюро розслідувань;

2) безоплатно одержують в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, за письмовими запитами Директора Державного бюро розслідувань, його уповноваженого заступника, директорів територіальних управлінь Державного бюро розслідувань або їхніх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах:

– про кримінальні правопорушення, що знаходяться у провадженні Державного бюро розслідувань, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, у тому числі інформацію з обмеженим доступом;

– щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах компетенції Державного бюро розслідувань, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, зокрема інформацію з обмеженим доступом;

– про операції із зазначенням даних про контрагентів, рахунки, вклади, правочини фізичних осіб, фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб, яка необхідна для виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах компетенції Державного бюро розслідувань. Отримання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність»¹.

¹ Закон України «Про державне бюро розслідування» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

Крім безоплатної основи отримання вказаних відомостей, визнається обов'язок суб'єктів надати необхідні відомості в триденний строк, а у разі неможливості – не пізніше 10 днів, або повідомити про причини неможливості їх представлення.

Заслужують на увагу й способи реалізації прав, спрямованих на: припинення правопорушень, їх фіксацію технічними засобами, організації взаємодії, формування та використання оперативних обліків, проведення наукових, науково-практичних заходів, розшук та арешт майна, використання спеціальних знань компетентних осіб, у тому числі іноземних, і т. ін.

На працівників Державного бюро розслідувань, які здійснюють покладені на них обов'язки у складі слідчих чи оперативних підрозділів, поширюються також права та обов'язки, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»¹.

Аналізом положень, що визначають надані Державному бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро України права, можемо визначити спільні ознаки не тільки архітектури документів, а й ряду його положень. Так, за рішенням Директора Національного бюро, погодженим з прокурором, може виступити:

– від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, та інших кримінальних правопорушень, які не відносяться до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, або виявлення неогрунтованих активів та збору доказів їх неогрунтованості;

– в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові

¹ Закон України «Про державне бюро розслідування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном;

– від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій, незалежно від форми власності інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність», з урахуванням положень цього Закону, а отримання від Центрального депозитарію – цінних паперів, Національного банку України та депозитарних установ – інформації, що міститься в системі депозитарного обліку цінних паперів, у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про депозитарну систему України» з урахуванням положень цього Закону¹.

Одночасно передбачається обов'язок суб'єктів надати необхідну інформацію у триденний термін, а в разі неможливості, на підставі обґрунтованих причин, строк надання відомостей може бути подовжений не більше ніж на два календарні дні. Тобто, граничний термін виконання запитів для НАБУ складає 5 днів, для ДБР – 10 днів.

Крім вказаного, Національному бюро та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право: заводити оперативно-розшукові справи; знайомитися з документами та матеріалами щодо попередження, виявлення, припинення розслідування правопорушень, підслідних НАБУ; забезпечувати збереження та вилучення предметів й документів; використовувати спеціальні знання обізнаних осіб; організувати розслідування; безперешкодно потрапляти на відповідні об'єкти; направляти пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; формувати та використовувати оперативні обліки; надавати засоби захисту особам, взятим під захист; здійснювати правове співробітництво з компетентними органами іноземних держав; у рамках міжнародної правової

¹ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

допомоги одержувати довідки про фінансові та корупційні правопорушення; виступати представником інтересів держави в закордонних юрисдикційних органах у виконанні обов'язків Національного бюро; порушувати питання про створення для осіб, які співпрацюють із Національним бюро спеціальних умов утримання в ізолято-рах тимчасового тримання тощо.

Національне бюро може від імені України надавати міжнародні доручення щодо проведення оперативно-розшукових та слідчих дій, укладати угоди про співробітництво з питань її повноважень з іноземними і міжнародними правоохоронними органами та організаціями, звертатися від імені України до іноземних державних органів в установленому законодавством України та відповідних держав порядку тощо.

Національне бюро може створювати та брати участь у міжнародних слідчих групах, відповідно до цього закону та інших законодавчих актів і міжнародних договорів України, залучати до роботи іноземних експертів у боротьбі з корупцією, мати інші повноваження, пов'язані з виконанням нею своїх обов'язків¹.

Таким чином, визначені в розглядуваних законах права ДБР та НАБУ значно відрізняються від прав, наведених в положеннях про організацію діяльності дізнавачів та слідчих Національної поліції України.

Заслужують на увагу й визначені для відповідних уповноважених осіб обов'язки. Так при виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний: під час досудового розслідування дотримуватися вимог Конституції України, КПК України та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень у межах установлених КПК України строків; виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі; забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження; не розголошувати відомості, що становлять державну

¹ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

чи іншу таємницю, що охороняється законом, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень; не вчиняти будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості; у разі наявності підстав, передбачених статтею 77 КПК України, заявляти самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному статтею 80 КПК України¹. Крім зазначеного, до обов'язків має бути додане з розділу VI частини 5 положення, у якому наголошується, що рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора та вказівки керівника слідчого підрозділу, які не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їх компетенції і в установленій законодавством формі, є обов'язковими для виконання слідчим².

Не меншої уваги потребують з'ясування обов'язків співробітників дізнання. Так дізнавач зобов'язаний: дотримуватися вимог Конституції України, КПК України та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та інших нормативно-правових актів з питань досудового розслідування; забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних проступків у межах строків установлених КПК України; виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі; забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження; не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу таємницю, що охороняється законом, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті під час розслідування кримінальних проступків; не вчиняти будь-яких дій, які можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості; у разі наявності підстав, передбачених статтею 77 КПК України, заявляти самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному статтею 80

¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

² Там само.

КПК України¹. Крім того, розміщені в частині 5 розділу V розглядуваного Положення наголошується, що рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора, письмові вказівки керівника підрозділу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівника органу досудового розслідування, що не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їх компетенції і в установленій законодавством формі, є обов'язковими для виконання дізнавачем², також, на нашу думку, мають бути віднесені до обов'язків зазначеного суб'єкта розслідування.

Обов'язки працівників Державного бюро розслідувань визначені через передбачену статтею 21 розглядуваного Закону. Працівники Державного бюро розслідувань самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень, визначених цим та іншими законами, і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть відповідальність згідно із законом.

У разі порушення працівником Державного бюро розслідувань під час виконання ним своїх службових обов'язків прав чи свобод людини або громадянина Державне бюро розслідувань у межах своєї компетенції вживає заходів із поновлення цих прав чи свобод, відшкодування завданої матеріальної і моральної шкоди та притягнення винних до відповідальності³.

Потребують уваги й обов'язки Національного бюро, що здійснює: оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених

¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 21.08.2020).

² Там само.

³ Закон України «Про державне бюро розслідування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

законом; вживає заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації в кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків; здійснює інформаційно-аналітичну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро; забезпечує особисту безпеку працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях; забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення; звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи; здійснює міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції, відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України; вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави; збирає і надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання недійсними угод у випадках, передбачених законодавством України¹.

Наведений перелік обов'язків для Національного антикорупційного бюро України є, за своїм змістом, найширшим у порівнянні з іншими суб'єктами розслідування. Їх кількість обумовлена сукупністю умов та способів, на підставі яких суб'єкти розслідування реалізують правові норми. Наведене виступає гарантіями реалізації уповноваженими особами своїх обов'язків.

¹ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

Нами з'ясовано, що серед гарантій діяльності слідчого Національної поліції України визначені наступні.

Службові особи органів та підрозділів поліції, крім безпосередніх керівників слідчих підрозділів, вищих керівників слідчих підрозділів, які діють у межах повноважень, визначених КПК України, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи будь-яким іншим способом утручатися в процесуальну діяльність слідчого.

При незгоді з рішенням, дією чи бездіяльністю прокурора у відповідному досудовому провадженні слідчий в установленому порядку подає скаргу до прокуратури вищого рівня щодо прокуратури, у якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується. Слідчий має право в порядку, передбаченому КПК України, доручати відповідним уповноваженим оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання¹.

Такі положення, які визначають недопустимим втручання в процесуальну діяльність слідчих осіб, які не мають на те законних повноважень та зобов'язують працівників поліції виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого, фактично дублюють наявні гарантії та не розкривають уже наявного змісту. Таким чином, гарантії діяльності слідчого Національної поліції зводяться лише до трьох положень, котрі не мають дієвого механізму для їх реалізації на практиці.

Окремої уваги потребує розділ V «Права і обов'язки дізнавачів», у назві якого не передбачені процесуальні гарантії діяльності зазначених уповноважених осіб, проте зі змісту можна виокремити деякі з них, зокрема:

¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

– службові особи органів та підрозділів поліції, крім безпосередніх керівників підрозділів дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівників органів досудового розслідування, які діють у межах повноважень, визначених КПК України, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у дізнавача для перевірки стану розслідування кримінального проступку, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального проступку чи будь-яким іншим способом утручатися в процесуальну діяльність дізнавача;

– дізнавач має право в порядку, передбаченому КПК України, доручати відповідним оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених частиною другою статті 264 та статтею 268 КПК України. Працівники поліції зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення дізнавача¹.

Положення, що визначають заборону втручання в процесуальну діяльність дізнавача осіб, що не мають на те законних повноважень та обов'язкові для виконання доручення дізнавача щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, є подібними до вже аналізованих нами гарантій діяльності слідчих Національної поліції й також не несуть змістовного навантаження в забезпеченні умов діяльності розглядуваних суб'єктів розслідування. Водночас, можна констатувати факт відсутності в досліджуваному Положенні можливості оскарження рішення, дії (бездіяльності) прокурора. Крім того, не визначено механізм оскарження дій (бездіяльності), вказівок безпосередніх керівників та захисту від подальших заходів дисциплінарного впливу на обох суб'єктів: слідчого, дізнавача Національної поліції України.

Заслужують на увагу й визначені статтею 4. Гарантії незалежності Національного бюро, які забезпечуються: особливим порядком конкурсного відбору Директора Національного бюро та вичерпним переліком підстав припинення повноважень Директора

¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 21.08.2020).

Національного бюро, які визначені цим Законом; конкурсними засадами відбору інших працівників Національного бюро, їх особливим правовим та соціальним захистом, належними умовами оплати праці; установленим законом порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення Національного бюро; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки працівників Національного бюро, їх близьких родичів, майна; іншими засобами, визначеними цим Законом.

Використання Національного бюро в партійних, групових чи особистих інтересах не допускається. Діяльність політичних партій у Національному бюро забороняється.

Забороняється незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Національного бюро.

Будь-які письмові чи усні вказівки, вимоги, доручення тощо, спрямовані до Національного бюро чи його працівників, які стосуються питань досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні і не передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, є неправомірними та не підлягають виконанню. У разі отримання такої вказівки, вимоги, доручення тощо працівник Національного бюро невідкладно інформує про це в письмовій формі Директора Національного бюро¹.

Своєю чергою, незалежність Державного бюро розслідувань від незаконного втручання у його діяльність гарантується законами, а також спеціальним статусом Державного бюро розслідувань, особливим порядком, фінансування та організаційного забезпечення діяльності; особливим порядком добору, призначення та звільнення Директора Державного бюро розслідувань, а також вичерпним переліком підстав для припинення його повноважень, визначеним цим Законом; порядком здійснення повноважень Державним бюро розслідувань та його працівниками; заборонаю незаконного втручання у здійснення повноважень працівників Державного бюро

¹ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

розслідувань; належною оплатою праці працівників Державного бюро розслідувань і соціальними гарантіями; правовим захистом і забезпеченням особистої безпеки працівників Державного бюро розслідувань, їхніх близьких родичів.

Забороняється незаконне втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших фізичних або юридичних осіб у діяльність Державного бюро розслідувань.

Будь-які вказівки, пропозиції, вимоги, доручення, спрямовані до Державного бюро розслідувань та його працівників, що стосуються питань досудового розслідування в конкретних кримінальних провадженнях, є неправомірними і не підлягають виконанню. У разі отримання такої вказівки, вимоги, доручення тощо працівник Державного бюро розслідувань невідкладно інформує про це в письмовій формі Директора Державного бюро розслідувань¹. Проведений аналіз дозволяє наголосити, що кожен із вказаних уповноважених осіб наділений відповідними гарантіями реалізації його функцій. При тому сукупність обставин, що визначають гарантії діяльності співробітників НАБУ та ДРБ, характеризується істотними перевагами в порівнянні зі наданими дізнавачами та слідчими Національної поліції України.

Реалізація гарантій розглядуваних суб'єктів визначається критеріями інтересів держави в забезпеченні їх ефективної діяльності.

Заслужують на увагу й інші положення, що в цілому формують умови діяльності відповідних суб'єктів розслідування взагалі та протидії зокрема. Не менш важливим є визначення умов реалізації повноважень Державного бюро розслідувань у житті таких заходів: для припинення фізичними та юридичними особами протиправних діянь, що перешкоджають здійсненню повноважень Державного бюро розслідувань; організації забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців Державного бюро розслідувань та інших визначених законом осіб, а також захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві,

¹ Закон України «Про державне бюро розслідування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

від протиправних посягань; проходження стажування особами, які не мають попереднього досвіду роботи в державних органах на посадах, пов'язаних з оперативно-розшуковою діяльністю; проведення досудового розслідування (після проходження конкурсу на заміщення посади детектива проходять обов'язкове стажування в Національному бюро строком до одного року) і т. ін.¹ Ряд подібних положень можна зустріти й у Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України»².

Аналіз законодавчого забезпечення діяльності ДБР, у порівнянні із підрозділами слідства та дізнання МВС України, дозволяє визначити кращий його рівень, оскільки надається оцінка найбільш ризикованим сферам у діяльності ДБР та напрямків її вирішення, приділяється увага моніторингу, заходам контролю³, розробляються документи, що забезпечують взаємодію в діяльності різних відомств, зокрема й АРМА та ін. демонструють перевагу в діяльності відповідних уповноважених осіб.

Варто наголосити, що на підставі пропозицій міжнародних організацій, з якими Україна співпрацює у сфері запобігання і протидії корупції, відповідно до міжнародних договорів України, є позитивним той факт, що формування складу Конкурсної комісії щодо призначення Директора Державного бюро розслідувань відбувається за участю трьох членів комісії з ряду осіб, визначених Кабінетом Міністрів України⁴.

Прозорість характеризується й механізм відбору комісії для обрання керівника Національного антикорупційного бюро України»⁵. Це, на нашу думку, зменшує можливість корупційної складової як

¹ Закон України «Про державне бюро розслідування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).

² Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

³ Наказ ДБР від 27.04.2020 № 147 «Порядок організації та здійснення внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань». URL: <https://data.gov.ua/dataset/akty-dbr/resource/1e9d5089-4c66-400b-82d2-8339a1655afe> (дата звернення: 11.08.2020).

⁴ Закон України «Про державне бюро розслідування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.08.2020).

⁵ Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

у призначенні, так і реалізації функцій відповідного правоохоронного відомства під керівництвом відповідного суб'єкта. Крім того, підзвітність вищому керівництву держави, мінімальна кількість керівних ланок, над суб'єктами розслідування рівень їх юридичної гарантії та ін. обумовлює мінімізацію фактів протидії досудовому розслідуванню, а виявлені піддаються належній юридичній оцінці, подоланню та упередженню. Тому суб'єкти розслідування НАБУ та ДБР не відчують такого тиску як, наприклад, слідчі та дізнавачі Національної поліції України.

Аналізом організаційної структури ДБР та НАБУ з'ясовано відсутність зосередженості територіальних управлінь в усіх областях держави, зокрема й Дніпропетровській. Це, на нашу думку, ускладнює процес їх взаємодії іншими територіальними правоохоронними органами в реалізації завдань КПК України та може бути напрямком для подальшого підвищення ефективності діяльності зазначених державних органів.

Аналізуючи нормативно-правові документи, що регламентують діяльність підрозділів дізнання та слідства Національної поліції України, закріплених Наказом МВС України від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» та Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України», можемо констатувати, з одного боку, їх подібність, з іншого – недостатність існуючих положень для формування умов, спрямованих на покращення діяльності відповідних суб'єктів розслідування.

Варто зазначити, що найбільшу кількість суб'єктів розслідування складають слідчі МВС України, які, з одного боку, розслідують переважну кількість зареєстрованих кримінальних проваджень у державі, з іншого – стикаються з більшістю проявів протидії, що обумовлено сукупністю ряду факторів. Так слідчі Національної поліції України, здебільшого, характеризуються незначним практичним досвідом, у порівнянні з НАБУ та ДБР, де детективи проходили жорсткий відбір та до підрозділу потрапляли особи зі

значним практичним досвідом, високим рівнем знань законодавства України, сформовані особистості, котрі вже мали досвід, у тому числі, подолання протидії.

Законодавче, матеріально-технічне забезпечення перебуває на вищому рівні, менше важелів для впливу з боку високопосадовців, провадження переважно на слуху та контролі ЗМІ, громадськості, керівників держави, розслідування здійснюється групами детективів, а не самотійно слідчим.

Проведений нами аналіз демонструє розглядувану проблему протидії як комплексну, яка потребує системного підходу до її вирішення. Нам вбачається необхідність розширення повноважень слідчих та дізнавачів Національної поліції України положеннями, щодо: надання процесуальної самотійності від процесуальних керівників, порядку призначення керівництва, матеріально-технічного, організаційного забезпечення, незалежною оплатою праці, гарантій забезпечення особистої безпеки слідчих та дізнавачих та їхніх близьких родичів та ін., що сприятимуть не тільки результативності розслідування, а й подоланню протидії.

Таким чином, правова база з чітко визначеними правами, обов'язками, гарантіями діяльності уповноважених осіб є основною умовою якісного розслідування кримінальних проваджень упередженням та подоланням проявів протидії, а належне проведення досудового розслідування визначає якість правосуддя.

3.2. Джерела інформації в аспекті протидії досудовому розслідуванню, а також можливості її дослідження, оцінки й використання

Розвиток інформаційних технологій накладає свій відбиток на всі сфери нашого життя, у тому числі і на діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Вона, з одного боку, обумовлена необхідністю збору та систематизації даних, які в подальшому можуть стати доказовою базою в кримінальному провадженні, з іншого – неможливістю стороннього доступу і втрати зібраних відомостей. У перекладі з латинської мови «інформація»

(informatio) – інформування, повідомлення про будь-що, про будь-який факт, явище тощо, роз'яснення чого-небудь¹.

Закон України «Про інформацію» містить визначення інформації, згідно з яким інформацією є будь-які відомості та / або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. У цьому ж законі визначені основні види інформації: 1) інформація про фізичну особу; 2) інформація довідково-енциклопедичного характеру; 3) інформація про стан довкілля (екологічна інформація); 4) інформація про товар (роботу, послугу); 5) науково-технічна інформація; 6) податкова інформація; 7) правова інформація; 8) статистична інформація; 9) соціологічна інформація; 10) інші види інформації².

Також існують різні точки зору на визначення поняття «інформація» в різних науках, зокрема: соціології, математиці, біології, економіці тощо. Як видається, різноманітні наукові погляди на дану категорію пов'язані з тим, що вона володіє найширшим смисловим полем і тому складно піддається визначенню³.

Не здійснюючи поглибленого аналізу існуючих трактувань, наведемо, на нашу думку, найбільш суттєві, що дозволять сформулювати положення з інформаційного забезпечення розслідування взагалі та в умовах протидії цій діяльності зокрема. Так відомий математик Н. Вінер інформацією вважає позначення змісту, яке отримано із зовнішнього світу в процесі пристосування до нього наших почуттів⁴. Відображення предметного світу, які проявляються, стверджують Я.Л. Шрайберг та М.В. Гончаров, у вигляді сигналів та знаків⁵. Своєю чергою, Л. Беккер, як і Н. Вінер наголошує, що інформація може бути охарактеризована як збереження і відновлення її носієм упорядкованості станів та її джерела, яке впливає на цього носія⁶.

¹ Копылов В.А. Информационное право. Москва : Юристъ, 1997. С. 22.

² Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 02.06.2020).

³ Савельева М.В., Степанов В.В. О понятии криминалистической информации. Вестн. криминалистики / отв. ред. А.Г. Филиппов. 2009. Вып. 4(32). С. 14.

⁴ Винер Н. Кибернетика и общество. Москва : Изд-во иностр. лит., 1958. С. 31.

⁵ Шрайберг Я.Л., Гончаров М.В. Справочное руководство по основам информатики и вычислительной техники. Москва : Финансы и статистика, 1990. С. 3.

⁶ Беккер Л.М. Воспитание и основы его моделирования. Москва. С. 44.

Можна зустріти й інші трактування. Так одні під інформацією розуміють відображення предметного світу, які проявляються у вигляді сигналів та знаків¹. Інші розглядають її як повідомлення відомостей, даних тощо².

Дані в формуванні інформаційного суспільства є головним ресурсом, а інформаційні технології виступають засобом її отримання, зберігання і захисту від несанкціонованого доступу. Головна мета інформаційної системи полягає в тому, щоб на підставі зібраних вихідних даних отримати похідну, підсумкову інформацію, яка буде складати основу для підготовки управлінських рішень в системі органів поліції³.

Досить часто, інформацію розуміють як фактичні дані або відомості, які перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з розслідуваною подією і характеризують спосіб його вчинення, учасників даної події, предмети злочинного посягання, знаряддя злочину й інші важливі для розслідування обставини⁴. Варто наголосити на тому, що для інформації характерними є такі види діяльності, як: отримання, використання, зберігання, поширення. У ході досудового розслідування характерним є існування всіх зазначених складових інформаційної діяльності, здійснення яких може викликати в правоохоронців певні труднощі. Варто наголосити, що процес розслідування є процесом отримання інформації про подію, котра відбулася в минулому, що має ретроспективний характер та оцінюється з позиції причинно-наслідкових зв'язків між діями та наслідками кримінального правопорушення. Одна і та ж інформація, наголошує В.О. Образцов, у залежності від ситуації та адресатів-споживачів може, в одних випадках, відігравати роль орієнтуючої, а в інших – програмної або прогностичної інформації⁵.

¹ Шрайберг Я.Л., Гончаров М.В. Справочное руководство по основам информатики и вычислительной техники. Москва : Финансы и статистика, 1990. 32 с.

² Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія. Київ, 2002. 296 с.

³ Бабаскін В.В., Жалгунова С.А. Проблемні питання інформаційного забезпечення діяльності ОВС. Науковий вісник ЮА МВС. 2014. № 3. С. 32–38.

⁴ Савельєва М.В., Смушкин А.Б. Криміналістика : учебник. Москва : Издательство Издательский дом «Дашков и К», 2009. 608 с.

⁵ Образцов В.А. Криміналістика : курс лекцій. Москва, 1996. 448 с.

У цьому контексті суб'єкт розслідування по відношенню до злочинців та зацікавлених осіб має часове відставання в пошуках відомостей та формуванні на їх підставі цілісної картини вчиненої події. Відповідно, в одних випадках інформація набуває доказового, в інших – орієнтуючого значення. Вона сприяє побудові версій чи визначенню напряму пошуку свідків, предметів тощо), тобто носить орієнтуючий характер, який обумовлюється саме її змістом, а не засобами встановлення (збирання), як вважають інколи¹. Тому напрями пізнавальної діяльності визначають, як правило, конкретною слідчою ситуацією, а також низкою чинників, до яких належать: наявність інформації про вчинення протидії підозрюваним; наявність джерела невідомої інформації про протидію; виявлені взаємозв'язки особи злочинця (посадової особи) з вчиненням протидії слідству².

Прийняття рішень у зазначених умовах носитиме об'єктивно-вимушений характер, ступень ризику помилки, якого буде зворотно пропорційним наявній кількості інформації, необхідної для цього. Тобто ризик помилки буде тим вищий, чим меншою кількістю достовірної відомостей володітимуть правоохоронці. З подальшим накопиченням даних припущення в правильності оцінки та, відповідно, прийнятих заходів підтвердяться або ж буде спростовано. Це може обумовлюватиме необхідність внесення коректив в організацію діяльності.

Заслужує на увагу й надані вченими-криміналістами визначення категорії «інформація». Так криміналістично-значима інформація – це фактичні дані, що знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з подією злочину, а також відомості довідкового характеру, використовувани в процесі розслідування злочинів³.

Вважаємо за доцільне навести й інші визначення розглядуваного нами поняття. Зокрема, як наголошує Л.А. Суворова, це відомості,

¹ Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание. Москва : Юрид. лит., 1969. 216 с.

² Ортинський В. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> (дата звернення: 22.10.2019).

³ Криміналістика : учебное пособие. Ч. I: Общая теория криминалистики и криминалистическая техника. / Е.В. Бурцева, И.П. Рак, А.В. Селезнев, Э.В. Сысоев. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 96 с.

дані, що мають відношення до злочину на всіх стадіях його здійснення (підготовки, виконання, приховування), а також до процесу його розкриття і розслідування, отримані процесуальним і не процесуальним шляхом¹. Криміналістично-значущою інформацією, на думку С.А. Ялишева, можна назвати фактичні дані або відомості, що знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку (прямої або непрямої) з подією злочину, а також довідкову та іншу орієнтуючу інформацію, необхідні для правильного розкриття і розслідування кримінальної справи по суті «².

Розглядуваний термін М.В. Савельєва та В.В. Степанов визначають як сукупність наукових криміналістичних даних, які є невід'ємним елементом професійних знань, використовуваних у конкретному випадку процесуальної діяльності суб'єкта для вирішення завдань кримінального судочинства (отримання необхідних даних)³. Криміналістично-значима інформація, як наголошує Е.Н. Паршина, – це інформація, котра має значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню при провадженні в кримінальній справі або сприяє отриманню такої, також будь-яка інформація, що має значення для досягнення цілей кримінального судочинства⁴.

Аналіз наведених визначень дозволяє наголосити, що їх зміст авторами зводиться до того, що інформація – це будь-які відомості, що мають значення в реалізації завдань кримінального провадження. Більш лаконічно, однак точно, на нашу думку, поняття криміналістично-значимої інформації запропоновано Р.С. Белкіним. Він наголошує, що криміналістично-значимою може виявитися будь-яка інформація, будь якої природи⁵. Проте, ідеться не про відомості

¹ Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж : ВорГУ, 2005. 245 с.

² Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. 41 с.

³ Савельева М.В., Степанов В.В. О понятии криминалистической информации. *Вестн. криминалистики*. 2009. Вып. 4(32). С. 20.

⁴ Паршина Е.Н. Проблемы информационного обеспечения и защиты информации в предварительном расследовании : автореф. дисс. ... на соискание науч степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск : Н. Гор.ГУ им. Н.И. Лобачевского, 2004. 21 с.

⁵ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия; 2-е изд. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

взагалі, а про ті, котрі стосуються конкретного кримінального провадження у формуванні доказів та прийнятті обґрунтованих рішень.

Необхідно враховувати й чинники, що впливають на дії правоохоронців з інформацією. У цьому аспекті Р.С. Белкін визначає, що суб'єктивними факторами, які сприяють втіленню об'єктивно існуючої можливості виявлення доказів у дійсність є: знання суб'єктом доказування загальних закономірностей виникнення інформації про злочин; знання ним ситуаційних особливостей механізму виникнення цієї інформації; знання того, що може являти собою в даній ситуації доказ, зокрема як типовий, загальний (зрозуміло, один і той же об'єкт може мати і не мати доказового значення, тому його «властивість доказової» саме має ситуаційний характер і стає проявом певної тенденції); знання прийомів та засобів відбору інформаційних сигналів, тобто виявлення доказів, ті вміння застосувати ці прийоми та засоби; володіння необхідними суб'єктивними якостями (спостережливість, увага, спроможність логічно міркувати тощо)¹.

У результаті помилкової інтерпретації обставин події та явищ, що відбуваються в рамках кримінального судочинства, акцент може бути зміщений на другорядні складові, неправильно сконцентровано увагу на меті, завданнях, пріоритетних, на відповідний момент розслідування, напрямках у діяльності правоохоронців, розпорошено увагу, витрачено ресурси (людські, фінансові, часові) тощо. Це не сприятиме об'єктивній оцінці результатів розслідування та визначення впливу на них проявів протидії, а також прийняття дієвих заходів подолання. Таким чином, криміналістично-значимою інформацією варто сприймати будь-які відомості, що використовуються в кримінальному провадженні. Наша точка зору підтверджується й позицією А.В. Григор'єва² та М.Н. Хлинцова³.

¹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. С. 39.

² Григорьев А.Н. Теоретические аспекты информации и ее защиты в предварительном расследовании преступлений : автореф. дисс. ... на соискание науч степени канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Григорьев. Калининград, 2002. 20 с.

³ Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1982. С. 38.

Вважаємо, що етапу дослідження криміналістично-значимої інформації властива, перш за все, пояснювальна функція, яка полягає в пізнанні слідчим механізму підготовки, здійснення й приховування розслідуваної злочинної діяння. Таке пізнання має включати наступні ланки: синтез розрізаних й ізольованих відомостей і даних, у тому числі типових наукових відомостей, даних, зібраних у ході розслідування за іншими кримінальними справами, у вихідну систему інформації про механізм розслідуваної злочину, осіб, які його які вчинили; оцінка вихідної криміналістично-значимої інформації (тлумачення форми, особливостей, ознак, змісту, структури і зв'язків елементів аналізованих даних); складання конкретних сценаріїв й інформаційних моделей розслідуваного злочинного діяння (а також екстремістської злочинної діяльності більш високого рівня, у разі серійного характеру таких діянь) впливають з результатів проведеної оцінки; консолідацію думок суб'єктів, що беруть участь у дослідженні зібраної криміналістично-значимої інформації (слідчого, оперативних працівників, спеціаліста тощо), проведення при необхідності робочих нарад, обміну думками, «мозкового штурму» тощо; формулювання інформаційних висновків (нехай навіть імовірнісного характеру), як основи для висунення версій у справі, формування системи стратегічних і тактичних завдань розслідування і можливих шляхів їх вирішення і перевірки¹. Запропонована В.О. Давидовим структура пізнання інформації може бути взята до відома та врахована в діяльності з подолання проявів протидії досудовому розслідуванню. При тому ним наведені здійснювані правоохоронцями заходи не тільки з дослідження, а й шляхів використання відомостей. Властивість інформації підтверджувати або спростовувати якийсь факт варто розглядати як доказовість. Доказовість (від слова «доказ») – незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність чого-небудь, підтвердження². Дослідження доказів

¹ Давыдов В.О. Исследование криминалистически значимой информации в ходе расследования экстремистских преступлений, совершенных с использованием компьютерных сетей. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. Выпуск 1. Ч. II. Юридические науки.* Тула : Изд-во ФГБОУ ВО ТулГУ, 2013. С. 57–62.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

виступає окремим випадком процесу пізнання кримінальної події. У цьому контексті, заслуговує на увагу й думка О.Г. Філіппова, який наголошує, що криміналістика має справу не просто з інформацією, а з доказами, а інформація і докази є абсолютно різні речі¹. Серед пояснень наведеного твердження ми вбачаємо те, що не кожна інформація в подальшому сприяє отриманню доказів. Інформація виступає інтерпретацією суб'єктом (слідчим) пізнання дійсності (обставин кримінального правопорушення) у виявленні джерел доказів.

Правопорушення є одним з матеріальних процесів, різновидом практичної діяльності, що перебуває у взаємозв'язку та взаємозумовленості з іншими процесами. Вона відображається в них, вносить зміни в оточуюче середовище, тобто залишає певні сліди². Проте, сліди не завжди отримують статус доказів у кримінальному провадженні. Варто погодитися з думкою В.Г. Лукашевича, який наголошує, що підміна кримінально-процесуальних понять «докази» і «джерела доказів» терміном «доказова інформація» породжує певну двозначність. Тому надалі впорядкування і нормування мови дисциплін правничого циклу та юридичної лексики спілкування науковців і практиків є актуальною науковою проблемою³.

Заслуговує на увагу те, що в ході вчинення кримінального правопорушення виникає інформація, котра після належної процедури її оформлення може стати доказом у кримінальному провадженні. Зазначене повною мірою стосується процесу збору аналізу та оцінки інформації про обставини вчиненої події і проявів протидії з боку зацікавлених осіб як у ході досудового розслідування, так і судового розгляду кримінального правопорушення. При тому оцінка наданих сторонами захисту та обвинувачення відомостей іноді викликає труднощі та потребує аналізу, з урахуванням усієї сукупності зібраних у кримінальному провадженні даних для прийняття судом рішення.

¹ Филиппов А.Г. О статье Н.И. Вытовтовой, о том, чему учить в курсе криминалистики, и о путях развития криминалистики. *Вестник криминалистики.* Вып. 3(7). Москва : Спарк, 2003. С. 40–44.

² Чистова Л.Е. Являются ли криминалистическими экспертизы материалов, веществ и изделий из них? *Вестник криминалистики.* Вып. 1(5). Москва : Спарк, 2003. С. 8–14.

³ Лукашевич В.Г. До визначення поняття «інформація», що вживається в сучасному юридичному обігу. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 1998. № 2. С. 3–12.

Так суд визначив неспроможними доводи обвинуваченого гр. К. про свою непричетність до вчиненого кримінального правопорушення. Суд також визнав неспроможними показання в судовому засіданні свідків захисту гр. К., яка є рідною донькою обвинуваченого, та гр. С., яка є давньою знайомою обвинуваченого гр. К., оскільки їхні показання суперечили іншим матеріалам кримінального провадження, та були такими, що не відповідають фактичним обставинам цього кримінального правопорушення. Водночас, суд визнав логічними та послідовними показання потерпілої гр. К. в судовому засіданні, які цілком узгоджуються та відповідають всім іншим доказам у кримінальному провадженні, які були досліджені в судовому засіданні та які суд визнав належними, достатніми й допустимими¹. Подібні з наведеним приклади демонструють спроби сторони захисту вплинути на прийняття слідчим та судом рішення, шляхом надання зацікавленими особами недостовірних даних, на користь підозрюваного (обвинуваченого). Відповідно, суб'єкти протидії застосовують ті способи впливу, котрі, через об'єктивні та суб'єктивні фактори, спроможні реалізувати по відношенню до об'єкту протидії. Серед таких об'єктів Р.В. Мудрецький окремо виділяє: а) носії (джерела) інформації, що мають досліджуватись у ході судового розгляду кримінального провадження; б) безпосередньо діяльність суду зі здійснення правосуддя².

На окремих аспектах інформаційного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень зосереджували свою увагу такі вчені-криміналісти, як: Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, О.О. Белов, В.В. Бірюков, О.Б. Дронова, В.А. Журавель, І.О. Ієрусалімов, П.П. Іщенко, Є.Д. Лук'янчиков, І.В. Пиріг, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, К.О. Чаплинський та інші. Водночас інформаційному забезпеченню подолання протидії досудовому розслідуванню належної уваги з боку вчених-криміналістів приділено не було.

¹ Справа № 45/17-к. Вирок Ніжинського районного суду Чернігівської області від 20 листопада 2017 року. URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/crime_apel.pdf (дата звернення: 02.07.2019).

² Мудрецький Р.В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. С. 9.

Це і призводить до труднощів у розслідуванні провадження в умовах протидії. Зміна ситуації на краще нам вбачається в системному підході до дослідження, у якому питання інформаційного забезпечення розглядалися б через призму потреб співробітників практичних підрозділів у подоланні проявів протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Це обумовлюється об'єктивною доцільністю, оскільки окремо існуючі дослідження не можуть забезпечити потреби практики у виконанні поставлених перед ними завдань боротьби зі злочинністю. Організований характер злочинної діяльності обумовлює необхідність запровадження дієвих заходів, використання наявної у правоохоронців інформації. Лише завдяки цьому, як зазначає В.Є. Ткаліч, можливий ефективний попереджувальний вплив на всі криміногенні фактори які детермінують злочинність. Роль інформаційних технологій у боротьбі зі злочинністю сама собою різноманітна. В оперативно-розшуковій діяльності вони можуть успішно використовуватись для виявлення, документування, розкриття, попередження злочинів та припинення злочинної діяльності, у т. ч. на ранніх стадіях їх підготовки, замаху та вчинення¹. Оперативно-розшукова діяльність і забезпечує процес розслідування відомостями, котрі в інший спосіб отримати складно, а іноді – неможливо. Особливого значення це набуває за умов недостатньої кількості інформації, що притаманна початковому етапу розслідування.

Інформаційне забезпечення, наголошує О.М. Бандурка, є серцевиною оперативно-розшукової діяльності² Це варто розглядати необхідною передумовою здійснення тактичних та оперативних заходів, успішного розслідування з мінімізацією можливого тиску з боку зацікавлених осіб на учасників кримінального провадження.

Не меншого значення проблемам використання «інформаційних технологій доказування» як системи методів вирішення конкретних завдань розслідування приділяється в криміналістичній

¹ Ткаліч В.Є. Використання інформаційних технологій та засобів масової інформації при розкритті злочинів. *Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи* : науково-практичн. конф. (м. Одеса, 24 жовтня 2009 р.). Одеса, 2009. С. 211–212.

² Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : ХНУВС, 2002. С. 282.

літературі¹. У сучасних словниках поняття «технологія» трактується не тільки як сукупність методів, способів, прийомів, що використовуються в певній справі, майстерності², а також як спосіб поетапного втілення в життя певних ідей і замислів³. Наведене визначає, що технології в сучасному розумінні використовуються для характеристики складних процесів та вирішення завдань, що постають перед суспільством, державними органами. До цієї ж діяльності, на нашу думку, може бути віднесений не тільки процес розслідування, а й існування такого явища як протидія. Причому, термін «технологія» може повноцінно використовуватися у висвітленні дій, спрямованих на подолання протидії досудовому розслідуванню. Тому системний підхід правоохоронців до інформації може зменшити витрати часу, сил та засобів на отримання позитивного результату розслідування. Якість використання інформаційного потенціалу, належне оволодіння й конструктивна реалізація корисної інформації, на думку В.О. Образцова, прямо залежать від ефективного використання слідчим тактичного, методичного, технічного арсеналу кожної з проведених ним дій⁴. Наслідком дефіциту інформації можуть стати прийняття поспішних рішень з організації розслідування, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, подолання протидії.

Заслужують на увагу й позиції вчених щодо призначення інформаційного забезпечення для розслідування кримінальних проваджень. Так, на думку А.М. Ишина, інформаційне забезпечення досудового розслідування вирішує наступні питання: вибору суб'єктів збору інформації, їх компетенції; визначення термінів, порядку і способів отримання, фіксації, обробки і систематизації отриманої інформації; аналіз інформації в рамках певної процедури із

¹ Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания / под общ. ред. В.Я. Колдина. Москва : НОРМА, 2002.

² Сучасний глумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубчинського. Харків : Школа, 2006. С. 696.

³ Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн. : Харвест; Москва : АСТ, 2001. С. 798.

⁴ Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В.А. Образцова. Москва : Юристъ, 1999. С. 9.

застосуванням типових методик і залученням відповідних фахівців; організація використання результатів аналізу інформації в практичній діяльності органів досудового розслідування¹. Таким чином, можливості отримання інформації оперативним шляхом обумовлюють необхідність удосконалення взаємодії між співробітниками різних підрозділів. Досягти цього можливо, у першу чергу, шляхом консолідації зусиль, комплексного вирішення завдань з інформаційного забезпечення діяльності правоохоронців з подолання проявів протидії.

Інформаційне забезпечення є особливою формою контролю над тими загрозами, які можуть надходити від злочинності². Остання, за своїм змістом, є одним із основних викликів для держави та її інституцій. Боротьба зі злочинністю обумовлює необхідність координації зусиль відповідними державними органами. Цього ж ставлення потребують до себе й прояви протидії досудовому розслідуванню, заходи подолання якої, здебільшого, приймаються з моменту діагностування. Однак, діяльність правоохоронців може здійснюватися й до гіпотетичної можливості тиску з боку зацікавлених осіб. Результативність застосування заходів як подолання, так і запобігання проявів протидії перебуває в прямій залежності від своєчасності отримання та застосування необхідної інформації.

Розглянувши деякі проблеми використання в діяльності правоохоронних органів новітніх інформаційних технологій, В.Б. Вишня та В.О. Мирошніченко констатують, що застосування сучасних способів фіксації інформації та технологій потребує відповідної правової основи, але дозволить суттєво зменшити наступні негативні фактори в діяльності правоохоронних органів: серйозні недоліки у фіксації матеріальних ознак події злочину як результат недостатньо повного використання всього комплексу техніко-криміналістичних засобів і прийомів при виявленні, фіксації, вилученні,

¹ Ишин А.М. Информационное обеспечение предварительного расследования преступлений: некоторые современные аспекты. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки. 2016. № 4. С. 21–28.

² Желудков М.А. Особенности информационного обеспечения деятельности органов внутренних дел по противодействию экономической преступности. Вестник Владимирского юридического института. 2007. № 3(4). С. 146–149.

збереженні, дослідженні й оцінці слідів й іншої доказової інформації; наявність відомих елементів суб'єктивізму при пізнанні істини в ході виконання слідчої або судової дії, у результаті чого протокол, будучи основним процесуальним способом фіксації не дає повного наочного й, отже, об'єктивного відображення всіх сторін як самої процедури дії, так і тих обставин, із приводу яких воно проводилося; відмови свідків, потерпілих, підозрюваних або обвинувачених від раніше даних показань або істотної їх зміни¹.

Актуальним напрямом інформаційного забезпечення процесу протидії злочинності є усунення безсистемності в зборі інформації, неузгодженості між різними суб'єктами в аналізі інформації про криміногенну обстановку та розробкою заходів реагування, у випадку її ускладнення, що у результаті не дозволяє прийняти ефективне управлінське рішення і знижує рівень їх реалізації². Системність, на нашу думку, має бути не тільки в зборі інформації, а і її використанні в кримінальному провадженні. Діяльність від застосування окремо взятого тактичного прийому до розслідування взагалі має ґрунтуватися на вже наявній у правоохоронців інформації, визначенні тієї, котру ще необхідно отримати з прогнозуванням можливості реалізації цієї цілі, у тому числі з урахуванням тиску з боку зацікавлених осіб.

Водночас потребують висвітлення фактори, котрі можуть впливати на результативність застосування інформаційного забезпечення. Так, по-перше, це можливість правоохоронців оперативно отримати доступ до необхідної інформації. Указане варто розглядати як об'єктивний фактор, що не залежить від волі співробітників, оскільки отримання відомостей, для більшості з них, має ускладнену процедуру, що здійснюється через узгодження з відповідними керівниками, або – офіційний запит. При тому частина баз не

¹ Вишня В.Б., Мирошниченко В.О. Проблеми застосування інформаційних технологій у слідчій діяльності Слідча діяльність: проблеми теорії та практики : матер. наук.-практ. конф. та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун.-т внутр. справ, 2008. С. 208.

² Годунов И.В. Некоторые аспекты информационно-аналитической работы в деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия преступности. Человеческое преступление и наказание. 2012. № 4(79). С. 107–108.

є автоматизованою, що обумовлює необхідність витрат ресурсів (людських, часових) на опрацювання запиту. Якщо ж потреба в доступі до інформації в кримінальному провадженні виникає неодноразово, то й витрати на її отримання збільшуються пропорційно. Бюрократичний та застарілий підхід у діяльності з масивом даних, з одного боку, зводить нанівець оперативність їх отримання, а з іншого – збільшує коло поінформованих про хід розслідування й можливість передчасного витоку інформації та, як наслідок, тиску з боку зацікавлених осіб. Доступ до інформаційних баз визначається необхідним чинником вдосконалення діяльності правоохоронних органів.

По-друге, між моментом отримання та застосуванням інформації наявний взаємообумовлений зв'язок. Так чим менше часу проходить від отримання інформації до можливості її використання, тим більшого впливу вона може мати. Обрання моменту застосування носить суб'єктивний характер та має обумовлюватися, у тому числі, фактором раптовості в досягненні тактичних цілей правоохоронцями, а також з урахуванням того, що дані в час інформаційних технологій досить швидко втрачають свою актуальність. Це, з одного боку, визначає необхідність швидкого, а з іншого – своєчасного використання інформації. Таким чином, доступ до автоматизованих інформаційних баз для працівників правоохоронних органів має бути спрощений. Від її якості та достовірності, оперативності одержання залежать численні рішення, що приймаються на різних рівнях – від глави держави до громадянина¹.

Як приклад оперативності отримання відомостей, що мають загальнодержавне значення, можуть бути наведені значна кількість інформаційно-пошукових систем, що зосереджені в різних міністерствах та відомствах, зокрема дактилоскопічний (міністерство внутрішніх справ України), Єдиний реєстр досудових розслідувань (Генеральна прокуратура України) тощо. На сьогодні ЄРДР – це автоматизована комп'ютерна система, метою якої є інформаційно-аналітичне забезпечення, здійснюване значною кількістю державних

¹ Демкова М., Фігель М. Інформація як основа інформаційного суспільства: визначення поняття та правове регулювання. Інформаційне Суспільство. Шлях України. Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України», 2004. С. 31.

органів, зокрема суб'єктів розслідування та правоохоронних органів. Зазначена база даних містить такі відомості: про стан й структуру кримінальних правопорушень, вчинених у державі; кримінальні правопорушення (провадження) та облік прийнятих під час досудового розслідування рішень; осіб, які їх учинили, та результатів судового провадження; стан додержання законів під час проведення досудового розслідування тощо. Необхідність неодноразового використання в ході розслідування кримінальних правопорушень накопичених масивів даних обумовлює потребу формування криміналістичних інформаційних систем, які виступають засобами інформаційного забезпечення розслідування взагалі та подолання проявів цієї діяльності, з боку зацікавлених осіб зокрема.

Під «інформаційними системами» прийнято розуміти організаційно впорядковану сукупність масивів інформації про об'єкти та інформаційні технології, у тому числі засоби сучасної комп'ютерної техніки, програмне забезпечення й мережі зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання та видачі інформації¹. Таким чином, інформаційне забезпечення органів поліції являє собою органічну єдність роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, необхідної для здійснення управління, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та обробки цієї інформації шляхом застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів². Наведене вимагає від правоохоронців не тільки накопичення, а, у першу чергу, систематизації інформації у вигляді простої, логічно-побудованої та інтуїтивної з першого застосування структури. Оскільки необхідність розбиратися в багатofункціональності інформаційної системи, здебільшого, несе зайве емоційне навантаження, тому в результаті її використання у правоохоронців може формуватися стереотип невиправданості та недоцільності витрат часу і сил на отримання необхідних даних. Зазначене, на нашу думку, є вагомою складовою в інформаційному забезпеченні діяльності в умовах протидії.

¹ Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. С. 11

² Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків, 2009. С. 161.

Окреме місце в інформаційному забезпеченні досудового розслідування займають описи об'єктів, що містяться в обліках. Основне їх призначення полягає в наданні інформації про наявність даних про об'єкт та його місцезнаходження на момент запиту, що сприятиме правоохоронцям в попередженні, розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. Також, як наголошують учені, вирішуються такі основні завдання: встановлення особи затриманих і заарештованих; отримання даних про минулу злочинну діяльність осіб, стосовно яких здійснюється оперативна перевірка або кримінальне провадження та ін.¹ Окремого значення набуває інформаційне забезпечення судового розгляду, пов'язаного з аналізом і правовою оцінкою зібраних у кримінальному провадженні доказів. Впровадження сучасних інформаційних технологій у зазначену діяльність потребує створення такого предметного інформаційного середовища, яке забезпечить суддю необхідними даними, мінімізує його затрати на виконання технічної роботи, що в результаті сприятиме якості й оперативності прийняття суддею рішень².

Варто зазначити, що у випадку прийняття неналежних заходів до подолання проявів протидії на досудовому слідстві з боку уповноважених осіб, ці прояви неодмінно будуть впливати на судові рішення під час розгляду проваджень. У ході судового розгляду протидія не тільки не зникає, а й може набувати нових форм та способів впливу, характеризуватися розширенням кола суб'єктів, переслідуваними цілями³. Таким чином, наявність інформаційного середовища сприятиме, на нашу думку, і мінімізації тиску в ході досудового розслідування, що забезпечить прийняття слідчим не тільки швидких, а в першу чергу, обґрунтованих рішень.

Інформаційне забезпечення правоохоронних органів має здійснюватися, як зазначає В.Ю. Шепітько, такими напрямками:

¹ Усманов Р.А. Информационные основы предварительного расследования : монография / под ред. А.А. Белякова. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 91.

² Правова інформатика: (система інформатизації законотворчої, правозастосовної, правоохоронної судочинної та правоосвітньої діяльності в Україні) : монографія. Ужгород : ІВА, 2003. С. 83.

³ Плетенець В.М. Криміналістичне забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству: сучасний стан та шляхи розвитку. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 8(26). С. 97.

інформаційний (добір криміналістично значущої інформації); технічний (комплектація комп'ютерною технікою і периферійним обладнанням, кваліфіковане обслуговування тощо); програмний (створення програмно-технічних комплексів, автоматизованих робочих місць); організаційний (надання можливості використання інформаційних технологій)¹. Інформація про здійснення протидії кримінальному провадженню обумовлюватиме необхідність прийняття правоохоронцями відповідних заходів.

Основними завданнями функціонування системи інформаційного забезпечення правоохоронних органів вважаються:

– забезпечення можливості оперативного отримання інформації в повному, систематизованому та зручному для користування вигляді співробітниками та підрозділами поліції для розкриття;

– забезпечення динамічної та ефективної інформаційної взаємодії всіх галузевих служб поліції України, інших правоохоронних органів та державних установ; забезпечення захисту інформації. Органи поліції користуються й іншим інформаційним забезпеченням. За доступністю його можна поділити на: відкрите і закрите забезпечення. Відкрите – це забезпечення зовнішнього загального користування, наприклад, обласні адресно-довідкові картотеки (адресні бюро), а закрите – обмеженого користування, наприклад, оперативно-довідкова картотека джерел інформації, призначене тільки для певної категорії працівників, допущених до оперативно-розшукової діяльності. Окремі служби МВС створюють свої специфічні інформаційні системи, які забезпечують функціональну діяльність структури. Такі системи мають Головне управління пожежної охорони, Державну службу охорони, Медичне управління і деякі інші;

– розслідування, попередження злочинів і розшуку злочинців; збір, обробка та узагальнення оперативної, оперативно-розшукової, оперативно-довідкової, аналітичної, статистичної, і контрольної інформації для оцінки ситуації та прийняття обґрунтованих

¹ Шепітько В.Ю., Авдєєва Г.К. Наукові здобутки та перспективи діяльності лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю». *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 3–28.

оптимальних рішень на всіх рівнях діяльності органів поліції¹. Подібні інформаційні системи мають свою структуру, що складається з сукупності її окремих елементів, які можна визначити як забезпечувальні, а саме: інформаційний, технічний, математичний, програмний, організаційний і правовий. Інформаційне забезпечення відбувається шляхом сукупності єдиної системи класифікації та кодування інформації, уніфікованих систем документації, схем інформаційних потоків, а також методології побудови баз даних; технічне – за допомогою комплексу технічних засобів, призначених для роботи інформаційної системи, а також відповідної документації на ці засоби й технологічні процеси; математичне та програмне забезпечення – завдяки сукупності математичних методів, моделей, алгоритмів і програм для реалізації цілей і завдань інформаційної системи, а також нормального функціонування комплексу технічних засобів; організаційне – за допомогою сукупності методів і засобів, що регламентують взаємодію працівників із технічними засобами й між собою в процесі розробки й експлуатації інформаційної системи; правове – через сукупність правових норм, що визначають створення, юридичний статус і функціонування цієї системи, регламентують порядок отримання, перетворення та використання інформації². Слід зазначити, що вказані елементи наповнюють певну систему, а й формують структуру інформаційного забезпечення розслідування загалом.

Заслужує на підтримку позиція В.А. Журавля, згідно з якою найбільш продуктивними, такими, що відповідають як сучасному стану наукових досліджень, так і потребам судово-слідчої практики, є такі інформаційні системи: інформаційно-довідкова, інформаційно-пошукова, інформаційно-модельна й інформаційно-консультаційна. Якщо перші три утворюються на суто емпіричній основі, то остання базується на масиві відповідних знань, насамперед на висновках певної групи фахівців³. Саме інформаційно-консультаційні

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 01.07.2020).

² Информатика : [учебник] / под ред. Н.В. Макаровой. 3-е изд., перераб. Москва : Финансы и статистика, 2001. 768 с.

³ Журавель В.А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 2(37). С. 175–179.

системи на підставі усвідомлення й аналізу вихідної інформації, формування слідчих версій сприяють визначенню найбільш оптимальної послідовності проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Причому, ідеться не тільки про визначення стратегічних напрямів розслідування, а й про обрання тактики (технології) проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Слідчий може скористатися так званими демонстраційними прикладами, скажімо, отримати перелік можливих експертиз, які призначаються при розслідуванні певної категорії злочинів і питань щодо них або перелік можливих слідчих ситуацій та алгоритмів дій щодо їх розв'язання¹. За допомогою спеціальної комп'ютерної програми система може обирати оптимальні варіанти вирішення ситуації, залежно від інформації, яка є в кримінальному провадженні. Слідчому необхідно ввести дані про слідчу ситуацію конкретної події злочину, а комп'ютер, з огляду на ознаки відомих обставин, порівнюючи їх із формалізованою типовою криміналістичною характеристикою цієї категорії злочинів, знаючи характер їх зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, зможе запропонувати перелік слідчих (розшукових) дій, доцільність і порядок призначення тих або інших судових експертиз, допоможе встановити невідомі обставини злочину й можливі джерела отримання інформації про них².

Однак, наведені пропозиції потребують до себе певної уваги з визначенням декількох вагомих моментів. Так, перший із яких полягає в тому, що комп'ютерна програма діє за відповідним алгоритмом, на підставі заданих параметрів. Їх усередненість не дозволить врахувати такі обставини за кожним окремим кримінальним провадженням як індивідуальність, особливості, що не може не вплинути на результати. Незважаючи на те, що кожне окреме кримінальне провадження є індивідуальним та неповторним, що обумовлює необхідність застосування відповідних засобів і методів, для

¹ Журавель В.А. Інформаційні технології як засіб удосконалення розкриття та розслідування злочинів. *Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27–28 жовтня 2006 р.) / упоряд.: О.В. Петришин, М.О. Кизим. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. С. 387–390.

² Водянова Н.Б. *Основы планирования и программ мирования следственной деятельности* : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 87.

більшості з них притаманні типові ознаки, що властиві як з розслідуванню, так і діяльності з подолання проявів протидії.

Аналізуючи слідчу діяльність, можна виділити її три криміналістично значущі аспекти: пізнавальний, інформаційний та організаційно-управлінський¹. Проте пропозиція вводить слідчу, а не типову ситуацію, потребує відповідної уваги. Ми не виключаємо можливості застосування «штучного інтелекту» у формуванні розглядуваної системи, де кожна нова ситуація буде зберігатися, оброблятися, наповнюватися рекомендаціями щодо алгоритму дій слідчого для її вирішення, проте для цього потрібен час. А ті ситуації, що вводяться в програму вперше, можуть мати поверхневий характер рекомендацій дій правоохоронців. Незважаючи на наведені нами припущення, зазначена система має право на існування та найближчим часом може посісти відповідне місце в діяльності правоохоронців. Так інформаційні технології не стоять на місці й «штучний інтелект» сприятиме слідчому в організації та плануванні розслідування, обробці інформації. Проте потребує особливої уваги перспектива того, аби машини не замінили слідчого. Другий полягає в тому, що ми погоджуємося з можливістю виконання машинами технічної роботи, що зменшує витрати часу, сил, засобів на отримання очікуваного результату, проте, розумова (мисленнева) діяльність уповноважених осіб має спрямовуватися на розвиток інтелекту. Це можливо реалізувати постійними тренуваннями мозкової діяльності, у тому числі тими задачами (завданнями, вирішенням ситуації) в кримінальних провадженнях, з котрими суб'єкти розслідування не стикалися, ускладненими, по відношенню до вже наявного в нього досвіду. Фізіологія людини передбачає те, що відсутність потреби організму в чомусь обумовлює послаблення, функції аж до повного відмови органу.

Крім того, варто наголосити, що до програмних засобів, які використовуються в ході проведення слідчих (розшукових) дій, ставлять відповідні вимоги. Їх Л.Н. Солов'єв визначає так: програми мають бути сертифіковані; вони повинні бути захищеними від внесення

¹ Образцов В.А. *Криминалистика: парные категории*. Москва : Юрлитинформ, 2007. С. 90–114.

в них несанкціонованих змін; вони не мають змінювати настройки та конфігурацію засобів комп'ютерної техніки; не повинні змінювати зміст та якості комп'ютерної інформації (на жаль, такі вимоги часто ігноруються правоохоронними органами); вони мусять надавати інформацію в доступному вигляді для сприйняття особою, що їх використовує, та бути зручними для використання¹. Однак, удосконалення діяльності правоохоронців не тільки з формування інформаційних баз, а й використання відомостей, що в них містяться, з урахуванням сучасних технічних можливостей, наявного досвіду їх використання в нашій та інших державах підвищить задоволення потреб практики.

Проведене нами дослідження дозволяє запропонувати власне визначення інформаційного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню як формування інформації у вигляді простих, логічно побудованих, з автоматизованим доступом масивів даних шляхом її збирання, аналізу, дослідженні та систематизації в доступній для подальшого вільного, неодноразового використання правоохоронцями інформації як в рамках розслідування кримінальних проваджень взагалі, так і тих, за якими здійснюється протидія.

Можливості отримання інформації оперативним шляхом обумовлюють необхідність удосконалення взаємодії між різними підрозділами правоохоронних органів. Реалізація цього має здійснюватися, у першу чергу, шляхом консолідації зусиль, комплексного вирішення завдань з інформаційного забезпечення діяльності правоохоронців щодо подолання проявів протидії.

Удосконалення діяльності правоохоронців не тільки з формування інформаційних баз, а й використання відомостей, що в них містяться, з урахуванням сучасних технічних можливостей, наявного досвіду їх використання в нашій та інших державах, підвищить задоволення потреб практики.

¹ Соловьев Л.Н. Вредоносные программы: расследование и предупреждение преступлений : монография. Москва : Собрание, 2004. С. 78.

3.3. Ухвалення організаційно-управлінських рішень уповноваженими особами органів досудового розслідування в умовах протидії

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «управління» розуміється, як «Спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; керувати»¹. «Організація» визначається як «згуртовуватися, об'єднуватися з певною метою»².

Заслужують на увагу й визначення з інших джерел. Так, на думку О.М. Бандурки, у найзагальнішому вигляді управління можна визначити як комплекс необхідних засобів впливу на групу, суспільство або його окремі ланки з метою їх упорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку. Управління в органах внутрішніх справ – різновид державного управління і повинно забезпечувати взаємодію систем, підрозділів і служб органів внутрішніх справ як єдиного цілого з метою виконання поставлених перед ними завдань у сфері внутрішніх справ держави³. Управління органами внутрішніх справ, наголошує В. Плішкін можна визначити як особливий вид діяльності спеціально створених апаратів та спеціально призначених посадових осіб по упорядкуванню системи органів внутрішніх справ, забезпеченню її оптимального функціонування і розвитку з метою ефективного вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю та охороні громадського порядку, які поставлені перед нею⁴. Зазначені дані вказують на те, що рішення уповноваженими особами приймаються з суттєвими прорахунками, без належної оцінки ризиків та передбачення їх наслідків для

¹ Великий тлумачний словник / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

² Там само.

³ Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О.М. Бандурка. Харків, 1998. С. 9.

⁴ Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В.М. Плішкін ; за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. С. 21.

розслідування. У результаті цього значна частина злочинців уникають кримінальної відповідальності, вчинюють більш тяжкі суспільно-небезпечні діяння, активно протидіють встановленню всіх обставин кримінального правопорушення.

Відповідно до визначення, наведеного у словнику В.І. Даля, ризик означає «пускатися на вдачу, на вірну справу; відважитися на щось сумнівне; робити щось без вірного розрахунку; піддатися випадковому збігу обставин; діяти сміливо, зухвало, сподіваючись на позитивний результат; піддаватися небезпеці, невдачі»¹. Словником із психології ризик визнається «ситуативною характеристикою діяльності, котра полягає у невизначеності її результатів та можливих небажаних наслідках у разі невдачі»². Ризик О. Запорожець, Б. Халмурадов та ін. визначають як ступінь ймовірності певної негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин³.

У юридичній науці дослідженням проблемних питань, пов'язаних із прийняттями рішень в умовах ризику, займалися такі вчені: Т.В. Аверьянова, Д.І. Бєдняков, Р.С. Белкин, В.П. Гмирко, В.Ф. Ермалович, В.С. Жеребін, Г.А. Зорин, Є.П. Іщенко, С.Г. Келіна, В.О. Коновалова, В.М. Кудрявцев, В.О. Мельникова, Ю.Ю. Осипов, М.А. Погорєцький, В.І. Самороков, В.Т. Томін, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та інші. Водночас питання прийняття рішень в умовах протидії розслідуванню з боку науковців залишилися без належної уваги. Ризикувати, наголошує В.О. Коновалова, значить втрачати або отримувати інформацію, важливу для розслідування в умовах дефіциту такої, її вірогідного характеру, особистості та її психологічних особливостей, по відношенню до якої приймаються дії або прийоми, пов'язані з тактичним ризиком⁴.

У криміналістичній науці відсутній єдиний підхід до розуміння та змістовного наповнення поняття ризику. При тому вченими,

з урахуванням рішень, що приймаються суб'єктами розслідування, розглядаються й обумовлені ними ризики, зокрема: криміналістичний, слідчий, тактичний. Останньому, здебільшого, й приділяється увага вчених-криміналістів. Як наголошує В.Ю. Шепітько, у криміналістиці доцільно розглядати не криміналістичний і не слідчий ризик, а саме тактичний ризик, визначаючи його як виконання слідчим або суддею діяльності в умовах можливого виникнення негативних наслідків¹.

Заслуговує на увагу й те, що тактичний ризик ученими, переважно, розглядається як можливість виникнення негативних наслідків та пов'язується з: невизначеністю ситуації В.Ю. Шепітько²; реалізацією тактичних рішень Р.С. Белкин³, Ю.Ю. Осипов⁴; способом дій слідчого в слідчих ситуаціях В.П. Гмирко⁵; реалізацією процесуальних або тактичних рішень Д.А. Солодов⁶, В.Т. Томин⁷. На нашу думку, наведені позиції науковців мають право на існування та можуть, з різним ступенем вірогідності, віддзеркалювати вирішення певних ситуацій у ході розслідування.

Прийняття рішень варто розглядати як вибір альтернативи. Причому, в умовах невизначеності альтернативи несуть потенційні ризики. Майже всі теорії вибору в умовах невизначеності або ризику є послідовними та когнітивними. Вони припускають, що

¹ Толковый словарь В. Даля ON-LINE [Електронний ресурс]. URL: <http://vidahl.agava.ru/P198.NTM#3635>. (дата звернення: 11.07.2020).

² Психология. Словарь / под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1990. С. 344.

³ Безпека життєдіяльності : підручник / О.І. Запорожець, Б.Д. Халмурадов, В.І. Применко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2013. С. 332.

⁴ Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. Харків : Консум, 1999. С. 54.

¹ Шепітько В.Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько ; за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 424.

² Шепітько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепітько. Харків : Одиссей, 2003. 352 с.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. Москва : Юристъ, 1997. 478 с.

⁴ Осипов Ю.Ю. Деятельность следователя в условиях тактического риска : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва : Высш. юрид. заоч. школа МВД РФ, 1992. 23 с.

⁵ Гмирко В.П. Деятельность следователя в условиях информационной неопределенности в процессе расследования : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.П. Гмирко; Акад. Мин-ва внутр. дел СССР. Москва, 1984. 20 с.

⁶ Солодов Д.А. Тактический риск при производстве следственных действий / Д.А. Солодов. Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів / ред. колегія: А.П. Засць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2004. Вип. 4. С. 136–142.

⁷ Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. Москва : Юридическая литература, 1991. 240 с.

люди оцінюють бажаність та ймовірність можливих результатів вибору альтернатив й інтегрують цю інформацію за допомогою деякого типу обчислення, заснованого на очікуваннях, щоб прийти до вирішення¹. Незважаючи на те, що в умовах невизначеності правоохоронцям складно виявити закономірності між діями відповідних осіб та переслідуваними ними цілями, завданнями, формується уява про широкі можливі варіанти розвитку події в ході розслідування, можливості прийняття широкого кола рішень. Однак вибір доцільних рішень є доволі обмеженим. Ці обмеження ще більше простежуються в ході розслідування, причому рішення в даному випадку підпорядковуватимуться доцільності їх прийняття. Багатозначність обумовлена умовами невизначеності як інформаційної, так і розумової (тобто знань, досвіду недостатньо для однозначного сприйняття відповідної події, явища, процесу).

Чим вищий професійний рівень суб'єкта розслідування, тим багатшим є вибір альтернатив поведінки у прийнятті рішень. Однак, як наголошує Е. Ласкер, уже за звичайної гри в шахи видно, що вибір доцільних ходів доволі обмежений. У грі майстрів це обмеження можливостей ще помітніше, і чим далі йде гра, тим сильніше стає обмеження вибору². Зазначене варто розглядати в обмеженні можливості помилкового вибору. Тобто альтернативи у даному випадку зводяться до мінімуму правильних із можливих. За недостатнього досвіду суб'єкта розслідування можуть не відчувати труднощів в прийнятті рішень, не вбачаючи значної кількості варіантів та наслідків для кожного з них. Водночас з боку зацікавлених осіб прийняття рішень уповноваженою особою може бути прогнозованим. Відповідно, принцип зменшення можливих варіантів дії (свободи прийняття рішень) варто розглядати і по відношенню до протидіючої сторони. Тобто, за наявності в протидіючої сторони такого рівня (наприклад, захисник – колишній слідчий зі значним практичним досвідом, який дозволяє спрогнозувати прийняття суб'єктом

¹ Loewenstein, G. F., Weber, E. U., Hsee, C. K., & Welch, N. (2001). Riskas feelings. *Psychological Bulletin*, 127(2), 267–286. URL: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.2.267> (дата звернення: 11.08.2020).

² Ласке Емануил. Борьба. URL: https://royallib.com/read/lasker_emanuil/borba.html#0 (дата звернення: 08.01.2020).

розслідування рішень, що зводяться до мінімуму можливих варіантів. Тому, ті, хто володіють навичками маневру, імпрровізації в розслідуванні, можуть отримати позитивні результати за рахунок не прогнозованих стороною тиску дій).

Варто наголосити на існуванні думок деяких авторів про необхідність обмеження повноважень захисників, через те що сучасні адвокати набагато досвідченіші та кваліфікованіші, ніж слідчі, що є помилковим¹. Варіативний характер рішень обумовлений багатьма факторами, котрі потребують врахування. Виявлення ключових із них досить часто викликає труднощі у виборі рішення правоохоронцями. Проте, чим більше всебічно розвинений суб'єкт розслідування, тим кращою спроможністю він володіє в адаптації до умов, що змінюються. З іншого боку, володіння навичками, знаннями розширює можливості проведення (застосування тактичних прийомів). Водночас зазначена характеристика притаманна і захисникам. Тобто, наскільки вони усвідомлюють та володіють відповідним рівнем, можуть свідчити їхні дії, які вони застосовують, обираючи ту або іншу тактику захисту та її реалізацію. Відповідно, рішення, які будуть прийматися, варто розглядати з позиції конструктивності (позитивності) або деструктивності (негативності) для процесу розслідування та подолання протидії.

Правоохоронці ніколи не будуть докладати зусиль, якщо опір у їхній діяльності не буде примушувати до цього. Відповідно, опір певних осіб під час здійснення розслідування слідчим обумовлює необхідність підвищення його рівня, що фактично виступає і стимулом щодо розвитку (вдосконалення, прогресу). Сутність прийняття і оформлення процесуального рішення суб'єктом розслідування зводиться до мисленнево-вольової діяльності, яка передбачає формування відповідей на різні правові питання, а також підведення проміжних або остаточних підсумків розслідування, або ж визначає напрямок подальшого провадження у справі за визначеними кримінально-процесуальним законодавством рамками. Водночас процесуальне рішення оформлюється

¹ Игнатьев М.Е. К вопросу о нетрализации противодействия расследованию со стороны защитника. *Адвокатская практика*. 2001. № 1. С. 24–26.

у передбачену кримінально-процесуальним законодавством форму, а саме процесуальний акт¹.

Процес діяльності В.Г. Горохов розглядає як послідовність фаз або операцій, на кожній з яких досягаються окремі цілі та подається проміжний продукт². Аналітична робота являє собою творчу діяльність, пов'язану з оцінкою наявної інформації, як і те, на чому ґрунтуються управлінські рішення. У літературі можна зустріти різні варіанти прийняття рішень. Так технологія прийняття управлінських рішень вимагає, як стверджує Ф.Ф. Аунапу, такої послідовності: констатація потреби прийняття рішення (постановка завдання); опрацювання різних варіантів рішення з метою вибору найоптимальнішого (дослідження завдання); безпосереднє прийняття обраного варіанту рішення (вирішення завдання)³.

Послідовність прийняття рішень, на думку Й. Кхол, може бути описана таким чином: констатація проблеми та накоплення інформації; обробка інформації; розробка варіантів вирішення; вибір оптимального рішення та його оприлюднення; реалізація рішення⁴. Дещо інший перелік наводиться іншими науковцями. Процес вироблення рішення групою вчених на чолі з С.А. Саркісяном виділяються такі фази: постановка завдання; формалізація завдання; математична постановка задачі; аналіз математичної моделі та вибір методу вирішення; розробка алгоритму вирішення задачі; аналіз результатів підрахунку⁵.

Потребує розгляду й запропонована В.В. Дружинінім, Д.С. Конторовим схема прийняття рішення: прийняття, сприйняття, селекція, зберігання та надання інформації; ідентифікація ситуації;

¹ Смагин П.Г. Использование информационных технологий при принятии следователем процессуальных решений по уголовному делу / П.Г. Смагин. Вестник Воронежского института МВД России. 2015. № 2. С. 251

² Горохов В.Г. Методологический анализ системотехники / В.Г. Горохов. Москва : Радио и связь, 1982. С. 84.

³ Аунапу Ф.Ф. Научные методы принятия решений в практике управления производством / Ф.Ф. Аунапу. Москва : Экономика, 1974. С. 24–26.

⁴ Кхол Й. Эффективность управленческих решений / Й. Кхол. Москва : Прогресс, 1975. С. 60.

⁵ Теория прогнозирования и принятия решений : учеб. пособие / Саркісян С.А., Каспин В.И., Лисичкин В.А. и др. ; под ред. С.А. Саркісяна. Москва : Высшая школа, 1977. С. 257.

підготовка варіантів рішення; оцінка ефективності рішення; прийняття рішення¹. Із розглядом фаз запропоновані визначення управлінських рішень. Процес вироблення управлінського рішення В.М. Колпаков розділяє на такі фази: збирання, обробка та аналіз інформації; описання проблемної ситуації; діагностування виявленої проблеми; виявлення альтернативних варіантів рішення; попередній вибір кращої альтернативи; прийняття та оформлення рішення; реалізація рішення².

Аналіз наведених нами думок учених дозволяє наголосити, що здебільшого вони зводяться до таких фаз, як: усвідомлення необхідності прийняття рішень; дослідження варіантів рішення; прийняття рішення. Таким чином, ми вважаємо за можливе взяти за основу запропоновану Ф.Ф. Аунапу тричленну структуру прийняття рішень: констатація потреби прийняття рішення (постановка завдання); опрацювання різних варіантів рішення з метою вибору найоптимальнішого (дослідження завдання); безпосереднє прийняття обраного варіанту рішення (вирішення завдання).

Далі вважаємо за необхідне розглянути більш ґрунтовно процес прийняття рішень узагалі та в умовах протидії зокрема.

1. Усвідомлення необхідності прийняття рішень, здебільшого, полягає: у збиранні, обробці та аналізі інформації; описанні проблемної ситуації; діагностуванні виявленої проблеми.

Вирішення проблеми, що виникла, обумовлює необхідність збору та аналізу інформації. Опис проблемної ситуації вимагає висвітлення всіх її складових. Тобто, для подолання труднощів правоохоронцям, у першу чергу, необхідно усвідомити їх наявність та виробити можливі варіанти щодо їх вирішення. Діагностування наявної ситуації у прийнятті рішення вимагає усвідомлення й встановлення причин протидії та можливостей її подолання.

2. Дослідження варіантів рішення складається з: виявлення альтернативних варіантів рішення; попереднього вибору кращої альтернативи.

¹ Дружинин В.В. Идея, алгоритм, решение (принятие решений и автоматизация) / В.В. Дружинин, Д.С. Конторов. Москва : Воениздат, 1972. С. 18.

² Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений : учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Киев : МАУП, 2004. С. 165–168.

Визначення альтернативних варіантів рішення пов'язані із необхідністю формування альтернативних способів вирішення відповідної ситуації. Найкращим варіантом було б визначення всіх варіантів вирішення відповідної ситуації (шляхів досягнення очікуваного результату). Однак, зазвичай, у ході розслідування дана обставина є ускладненою, тому перед правоохоронцями постає потреба визначення найбільш вірогідних альтернатив, що обумовлюватимуть прийняття оптимального рішення. У даному випадку, мова не може йти про прийняття ідеального рішення або вибору ідеальної альтернативи із наявних варіантів. Ми вважаємо, що рішення обумовлюватиметься чинниками об'єктивного та суб'єктивного характеру. Особливого значення складність щодо обрання альтернативи буде пов'язана з етапом розслідування, зокрема початковим, сформованими типовою слідчою та ситуацією протидії.

Відповідно, попередній вибір кращої альтернативи має виходити з можливості не так вирішення по суті існуючої ситуації (подолання протидії), як визначення шляхів організації діяльності з урахуванням наявних обставин. Тобто попередній вибір обумовлений необхідністю формування градаційної характеристики не тільки можливості прийняття рішення, а й реалізації дій, спрямованих на їх виконання, а також прогнозування результату.

Прийняття рішень складається з: прийняття та оформлення рішення; реалізації рішення. Інші фази, що запропоновані вченими, на нашу думку, є похідними або проміжними. Збіг отриманих результатів із поставленими завданнями, на нашу думку, і є оптимальним варіантом процесу прийняття рішень.

Можна навести класифікацію в прийнятті та реалізації суб'єктами розслідування рішень у кримінальних провадженнях, що перебувають в умовах протидії досудовому розслідуванню, зокрема:

1. За обсягом вирішуваних завдань:

а) тактичні – ті, які принесуть негайно, проте здебільшого, несуттєві результати;

б) стратегічні – ті, які нестимуть істотні (вагомі) результати, проте в майбутньому.

Так, здебільшого, стратегічний ступінь у прийнятті рішень при-таманий суб'єктам розслідування з досвідом та відповідним складом розумової діяльності, а іншим, особливо на початку діяльності, характерний тактичний рівень. Проте, дилема вибору між тактичними та стратегічними рішеннями може не стояти настільки гостро, як, наприклад, між рішеннями одного, зокрема тактичного рівня. Обрання рівня рішень, значною мірою, обумовлене наявними в суб'єкта розслідування знаннями, досвідом, поінформованістю та внутрішніми переконаннями в доцільності обрання відповідного напрямку дій.

2. За необхідності, прийняття рішення буває: термінове, нетермінове.

У разі правильної оцінки наявних альтернатив, рішення щодо визначення напрямку, застосування відповідних заходів, організації розслідування може бути прийняте досить швидко.

3. Щодо моменту прийняття рішення, – своєчасне та несвоєчасне (передчасне, із запізненням). Отримувати результати є критерієм, у тому числі своєчасності, прийнятих рішень. Тобто результативність рішень обумовлюється правильністю обрання моменту їх прийняття та реалізації.

4. Обґрунтованості за змістом, тобто чи те рішення, яке обумовлювали обставини, приймав суб'єкт розслідування: необґрунтовані; недостатньо обґрунтовані; обґрунтовані.

Рішення можуть бути обґрунтованими та здійснені на підставі аналізу наявної інформації, з урахуванням можливих ризиків; а також інтуїтивними. Останні приймаються із меншими витратами часу на опрацювання, однак, збільшують вірогідність помилки. Прийняття рішення передбачає вибір із наявної кількості альтернативних варіантів. Однак, на певний момент розслідування рішення необхідно приймати тут і зараз, тому й альтернативних варіантів правоохоронці можуть не вбачати (не мати); часу на обмірковування не достатньо, що обумовлює їх ефективність.

5. За суб'єктами: одноосібні та колегіальні (необхідність узгодження з іншими посадовими особами (прокурором, слідчим суддею, керівником ВП).

6. За прогнозованістю наслідків: прогнозованими (покращення, без зміни, погіршення умов) та непрогнозованими.

Реалізація рішення пов'язана із настанням наслідків (покращення або погіршення умови розслідування та протидії), за якими оцінюють правильність їх прийняття.

7. За спрямованістю: на подолання, мінімізацію, профілактику проявів протидії.

Упередженню протидії та мінімізації її впливу на хід розслідування суб'єктами, які його здійснюють, має надаватися пріоритет, у порівнянні із подоланням розглядуваних нами проявів.

8. За ступенем латентності: приховано; відкрито. Момент прийняття рішень, що передбачають узгодження, повідомлення учасників розслідування має бути підпорядкований як стратегічним, так і тактичним цілям розслідування кримінальних правопорушень. Мінімізація кількості поінформованих осіб про прийняті рішення, зменшуватиме можливість втручання в процес розслідування. На підставі наведеного суб'єктами розслідування визначатимуться напрямки подолання проявів протидії, їх мінімізації та упередження в подальшому.

9. Ризикованість: з позиції самовпевненості, недбалості. Ризик від реалізації прийнятого рішення залишається завжди, навіть за відсутності явних підстав, що необхідно враховувати та припускати можливість настання відповідних наслідків. Ризик прийняття суб'єктами розслідування рішень має бути мотивованим та виправданим.

Нами наведена лише орієнтовна класифікація рішень суб'єктів розслідування в умовах протидії. Проте, вона може сприяти правильності оцінки прийняття та реалізації рішень. Таким чином, теорія прийняття рішень може використовуватися уповноваженими особами в здійсненні розслідування та подолання протидії. Так оцінка особи через її інтелектуальні, розумові здібності, досвід певної діяльності у відповідній сфері, наприклад, юридичної, робота в правоохоронних органах (слідство, прокуратура, адвокатура, суд тощо), визначатиме й можливість подолання протидії. Достовірна, поточна й з прогнозована інформація та аналіз усіх факторів, що

впливають на рішення, з урахуванням передбачення його можливих наслідків – основа, на якій мають прийматися рішення¹.

Виграшність ситуації, на нашу думку, є оціночним критерієм та може мати для різних правоохоронців суттєві відмінності. Так для одних уповноважених осіб прийняття рішень в умовах інформаційної невизначеності, проявів протидії розслідуванню та отримання позитивного результату не складатиме особливих труднощів. Для інших – вимагатиме суттєвих витрат часу, сил та засобів. Значною мірою на отримуваний результат впливають кількість зусиль, які слідчий готовий та може витратити на прийняття рішень. Причому, готовність, на нашу думку, варто розглядати як психологічну налаштованість уповноваженої особи до дій, тобто практичний критерій діяльності. Можливість, своєю чергою, розглядається з позиції доцільності виділення такої кількості часу, що негативно не відобразиться на розслідуванні цього та інших правопорушень, котрі перебувають у провадженні слідчого. Однак, досить часто уповноважена особа перебуває не тільки в інформаційному, а й часовому обмеженні щодо здійснення виважених «кроків». Часовий критерій, своєю чергою, обумовлений необхідністю, а досить часто й обов'язком прийняття процесуальних рішень чи вчинення процесуальних дій, не пізніше граничного строку, визначеного кримінальним процесуальним кодексом України.

Варто наголосити, що рішення суб'єкта розслідування мають бути виваженими, побудованими на внутрішньому переконанні. Однак упевненість у ході вирішення не має перетворитись на легковажність, самовпевненість. Про помилку, як результат ризикованих дій, на думку Г.А. Зоріна, можна говорити тільки в тому випадку, коли ризик був немотивованим. За аналогією з кримінальним правом, у криміналістичній ризикології необережність також можна розглядати у двох напрямках: ризик через самовпевненість, ризик через недбалість².

¹ Слободянюк А.В. Психологія управління та конфліктологія : навчальний посібник для практичних та семінарських занять / А.В. Слободянюк, Н.О. Андрущенко. Вінниця : ВНТУ, 2010. С. 42.

² Зорин Г.А. Криминалистический риск: природа и методы оценки : учеб. пособие / Г.А. Зорин. Минск : БГУ, 1990. С. 15.

Переоцінка уповноваженою особою своїх сил, або недооцінювання ситуації, що склалась, та впливу протидіючої сторони, може з досить високою вірогідністю призвести до настання незадовільних наслідків. Самоусунення ж суб'єкта розслідування від прийняття відповідних рішень та сподівання, на те, що ситуація вирішиться сама собою, переважно, призводить до її погіршення. Так недостатня активність та наполегливість у розслідуванні може призвести до того, що ініціативу перехоплюють зацікавлені особи. Тобто, зацікавлені особи, здебільшого, обирають лінію поведінки з урахуванням рішень уповноваженої особи, визначення ним напрямків розслідування.

Закріплюючи своє положення, наприклад, у формуванні алібі, визначенні лінії поведінки, впливу на учасників провадження відбувається значне погіршення обстановки розслідування. Відповідно, подальші зусилля уповноважених осіб, у подібних ситуаціях, матимуть з досить високою вірогідністю, незадовільний результат. Таким чином, у більшості випадків, може скластись ситуація, коли суб'єкт розслідування, маючи можливість впливати на неї, самоусувається, а коли усвідомлює погіршення умов, – не в змозі повернути її до попереднього рівня або вимушений докладати значних зусиль. Це, неодмінно, накладає свій негативний відбиток на процес організації розслідування та планування проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Тепер перед уповноваженою особою постають більш складні завдання, а саме: спростувати алібі та домогтись зміни сформованої стійкої позиції правопорушників, викрити факт тиску на учасників розслідування та переконати їх у необхідності дачі правдивих свідчень, виявити сліди, які ще не були знищені, та відмежувати їх від тих, що умисно формувались, для направлення розслідування хибним шляхом тощо та встановити, таким чином, усі обставини кримінального правопорушення.

Такі рішення в кримінально-процесуальній діяльності можуть прийматися за умови їх обґрунтованості, тобто обдуманості, обачності, максимального використання знань та навичок, коли суб'єкт, який їх приймає, хоча й усвідомлює можливість заподіяння шкоди, оскільки йде на ризик, але при цьому не проявляє зайвої

легковажності¹. Водночас, момент обов'язково прийняття процесуальних рішень може збігтися з найбільш несприятливими умовами розслідування. Тобто, правопорушники, а також зацікавлені особи формують свою лінію поведінки, у залежності від своєчасності та обґрунтованості дій суб'єкта розслідування. Обґрунтування процесуального рішення, стверджує П.А. Лупінська, полягає в його здатності «розкрити ту логіку діяльності по оцінці доказів і визнання значення обставин справи, які приводять до судження про вірогідність і достатність доказів»². Відчуваючи потребу, уповноважена особа може змінювати плани: не суттєво та істотно. У разі якщо суб'єкт розслідування, усвідомлюючи протидію, не змінює планів, реально не вважаючи за необхідне, для отримання очікуваного результату, скоріше за все, протидія має найнижчий рівень проявів. Якщо, з урахуванням свого досвіду й знань, суб'єкт розслідування сприймає протидію та все ж таки вносить деякі несуттєві корективи в плани розслідування, намагаючись оминати настання негативних наслідків, – протидія має характер помірної інтенсивності. Перебуваючи в такому положенні, реально оцінюючи ситуацію, уповноважена особа не вбачає її вирішення (виходу із неї), як тільки шляхом внесення істотних коректив плану розслідування. Ці прояви протидії варто розглядати як інтенсивні.

Причому, якщо щодо перших двох ситуацій дії мають варіативний характер, то в третьому – обов'язковий. Проте це, на нашу думку, є умовним, оскільки суб'єкт розслідування в будь-якому варіанті може з різним ступенем відповідальності ставитися до ситуації та власних рішень (байдуже, самонадіяно тощо). Однак, для деяких суб'єктів розслідування (з суб'єктивного сприйняття, досвіду, знань) може сприйматися як інтенсивна, для інших – не сприйматися взагалі. Тобто протидія може відчуватися, однак, як така, що обумовлюватиме зміну планів, – ні. Отож для кожного окремого суб'єкта розслідування визначатиметься ступінь протидії. Варто

¹ Судебный контроль и права человека : материалы российско-британского семинара / под общей ред. В.М. Савицкого. Москва : Права человека, 1996. С. 198.

² Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. Москва : Юридическая литература, 1976. С. 158.

наголосити, що чим більш складна ситуація, і більш зосереджений суб'єкт розслідування на отриманні результату, тим менше помилок він допустить у прийнятті рішень. Ступінь протидії можна оцінити ще й за часових витрат на їх подолання. Так між інтенсивністю тиску на відповідних учасників та витрати часу на їх подолання може бути проведений взаємообумовлений зв'язок: чим інтенсивнішим є тиск, тим суб'єкт розслідування вимушений витратити часу пропорційно більше, аніж, наприклад, коли ці прояви не мають такої сили. Тобто ми пропонуємо ще й часовий критерій в оцінці інтенсивності проявів протидії розслідування та їх подолання.

Не меншого значення в подоланні протидії має бути усвідомлення правоохоронцями необхідності дотримання принципу своєчасності застосування відповідних заходів. Тобто момент має бути обраний таким чином, щоб застосування відповідних заходів забезпечувало найбільшу ефективність. Так якщо застосування відповідних заходів відбудеться раніше, то можуть бути розкриті перед зацікавленими особами ступінь поінформованості про якісь явища, події, наявність доказової бази, плани на найближчу перспективу. Якщо ж застосування заходів відбудеться із запізненням, буде втрачено ініціативу та контроль над процесом подолання протидії. Заслугує на увагу те, що в даному випадку, здебільшого, формуватимуться ситуації, несприятливі для процесу розслідування та подолання протидії. Це матиме різні наслідки щодо ходу та результатів розслідування та кількості часу, сил і засобів, що будуть витрачатися правоохоронцями. Дійсне значення рішення при здійсненні кримінального провадження пов'язане з владним волевиявленням, яке не завжди виражене в тексті рішення, але завжди наявне¹. Так якщо тактичні рішення визначають можливість настання негативних наслідків у вигляді погіршення слідчої ситуації, то процесуальні мають на меті поставити під сумнів законність вчинених дій, допустимість доказів, які не зможуть бути використані при прийнятті судового рішення. Для успішного вирішення завдань кримінального

¹ Городецька М.С. Цільове призначення процесуальних рішень слідчого / М.С. Городецька. *Слідча діяльність: проблеми теорії та практики* : матер. наук-практ. конф. та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 147–148.

провадження в умовах тактичного ризику важливим етапом прийняття будь-якого рішення є прогнозування можливих наслідків. Прогноз можливий відносно: результатів слідчої (розшукової) дії при різних варіантах впливу на її хід і результати; можливої заміни слідчої (розшукової) дії іншою; поведінки зацікавлених у справі осіб; форм і способів протидії розслідуванню; місцезнаходження й переміщення розшукуваних осіб і прихованих об'єктів; невикористаних джерел доказової та орієнтуючої інформації¹.

Одним з чинників, що обумовлює виникнення тактичних помилок, є прийняття рішення, унаслідок неправильної оцінки ситуації, що склалась. Складність прийняття рішень слідчим або суддею, як стверджує В.Ю. Шепітько, обумовлена невизначеністю ситуації, що припускає настання неоднозначних наслідків – позитивних чи негативних². Прийняття поспішних рішень в оцінці дій учасників, у тому числі проявів протидії, може спровокувати передчасний витік інформації у кримінальному провадженні. Наслідком чого стане тиск на учасників розслідування та уповноважену особу. Його мінімізація можлива, на нашу думку, у випадку швидкого та повного розслідування. Причому, чим більше буде проведено процесуальних дій до початку тиску на хід розслідування та ґрунтовно сформується доказова база, тим меншого впливу матимуть прояви протидії на прийняття організаційних та процесуальних рішень.

Поява невизначеності в процесі вибору тактичних засобів, на думку В.П. Гмирка, пояснюється наявністю елементів невизначеності у вихідній інформації, пов'язаної різного роду неповнотою даних про особу підозрюваного, його поінформованість (відсутність або наявність доказів) та ін., спрямованість до вибору в майбутньому, яка через поліваріантність містить елемент невизначеності, відсутність чітких, однозначних, наперед заданих критеріїв вибору, їх множинність (через що необхідно досягнення «компромісу» між ними); явище флюктуації (розпливчатості) тактичної

¹ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. Москва : НОРМА, 2001. С. 152–154.

² Шепітько В.Ю. Криминалистика : курс лекцій / В.Ю. Шепітько. Харьков : Одиссей, 2003. С. 142.

мети, невизначеність самих тактичних засобів (кожне з них може як досягти тактичної мети, так і не досягти)¹.

До об'єктивних факторів варто віднести таке: специфіку ситуації прийняття рішення, пов'язані з відсутністю чи недостатністю інформації; браком часу на обдумування, формування під час розслідування непередбачуваних обставин. Прийняття рішення в умовах невизначеності приводить до того, що спрогнозувати наслідки його прийняття досить складно, а іноді неможливо. До суб'єктивних чинників треба віднести наступне: досвід професійний, життєвий, навички особи, професійний рівень, здатність до неординарного, аналітичного мислення, уважність, оцінка відповідних ситуацій як протидії та пошук шляхів їх вирішення тощо. Зазначені фактори у своїй сукупності визначають наслідки прийняття уповноваженими особами рішень у ході розслідування, що перебуває в умовах протидії. Водночас об'єктивні фактори оцінюються суб'єктом розслідування через призму своїх суб'єктивних, індивідуальних особливостей. Наскільки він усвідомлює, аналізуючи, передбачає їх хід, можливі наслідки, бажає чи ні їх настання, залежатиме й прийняття відповідних рішень. Так уповноваженій особі необхідно бути готовою до виникнення проявів протидії у будь-який момент розслідування. Вона має спрогнозувати дії зацікавлених осіб, усвідомлювати їх мотивацію, способи дій на декілька кроків наперед. У даному випадку будь-які дії зацікавлених осіб не будуть несподіванкою та не матимуть суттєвого впливу на вирішення. Наявні ж прояви протидії, намагання зацікавлених осіб видати бажане за дійсне буде критично оцінюватись не тільки суб'єктом розслідування, а й прокурором та судом, як некомпетентність відповідних учасників.

Ситуація тактичного ризику, зазвичай, характеризується інформаційною невизначеністю, часовими обмеженнями, що притаманне початковому етапу розслідування. Водночас необхідність прийняття рішень у провадженні, значною мірою, обумовлені вимогами кримінального процесуального кодексу. Вибір правильного та

своєчасного рішення, з урахуванням умов та стану протидії розслідування, сприятиме зменшенню витрат часу, сил та засобів у провадженні та підвищенню його якості.

Не меншої уваги в прийнятті рішень уповноважених осіб мають спрямовуватися на упередження та мінімізацію можливості тиску на учасників кримінального провадження. Тобто слідчий організовує і проводить свою діяльність у найменш стислі строки. Окрім того, сукупність слідчих (розшукових) дій за одним провадженням максимально можлива без втрати якості їх проведення. Тобто за робочий час суб'єкт розслідування здійснює всі можливі та необхідні слідчі (розшукові) дії за одним провадженням, з мінімальним розривом у часі. Цим буде зменшуватися можливість не тільки витоку інформації та, відповідно, реагування на неї зацікавленими особами. Мінімізація витоку інформації для учасників СОГ обумовлюватиме і неможливість повноцінного виконання ними завдань щодо встановлення причетності відповідних осіб та їх викриття. З іншого боку, суб'єкту розслідування необхідно визначитися із тим, яку саме інформацію, у якій кількості має бути надано. При тому під час спільних засідань слідчий може наводити лише загальну інформацію, що може бути визначена. З іншого боку, у випадку розслідування складних кримінальних проваджень із високим рівнем ризику виникнення протидії або перебування провадження в умовах протидії, співробітники, які беруть участь у розслідуванні, можуть формувати відповідні заходи маскування (приховування). Так співробітники, котрі закріплені за відповідним кримінальним провадженням, можуть бути легендовані (законспіровані). Так закріплення різних співробітників за різними СОГ, сформованими за кримінальними провадженнями, перебувають у суб'єкта розслідування. Зустріч та звіти за результатами діяльності можуть бути замасковані за іншими провадженнями. Тобто учасники групи можуть збиратися під різним приводом, формально звітуючи за одним провадженням, приділяючи увагу іншим питанням. Таким чином, не буде привертатися увага інших співробітників. Сформовані СОГ, наприклад, за тяжкими кримінальними правопорушеннями, за якими правопорушники залишаються не встановленими, здебільшого, не

¹ Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма: теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-реперезентація Дніпропетровськ: Акад. митної служби України, 2010. С. 10.

привертає увагу. Окрім того, відсутність системного підходу в часі або, можливо, взагалі не сформована на папері СОГ, котра діє приховано, мінімізує витік відомостей з боку інших осіб, зокрема канцелярія та інші особи, за родом діяльності яких може проходити ця інформація. Таким чином, документацію можна вести офіційно (відкрито) та неофіційно (приховано). Так за наявності вірогідності тиску на відповідних учасників групи з боку зацікавлених осіб, у тому числі колег, можливий варіант того, що співробітникам призначатиметься зустріч, з прийняттям заходів убезпечення витоку інформації. За наявності фактів витоку інформації суб'єкт розслідування може приймати заходів мінімізації її розповсюдження, дозований підхід у визначенні завдань для кожного окремого співробітника, в об'ємі, необхідному для виконання ним завдань на достатньому та мінімальному, що унеможливить отримання цілісного уявлення про стан кримінального провадження й ступінь поінформованості слідчим про обставини кримінального правопорушення.

Надання ним документів (інформації), що становлять інтерес уповноваженої особи, поміж тих, щодо яких виконувалося доручення, ускладнить пошук зацікавленими особами тих, з ким слідчий співпрацює за відповідним провадженням. У результаті цього, з одного боку, слідчий приймає заходів на упередження тиску, з іншого – мінімізує можливий тиск не тільки на співробітників (не ставлячи їх під удар тиску зацікавлених осіб), а й мінімізує можливість тих, хто може піддатися на вплив, і, таким чином, працювати на протидіючу сторону. Завдання мають бути короткими та індивідуалізованими, під особистісні характеристики співробітника, що не дозволить сформувати цілісну картину про поінформованість суб'єкта розслідування та забезпечить виконання поставленого завдання. За наявності підтвердженого факту розвиток подій може бути реалізований у двох напрямках: перший – викрити відповідного співробітника та його усунути від можливості отримання інформації (наприклад, виключити зі складу СОГ); другий – дезінформувати через цього співробітника зацікавлених осіб). Варто наголосити на тому, що кожен із зазначених варіантів має свої переваги та недоліки. Так у першому випадку, коли уповноважена

особа виключає співробітника зі складу СОГ, зацікавлені особи шукатимуть інших для отримання вагомої інформації; у даному випадку задача суб'єкту розслідування ускладнюватиметься тим, що всі учасники СОГ будуть під підозрою, а шанс їх діяльності на зацікавлених осіб (сторону тиску) значно зростає. Не виключена зміна складу слідчо-оперативної групи, здійснення дублюючих функцій декількома слідчо-оперативними групами, за одним провадженням. Однак це має бути реалізовано так, щоб вони не перетиналися між собою, виконуючи паралельно приблизно одні й ті самі задачі. Уповноваженій особі, у даному випадку, доцільно їх використовувати «всліпу». Тобто відсутній зв'язок з іншими співробітниками, задачі не мають висвітлювати увесь комплекс заходів, наявної інформації та її виконавців. Цим може бути зведено до мінімуму можливість витоку інформації; усією її сукупністю (баченням та усвідомленням стратегічного задуму) володіє лише суб'єкт розслідування. Дублювання завдань може сприяти виявленню як неналежного ставлення до виконання завдань, так й інформаторів у протидіючій стороні серед працівників правоохоронних органів.

За наявності підтвердженого факту причетності відповідного співробітника варто припускати про наявність й інших інформаторів, котрі ще не викриті. Виявлення інформатора має обумовити зосередження уваги не тільки на прискоренні розслідування, а й мінімізації можливого стороннього доступу до матеріалів кримінального провадження. Причому, якщо інформаторами є рядові співробітники, то суб'єкт розслідування може звернутися до керівника за порадою, допомогою. У разі ж якщо запідозрений керівник слідчого підрозділу, процесуальний керівник, то слідчому залишається не багато шансів на вирішення ситуації. КПК України, на жаль, у даному випадку реального механізму захисту уповноваженої особи у подібних випадках, не має. Один із варіантів мінімізації тиску може бути в дезорганізації зацікавлених осіб. Вона не може вирішити ситуації, тобто подолати протидію, однак на деякий час імовірно її сповільнення.

За наявності правильно організованого процесу дезінформації протидія може стати контрольованим та керованим слідчим

процесом. Так суб'єкт розслідування може надавати ту інформацію про якісь плани, котра є другорядною, і в разі її використання зацікавленими особами з метою тиску, здолати його без жодних труднощів. Причому, щоб дезінформація була результативною, частина відомостей мають бути справжніми. Тобто дозована кількість відомостей повинна відображати реальний хід провадження, щоб у зацікавлених осіб не виникло сумнівів у тому, що їх викрито, а відомості, що їм надаються, є дезінформацією. Варто створювати уяву зацікавлених осіб, що процесом керують саме вони. Створена в даному випадку ілюзія має підживлюватися і триматися неохотною до моменту готовності уповноваженої особи до прийняти ключових рішень: викриття винуватців (оголошення підозри, ознайомлення з матеріалами провадження, направлення його до суду), викриття корумпованих співробітників правоохоронних органів, зацікавлених у ході та результатах розслідування, котрі виступали інформаторами, тощо. Уповноваженій особі доцільно ставити працівникам оперативних підрозділам задачі виявлення фактів впливу з боку зацікавлених осіб на учасників розслідування. На підставі цього будуть прийматися обґрунтовані заходи подолання відповідних проявів та дій щодо упередження. Заслужують на увагу й можливості сил внутрішньої безпеки у виявленні, фіксації та оцінці діям відповідних осіб. Ключовим є те, якій діяльності уповноважена особа віддає пріоритет, – розслідуванню чи подоланню протидії. Так, здійснюючи розслідування, уповноважена особа стикається з проявами протидії, до яких може ставитися байдуже (не враховувати) чи враховувати. Організуючи діяльність, на перший план можуть виноситися такі заходи: з організації розслідування; з подолання проявів протидії розслідуванню. Своєю чергою, заходи з подолання протидії можуть прийматися: окремо від організації кримінального провадження, у випадку маскуванню діяльності із подолання проявів протидії; одночасно, паралельно. У залежності від цього, уповноважена особа прийматиме або утримуватиметься від прийняття заходів подолання протидії. Ми вважаємо, що організація розслідування має бути підпорядкована заходам, спрямованим на подолання протидії. Організація розслідування буде повною мірою

підпорядкована факту існування тиску, перебування кримінального провадження в стані протидії. Тобто, організація розслідування має здійснюватися одночасно та паралельно, з урахуванням проявів протидії. При тому оцінка ступеня інтенсивності протидії впливатиме на визначення пріоритету в діяльності суб'єкта розслідування, зокрема: у разі низького рівня протидії, слідчий спрямовуватиме свої зусилля, у першу чергу, на розслідування; за середньої – на організацію розслідування з подоланням проявів протидії (здійснення заходів подолання проявів протидії) розслідування з урахуванням проявів протидії. Тобто прояви протидії розслідуванню перебуватимуть у паритеті для слідчого зі здійснюваними слідчим заходами розслідування; за інтенсивної – організація розслідуванню буде підпорядковуватися пошуку шляхів подолання проявів протидії та організації розслідування. Тобто слідчі (розшукові) дії проводитимуться тільки за умов аналізу їх результативності в умовах протидії, що склались. Питання забезпечення безпеки учасників привертало увагу як науковців, так і практиків, що трансформувалося в прийнятий ще в 1993 році закон України «Про забезпечення безпеки осіб, котрі беруть участь у кримінальному судочинстві»¹, яким регламентовано права й обов'язки осіб, які потребують захисту, права і обов'язки органів, які забезпечують безпеку, а також визначено заходи забезпечення безпеки та механізм їх реалізації. Варто наголосити, що в залежності від ступеня тиску на учасників провадження можуть спостерігатися їх реакції. Так, наприклад, свідки, потерпілі, співучасники, котрі займали добросовісну позицію, відчуваючи загрозу безпеці власній або близьким, можуть відмовлятися від раніше даних свідчень, змінювати їх, уникати явки до правоохоронних органів, залишати місце постійного мешкання тощо. Зазначене дозволяє наголосити, що між кількістю отримуваної в ході розслідування інформації та відчуттям захищеності відповідним учасником провадження може бути простежена пряма залежність. Відповідно, умовою отримання відомостей по кримінальному провадженню виступає безпека його учасників. Таким чином, наведене обумовлює

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 11. Ст. 51.

необхідність приділення питанню забезпечення безпеки учасників належної уваги.

Великий тлумачний словник подає «захист» як недопущення вчинення чогось, заборона, охорона (кого/чого-небудь від нападу, замаху, ворожих дій)¹. Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу визначає, що основними завданнями кримінального провадження захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, з тим щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура².

Стаття 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає, що завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підбивну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави³. Таким чином, забезпечення безпеки громадян, суспільства розглядається як один із пріоритетних напрямків кримінального процесуального законодавства. Потребує уваги й Закон України Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Так у ст. 7 надаються заходи забезпечення безпеки, якими є: особиста

охорона, охорона житла та майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до шкільної виховної установи або установ органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд¹. Результативність кожного окремого виду з наведеного переліку заходів забезпечення безпеки обумовлена потребою визначення правоохоронцями найбільш раціонального способу дій.

Як зазначає В.С. Зеленецький, визначення оптимальної лінії поведінки з боку посадових осіб правоохоронного органу при застосуванні заходів забезпечення безпеки передбачає необхідність урахування конкретної ситуації. Крім того, на практиці в процесі боротьби зі злочинністю реалізуються різні варіанти застосування одного й того ж засобу безпеки в різних сформованих ситуаціях, що дозволяє говорити про функціональну поліваріантність засобів безпеки².

Тобто рішення про застосування відповідного заходу забезпечення безпеки мають прийматися правоохоронцями з урахуванням їх потреби та усвідомленням обмежень для особи, до якої він вжитий. Під тактикою забезпечення безпеки осіб у кримінальному судочинстві Б.В. Щур розуміє: найбільш оптимальну систему заходів; сукупність (систему) тактичних прийомів забезпечення безпеки; оптимальні криміналістичні рекомендації щодо забезпечення безпеки; структурну залежність заходів безпеки³. Правильність рішень у прийнятті заходів безпеки демонструватимуть відношення слідчого, як представника держави, до відповідних учасників, що

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків : Одісей, 2012. 360 с.

³ Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» : наук.-практ. коментар. / Я.Ю. Кондратєв, І.П. Козаченко, І.Ф. Обушевський. Київ : РВВ МВС України, 1993. 120 с.

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року. Відомості Верховної Ради України, 1993. № 11. Ст. 51.

² Зеленецький В.С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В.С. Зеленецкий, Н.В. Куркин. Харків : КримАрт, 2000. С. 116.

³ Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Б.В. Щур. Харків : Національна юридична академія юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2005. С. 11.

надаватиме їм моральної підтримки в необхідності застосування до них розглядуваних заходів як вимушеного кроку, більш свідомого ставлення до цього, стимулюватиме до висвітлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення тощо. Таким чином, вивіреність рішень слідчого взагалі та застосуванні заходів забезпечення безпеки учасників розслідування мають підпорядковуватися тактиці діяльності.

За результатами проведених групою дослідників опитувань і вибіркового інтерв'ювань, серед лікарів спеціалізованих лікувальних закладів (системи МВС і Служби безпеки України), а також працівників спеціальних підрозділів з питань виконання законодавства, що регулює забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, працівників суду, прокуратури й інших правоохоронних органів, переважна більшість респондентів висловилися про доцільність зміни зовнішності осіб, які потребують на державний захист, поряд із застосуванням заходів по зміні біографічних даних, зміні місця проживання, навчання або роботи й т. ін.¹

Набув поширення макіяж, для чого використовуються косметичні засоби, зміна кольору та стилю зачіски, перманентний татуаж – татуювання різними фарбами різних ділянок обличчя для придання їм більшої виразності та зміни візуального сприйняття зовнішності особи. Можуть здійснюватися й такі зміни зовнішності людини, як: блефаропластика – зміна форми й розмірів очей; ліпосакція – зміна форми й розмірів окремих частин тіла шляхом видалення (як правило, способом вакуумного відкачування) жирових тканин; ліфтинг (рітідектомія) – зміна зовнішнього вигляду особи шляхом підтягування шкіри; отоластика – зміна форми й розмірів вух; риноластика – зміна форми й розмірів носа та інші. Розглядувані зміни в зовнішності є нетривалими та не викликають труднощів як з отриманням згоди особи, до якої застосовується захід, так і його реалізацію.

Потребує розгляду можливості здійснення, наприклад, хірургічного втручання шляхом уживляння штучних імплантатів у різних

¹ Бацько І.М. Правові аспекти зміни зовнішності суб'єктів Кримінального судочинства / І.М. Бацько, Д.І. Бацько, Л.Ф. Піскова. Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 28.

частинах тіла для зміни форми та розмірів (пропорцій). Однак з реалізацією подібних втручань висока ймовірність виникнення труднощів, зокрема: зі згодою відповідних учасників щодо яких здійснюється захист; необхідністю використання послуг фахівців відповідного профілю в умовах спеціалізованих клінік; матеріальними витратами держави, що буде оплачувати подібні витрати. На подібну операцію особа може наважитися як на останній шанс врятуватися від небезпеки, з усвідомленням того, що «життя» їй уже не належить і повернутися до нього вона, скоріше за все, не зможе.

Процесуальну безпеку свідків В.Я. Шапакидзе виділяє як загальне поняття, складовими якої є фізична, психологічна та матеріальна безпека. Фізична безпека – це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного посягання на її життя, здоров'я, тілесну недоторканність, свободу пересування та вибір місця перебування або проживання. Психологічна безпека – це стан захищеності особи від будь-якого вторгнення в її психічну діяльність у зв'язку з участю в кримінальному процесі, що штучно створює критичну життєву ситуацію у вигляді стресів, конфліктів, кризи і (або) спричинює супутню шкоду її здоров'ю. Матеріальна безпека – це стан захищеності особи від будь-якого неправомірного посягання на її майно, наявні або потенційні доходи та матеріальні гарантії повноцінного учасника кримінального судочинства¹. Розглядуване поняття захисту потерпілих й свідків має включати забезпечення всіх трьох, наведених В.Я. Шапакидзе, компонентів. Проте зазначене варто розглядати з позиції двох сторін, котрі вступають у відносини: держава та учасник провадження, щодо якого застосовуються заходи забезпечення безпеки, та наслідків, для кожної з них.

Фактори, що сприяють фізичному, психологічному та матеріальному тиску на свідків, поділяються на прямі (наприклад, суперечливість та недосконалість окремих кримінальних та кримінально-процесуальних норм; низький професійний та освітній рівень осіб, здійснюючих розкриття та розслідування злочинів; відсутність

¹ Шапакидзе В.Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве : автореф. дис. ... на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Вахтанг Ясонович Шапакидзе. Волгоград, 2003. С. 8.

обліку осіб, які здійснюють вплив на свідків; можливість отримання відомостей про біографічні дані різних осіб та ін.) та непрямі (наприклад, слабка насиченість духовної сфери суспільства; різний рівень життя громадян; діяльність засобів масової інформації в розповсюдженні тих або інших відомостей та ін.)¹.

Водночас механізм забезпечення зазначених складових безпеки особи потребує додаткової уваги з боку держави. Так для держави це, у першу чергу, матеріальна (витрати на оплату відповідних заходів захисту) та організаційна (реалізація відповідних заходів) складові, котрі ґрунтуватимуться на принципі доцільності їх реалізації. Для учасника, до якого застосовуються заходи забезпечення безпеки, варто назвати такі складові, як: – фізична (больові відчуття у результаті, наприклад, здійсненого хірургічного втручання); – моральна (страждання у результаті усвідомлення не можливості повернутися до свого звичного способу життя); – матеріальна (можливість втратити приналежне особі майно тощо).

Заслугують на увагу й результати інтерв'ювання слідчих, які наголосили, що їм відома можливість зміни ознак зовнішності для забезпечення захисту відповідних учасників провадження, однак подібних заходів не застосовувалось. Наведені нами результати не виключають зазначеної можливості, однак рівень кримінальних проваджень, що розслідували проінтерв'ювані уповноважені особи, не обумовлював такої потреби. Лише зважений підхід забезпечить правильне усвідомлення небезпеки та наслідків, визначення необхідного та достатнього заходу забезпечення безпеки та його повноцінної реалізації з боку правоохоронців та дотримання відповідних обов'язків особою, до якої він застосовується.

Заслугує на увагу, що відносно простим у реалізації виступає застосування заходів по зміні анкетних даних, місця роботи, навчання або мешкання та ін. Проте, подібне накладатиме відповідні обмеження, котрі проявлятимуться з позиції фізичних, моральних та матеріальних складових. Отже, необхідність забезпечення

¹ Бабкина Е.В. Обеспечение безопасности свидетелей при производстве предварительного расследования по УПК РФ : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09. Владимир, 2009 [Ел. ресурс]. URL: <https://www.dissercat.com/content/obespechenie-bezopasnosti-svidetelei-pri-proizvodstve-predvaritelnogo-rassledovaniya-po-upk-> (дата звернення: 07.10.2020).

безпеки особи, що сприяють правосуддю, обумовлена, насамперед, реаліями сучасного кримінального судочинства. Тиск на потерпілих і свідків, примус їх до давання свідчень в угоду зацікавленим особам ускладнює встановлення всіх обставин кримінального провадження. Латентний характер проявів тиску на учасників унеможливує його подолання та надання юридичної оцінки діям осіб, що його здійснювали. Зміна ситуації нам убачається в аргументованому застосуванні заходів забезпечення безпеки (фізичної, психологічної та матеріальної) учасників, відповідно до ступеню існуючого ризику. Виважені рішення уповноваженої особи в обранні відповідного заходу забезпечення безпеки мінімізуватимуть можливості тиску на учасника провадження, по-перше, негативні наслідки, у вигляді обмежень та позбавлень, по-друге, демонструватимуть зацікавленість держави допомогти, по-третє, що в сукупності сприятиме результативності діяльності слідчого як із розслідування, так й упередження проявів протидії зазначеній діяльності з боку зацікавлених осіб. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню більш високого рівня якості розслідування кримінального правопорушення з витратою меншої кількості часу, сил та засобів, що, вочевидь, не зможе не відобразитися на покращенні криміногенної обстановки в нашій державі.

Таким чином, наведене вимагає інтенсивності проведення розслідування від уповноваженої особи та прийняття відповідних рішень. Наведена нами класифікація прийняття та реалізації рішень у кримінальних провадженнях, що перебувають в умовах протидії досудовому розслідуванню, має враховуватися. Ступінь інтенсивності протидії може бути оцінений із позиції необхідності коригування планів розслідування, а також визначення пріоритетності в діяльності з розслідування та подолання протидії. В обох випадках запропоновано до розгляду низький, середній та високий рівень інтенсивності протидії. Рішення уповноваженої особи у прийнятті заходів безпеки демонструватимуть ставлення до відповідних учасників, що надаватиме їм моральної підтримки в необхідності реалізації до них заходів безпеки як вимушеного кроку, більш свідомого ставлення до цього, стимулюватиме до висвітлення всіх обставини вчиненого кримінального правопорушення тощо. Пріоритетом

у діяльності правоохоронців має виступати упередження фактів тиску на учасників розслідування та своєчасного їх подолання.

3.4. Алгоритмізація діяльності уповноважених осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню, та ситуаційна обумовленість такої діяльності

Уже не одне десятиріччя в криміналістичній науці здійснюються спроби алгоритмізації діяльності правоохоронців шляхом формування програмно-цільового методу в здійсненні програм розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій та їх комплексів, тактичних прийомів та їх груп. Ідея криміналістичної алгоритмізації й програмування ходу розслідування була запропонована ще в 1973 році І.Л. Петрухіним¹. Незважаючи на доволі значний проміжок, і зараз в криміналістиці тривають дискусії про алгоритмізацію діяльності правоохоронців, його рівня запровадження, місця в діяльності в отриманні можливостей реалізації завдань кримінального провадження. Алгоритми набули свого поширення у вирішенні типових слідчих ситуацій шляхом проведення відповідних процесуальних дій та прийняття рішень. Суттєву роботу по розробці криміналістичних алгоритмів і програм розслідування здійснив Л.Г. Відонов². Його розробки надали можливість сприйняття алгоритму як закінченої цільової програми дій правоохоронців.

Алгоритмом у криміналістичній літературі розуміють точну систему дій, зорієнтованих на типові слідчі ситуації того чи іншого етапу розслідування в залежності від виду злочинного діяння³. Це пов'язано з описом у формі схем та можливістю здійснення операційного аналізу, а тому числі з використанням можливостей електронно-обчислювальних машин. Тому лише здається, що людина

¹ Петрухин И.Л. Понятие и содержание оценки доказательств. *Теория доказательств в советском уголовном процесс*. Москва, 1973. С. 433–434.

² Видонов Л.Г., Селиванов Н.А. Типовые версии по делам об убийствах : справочное пособие. Горький, 1981. С. 55.

³ Цветков С.И., Ищенко Е.П. Перспективы использования ЭВМ для алгоритмизации следственной деятельности. *Проблемы совершенствования расследования и профилактика преступлений на современном этапе*. Уфа, 1990. С. 134.

йде на поведі в комп'ютера. Насправді всякий раз до розслідування «підключаються» концентрований слідчий експеримент, наукові та практичні знання¹.

На можливостях використання комп'ютерної техніки в діяльності суб'єкта розслідування наголошують й інші науковці. Так перед слідчим кінцевий продукт повинен постати або у вигляді програми для персонального комп'ютера (переважно), або забезпеченим зручною пошуковою системою, яка передбачає систему пріоритетів². Водночас варто проілюструвати позиції вчених, котрі наголошують і на недоліках використання комп'ютерної техніки в діяльності правоохоронців. Як наголошує А. Кізлик, це окремі розрізнені машини, не забезпечені належним програмним продуктом, не об'єднані в локальні комп'ютерні мережі, які не мають грамотних користувачів, не принесуть і частки потенційно можливого ефекту³.

Наведене може бути однією з причин недостатньої поширеності використання комп'ютерної техніки в діяльності уповноважених осіб для обробки складних масивів інформації, визначенню алгоритмів їх дій у відповідних умовах. Таким чином, алгоритми потребують належного ставлення в розробці та наданні правоохоронцям для використання.

Існують різні точки зору щодо алгоритмізації діяльності слідчого: 1) криміналістичний алгоритм розглядається як система типових ситуацій і пропонується алгоритм дій по їх вирішенню; 2) вивчається типова ситуація на початковому етапі розслідування, а потім суб'єкт розслідування сам визначає найбільш оптимальний перелік (алгоритм) дій за змістом заходів, так і за послідовністю їх проведення⁴.

Заслужовує на увагу й критерії, котрі ставляться до алгоритмів. Як наголошує Г.А. Густов, їх головною перевагою повинні стати

¹ Ищенко Е.П., Водянова Н.Б. Алгоритмизация следственной деятельности : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 157.

² Там само С. 134.

³ Кизлык А. Информационное обеспечение прокуратуры: возможности и реальность // *Законность*. 1998. № 1. С. 8.

⁴ Вецкая С.А. Первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2006. С. 17.

простота і доступність¹. Розрахунок алгоритмів на застосування усередненим суб'єктом розслідування, шляхом спрощення можливості сприйняття інформації та її оцінки визначатимуть і можливості отримання відповідних результатів. Водночас ми не можемо обійти увагою роботу, здійснену А.М. Колмогоровим, яким введено поняття алгоритмічної складності або способ вимірювання складності об'єкта, котре в подальшому було назване колмогорівською складністю². Зазначене може бути використано за різними провадженнями, у виявленні зв'язків між проявами протидії, здійснюваними одними і тими самими особами (групою осіб).

На думку Є.П. Іщенко, можливі кілька варіантів; розроблені криміналістичні алгоритми і системи критеріїв: 1. Узагальнення досвіду слідчих-професіоналів, які мають солідний стаж роботи за фахом. 2. Аналіз й узагальнення матеріалів кримінальних справ, які пройшли через судові інстанції. 3. Аналіз й узагальнення матеріалів кримінальних справ, що залишилися нерозкритими. 4. Формування алгоритмів на основі теоретичних знань учених-розробників. 5. Перевірка розроблених алгоритмів на практиці, спочатку в окремо взятому регіоні, з їх доопрацюванням на основі відгуків слідчих³. На підставі цієї сукупності інформації можуть будуватися шляхи вирішення існуючих слідчих ситуацій та ситуацій протидії. Їх систематизація може бути реалізована у вигляді алгоритмів дій правоохоронців.

Велике значення для осмислення проблем криміналістичної алгоритмізації має подальша розробка вже сформованих теоретичних напрямків у криміналістиці. А.С. Шаталов зазначає, що «теорія криміналістичної алгоритмізації і програмування розслідування виступає додатковим системоутворюючим фактором для ряду інших криміналістичних навчань і теорій, що забезпечують

у кінцевому результаті своїми розробками створення методик розслідування і в повній мірі відповідають потребам слідчої практики»¹.

Алгоритмізація більш потрібна в тому випадку, коли співробітник не має достатнього життєвого, професійного досвіду, наприклад, розслідування саме цих конкретних кримінальних правопорушень, вирішення слідчих ситуацій та ситуацій протидії розслідуванню. Для досвідчених суб'єктів розслідування алгоритми мають виступати не більш ніж підказки (поради, настанови), які мають рекомендаційний характер, що не обмежує свободу прийняття рішень і творчий підхід. Діяльність правоохоронців не може зводитися до єдиного варіанту прийняття рішення та має містити варіативність. Водночас ці рішення мають бути закономірним наслідком аналізу кримінального провадження та вирішення відповідної ситуації. У діяльності з розслідування, в умовах протидії ситуація ще складніша, оскільки, окрім алгоритму розслідування, що за кожною категорією кримінальних правопорушень може істотно відрізнятися, так ще й прояви протидії накладають свій відбиток на дану діяльність.

Програмування, алгоритмізація й автоматизація давно стали звичними засобами наукової організації праці, у тому числі в області криміналістичної діяльності. Принцип оптимізації цих засобів і процесів полягає в тому, щоб вони при найширшому їх впровадженні до складу криміналістичної діяльності не підміняли творчих її елементів. У принципі, автоматизувати можна будь-які елементи діяльності. Так суворі правила шахової гри і можливість перебору варіантів ходів за формально логічною схемою «якщо – то», а також формальні критерії вибору стратегії дозволили формалізувати навіть ті елементи шахового інтелекту, які традиційно вважалися творчими. Через те будь-які елементи, етапи та процеси в складі криміналістичної діяльності, які здійснюються за суворими правилами, технічними нормативами й алгоритмам, можуть і повинні бути формалізовані й автоматизовані. У цьому полягають значні резерви наукової організації праці цього виду діяльності².

¹ Густов Г.А. Проблемы программирования расследования преступлений // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. Уфа, 1989.

² Колмогоров А.Н. Три подхода к определению понятия «количество информации». Проблемы передачи информации, 1965. 1:1. 3–11.

³ Іщенко Е.П., Водянова Н.Б. Алгоритмизация следственной деятельности : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 97.

¹ Шаталов А.С. *Вестник криминалистики*. № 4(52). 2014. С. 22

² Колдин В.Я. Криминалистическая методика в системе криминалистики. *Вестник криминалистики*. Москва : Спарк, 2013. Вып. 3(47). С. 6.

Водночас багатofакторні системи вибору рішень в структурі кримінальних і криміналістичних ситуацій не дозволяють суворо алгоритмізувати ці види діяльності, тому за дуже сприятливих обставин дедуктивного методу можливості формалізації та алгоритмізації криміналістичної діяльності вельми обмежені. Через те значне місце в ній посідають індуктивно-евристичні методи, роль яких тим вища, чим менш типовим є об'єкт криміналістичного дослідження¹. Професійний досвід може бути не тільки особистим, але й запозиченим. «На придбання власного досвіду методом проб і помилок потрібно набагато більше часу, ніж на освоєння досвіду інших, сконцентрованого в тих чи інших рекомендаціях»². Проте досвід, викладений в алгоритмах, може бути як позитивним, так і негативним. Крім того, і запропоновані вченими алгоритми не завжди сприймаються, як належні, практичними співробітниками.

Опитані суб'єкти розслідування наголосили про використання в розслідуванні розроблених криміналістичною наукою алгоритмів у 25%. Крім того, ряд алгоритмів не можуть бути використані з причин недостатньої уваги з боку науковців, відсутності наукової основи їх застосування. На неефективності деяких передбачуваних алгоритмів наголошують й деякі науковці, зокрема й А.Ю. Головін та М.С. Баранов. Це, на їхню думку, обумовлено граничною узагальненістю і розпливчатістю, відсутністю конкретизації криміналістичних завдань, застарілим характером таких алгоритмів³. Тому алгоритм не може бути вичерпним, залишаючи місце як для творчості при його оцінці слідчим, так і для практичного застосування⁴. Це накладає свій відбиток на необхідність визначення послідовності дій правоохоронців як з розслідування, так і з подолання проявів протидії. Алгоритмізація не має виключати

¹ Колдин В.Я. Криминалистическая методика в системе криминалистики. *Вестник криминалистики*. Москва : Спарк, 2013. Вып. 3(47). С. 7.

² Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 134.

³ Головин А.Ю., Баранов М.В. Алгоритмы расследования в структуре частных криминалистических методик: проблемы разработки и практического применения. *Российский следователь*. 2013. № 11. С. 12.

⁴ Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2007. № 1(48). С. 171.

творчу складову, а навпаки, на нашу думку, алгоритми повинні підпорядкуватися інтелектуальному змісту діяльності слідчого. Тому, на думку В.О. Коновалової, було б неправильно орієнтувати слідчих на обов'язкове використання алгоритмів, що мають орієнтувальний характер і не в змозі передбачити всі варіанти ситуацій. У творчому мисленні слідчого нерідко мають місце інтуїтивні уявлення, що дозволяють вирішувати поставлену задачу іншим шляхом, а не тим, що позначений алгоритмом¹. Тобто технічна складова діяльності, зокрема складання планів, описів матеріалів кримінального провадження, супровідних документів має відповідати потребам організації діяльності. Використана комп'ютерна техніка значно спрощує діяльність слідчого, зменшуючи час на їх здійснення. Зокрема, серед завдань з удосконалення існуючих і розроблення нових методик розслідування злочинів В.А. Журавель вказує на необхідність викладення методичних рекомендацій у формі програм розслідування чи алгоритмічних схем дій слідчого². Таким чином, проаналізовані нами думки вчених визначають важливість алгоритмізації діяльності суб'єктів розслідування. Наголошується на тому, що розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій виступають алгоритмами; пропонуються комплекси дій правоохоронців на вирішення слідчих ситуацій відповідних етапів розслідування.

Алгоритм розслідування злочинів – це науково обґрунтоване точне викладення послідовності слідчих, оперативно-розшукових й інших організаційно-технічних дій слідчого, їх комплексів, комбінацій стосовно слідчих ситуацій, що складаються, виконання яких забезпечує вирішення поставлених завдань із розкриття та розслідування злочину³. Так більшість учених наголошують на необхідності розробки (надання правоохоронцям) дієвих рекомендацій для

¹ Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. Харків : Консум, 1999. 157 с.

² Журавель В.А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів / В.А. Журавель. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 100. С. 171.

³ Герасимов И.Ф. Пути повышения эффективности методик раскрытия и расследования преступлений: (К проблеме алгоритмизации деятельности следователя). В кн.: *Алгоритмы и организация решения следственных задач*. Иркутск, 1982. С. 33–35.

їх застосування у відповідних ситуацій. Основна проблема алгоритмізації розслідування, наголошує В.В. Бірюков, лежить саме в різноманітності слідчих ситуацій¹, і водночас їх типізація з визначенням шляхів вирішення не завжди несе очікувані результати. Ще більше проблема ускладнюється перебуванням кримінального провадження в умовах протидії. Науковці розробляють алгоритми дій правоохоронців у тій чи іншій ситуації, визначаючи переліки, послідовності та дії.

Ситуаційна обумовленість потребує окремої уваги у висвітленні діяльності уповноважених осіб. Питанням розробки криміналістичної ситуації приділялась значна увага з боку дослідників. Водночас відсутнє загальноприйняте визначення слідчої ситуації, яка розглядається вченими, як: модель (моделі) реальної обстановки²; наукова абстракція, яка є результатом узагальнення слідчої практики³; наявність певної кількості інформації⁴; обстановка розслідування на певний момент⁵; система відомостей про стан розслідування злочину⁶; сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування⁷; сума значущої для розслідування інформації⁸; умови розслідування злочину на певний його момент⁹; характеристика

¹ Бірюков В.В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2004. Вип. 1. С. 195.

² Баев О.Я. Реальные следственные ситуации и их модели / О.Я. Баев, Н.Б. Баева. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений*. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1984. 160 с.

³ Куклин В.И. Неотложные следственные действия. Казань, 1967. С. 70.

⁴ Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. С. 140.

⁵ Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике : лекция / Радаев В.В. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. С. 13.

⁶ Эксархопуло А.А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие / Эксархопуло А.А. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр-Пресс», 2002. С. 269.

⁷ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р.С. Белкин; 3-е изд., доп. Москва : Юнити-Дана, Закон и право, 2001. С. 630.

⁸ Агафонов В.В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В.В. Агафонов, А.Г. Филиппов; 5-е изд., испр. Москва : Юрайт-Издат, 2006. С. 159.

⁹ Волобуев А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція / А.Ф. Волобуев. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. С. 29.

стану процесу розслідування^{1,2}; хід і стан розслідування³; теоретичні моделі⁴ і т. ін. Кожна наведена позиція має право на існування, і ми не визначаємо перевагу одних над іншими. Проте їх аналіз дозволяє визначити слідчу ситуацію початкового етапу розслідування як стан поінформованості уповноваженої особи про обставини кримінального правопорушення.

Врахування криміналістичної характеристики та оцінка слідчої ситуації визначаються важливими складовими в діяльності суб'єктів розслідування. Останні можуть не мати достатніх даних, особливо на початковому етапі розслідування, для визначення суб'єктів та оцінки їх дій (бездіяльності) як протидія, без чого вони подолані бути не можуть. Тобто дії певних осіб можуть бути оцінені як прояви протидії досудовому розслідуванню. Однак, якщо уповноважена особа їх не усвідомлювала, не відчуваючи труднощів у своїй діяльності, то стверджувати про несвідоме подолання протидії, на нашу думку, не можна. Проте протидія розслідуванню, на нашу думку, має виступати визначальним фактором у формуванні несприятливих слідчих ситуацій та їх вирішенні. Так сформована слідча ситуація початкового етапу розслідування зазвичай оцінюється науковцями як умови, у яких воно здійснюється. Водночас протидія розслідуванню нами оцінюється як сукупність дій (бездіяльності), спрямованих на уникнення (мінімізацію) можливості правоохоронних органів здійснити діяльність, спрямовану на реалізацію завдань КПК України. Таким чином, слідча ситуація, як наукова категорія, не може охопити умов протидії досудовому розслідуванню. Включення до категорії «слідча ситуація» умов, що характеризуватимуть прояви

¹ Копылов И.А. Следственные ситуации в методике расследования отдельных видов преступлений / И.А. Копылов. *Вопросы совершенствования криминалистических методик* : сборник научных трудов МВД СССР. Волгоград : Высшая следственная школа, 1981. С. 55.

² Герасимов И.Ф. Пути повышения эффективности методик раскрытия и расследования преступлений / Герасимов И.Ф. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. тр. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1982. С. 34.

³ Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. С. 31.

⁴ Гавло В.К. Методика расследования как особая теоретико-методическая модель – информационный аналог расследования криминальных событий. *Проблемы теории и практики борьбы с преступностью*. Томск, 1984. С. 162–174.

протидії, призведе до складності теоретичного та практичного застосування. Це обумовило запровадження такої наукової категорії, як «ситуація протидії», яку С.Ю. Журавльов розглядає як сукупність дій, умов й обставин, що здійснюються, створюваних і використуваних ініціатором протидії або іншими особами з метою перешкодження процесу розкриття і розслідуванню злочинів¹. Проте сукупність дій (бездіяльності) зацікавлених у відповідних результатах осіб, самі собою не є «ситуацією протидії», а лише обумовлюють її формування. Не меншого значення у формуванні розглядуваних умов розслідування належить і суб'єкту, котрий його здійснює. Послідовність більшості дій визначає сам слідчий, керуючись власним досвідом, теоретичними пізнаннями, а також враховуючи специфіку кожного злочину². Цим забезпечується не тільки формування шляхів вирішення зазначених ситуацій з мінімізацією кількості часу, сил та засобів на прийняття відповідних рішень й отримання очікуваних результатів. Здійснення розслідування взагалі та проведення окремих слідчих (розшукових) дій обумовлює необхідність аналізу та оцінки ситуацій, що склались на відповідний момент.

Здійснити типізацію слідчих ситуацій можливо за їх компонентами, а якщо бути ще більш точним – лише за одним з елементів, що створюють ці компоненти. Як правило, таким об'єктом типізації обирають один із елементів компоненту інформаційного характеру, а саме – наявність інформації щодо події та її учасників³. Протидія може розпочатися до або під час розслідування кримінального правопорушення, що, у залежності від ступеня інтенсивності тиску на постраждалих, свідків-очевидців події, може призвести до формування ситуації протидії. Її оцінка визначається моментом виявлення інформації про кримінальне правопорушення та наявними відомостями про причетних до події осіб.

¹ Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 1992. С. 29–32.

² Макаренко Е.И. О проблемах совершенствования методики расследования квартирных краж, совершенных группой лиц / Макаренко Е.И. Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1984. 160 с.

³ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва, 1983. С. 95–96.

Спільність у зазначених категоріях початкового етапу розслідування полягає в тому, що визначаються вони на момент виявлення факту кримінального правопорушення правоохоронцями, однак передумови сприйняття формулюються до цього. Так якщо між вчиненням кримінального правопорушення та його виявленням може бути часовий проміжок, у ході якого співучасники, свідки події піддаються тиску, сліди знищуються, обстановка змінюється, що ускладнить (унеможливить) виявлення та оцінку факту кримінального правопорушення, їх варто сприймати як протидію на випередження. Відсутність виявленого факту кримінального правопорушення не дозволяє говорити про формування слідчої ситуації, хоча протидія вже була реалізована.

Ситуація протидії визначається моментом її виявлення правоохоронцями та ступенем її інтенсивності, що не обов'язково пов'язано з фактом розслідування. Тобто через інтенсивність факт кримінального правопорушення та здійснення тиску може залишатися латентним. Він може і не виявлятися в ході розслідування, не бути врахованим як ключовий фактор у формуванні слідчої ситуації відповідного етапу розслідування. У разі активного тиску на уповноважену особу та учасників провадження слідча ситуація, коли, наприклад, «особу не встановлено, однак є певні відомості про неї», може погіршитися та перейти в ту, коли «відомостей про особу злочинця не виявлено». Причиною формування останньої буде таке: відмова учасників від раніше даних свідчень, їх зміна; знищення матеріальних слідів (пошкодження, підміна та ін.); сформоване неправдиве алібі і т. ін. За відсутності поінформованості про факт розслідування, відмова зацікавленими особами від перешкодження визначатиме відсутність проявів протидії досудовому розслідуванню. У подібних випадках слідча ситуація та ситуація протидії можуть не збігатися, не утворюватися. Таким чином, формування, наприклад, умов початкового етапу розслідування, не обов'язково обумовлює одночасне існування ситуації протидії. Проте остання, у залежності від переслідуваних зацікавленими особами цілей, може виступати фактором формування слідчої ситуації.

Так у разі збору достатньої кількості доказової інформації про причетність до вчиненого кримінального правопорушення відповідної особи для оголошення їй підозри, ситуація протидії вже не буде мати такого вагомого значення у впливі на формування слідчої ситуації. У спрямованості тиску, наприклад, на уповноважену особу (погрози, шантаж, скарги і т. ін.) це ніяк не впливає на сформовану слідчу ситуацію, проте визначає ситуацію протидії. Водночас достатність зібраних відомостей варто розглядати критерієм умовним, оскільки надані стороною захисту дані можуть його змінити. І якщо зібраних доказів стає недостатньо для оголошення підозри особі, типова слідча ситуація «Особу правопорушника встановлено» трансформується в ту, коли «Наявні окремі відомості про правопорушника», або «Інформації про правопорушника не виявлено». Можливості покращення вказаних слідчих ситуацій на пряму залежить від ефективності вирішення ситуації протидії. Наскільки уповноважена особа швидко усвідомить, що кримінальному провадженню чиниться протидія та спрямує свої зусилля у двох напрямках (розслідування та подолання протидії), залежатиме результативність його дій. Таким чином, наведені нами аргументи демонструють окремо існуючі ситуації, котрі можуть впливати та обумовлювати формування одна одної. Ми розглянули особливості формування початкового етапу розслідування та взаємообумовленість характерних для нього слідчих ситуацій та ситуацій протидії.

Потребує аналізу й подальший етап розслідування, який визнається ставленням правопорушника до вчиненого ним кримінального правопорушення (оголошеної підозри), якими зазвичай виступають наступні: відмовляється від давання свідчень; відмовляється від причетності; визнає провину частково; визнає провину повністю. Кожній із зазначених слідчих ситуацій за окремими категоріями кримінальних правопорушень науковцями приділено значної уваги, тому ми їх розглянемо з позиції ситуації протидії та шляхів їх вирішення. Так, вирішуючи слідчу ситуацію, у разі визнання особою своєї провини повністю, її варто оцінювати як добре спланований захід протидії встановленню всіх обставин кримінального провадження. Він розрахований на те, щоб знизити пильність суб'єкта

розслідування та мінімізувати активність у діяльності. Зазвичай, у даному випадку, більшість обставин вчиненого правопорушення встановлюються повільно, а слідчі (розшукові) дії проводяться посередньо. Крім того, з часом зникають матеріальні сліди, стираються з пам'яті обставини правопорушення, що ускладнює деталізацію змісту події. Відповідно, у разі зміни свідчень підозрюваним з'ясується, що його провина і не доведена, а відомості, що могли б її підтвердити віднайти вже складно, а досить часто неможливо. У разі ж надання неправдивого алібі або доказів, котрі спростовують причетність, складаються умови, що не охоплюють типовою слідчою ситуацією подальшого етапу розслідування.

Наведені нами вище типові слідчі ситуації вже певним чином враховують можливі прояви протидії з боку зацікавлених осіб на початковому та подальшому етапах розслідування. Проте ці прояви варто розглядати як відкриті (відмовляється від дачі свідчень; не визнає свою причетність) та приховані (визнає свою провину частково; визнає провину повністю). Ми вже наголошували, що визнання чи часткове визнання своєї провини не має сприйматися відсутністю протидії. Проблема полягає в тому, що в дійсних конфліктах справжні опоненти не завжди прагнуть виявити себе і нерідко приховуються за другорядними учасниками або намагаються представити суб'єктами конфлікту осіб, групи чи організації, які лише опосередковано пов'язані з його предметом¹.

Правопорушники все частіше застосовують системний підхід при плануванні своїх дій, розробляють оптимальні варіанти проведення і забезпечення кримінальних «операцій», створюють системи конспірації і прихованого зв'язку, вживають додаткові заходи з протидії правоохоронним органам, використовують сучасні технології і спеціальну техніку, зокрема всілякі комп'ютерні пристрої і нові інформаційно-обчислювальні технології². Може скластися обстановка

¹ Конфліктологія : навч. посіб. / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. С. 61.

² Тлиш А.Д. Проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых с использованием компьютерных технологий и пластиковых карт : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Тлиш Арсен Даурович. Краснодар, 2002. С. 16–17.

протидії за групою кримінальних правопорушень, здійснюваних під єдиним керівництвом зацікавлених у відповідних результатах осіб, узгодженість дій яких охоплюється єдиною метою, постановкою цілей, диференційованого підходу у формах та обранні способів впливу для маскуванню. Таким чином, розглядувані категорії (слідча ситуація та ситуація протидії) не охоплюють сукупності умов за рядом кримінальних проваджень, що одночасно перебувають у відповідного суб'єкта розслідування. Більш високий рівень протидії за групою кримінальних проваджень визначає складність, обумовлену таким: виявленням джерела походження тиску; з'ясуванням кількості проваджень, за якими вона здійснюється; визначенням ролі, мети та цілей, задіяних у цьому процесі осіб; надання діям відповідних учасників правової оцінки і т. ін. Це призводить до труднощів у пошуках та виявлення відомостей про кримінальне правопорушення і, як наслідок, неможливості притягнення винуватців до відповідальності. Підтвердженням зазначеного є й результати проведеного нами дослідження. Так проанкетовані суб'єкти розслідування наголосили, що прояви протидії мали ознаки узгодженості за кримінальними провадженнями (групою кримінальних проваджень) в 11%. Подолання розглядуваних проявів обумовлені необхідністю досконалого володіння знаннями щодо механізму вчинення правопорушення та дій із виявлення, фіксації та вилучення слідів, їх дослідження в кримінальному провадженні. Цьому ж має бути й приділена увага прокурорів, котрі відстоюють інтереси держави в суді, представляючи сторону обвинувачення. Відсутність усвідомлення існуючого явища та обґрунтованого терміна (наукової категорії), що його характеризував би, унеможливило й прийняття дієвих заходів подолання відповідних проявів практиками, а також подальших наукових розробок ученими. Лише зосередження уваги правоохоронців на можливості існування подібних фактів, особливостях застосування методів аналізу кримінальних проваджень, як окремо, так і в сукупності, на предмет спільних проявів, здійснюваних синхронно/асинхронно, у діях різних категорій осіб, може забезпечити суб'єктів розслідування підґрунтям для формування припущення про єдине джерело походження проявів тиску. Подолання

розглядуваних проявів вимагає системного підходу в оцінці та застосуванні заходів. Таким чином, виникає закономірна необхідність запровадження терміна «Системна протидія», який висвітлював би зазначене нами явище як наукову категорію, що наповнена відповідним змістом та дозволяв би здійснювати заходи його виявлення та подолання співробітниками правоохоронних органів. Саме цей термін може бути покладений в основу діагностування та сприйняття протидії як системного прояву та здійснення його дослідження науковцями для напрацювання засобів його подолання.

У загальному випадку під системою розуміється наявність множини об'єктів із набором зв'язків між ними та між їх властивостями – усі складаються з пов'язаних один з одним частин і називається системою¹.

Інформаційний процес складається з трьох елементів:

1. Системи, від якої виходить інформація.
2. Системи, що отримує інформацію.
3. Носія інформації, що поєднує перші дві системи².

Одним із методів вивчення системи полягає в дослідженні окремих її компонентів. Окрім цього, вагомою складовою її є виявлення кількісних закономірностей та взаємозв'язків між відповідними компонентами.

Системна протидія може реалізовуватися за декількома варіантами, зокрема:

1. Здійснювати тиск безпосередньо за тим кримінальним провадженням, за яким вони виступають учасниками. Розглядувані прояви здійснюються в рамках кримінального провадження, де відповідні особи виступають незацікавленими в результатах його розслідування.

2. Без тиску за тим, у якому вони проходять учасниками, однак із проявами тиску за іншими кримінальними провадженнями. Тобто тиск, у даному випадку, здійснюватиметься з використанням учасників іншого провадження, тобто опосередковано.

¹ Системный анализ и структура управления / под общ. ред. проф. В.Г. Шорина. Москва, 1975. С. 18.

² Колдин В.Я., Полевой Н.С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва, 1985. С. 31.

Опосередкована протидія може відволікти (ускладнити, унеможливити діяльність) слідчого у вирішенні інших проваджень, що мінімізує кількість уваги тому, суб'єкти якого проявляють відповідні прояви. Однак, на нашу думку, ці дані слідчими не зовсім правильно сприймаються, недостатньо аналізуються. Цим маскується справжні наміри, прояви здійснювати тиск по декількох провадженнях одночасно, у тому числі й по тому, за яким переслідуються основна мета. Другорядною метою, на нашу думку, виступає відволікання від основного провадження, розпорошення уваги та мінімізація часу на розслідування. Очікуваний результат вбачається в зниженні якості розслідування в цілому, труднощах встановлення всіх обставин, фактів протиправної діяльності. У разі недостатньої результативності тиску за іншими провадженнями, його ініціатори можуть активізувати його прояви й у тому, де вони виступають безпосередніми учасниками або зацікавленими особами. Особливо це можливо за тими провадженнями, у яких об'єднано ряд епізодів. При тому один і той самий захисник братиме участь якщо не особисто, то через запідозрену особу й може отримувати відомості про свідків, потерпілих за усіма епізодами злочинної діяльності. Це також простежуватиметься й у разі наявності захисників, котрі вступають між собою у змову, під будь-яким приводом втягують у зазначену діяльність учасників кримінального провадження, з використанням яких реалізують свої цілі. Тому і формування системної протидії, у даному випадку, є досить вірогідною. Її діагностування можливе в ході аналізу скарг, клопотань, зміни на користь сторони захисту свідчення відповідних осіб. Якщо не всі, то більшу частину з них будуть об'єднувати зміст інформації, стиль викладення змістової частини документів, не виключено використання одного і того ж пишучого приладдя і т. ін. Аналізуючи їх, можна визначити належність їх формування однією й тією ж особою (групою осіб). Не виключено призначення експертного дослідження на предмет єдиного авторства групи документів. Свідчення відповідних осіб якщо і не виконані «під копірку», то можуть містити досить багато спільних, у тому числі не властивих відповідним учасникам за рівнем розвитку, родом діяльності висловів, категорій, термінів.

На прикладі допитів змістовна частина протоколів демонструватимуть спільне джерело походження.

Факт наявності або відсутності системної протидії може бути діагностований при передачі кримінального провадження іншому суб'єкту розслідування. Висвітлення проявів системної протидії обумовлює необхідність розгляду з позиції їх продовження або припинення по відношенню до суб'єктів, які передали та прийняли кримінальне провадження. Так проанкетовані суб'єкти розслідування наголосили, що передача частини проваджень з найбільш інтенсивною протидією з тих, які мали ознаки узгодженості в розглядуваних проявах, за тими, котрі залишались подібні перепони, виникали (ставали більш інтенсивними) у 17%. Наведені дані визначають те, що іншому суб'єкту розслідування передавалось провадження, за яким здійснювалась опосередкована протидія. Відповідно, ініціатори протидії активізували свою діяльність уже в провадженні, за яким намагаються досягти відповідних цілей. Припинення тиску на дану уповноважену особу дозволяє робити припущення, що остання виступала як об'єкт впливу, який через ряд причин (своїм неналежним або принциповим ставленням до провадження, учасників розслідування, сформованою конфліктною ситуацією) обумовив конфлікт. Зацікавлені особи можуть приймати заходи, спрямовані на перешкоджання діяльності уповноваженої особи з мотивів помсти. Переслідування її формує відповідну поведінку та спрямованість зусиль суб'єктів протидії. Їхньою ціллю виступає тиск за групою кримінальних проваджень, а мета – унеможливлення (ускладнення) розслідування того, у якому особа не зацікавлена.

Ми вважаємо, що за даних умов передача іншому суб'єкту розслідування, у незалежності від його фаху, може усунути сенс здійснення проявів протидії, оскільки видалене підґрунтя для цього. Особливо це відбуватиметься в тих випадках, коли суб'єктом розслідування були допущені помилки: процесуальні; організаційні; тактичні та інші, що дає підстави для формування відповідних умов.

Констатація суб'єктами розслідування після отримання провадження, наявності протидії може свідчити про її сформованість

та необумовленість лише особистісними якостями уповноваженої особи, що передала провадження. Проведеним анкетуванням суб'єктів розслідування з'ясовано, що після отримання провадження із сформованою ситуацією протидії вона відчувалась у 79 % випадках. Це, своєю чергою, визначатиме необхідність продовження напрямку розслідування та посилення подолання проявів протидії

Слідча ситуація значною мірою обумовлюється ступенем протидії розслідуванню, а також залежить від того, чи вдалося розпізнати ці прояви та здійснити заходи їх подолання. Причому, складність для суб'єктів розслідування полягає у визначенні групи проваджень, за якими здійснюється системний тиск, його ініціаторів, спрямованості зусиль, переслідуваної мети та цілей.

Воно може характеризуватися як найбільш інтенсивними проявами тиску (21 % відповідей уповноважених осіб), так і навпаки (або відсутністю проявів тиску) – 79 %. Таким чином, справжнє джерело походження тиску, здебільшого, маскується, для відвернення уваги, що вводить правоохоронців в оману.

Проте, суб'єкти розслідування визначали джерелами перепон й за іншими провадженнями (особливо тими, за якими не чинився тиск), такими як:

- брали участь захисники, які, зазвичай характеризувалися своєю конфліктністю, прискіпливістю, упередженим ставленням, однак цього разу не проявляли подібних ознак – 31 %;
- існувала конфліктна ситуація, однак, скарг не було – 27 %;
- ситуація не сприймалася конфліктною, однак мала б бути такою – 23 %;
- брали участь декілька захисників, однак тиску не чинили – 19 %.

Ми вважаємо, що передача іншому слідчому провадження може бути способом призупинення здійснення протидії.

Об'єднуватись кримінальні провадження в групу здійснення тиску можуть й на підставі аналізу таких зв'язків між учасниками кримінального провадження, як: родинні, товариські, професійні, спільності переслідуваних особами цілей тощо. Так з'ясування зв'язку між захисниками, які надають свої послуги особам у різних провадженнях та вступили в злочинну змову для реалізації мети

унікнення відповідальності клієнта, дозволить усвідомити цілі та механізм їх реалізації зацікавленими особами.

Ускладнити виявлення злагодженості в діях відповідних суб'єктів може бути пов'язаною із застосуванням за окремими провадженнями різнопланових заходів здійснення протидії. Наприклад, за одними скаржаться потерпілі, за іншими – свідки, за деякими – підозрювані. У подібних випадках суб'єкту розслідування складно виявити закономірності та простежити між ними зв'язки й пояснити ці прояви керівникам як механізм реалізації системної протидії, що здійснює контроль. Від того, у яких умовах уповноважена особа починає свою діяльність у кримінальному провадженні, значною мірою, залежить і результат розслідування та подолання проявів протидії цієї діяльності з боку зацікавлених осіб. Висвітлюючи протидію, потребує характеристики момент її початку для суб'єктів розслідування. Умови для кожного суб'єкта визначатимуться індивідуальними характеристиками його знань, умінь, навичок, досвіду і т. ін. Ці умови можуть бути визначені таким терміном як «початкове положення протидії». Початкове положення протидії варто розглядати як відправну точку, з якої суб'єкт розслідування починає провадження та виявляє факт протидії. Її оцінка здійснюється застосуванням критичного аналізу тих обставин, що супроводжують розслідування, сукупність отриманих відомостей, зайнятих учасниками позицій, та прогнозування подальшого розвитку ситуації, оцінки власних та сил сторони тиску. Складність зазначеного обумовлює необхідність врахування значної кількості чинників, котрі визначатимуть й вірогідність отримання правдоподібного припущення – прогнозу про подальше розгортання слідчої ситуації та ситуації протидії для прийняття заходів упередження та подолання відповідних проявів. Характеристика та змістовне наповнення діяльності відповідного суб'єкта розслідування обумовлює необхідність запровадження відповідного терміна «початкове положення», котрий може охарактеризувати відповідні умови. Початкове положення протидії – точка «входу» уповноваженої особи в розслідування, що перебуває в умовах різного рівня інтенсивності протидії, сформованої внаслідок об'єктивних та суб'єктивних

факторів. Так уже з виїзду на місце події, де відбуваються перші контакти із особами, які в подальшому стануть відповідними учасниками кримінального провадження, ще до початку кримінального провадження, закладаються підвалини формування ситуації розслідування початкового етапу, на які можуть накладатися прояви протидії розслідуванню. Від уповноваженої особи, значною мірою, залежить те, які умови, у тому числі з позиції конфліктності, він сформує, спрогнозує поведінку відповідних учасників та сукупність відомостей, що може отримати в кримінальному провадженні та інше. Стан протидії отриманого кримінального провадження, за яким вже здійснювалось розслідування, може бути ключовим моментом в організації діяльності з її подолання.

Початкове положення для суб'єкта, що прийняв провадження із сформованою ситуацією протидії характеризуватиметься меншою сприятливістю ніж для того, хто ці умови сформував. Передача кримінального провадження, у якому кожен попередній не зміг знайти шляхів вирішення ситуації протидії, що склалась, погіршуватиме умови для наступної уповноваженої особи, що потребуватиме все більших зусиль для їх розв'язання. Таким чином, передача провадження іншій уповноваженій особі, з одного боку, може сприяти діагностуванню протидії, з іншого – ускладнити процес її подолання. Відповідно, передача кримінального провадження має бути вимушеним, добре спланованим заходом керівника підрозділу досудового розслідування. Проте, формування, значною мірою, залежить від рівня підготовки (готовності) уповноваженої особи до дій у відповідних умовах протидії. Тиск на учасників провадження може бути *несуттєвим* та *суттєвим*. Ключовим критерієм їх поділу виступатиме оціночне (суб'єктивне) ставлення відповідних осіб до здійснюваних на них проявів тиску.

Так *несуттєвий*, зазвичай, реалізується у вигляді вмовлянь (переконань), що не зобов'язує особу виконати очікуваних від неї зацікавленими особами дій. Особи можуть і не змінити свої свідчення на користь правопорушника, однак ці прояви варто розглядати лише як початок, що в подальшому, з досить високим рівнем імовірності, тільки посиляться. Проте, на даний момент впливу на сформовані

умови розслідування це не має, тому уповноваженими особами, здебільшого, не враховується, що призводить до непомітного для нього переходу від несуттєвого до суттєвого ступеню інтенсивності впливу.

Суттєвий здійснюється способами (погрози, шантаж тощо), що не надає право вибору особі, як тільки виконати вимогу (умови), визначену(і) перед нею зацікавленими у відповідних результатах розслідування особами. Відмова від виконання вимог чітко асоціюється та усвідомлюється особою з такими наслідками, як втрата життя чи здоров'я власного або близьких, майна, репутації (можливістю викриття особи в неприємному світлі) тощо. За наявності суттєвого інтенсивного тиску він стає причиною формування (закріплення вже сформованих несприятливих слідчих ситуацій та ситуації протидії розслідування, їх погіршення (перехід від більш до менш сприятливої)).

Заслуговує на увагу, що за наявності несуттєвого впливу, слідчі ситуації вирішуватимуться, можливо, без врахування ситуації протидії та прийняття заходів їх подолання у тому випадку, коли вони залишаються в латентній для суб'єкта розслідування формі. Причому, вплив проявів протидії детермінований змістом діяльності правоохоронців. Вирішення зазначених ситуацій протидії досудовому розслідуванню обумовлюватиме характерну кількість, послідовність застосування зусиль з боку суб'єктів розслідування. Таким чином, умови протидії формуються у результаті взаємобумовленого впливу одних суб'єктів на інших, а також ряду факторів. Кожна сторона в цьому процесі приймає заходів в очікуванні відповідного результату від іншої. Тобто відбувається пошук точок дотику та впливу в рамках кримінального провадження. З боку уповноваженої особи відбувається пошук таких шляхів: вирішення сформованої слідчої ситуації відповідного етапу розслідування; вирішення ситуації протидії (упередження, виявлення та подолання її проявів); прогнозування отримання очікуваного результату. Наведений перелік може бути більш деталізованим, проте нами визначено основні складові в діяльності суб'єкту розслідування.

Переслідувані цілі та мета протидії з боку зацікавлених осіб ми вже розглядали раніше, тому не зупинятимемось на цьому. Таким чином,

значене варто розглядати як динамічну структуру (модель), вихідні положення якої змінюються під впливом дій (бездіяльності) уповноважених осіб та зацікавлених осіб. Як наслідок, у залежності від ступеня інтенсивності впливу кожної зі сторін на протилежну визначатимуться й результати формування відповідної ситуації та можливості її вирішення в подальшому. Коли стикаються різні за силою учасники, це фактори, що впливають на можливість формування ситуації протидії та її подолання (вирішення). Так за першою в ході розслідування учасники своїми діями формують певну обстановку розслідування. Вагомим є не тільки момент отримання уповноваженою особою інформації про формування відповідних умов розслідування та його початкове положення, а й прийняття відповідних заходів впливу на неї (обстановку). Здебільшого, вона формується, коли суб'єкт розслідування не приділяє належної уваги виявленню та аналізу перед умов протидії. Недостатнє володіння інформацією стану сформованості розглядуваних проявів у провадженні ускладнюють (унеможливають) її виявлення та подолання. Тобто, ця ситуація може розглядатись як суб'єктивне ставлення уповноваженою особою до діяльності, що здійснюється повільно (безініціативно), сформовані ж умови оцінюються як нездоланні труднощі, що визначає процес розслідування як безперспективний.

Друга ситуація визначається тим, що уповноважена особа зосереджує свою увагу на формуванні умов розслідування, з урахуванням (упередженням та подоланням) проявів протидії. Проте, на нашу думку, більш правильним є твердження про не уникнення, а про мінімізацію впливу (тиску), оскільки ці процеси, не завжди піддаються керуванню, проте вони можуть бути зведені до мінімуму. Убезпечення потерпілих, свідків від впливу з боку сторони тиску суб'єкт розслідування, зазвичай не в змозі. Проте, мінімізація цього впливу, на нашу думку, є реально можливою.

Не меншого значення в формуванні ситуацій протидії набувають й особистісні характеристики суб'єкта розслідування та протидіючої сторони, котрі можуть сформувавши одну із закономірностей.

1. Суб'єкт розслідування виступає домінантом по відношенню до протидіючої розслідуванню сторони. Так, у правопорушників

та зацікавлених осіб може бути сформоване бачення неминучості встановлення всіх обставин кримінального правопорушення та настання покарання. Інтенсивність, активність розслідування, професійні якості уповноваженої особи (наступальний характер, категоричний підхід) формуватимуть у правопорушників бачення у недоцільності зайнятої поведінки. Застосування ними спроб протидії не призводить до очікуваних результатів. Усвідомлення того, що уповноважена особа постійно перебуває на крок попереду, контролює та прогнозує дії відповідних осіб, скоріш за все, обумовлюватимуть відмову від зайнятої позиції. Потребує й характеристики й особи, які здійснюють протидію. Так, вони можуть не мати достатнього досвіду, знань принципів діяльності органів розслідування та суду, слабких місць та прогалин у законодавстві, якими можна скористатись, без владних повноважень, корумпованих зв'язків. За внутрішніми переконаннями, можуть відмовитися від зайнятої позиції. У розрахунках необхідно вміти оцінювати вірогідність різноманітних подій, тому теорія вірогідності відіграє ключову роль¹. Оцінка результативності діяльності суб'єкта розслідування та судової перспективи провадження може бути позитивною більш ніж у 50 % випадків.

2. Паритет сил (суб'єкт розслідування та протидіюча сторона мають схожий рівень знань, досвіду). У цьому випадку суперниками є особи, котрі добре розуміються в юриспруденції, організації та плануванні розслідування та тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Здебільшого, хтось із учасників особисто або опосередковано може використовувати досвід роботи в слідстві, прокуратурі, суді, адвокатурі. Неодмінно виявлятимуться та використовуватимуться всі недоліки в розслідуванні та прогалини в законодавстві. Тобто, відповідні зацікавлені особи можуть діяти й по відношенню до правоохоронців тактично грамотно, стратегічно вірно. Усвідомлення того, що їм протистоять суб'єкти з відповідним фахом, знаннями, досвідом є важливим фактором, що обумовлює корективи

¹ Портал знаний: глобальный интеллектуальный ресурс. URL: <http://statistica.ru/local-portals/actuaries/osnovy-teorii-veroyatnostey-dlya-aktuariev/m/> (дата звернення: 11.10.2020).

дій та планів, організації розслідування, мобілізації сил тощо уповноваженими особами. Це сприятиме подоланню не тільки проявів, а й можливо відмови від зайнятої лінії поведінки відповідними зацікавленими особами.

Вбачаючи зустріч рівного собі за підготовленістю суперника, уповноважена особа приймає заходів з прогнозування дій протидіючої сторони, спрямовує свої зусилля на зведення до мінімуму результатів даного впливу. Пошук шляхів вирішення досить часто не обмежується лише наявним власним досвідом та передбачає використання наукових розробок (здобутків). Тобто діяльність уповноваженої особи, у даному випадку, є ключовим критерієм отримання відповідного результату. Вірогідність одержання позитивний результату розслідування складає приблизно у 50 % випадків.

3. Уповноважена особа виступає менш підготовленою по відношенню до сторони тиску. Так це може простежуватися у тих випадках, коли з одного боку уповноважена особа є молодим спеціалістом, без достатнього життєвого, практичного досвіду, не готова до подолання системної (послідовної, цілеспрямованої протидії). Через свої внутрішні погляди, характер, темперамент не в змозі нести значних психологічних перенавантажень, не має навичок та задатків аналітичного, тактичного, стратегічного мислення та, як наслідок, не може на належному рівні організувати розслідування та спланувати проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Відчуваючи труднощі, не в змозі із ними самостійно впоратись, йому потрібна допомога більш досвідчених колег, керівників, а змінити ситуацію, що склалась у провадженні, складно, а іноді неможливо. Так, можуть бути «оброблені» (залякані, підкуплені, шантажовані тощо) учасники розслідування, які змінили свідчення, а також знищені, сфальсифіковані сліди, надані свідками, які «відбілюють» сторону захисту. Клопотання ж та скарги обумовлюють втрату для організації розслідування часу та можливостей. Подібна ситуація може відбутися і з досвідченими суб'єктами розслідування, що залежить від ступеня інтенсивності впливу зацікавленими особами на нього. Так за наявності корумпованих зв'язків серед керівництва, високопоставлених чиновників, здійснюючих розпорядчі та інші функції, значні

фінансові, технічні можливості для фальсифікацій і дискредитації правоохоронців тощо мають змогу ускладнити реалізацію діяльності уповноважених осіб. Тобто в даному випадку, чим більш тяжке кримінальне правопорушення, більш впливові особи по них проходять як учасники, тим складнішим буде провадження з високою вірогідністю впливу на органи розслідування та суд. Відповідно, усвідомлюючи це, необхідно приймати заходи з мінімізації цих проявів. У даному випадку досить висока вірогідність настання негативних наслідків розслідування. Тобто досягнення позитивного результату розслідування буде зводиться до мінімуму (вірогідність менше 50 %).

Таким чином, у вказаних умовах ключовим, на нашу думку, має виступати правильно організоване розслідування. Недостатність знань, досвіду та інтенсивного впливу на уповноважену особу з боку зацікавлених осіб, вважаємо за можливе компенсувати більш активним використанням у розслідуванні можливостей слідчих, слідчо-оперативних груп, взаємодії зі співробітниками різних органів та підрозділів, зокрема й оперативних. Вагомим значення має займати інформування громадськості з висвітленням відомостей, що не містить таємниці слідства в засобах масової інформації. Цим може бути значно зменшений ступінь впливу зацікавлених осіб на діяльність суб'єктів розслідування. Однак, їх поява може свідчити про те, що протидія вже почалась. Не виключено, що слідчий уже міг пропустити факт її початку.

Заходи, демаскуючи поінформованість уповноваженої особи про наявність протидії, можуть бути відправною точкою в її коригуванні та активізації з боку. Тому зазначений фактор повинен враховуватися уповноваженими особами в організації розслідування та подолання протидії. Індикатори проявів варто розглядати як ключі (підказки), що мають правильно інтерпретуватися та своєчасно використовуватися у застосуванні відповідних заходів, визначення найбільш доцільної лінії поведінки (способів дій) суб'єктом розслідування. Варто наголосити, що для кожної із ситуацій протидії досудовому розслідуванню притаманні свої, характерні їм індикатори, які сприяють їх визначенню. Їх діагностування є запорукою доцільного застосування заходів, спрямованих на подолання

проявів протидії. Як наслідок, і результативності, як оціночного критерію ефективності діяльності уповноважених осіб із застосування відповідних знань, заходів. Таким чином, може скластись обстановка, у якій формуватимуться передумови протидії досудовому розслідуванню, з одного боку, а з іншого – для прийняття заходів її подолання. При тому формування системної протидії обумовлює відповідний комплекс заходів, спрямованих на її подолання. При здійсненні тиску на уповноважену особу з боку його безпосереднього керівництва доцільно зробити наступне: інформувати вищі інстанції; порушити кримінальну справу і негайно закріпити докази по ньому; виготовити копії найбільш важливих документів; приховати справжній рівень обізнаності про злочинну діяльність та плани слідства (з метою виграшу часу для успішного розслідування справи) та інше¹.

Не варто забувати, що інформація, розміщена, у тому числі, у засобах масової інформації може бути використана для внесення відомостей у ЄРДР та початку розслідування проти уповноваженої особи. Наведені нами результати дослідження дозволяють наголосити, що типізація ситуації протидії досудовому розслідуванню здійснена за: ступенем очевидності, тобто поінформованості суб'єкта розслідування про її наявність; та інтенсивності здійснюваного тиску, тобто складності її подолання.

Наведені нами результати дослідження дозволяють здійснити типізацію ситуацій протидії досудовому розслідуванню, яка здійснена за ступенем:

- очевидності на: приховані та відкриті.
- інтенсивності здійснюваного тиску на: інтенсивну; помірної інтенсивності; слабку. Ми не виключаємо можливості існування й інших критеріїв для типізації ситуацій протидії, проте визначені нами, повною мірою, можуть бути характерним для найбільш вагомих (початкового та подальшого) етапів розслідування.

¹ Никонович С.Л. Противодействие расследованию со стороны организованных преступных группировок, действующих в сфере незаконного оборота драгоценных металлов и камней, и способы его преодоления. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2012. № 4(18): в 2-х ч. Ч. II. 229 с.

Усвідомлення «концепції витрат часу» на подолання проявів протидії розслідуванню має призвести до перегляду розуміння відповідних подій, зміну оцінки й ставлення до діагностованих проявів та власних дій (організації розслідування, планування окремих слідчих (розшукових) дій). Таким чином, ми торкнулися факторів та обставин, котрі обумовлюють необхідність застосування заходів подолання протидії. Початок подолання протидії без системного (стратегічного) плану (бачення), так би мовити, абияк, призводить до ускладнень обстановки.

Початок подолання проявів протидії визначається багатоваріантністю, що не дозволяє прописати однозначної рекомендації до дій, й існуючі наукові розробки цьому підтвердження. Тобто наявні розробки до цього часу не забезпечили подолання розглядуваних проявів. Серед причин можуть бути названі ті, що існуючі рекомендації, з часом стають відомими за застосовуються протидіючою стороною до суб'єктів розслідування. Прикладом може бути діяльність захисників, котрі мають досвід слідчої діяльності та досконало володіють знаннями не тільки тактики, організації, а й подолання проявів протидії. Тому повноцінно використовують наявні фахові знання та досвід у відношенні до суб'єктів розслідування, котрі ними на подібному рівні не володіють. У будь-якому випадку творчий підхід передбачає необхідність аналізу застосованих методів та отриманих результатів. Причому, аналізи мають піддаватися як позитивні, так і негативні результати подолання протидії та їх причини. Ними зазвичай виступають несвоєчасний, неправильний початок застосування методів, засобів, недооцінка сил протидіючої сторони.

3.5. Основні напрямки захисту інформації в умовах протидії досудовому розслідуванню

Варто наголосити, що суб'єкт розслідування, окрім спрямування зусиль на збір інформації, має приймати заходів з мінімізації її витоку. Так обговорення проблем розслідування мають здійснюватися у вузькому, чітко визначеному функціональними обов'язками колі працівників відповідно до норм кримінального процесуального

кодексу, в обсязі, що достатній для виконання поставлених перед ними завдань, однак який не дозволяє створити цілісну картину прохід, стан та перспективні напрямки розслідування, наявну доказову базу в кримінальному провадженні тощо. Помилкове уявлення може сформуватися у особи під впливом різноманітних чинників, які на неї впливають¹. Хоча вказане Є.Д. Лук'янчиковим стосується прийняття заходів тактичного характеру по відношенню до учасників розслідування, однак, на нашу думку, є доцільним і стосовно співробітників, котрі гіпотетично можуть мати відносини із зацікавленими в результатах кримінального провадження особами. Наведене може бути названо діяльністю не тільки з мінімізації передчасного витоку інформації, що складає таємницю слідства, а і як профілактичну із запобігання тиску, підґрунтям якого, здебільшого, виступатиме розповсюджена слідчим же інформація. Постійне збільшення обсягу інформації, що надходить й обробляється, обумовлює необхідність використання персональних електронно-обчислювальних машин. Це значно спрощує діяльність правоохоронців, однак підвищує ризик несанкціонованого доступу зацікавленими особами до наявної інформації. Факти загроз інформаційній безпеці в основному є латентними і, на нашу думку, не відображають реальної картини. Своєю чергою, недостатнє усвідомлення т. зв. «проблемної» обстановки, що склалася, не привертає належної уваги, а здійснення окремих спроб забезпечення інформаційної безпеки не вирішує ситуацію по суті. Це пов'язано з тим, що існуючі дослідження щодо забезпечення інформаційної безпеки не враховували таку умову, як протидія розслідуванню, без чого неможливо отримати дієвих у застосуванні співробітниками практичних органів рекомендацій. Теза Б. Шнайера «Безпека – це процес, а не результат», у контексті захисту співробітниками практичних підрозділів інформації, набуває особливої актуальності. Однак він вимагає аналізу застосовуваних слідчими заходів щодо вдосконалення діяльності з попередження витоку або несанкціонованого доступу до

¹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б.Є. Тактика подолання протидії розслідуванню : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання». (м. Острогож, 13–14 листопада 2015 р.). Острогож : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 193–195.

зібраної в кримінальному провадженні інформації, у тому числі тієї, що зберігається в комп'ютерах.

Комп'ютерна інформація, відповідно до тлумачення Р.С. Белкіна, – це інформація на машинному носії, в ЕОМ, системі або мережі ЕОМ, також може бути криміналістично значимою, при розслідуванні і комп'ютерних злочинів, і зазіхань, де ЕОМ виступає як об'єкт (крадіжка комп'ютера, незаконне використання машинного часу) або засіб скоєння злочину (використання ЕОМ для накопичення інформації, подробиці документів та ін.). Програмні продукти теж можуть використовуватися і в ролі об'єкта злочину (незаконне копіювання, заподіяння шкоди застосуванням руйнівних програм-вірусів), і як інструмент скоєння злочину (несанкціоноване проникнення в комп'ютерну систему, спотворення і подробиці інформації)¹. Усе зазначене обумовлює необхідність розглядати інформаційну безпеку як неможливість нанесення шкоди інформаційним системі і відомостями, які в ній містяться.

Забезпечення інформаційної безпеки вимагає аналізу чинників, які можуть на неї впливати. Ними, як зазначає А.А. Безбогов, є: 1) інформація; 2) технічні та програмні засоби; 3) обслуговуючий персонал і користувачі². Зазначені компоненти взаємопов'язані і перебувають у взаємній залежності, тобто вплив одного з них неодмінно відіб'ється на іншому, що варто оцінювати як організаційно-технічні завдання по збереженню як інформаційної системи, так і її даних. Таким чином, не тільки відмова і збої приладів, спотворення і витік інформації, але й саботаж персоналу, шпигунство, дії хакерів, диверсії і терористичні акти на об'єктах інформаційної інфраструктури розглядаються вже не як потенційні загрози, а як системотехнічні фактори зовнішнього середовища з усіма наслідками, що випливають³. Забезпечення безпеки інформації сьогодні включає такі поняття, як: цілісність інформації, конфіденційність

¹ Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва : НОРМА, 2001. С. 945.

² Безбогов А.А., Яковлев А.В., Шамкин В.Н. Методы и средства защиты компьютерной информации : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. С. 12.

³ Леваков А. информационная безопасность в США: проблемы и решения. URL: <https://www.academia.edu/29661191> (дата звернення: 10.09.2019).

і захищеність від несанкціонованого доступу. Таким чином, з одного боку, співробітники правоохоронних органів проводять накопичення і систематизацію інформації, з іншого – саме вони можуть її викрити зацікавленим особам. Суб'єкти розслідування, які використовують ПК для набору, редагування та зберігання проведених слідчих (розшукових) дій, формування системи документів за відповідними провадженням, приділяють певну увагу і захисту від стороннього доступу до зібраних відомостей. Проте, здійснювані заходи, на нашу думку, перебувають у залежності від усвідомлення можливостей та наслідків для провадження стороннього доступу до інформації, ставлення до нього, здатності й бажання шукати шляхи вирішення в захисті даних.

Так опитані слідчі (97%) зазначили, що їм доводилося стикатися із втратою частини інформації у результаті впливу шкідливого програмного забезпечення і його наслідків у матеріалах кримінальних проваджень, які зберігалися в електронному вигляді в комп'ютері. Водночас жоден із правоохоронців не замислювався над тим, що цей вплив може мати цілеспрямований характер протидії кримінальному судочинству¹ і, відповідно, спрямовуватися на доступ, перекручення чи знищення наявних у кримінальному провадженні відомостей.

Інформація може бути втрачена як у випадку збігу обставин, так і цілеспрямованих дій зацікавлених осіб. Так проанкетовані слідчі (93%) не пов'язували цю втрату з навмисними заходами несанкціонованого доступу і протидією розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Решта (7%) зазначили, що це були лише недоведені припущення, проте заходів для з'ясування зв'язку даного факту з навмисними діями зацікавлених осіб не приймалося. Наведене нами дозволяє зауважити, що більшість співробітників правоохоронних органів, у разі псування або знищення наявної інформації, не пов'язують це із їхньою професійною діяльністю і не сприймають як цілеспрямовані заходи протидії.

¹ Плетенець В.М. Можливості використання інформаційних технологій у подоланні протидії кримінальному Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 квітня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 163–165.

Заслужують на увагу і здійснювані уповноваженими особами заходи щодо захисту від втрати, знищення, пошкодження або витоку зібраних у ході кримінального провадження даних. Так опитані співробітники слідчих підрозділів вказали про здійснюваний захист наявної в кримінальному провадженні інформації, що зберігається в електронному вигляді шляхом:

- установки програмного забезпечення для захисту баз даних та іншої інформації від несанкціонованого доступу – 100 %;
- дублювання і дистанційного зберігання інформації кримінального провадження – 71 %;
- необхідності авторизації – 51 %;
- відсутності підключення комп'ютера до мережі Інтернет – 17 %;
- мінімізації обміну даними з використанням флеш-носіїв – 17 %;
- використання резервних систем електроживлення – 13 %;
- роздільного зберігання частин інформації – 3 %;
- використання засобів шифрування інформації – 3 %;
- забезпечення безпеки від пожежі або пошкодження обладнання водою – 1 %.

Наведені нами чинники і здійснювані уповноваженими особами заходи вимагають ретельного аналізу з позиції їх ефективності в збереженні комп'ютерної інформації. Так більшість проанкетованих співробітників користуються або неліцензійним програмним забезпеченням й антивірусними програмами, або безкоштовними, що надають пробний, знову ж таки безкоштовний, період. Зазначене не характеризується своєю надійністю і результативністю у збереженні інформації. У мережі Internet можна знайти значну кількість оглядів антивірусних програм, основний зміст яких зводиться до того, що повноцінний захист надається в платних версіях, при наявності якісного підключення до всесвітньої мережі. При названих нами факторах уповноважені особи і використовують суб'єктивні можливості для забезпечення безпеки даних від доступу й витоку. Таким чином, з одного боку, слідчі вживають заходів збереження інформації, з іншого – не завжди таємниця слідства може бути забезпечена в кримінальному провадженні. Таємниця слідства визначається державною гарантією збереження

від несанкціонованого доступу до зібраних у ході розслідування даними. Водночас склалася ситуація, коли неможливість стороннього доступу до відомостей кримінального провадження покладена державою на уповноважених осіб, які, своєю чергою, не докладають належних зусиль для забезпечення безпеки даних.

Дистанційне зберігання даних кримінального провадження з розміщенням інформації в системних ресурсах усевітньої не набули поширення у використанні уповноваженими особами. Останніми, в основному, використовуються флеш-носії, карти пам'яті, зовнішні накопичувачі. Так копіювання і дублювання інформації має велике значення в разі псування інформації небезпечними програмами, як випадковий збіг обставин. Або якщо зловмисники спрямовують свої зусилля на пошкодження наявних на комп'ютері суб'єкта розслідування відомостей, без намірів ознайомлення з ними. Цим зацікавлені особи намагаються лише ускладнити діяльність уповноваженої особи, що буде пов'язано з необхідністю відновлення частини матеріалів провадження. Таким чином, при прийнятті вказаних заходів більшість слідчих (розшукових) дій, рішень, які приймалися, визначення напрямів розслідування залишаються, що, не потребуватиме необхідності їх відновлення.

Застосування авторизації в доступі до операційної системи комп'ютера має свій сенс, коли в одному кабінеті розташовані кілька робочих місць співробітників, а контроль за сторонніми особами, які потрапляють до приміщення з комп'ютером, у даному випадку ускладнений. Проходження авторизації для входу в операційну систему комп'ютера, у папки, архіви та окремі документи, із використанням паролів здійснюють 44 % респондентів, з яких 85 % – для уникнення незручностей та необхідності витрат часу, утримування в голові або в записниках – використовують одні й ті самі паролі. Втрата секретного слова визначається рівноцінною до втрати якщо не документа, то часу на його відновлення, чого не гарантують існуючі для цього програми. У разі ж втрати паролів до папок зі значною кількістю документів, ситуація може мати непередбачувані наслідки. Це, на нашу думку, й обумовлює використання одних і тих самих умовних слів, або відмову від їх використання.

Водночас слідчі (15 %), котрі намагаються урізноманітнити паролі, не особливо переймаються цими питаннями, обмежуючись використанням простого набору цифр, що відповідають номеру провадження, даті початку розслідування або відображують якісь ключові події в житті (власний день народження чи близьких, реєстраційний номер автомобіля, дату закінчення навчання в закладі тощо), чи слова, пов'язані з іменами, прізвищами, прізвиськами рідних чи знайомих, назвами міст тощо. Подолання подібного захисту, на думку І.А. Архипової, не потребує застосування спеціальних засобів¹, оскільки достатньо зібрати орієнтуючі дані на правоохоронців. Аналізу в цьому випадку можуть піддаватися такі речі: встановлена, замість рингтону, мелодія, зображення на аватарках, у тому числі в соціальних мережах, коментарі та ставлення до відповідних подій (фактів), визначення способу життя, захоплень, кола знайомих, перебування у відповідних соціальних групах, обмін лайками (дизлайками), треки переміщення і час перебування у відповідних місцях та їх повторюваність, розміщення фотокарток та інформації про себе й близьких та багато іншого. Таким чином, формується значний масив різнопланових, фрагментарних, не пов'язаних, на перший погляд, між собою даних. Водночас сучасною наукою запроваджено спеціальне поняття «Великі дані», котрі характеризують як набори інформації великого об'єму та методів обробки, кінцевою метою яких є отримання доступних для сприйняття людиною результатів. Відповідно, слідчий може виступати об'єктом спостереження, вивчення, накопичення та аналізу інформації, котра сприятиме не тільки отриманню відомостей для доступу до інформації по кримінальному провадженню, а й більш ґрунтовного тиску на нього.

Водночас 31% проінтерв'юваних суб'єктів розслідування наголосили, що за їх відсутності на робочому місці та через термінову потребу доступу до якоїсь інформації (наприклад, для підготовки

¹ Архипова И.А. Актуальные проблемы расследования преступлений в сфере компьютерной информации. Криминалистика в условиях развития информационного общества (59-е ежегодные криминалистические чтения) [Электронный ресурс] : сборник статей Международной научно-практической конференции. Электронные текстовые данные (2,33 Мб). Москва : Академия управления МВД России, 2018.

відповіді на запит управлінь чи контролюючих органів), вони розго-лошують колегам паролі, які в подальшому, зазвичай, не змінюють. Окрім цього, 81% уповноважених осіб зазначили, що залишаючи робоче місце та, відповідно, комп'ютер без догляду, не використовують (наприклад, комбінацію клавіш «Win+L» або інші способи) для його негайного блокування. Зміна ситуації обумовлює необхідність дотримання наступних правил, зокрема: паролі мають зберігатися в пам'яті тільки в зашифрованому вигляді; символи пароля при введенні їх користувачем не повинні з'являтися в явному вигляді; паролі потрібно періодично міняти; вони не мають бути простими¹. Зміна паролів, на нашу думку, має відбуватися в обов'язковому порядку, у разі: його розголошення; сумнівах щодо його дієвості; підозрах про сторонній (уже здійснений або вірогідний) доступ до комп'ютерної інформації; підозрою зацікавленістю будь-якими сторонніми особами ходом розслідування тощо. Окрім цього, кожне залишення робочого місця має супроводжуватися блокуванням доступу до операційної системи комп'ютера.

Незважаючи на доволі високий відсоток використання суб'єктами розслідування обмеженого доступу шляхом запровадження авторизації, реальна картина з її використанням дещо інша. Так складається парадоксальна ситуація здійснення спроб захисту інформації, з одного боку, а під приводом термінової необхідності або іншого правдоподібного пояснення, залишення без догляду та блокування комп'ютера, надання самими ж уповноваженими особами, можливості безперешкодного доступу до відомостей провадження – з іншого.

Результати проведеного нами дослідження збігаються з думкою колишнього хакера К. Митника про те, що найслабшим місцем у будь-якій системі безпеки є людський фактор². Це визначає не тільки недостатню комп'ютерну грамотність та прийняття заходів щодо її подолання, а й неналежне ставлення до забезпечення наявної інформації від несанкціонованого доступу. Наведені нами результати

корелюються з проведеними в галузі інформаційної безпеки дослідженнями. Так на різноманітних ресурсах, в основному, користувачі вживають паролі з довжиною від 6 до 10 символів, з яких тільки 8% є унікальними, інші (92%) є такими, що повторно використовуються, та 82% з яких легко зламуються, а швидкість підбора пароля на звичайному комп'ютері дорівнює близько 30 секунд¹. Варто зауважити, що труднощі з необхідністю введення логіна і пароля, наприклад, при регулярному використанні електронної пошти не виникає. Заразом частина користувачів покладаються на менеджери паролів за замовчуванням, вбудовані у використовувані браузері². Тому значення існування таємного слова перетворюється на формальність, що не передбачає навіть необхідності його введення.

Подолання захисту від несанкціонованого доступу є показником рівня майстерності хакера. Водночас інтелект зазначених осіб характеризується незаурядністю, гнучкістю, оригінальністю мислення, обережністю, уважністю до приховування своїх дій. Мотивацією стати хакером, на думку П. Тейлор, є цікавість, нудьга, задоволення, отримане від відчуття сили, визнання серед таких же хакерів, залежність від комп'ютера чи боротьба за свободу інформації³. Зазначене потребує врахування для усвідомлення того, що протистояння буде тривати з інтелектуальною та амбітною особою, зібрати компрометуючі відомості про яку вимагатимуть високоінтелектуальних заходів з боку правоохоронців.

Не меншої уваги потребує й можливість застосування біометричних даних для захисту інформації, зокрема дактилоскопічного методу. Так, відбитки пальців для авторизації використовують 7% проінтерв'юваних суб'єктів розслідування. Застосування біометричних даних, у тому числі в системах захисту, набуває все більшого запровадження. Однак, сучасні технології дозволяють із високим ступенем точності отримати дублікати відбитків пальця,

¹ Безбогов А.А., Яковлев А.В., Шамкин В.Н. Методы и средства защиты компьютерной информации : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. С. 172.

² Митник К. Искусство обмана / К. Митник, В. Саймон. Москва : Ай Ти, 2004. С. 48.

¹ Исследование на тему паролей. URL: <https://habr.com/ru/post/129052/> (дата звернення: 10.05.2019).

² The God Login. URL: <https://blog.codinghorror.com/the-god-login/> (дата звернення: 10.05.2019).

³ Taylor. P.A. Hackers: Crime in the Digital subline / P.A. Taylor / London : Routledge. 2001. 69 p.

які використовувалися для встановлення захисту. Для виготовлення копії відбитка пальця можуть бути використані такі способи: лазерне гравірування на гумі, фотополімерний спосіб пластичної маси, метод фотолітографії. Водночас, можливості штучного інтелекту в генерації варіантів зображень, котрі візуально схожі на відбитки пальців, – уже доведений факт. Так варто згадати результати проведених Ф. Бонтрагером та групою вчених досліджень, згідно з якими для відтворення синтетичних зображень відбитків пальців можуть бути використані нейронні зв'язки¹. З урахуванням того, що на робочому або місцях відвідування суб'єктів розслідування залишають сліди, які можуть бути використані для виготовлення штучних відбитків пальців, розглядуваний захід у випадку лише самостійного, ізольованого від інших застосування доцільно сприймати як ненадійний. Заслуговує на увагу й те, що для захисту особистої інформації у власних телефонах авторизацію (за відбитками пальців, складними секретними словами, графічними паролями і т. ін.) використовують 95 % проінтерв'юваних суб'єктів розслідування. Наведені нами результати дозволяють оцінити ставлення правоохоронців до збереження відомостей кримінального провадження як байдуже, легковажне, а до особистої інформації – як активне, цілеспрямоване. Це може бути визначено неприпустимим, а тому потребує переосмислення відношення уповноважених осіб до забезпечення комп'ютерної інформації від стороннього доступу.

Опитані уповноважені особи вказують на те, що підозри про несанкціонований доступ до матеріалів провадження може виникнути, коли: учасник розслідування використовує дані, отримати які інакше, як із вказаних матеріалів йому нізвідки – 97%; використані суб'єктами розслідування тактичні прийоми не є несподіванкою (хоча і правильно використані) і мають з боку допитуваного своє логічне пояснення, аргументацію – 93%; відповіді на поставлені питання даються, як заздалегідь заготовлені, у розгорнутому вигляді – 89%; змінюється позиція сторони захисту – 77%; висунуті

¹ Bontrager P., Roy A., Togelius J., Memon N. and Ross A. DeepMasterPrints: Generating MasterPrints for Dictionary Attacks via Latent Variable Evolution. arXiv:1705.07386v4 [cs.CV] 18 Oct 2018. URL: <https://arxiv.org/pdf/1705.07386.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).

неправдиві алібі складно, а іноді неможливо спростувати, оскільки засновані вони на матеріалах провадження – 64 % тощо. Проте, дані обставини часто залишаються не більше ніж припущеннями уповноважених осіб і демонструють недостатній рівень організації взаємодії, оперативного супроводження кримінального провадження. Крім того, 79 % опитаних суб'єктів розслідування вказували на безперспективність судового розгляду кримінальних проваджень, за якими відбувався витік інформації. Причиною, на нашу думку є те, що можливий доступ до інформації характеризується латентністю, а виявлення факту стороннього доступу до інформації може відбутися не одразу.

Так на питання, чи перевіряють співробітники слідчих підрозділів при кожному включенні комп'ютера «лог-файли», у яких відображається службова і статистична інформація про події в системі, 100 % опитаних дали негативну відповідь. Отримані в ході несанкціонованого доступу відомості можуть вплинути на перехід протидії з пасивної (невиконання необхідних дій, приховування шуканих предметів, відмова від дачі показань і т. ін.) в активну (алібі, інсценування, тиск на учасників розслідування і т. ін.). Вивчення проявів протидії розслідуванню дозволяє дати оцінку застосовуваних способів відповідними особами. Таким чином, отримання доступу до зібраної уповноваженою особою в кримінальному провадженні інформації уявляється зацікавленими особами як один із варіантів здійснення цілеспрямованої протидії розслідуванню. Наведені нами відомості демонструють недостатній рівень усвідомлення значення захисту інформації в діяльності суб'єктів розслідування. Можемо наголосити, що жоден захід, спрямований на захист комп'ютерної інформації, не надає гарантії її збереження. Таким чином, використання простих або одних і тих самих секретних слів для доступу до різних Інтернет-ресурсів, операційної системи та документів є неефективним, носить формальний характер, а залишення комп'ютера без нагляду з вільним доступом до наявної в ньому інформації і сприйняття факту її псування чи знищення шкідливими програмами як прикрий випадок демонструє легковажне ставлення відповідних суб'єктів до розслідування. Причому, не потрібно бути

кримінальним аналітиком, щоб усвідомити наявну проблему та перспективи розвитку ситуації, не на користь постраждалих та, відповідно, держави, від імені якої здійснюють свою діяльність співробітники правоохоронних органів.

Серед причин варто назвати те, що уповноважені особи, здебільшого, не мають досвіду розслідування кримінальних правопорушень у сфері комп'ютерних технологій, не займаються самоосвітою, що обумовлює й низьку грамотність не тільки щодо пошуку віртуальних слідів, а і захисту інформації. Відсутність у слідчих працівників правоохоронних органів спеціальних знань у розслідуванні кримінальних проваджень про кіберзлочини; недостатній рівень навичок у співробітників оперативних підрозділів не дає змоги вчасно розкривати злочини, встановлювати докази і притягати до відповідальності винних осіб¹. Виявлення випадку стороннього доступу до інформації комп'ютера у випадку лише зчитування даних формуватиме нехарактерні сліди, виявити які можливо тільки за наявності відповідного фаху або оперативним шляхом.

Незважаючи на можливий тиск з боку зацікавлених осіб на уповноважених осіб, останні, в основному, не відчують реальність загрози власної безпеки чи своїх близьких. Це може бути пов'язано з тим, що більшість розслідують правопорушення загальнокримінальної спрямованості, у яких зацікавлені особи якщо і погрожують, то не мають можливостей або намірів їх реалізувати, усвідомлюючи безперспективність даного заходу. Зазвичай, погрози містять попередження про скарги до контролюючих органів, ЗМІ та сформовані на увазі обурення некомпетентністю відповідних співробітників або правоохоронної системи, що часто має місце бути. Зазначене не сприймається як наміри зацікавлених осіб фізичної розправи зі слідчим. Однак, безпідставну агресивну поведінку відповідних учасників розслідування слід розглядати в тому числі як спосіб вивести уповноважену особу з рівноваги, спровокувати конфлікт та задокументувати його з використанням, у тому числі,

¹ Темиралиев Т.С., Омаров Е.А. Проблемы противодействия преступлениям, совершенным с применением информационных систем, и пути их решения. Вестник Института законодательства РК. № 1(55). 2019. С. 96.

прихованих засобів відеозапису, що в подальшому може стати основою для впливу на нього. Цим, у разі втрати суб'єктом розслідування пильності, може й пояснена бути мета отримання важливих для зацікавлених осіб відомостей.

Кількість фактів застосування засобів шифрування інформації, на нашу думку, не відображає усвідомлення суб'єктами розслідування його реального значення в захисті доказової інформації. В умовах протидії, крім збереження цілісності зібраних відомостей, потребує уваги і запобігання стороннього доступу до інформації, який може бути реалізований із використанням кодування. Криптографія є одним із найбільш істотних засобів забезпечення конфіденційності і контролю цілісності інформації¹. Відмова значної частини суб'єктів розслідування від використання шифрування інформації в кримінальному провадженні, на нашу думку, є неприйнятною. Наша точка зору обумовлена тим, що правопорушники все частіше використовують засекречування планування, здійснення злочинної діяльності, а також вжиття заходів протидії розслідуванню. Це підтверджується результатами досліджень А.А. Рижих, який стверджує, що на сьогодні найцінніша для розкриття і розслідування інформація все частіше знаходиться в зашифрованому вигляді². Водночас, результати проведеного нами дослідження показують лише поодинокі випадки використання уповноваженими особами можливостей шифрування. Зазначений дисбаланс вимагає переосмислення та виправлення шляхом більш активного використання даного способу захисту інформації в діяльності правоохоронців.

Поясненням ситуації, що склалася, на нашу думку, є те, що в суб'єктів розслідування немає усвідомлення і внутрішньої мотивації до забезпечення інформаційної безпеки подібним чином. До того ж, правопорушники застосовують всі можливі заходи, щоб уникнути відповідальності, і використання шифрування тому приклад. Варто зазначити, що вжиття заходів із забезпечення безпеки

¹ Безбогов А.А., Яковлев А.В., Шамкин В.Н. Методы и средства защиты компьютерной информации : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. С. 100.

² Рудих А.А. Криптография и криминалистика: современные проблемы и возможные пути решения. Вестник Восточносибирского института МВД России. № 2(89). 2019. С. 205.

від пожежі або пошкодження обладнання водою є більше винятком, ніж правилом. Розрахунок на те, що розміщення системного блоку далеко від займистих предметів обстановки, зберігання ноутбука в негорючому сейфі, на наш погляд, ситуацію кардинальним чином не змінює. Однак і відкидати таку міру в забезпеченні безпеки інформації, категорично не варто.

Наведена нами структура заходів забезпечення безпеки інформації має, в першу чергу, орієнтуюче значення, однак може сприяти суб'єктам розслідування в запобіганні та подоланні протидії. Незважаючи на те, що будь-який захист можна обійти, убезпечити наявні в кримінальному провадженні відомості можливо тільки в разі комплексного підходу слідчими до їх збереження. Заслуговує на увагу той факт, що аргументацією 89% проанкетованих уповноважених осіб, які не застосовують всіх можливих заходів захисту комп'ютерної інформації є значна кількість проваджень, а також те, що вони не розслідують таких, за якими б відчувалася гостра необхідність запровадження додаткових заходів. Отримані нами дані, з одного боку, демонструють залежність між складністю кримінального провадження і здійснюваними уповноваженими особами заходами щодо забезпечення інформаційної безпеки, з іншого – неналежне ставлення зазначеними посадовими особами до збереження відомостей кримінального провадження та його перспектив направлення до суду. Таким чином, найбільшого поширення в застосуванні слідчими збереження інформації отримали такі заходи, як: установка програмного забезпечення для захисту баз даних та іншої інформації від несанкціонованого доступу; дублювання і дистанційне зберігання даних кримінального провадження; здійснення авторизації; відсутність підключення комп'ютера до мережі Інтернет, мінімізація обміну даними з використанням флеш-носіїв; застосування паролів захисту. Недооціненими в збереженні інформації заходами захисту позначені як роздільне зберігання частин інформації, так і використання засобів шифрування інформації. Можуть прийматися й інші заходи, а їх перелік значною мірою залежить від науково-технічного прогресу, знань і намірів правоохоронців у збереженні відомостей, зібраних у ході розслідування. До того ж, окремо жоден із наведених

заходів не в змозі забезпечити безпеку інформації, а тільки в сукупності. Так може буде зведено до мінімуму прояви протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, а теза Б. Шнайера «Безпека – це процес, а не результат» для співробітників правоохоронних органів має бути одним з постулатів в їхній діяльності. Уповноважені особи мають докладати зусиль до мінімізації передчасного витоку інформації, що складає таємницю слідства. Це розглядатиметься як захід із запобігання тиску, підґрунтям якого, здебільшого, виступатиме розповсюджена слідчим же інформація. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень в умовах протидії зумовлена рівнем інформаційного забезпечення цього процесу. З одного боку, на своєчасно отриманих відомостях ґрунтується пізнавальна діяльність суб'єкта розслідування, з іншого – прийняття ним оптимальних рішень. Водночас, серед причин, з яких в кримінальних правопорушеннях винуватців не було притягнуто до відповідальності, можна назвати відсутність достатньої кількості зібраної для цього інформації. Не притягнуті до відповідальності правопорушники, відчуючи безкарність, продовжують вчинення більш тяжких та зухвалих суспільно-небезпечних діянь, застосовуючи заходи протидії розслідуванню, у тому числі зі знищення, внесення змін чи приховування інформації, що має значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Проведене нами дослідження дозволяє запропонувати власне визначення інформаційного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню як формування інформації у вигляді простих, логічно побудованих, з автоматизованим доступом масивів даних шляхом її збирання, аналізу, дослідження та систематизації в доступній для подальшого вільного, неодноразового використання правоохоронцями інформації як у рамках розслідування кримінальних проваджень взагалі, так і тих, за якими здійснюється протидія. Захисту інформації суб'єктами розслідування має приділятися належна увага, чим буде мінімалізований вплив на неї з боку зацікавлених осіб, використано в здійсненні тиску з боку зацікавлених осіб.

Зменшення можливості стороннього доступу до відомостей кримінального провадження доцільно розглядати як міру щодо

попередження протидії, що в підсумку забезпечить йому велику ймовірність судової перспективи. Для доступу до операційної системи, папок, документів, необхідно використовувати різні паролі, а їх зміну здійснювати на регулярній основі, а кожне залишення робочого місця повинно супроводжуватися блокуванням доступу до операційної системи комп'ютера. Авторизація шляхом застосування паролів доступу та відбитків пальців мають використовуватися слідчими комплексно, у тому числі, з іншими заходами захисту комп'ютерної інформації. Їх запровадження можливе шляхом підвищення комп'ютерної грамотності та відстеження передових технологій, у тому числі у захисті інформації. Зміна ставлення до збереження інформації має ґрунтуватися на усвідомленні, що від її збереження залежить відновлення прав постраждалих та імідж не окремого правоохоронця, а державних органів у цілому.

Усе наведене, на нашу думку, неодмінно підвищить рівень забезпечення зібраної інформації що, своєю чергою, буде вагомим складовим в подолання протидії розслідуванню та покращенню криміногенної обстановки.

Розділ 4 ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

4.1. Особливості подолання протидії досудовому розслідуванню під час проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел

Основа будь-якого розслідування складають слідчі (розшукові) дії, результати яких обумовлені й тактикою їх проведення. У загальному розумінні тактику можна визначити характером досягнення поставлених завдань із мінімальними витратами часу, сил та засобів, які обумовлені протидією досудовому розслідуванню.

Досліджені нами проблеми протидії досудовому розслідуванню будуть неповними без приділення належної уваги подоланню розслідуваних проявів з використанням криміналістичної тактики.

У літературі простежуються і тенденції розвитку криміналістичної тактики. Зокрема, Р.С. Белкін називає такі: 1) уточнення змісту і меж криміналістичної тактики, її зв'язків з криміналістичною технікою та методикою; 2) розширення меж застосування в криміналістичній тактиці даних інших наук, у тому числі нових галузей знань; 3) удосконалення тактичних прийомів і тактико-криміналістичних рекомендацій; 4) розроблення нових тактичних прийомів і тактики нових слідчих дій у цілому; 5) підвищення ефективності тактичних прийомів і рекомендацій з використання можливостей оперативно-розшукових апаратів органів внутрішніх справ; 6) розроблення тактики судового слідства¹.

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов. Москва, 2001. С. 198, 199.

Саме криміналістика, яка вивчає закономірності злочинної діяльності і закономірності діяльності з розслідування злочинів, має розробляти рекомендації по застосуванню методів, тактичних операцій, прийомів і технічних засобів подолання протидії встановленню істини у цьому процесі – від виявлення ознак злочину до закінчення розслідування¹. На думку Г.М. Міньковського та А.Р. Ратинова, слідчі дії – пристосовані для одержання і передання певного виду інформації та передбачені процесуальним законом як певні правила, комплекси пізнавальних та засвідчувальних прийомів, операцій зі збирання і перевірки доказів, які здійснюються безпосередньо слідчим². На думку В.П. Шебіко, слідчі дії – це частина процесуальних дій, які пов'язані із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі³. Схожу позицію займає й В.М. Тертишник, визначаючи слідчі (розшукові) дії засобом отримання доказів під час розслідування⁴. Аналізом наведених думок науковців можемо зазначити, що слідчі (розшукові) дії виступають засобом діяльності уповноважених осіб, тактика проведення яких обумовлює результативність їх проведення. Утім, важливо враховувати особливості проведення кожної слідчої (розшукові) дії не тільки з точки зору процесуального законодавства, а й тактичних особливостей.

Так виклик на місце події варто розглядати з позиції загрози. Практика свідчить про досить поширені випадки, коли злочинці переходять на місці проведення огляду, не встигнувши залишити місце вчинення злочину чи використовуючи такий хід як прикриття. Причому, у залежності від ступеня тяжкості їх діяння, суб'єктивних критеріїв, наявності злочинного досвіду, стану підготовленості до фізичного опору, можуть визначатись ступені небезпеки для правоохоронців. Як правило, більшість правоохоронців характеризуються

¹ Лисиченко В. К., Шехавцов Р.М. Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-навальницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. С. 84–85.

² Міньковский Г.М., Ратинов А.Р. Теория доказательств в советском головном процессе. Москва, 1973. С. 383.

³ Михеенко М.М., Нор В.Т., Шебіко В.П. Кримінальний процес України. Київ, 1999. С. 243.

⁴ Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. Дніпропетровськ, 2002. С. 199.

недооцінюванням проявів протидії та можливими наслідків для провадження, неготовністю до їх подолання. Зараз, в умовах проведення УОС, вирішення ситуацій досить часто здійснюється за допомогою зброї, боєприпасів, вибухівки тощо. Так у Київській області зловмисник під час затримання кинув у працівників поліції гранату і відкрив стрілянину¹. Алогічний випадок трапився в 2016 році у Самарському районі м. Дніпро під час прибуття СОГ на місце крадіжки. У результаті вибуху гранати на сходах одного з під'їздів багатопверхового будинку було травмовано інспектора-криміналіста та водія. Подібні ситуації не рідкість для учасників СОГ, що потрапляють на огляд місця події. Проте, головне завдання дослідження місця події спрямоване на відшукування інформації, що входить у предмет доказування, яке можна виконати тільки за допомогою безпосереднього сприйняття обстановки місця події. На цьому наголошують і науковці. Так, Є.П. Фірсов, при проведенні огляду слідчий безпосередньо сприймає обстановку місця події та інші матеріальні об'єкти, вивчає їх, виявляє і досліджує сліди та речові докази, з'ясовує сутність учиненого, встановлює механізм події, оцінює результати огляду, фіксує обстановку місця події, предмети і сліди з метою подальшого їх використання в процесі розслідування².

Як наголошують К.В. Антонов, О.В. Сачко., В.М. Тертишник та В.Г. Уваров, розв'язуючи питання про встановлення об'єктивної істини, юристи виходять з того, що кожен злочин – це певне явище матеріального світу, яке, унаслідок загального закону про взаємозв'язок та взаємообумовленість усіх предметів, фактів, явищ матеріального світу, детермінованих оточуючим середовищем і зумовлених ним, відображається в ньому³. Звісно, є й певні винятки. Зрозуміло, що питання матеріальності залежить від

¹ У Київській області зловмисник під час затримання кинув у працівників поліції гранату і відкрив стрілянину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3150700-na-kiivsini-zlovmisnik-kinuv-u-policejskih-granatu-ta-vidkriv-striljaninu.html> (дата звернення: 30.10.2020).

² Фірсов Е.П. О понятии следственного осмотра / Е.П. Фірсов. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы*. Саратов, 1978. Вып. 2. С. 61–62.

³ Теорія доказів : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К.В., Сачко О.В., Тертишник В.М., Уваров В.Г. / за заг. ред. д.ю.н., професора В.М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. С. 24.

способу вчинення злочину. Тож таким прикладом можуть бути неправомірні дії в інтернет-просторі, які не залишають матеріальних слідів. Утім, ця тематика, на наш погляд, заслуговує окремого ґрунтовного дослідження. Зазначимо лише, що слідчий задля отримання об'єктивної та повної інформації повинен бути добре обізнаним і підготовленим до різноманітних об'єктів огляду, які мають свою специфіку, наприклад, як електронне середовище. Важливо пам'ятати, що в першу чергу значення проведення огляду полягає в тому, що він є надійним способом отримання інформації про подію. Надійність – що інформація сприймається безпосередньо слідчим. Огляд місця події, як стверджує М.О. Ларкін, є незамінною слідчою (розшуковою) дією, оскільки слідчий безпосередньо, без проміжних ланок, сприймає ті або інші об'єкти в тому вигляді, у якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями¹. Це зменшує можливість її викривлення як, наприклад, при допиті, причиною чому можуть стати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. У той же час проведенню слідчого огляду притаманна невизначеність, котра може не змінюватися й за належного його проведення. З психологічної точки зору, огляду місця події притаманні: невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування виникає багато запитань, на які в слідчого немає відповідей: що сталося, хто винен у вчиненому, чому це сталося і т. ін.); публічність дій (огляд місця події проводиться в присутності спеціалістів, працівників правоохоронних органів, понятих та інших осіб); невідкладний характер (огляд місця події проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів та іншої важливої інформації); узгодженість дій учасників огляду (чітке розмежування функцій між учасниками огляду, керівником яких є слідчий); розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і, водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів); перевантаження

¹ Ларкін М.О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М.О. Ларкін. Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 3(19). С. 122–128.

оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість; поєднання в діяльності слідчого пізнавального елемента (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елемента (виявлення змін в обстановці, викликаних діями правопорушника, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційного елемента (дії з приводу керування слідчо-оперативною групою) і посвідчувального елемента (закріплення, посвідчення і фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом складання протоколу, схем, креслень, проведення фотозйомки та аудіо- і відеозапису)¹. В умовах протидії слідчий може проводити слідчі огляди, спрямовуючи зусилля на мінімізацію виток інформації про факт його проведення та отриманих під час нього результатів.

Серед основних задач огляду місця події варто назвати такі: відтворення слідчим картини з метою висунення версій; виявлення та вилучення слідів злочинця та інших предметів і слідів, які можуть мати значення як речові докази; вивчення та повне відображення в протоколі огляду місця події всієї обстановки. Загальним завданням огляду місця події є виявлення фактичних даних, за якими можна встановити механізм злочину у всіх деталях, тобто відповісти на питання про те, що сталося на цьому місці². Не розглядаючи тактичних основ проведення даної процесуальної дії, оскільки вони достатньо ґрунтовно викладені в криміналістичній літературі, вважаємо за доцільне зупинитися на особливостях проведення огляду місця події в умовах протидії.

Так заходи забезпечення охорони місця події мають прийматися уповноваженою особою ще до виїзду. Однак, це можливе у випадку, коли правопорушника затримано безпосередньо на місці вчинення. Цю діяльність, на нашу думку, варто розглядати у двох ключових аспектах: проведення відповідних дій та можливості використання отриманих відомостей.

¹ Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. / В.В. Бедь. [2-ге вид., доп. і переробл.]. Київ : МАУП, 2004. С. 157.

² Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.; іл. С. 657–664.

За першим напрямком уповноважена особа приймає заходів до проведення слідчого огляду із мінімальною кількістю учасників, без повідомлення про це керівників, від чого не має постраждати якість його проведення. У даному випадку уповноважена особа може відмовитись від участі в огляді спеціаліста-криміналіста. Виявлення та вилучення слідів, здійснення фото-, відеозапису, складання схем, таблиць він у змозі здійснити самостійно. Практичний досвід робот слідчого та результати опитування практичних співробітників свідчать, що огляди, проведені слідчим самостійно, відбуваються не тільки по нетяжких злочинах, а і в результаті неуккомплектованого штату відділів поліції – 26 %, відсутності спеціаліста-криміналіста за причиною виконання інших службових обов'язків, не пов'язаних із безпосереднім їх виконанням (конвої, охорона громадського порядку, виборчих дільниць тощо) – 41 %, особисті причини (хвороба, відпустка тощо) – 28 %, інше – 5 %.

Понятих варто залучати в залежності від форми протидії. Так якщо прояви протидії не виявляються або характеризуються легкою інтенсивністю, доцільним залучати понятих з іншого багатоквартирного будинку, іншої вулиці. З іншого мікрорайону міста доцільно залучати понятих за наявності або прогнозування інтенсивної протидії, що мінімізує можливості впливу на них зацікавленими особами. До того ж, проблеми із залученням понятих у чинному КПК України так і не були розв'язані. Як організаційний захід, це має свої труднощі, про що вказують 100 % співробітників правоохоронних органів, які позитивно виділяють пропозицію зі створення електронної бази, через яку можливе залучення держаних понятих.

Щодо другого напрямку, розглядаючи можливості використання отриманих відомостей, звернімо увагу на відправну точку – середовище. Як справедливо зазначають Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Росинська, середовище, у якому злочин викликає зміни, не є чимось монолітним, не один об'єкт, а комплекс об'єктів, процесів, явищ, та відбиття злочину, його «відбиток» міститься не на одному відображуючому об'єкті, а на їхньому комплексі. Інформація про подію розташована таким чином по всіх об'єктах відображуючого

комплексу, тобто у всіх майбутніх доказах¹. Тобто, перед уповноваженою особою стоїть завдання віднайти максимальну сукупність об'єктів, що є носіями інформації про вчинену подію. Саме сприйняття обстановки місця події дає можливість слідчому уявити картину події, і на основі отриманої емпіричної бази висунути версії та організувати проведення інших слідчих (розшукових) дій².

Водночас, в умовах протидії розслідування з боку зацікавлених осіб можуть прийматись заходи щодо виявлення цих об'єктів раніше, з метою знищення, пошкодження, приховування тощо. Іншою складовою діяльності зацікавлених осіб може полягати в перешкоджанні виявлення цих об'єктів, наприклад, шляхом обмеження доступу до певних ділянок місцевості. Перешкоджання отриманню слідчим справжньої інформації про подію досягається, як наголошував Р.С. Белкін, різними шляхами: зміни середовища можуть бути приховані або знищені; зміни середовища можуть бути перетворені таким чином, щоб створити помилкове уявлення про подію або його елементах; процес відображення маскується іншим процесом; створюються помилковий процес і помилкове відображення цього процесу, помилкові (по відношенню до дійсних) змін середовища³.

Таким чином, увага уповноваженої особи має спрямовуватися й на виявлення ознак штучної сформованості обстановки, а не лише на пошук, фіксацію та вилучення матеріальних слідів. Необхідно, як стверджує О.Л. Мусієнко, належну увагу приділяти збору інформації: а) про особливості обстановки місця події; б) про можливі напрями пошуку доказів на ньому; в) про фактори, які сприяли вчиненню злочину, а також інші обставини, що пов'язані з цим місцем⁴. Справжня ж обстановка в даному випадку маскується, чого

¹ Авер'янова Т.В., Белкін Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. С. 35.

² Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. / В.В. Бедь. [2-ге вид., доп. і переробл.]. Київ : МАУП, 2004. С. 156.

³ Белкін, Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. С. 76.

⁴ Мусієнко О.Л. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства / О.Л. Мусієнко. Форум права. 2013. № 4. С. 253–257.

намагаються досягти зацікавлені особи. У суб'єкта, котрий реалізує зазначене, має бути: усвідомлення змісту вчиненої події, процесу слідоутворення, кінцева мета та шляхи її досягнення, у тому числі шляхом внесення змін. Чим більшою кількістю знань, у тому числі спеціальних, життєвим і злочинним досвідом, а також часом на продумування та реалізацію задуму й технічними можливостями володіє особа, тим якість (змістовність) інсценованого нею місця події є вищою. Як наслідок, усвідомлення правоохоронцями факту штучного формування обстановки, як прояву протидії досудовому розслідуванню, має закладатися в основу їхньої діяльності. Усе це, наголошує К.К. Платонов, вимагає високого рівня розвитку спостережливості, яка є властивістю особистості та передбачає спроможність помічати в сприйманому слабко помітні, але суттєві для визначеної мети деталі як «фігур» на малозначному фоні¹. Тобто, дії зацікавлених осіб у даному випадку спрямовані на сприйняття правоохоронцями та іншими особами події, як така, що не містить ознак кримінального правопорушення (наприклад, вбивство зазвичай маскується під нещасний випадок, самогубство), може бути кваліфікована за іншою статтею, частиною статті, що передбачає можливість уникнення, меншу відповідальність.

Ознаки інсценування – відомості, що вказують на приховування злочину або іншу протидію викриттю злочину шляхом інсценування, тобто створення видимості іншого злочину з метою замаскувати дійсне діяння і ввести, таким чином, органи досудового розслідування в оману². Якщо особою штучно формується обстановка місця події, то розрахунок іде на те, що її сприйняття буде відповідним до сформованих умов. Виявлення ж невідповідності відображень, що спостерігаються, та механізму вчинення кримінального правопорушення можуть закласти підвалини для обґрунтованих сумнівів у реальності обстановки місця події.

Повторюваність подій і дій забезпечує стабільне відображення, що дає змогу виявити дані, які є загальними для всіх аналогічних

¹ Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Москва : Высш. шк., 1981. С. 74.

² Лузгин И.М. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение / И.М. Лузгин, В.П. Лавров. Москва : МФЮЗО при Акад. МВД СССР, 1980. С. 29.

процесів, а також відомості про можливі відхилення і причину таких відхилень¹. Це стає підґрунтям для пошуку реальних, однак прихованих зацікавленими особами відображень вчиненої події, оцінки дій відповідних осіб, як проявів протидії досудовому розслідуванню.

Не меншого значення у вивченні обстановки кримінального правопорушення є проміжок часу, витрачений на її дослідження. Так дослідження С.М. Скібіна показало, що на практиці цей час складає до 30 хвилин – у 36,4 % випадків, до 1 години – у 54,5 %, а в 9,1 % – тривалість проведення в протоколі не вказувалась². Варто зазначити, що кожне місце події є індивідуальним та неповторним, тому досить складно визначити однозначну залежність між кількістю витраченого на проведення огляду часу та його якістю. Особливо це набуває значення в умовах протидії. Проте, і якісне проведення огляду передбачає витрати часу на ознайомлення та оцінку, у тому числі із використанням причинно-наслідкових зв'язків між виявленими слідами та вчиненими діями відповідних осіб. Виявлення факту інсценування місця події обумовлює значних витрат часу, сил та засобів уповноважених осіб на з'ясування всіх обставин. Тому однозначно наведені відомості не можуть бути проаналізовані з позиції достатності витрат часу для їх проведення. На розглядуваний процес, значною мірою, можуть впливати погодні умови, стан освітлення, досвід, знання та навички уповноваженої особи діяти відповідним чином і т. ін. Заслуговує на увагу запропонована В.І. Столяровим класифікація змін: зміни властивостей, функцій, зв'язків, структури, елементів предмету, зміни предмету, зміни сукупності непов'язаних предметів, зміни процесу зміни³. Їх виявлення надаватиме правоохоронцям підстави для формування припущень про штучно сформоване місце події, здійснені таким чином прояви протидії й можливості початку розслідування. Зміни, пов'язані з подією, є доказами, а міра

¹ Аверьянова Т.В. Криминалистика : учебник для вузов / под. ред. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Российская. Москва : Норма, 2006. С. 106–107.

² Скибин С.Н. Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Скибин Сергей Николаевич. Москва, 2007. С. 106.

³ Столяров В.И. Процесс изменения и его познание. Москва, 1966. С. 77–78.

зв'язку доказів з подією, до якої вони належать, перебуваючи в прямій залежності від кількісного змісту цих змін, є доказовою інформацією¹. Тому виявлення відсутності зазначених причинено-наслідкових зв'язків обумовлюватиме діагностування відповідних явищ та процесів з позиції протидії. Результати огляду дозволяють вирішити питання про виявлення факту кримінального правопорушення, наявність протидії та її інтенсивність тощо. У подальшому зазначене може бути використано для спростування неправдивого алібі правопорушника, свідчень інших учасників події, подолання протидії і т. ін. Розуміння уповноваженою особою участі зацікавлених у відповідних результатах кримінального провадження осіб сприятиме організації розслідування та прийняття відповідних заходів, спрямованих на подолання протидії. Таким чином, проведення слідчого огляду має спрямовуватися на фіксацію як обставин кримінального правопорушення, так і фактів протидії досудовому розслідуванню. Цим буде мінімізовано прояви впливу на учасників провадження, а діям зацікавлених осіб надано юридичну оцінку.

На відміну від інших видів слідчого огляду, освідування певною мірою порушує право на недоторканість та особисту свободу громадян, пов'язане із можливістю розголошення інтимних обставин їхнього життя². Досить часто уповноважені особи стикаються із заявами учасників розслідування про застосування по відношенні до них заборонених методів впливу, зазвичай фізичного характеру. Це може призводити до прийняття рішень судом про визнання отриманих у результаті проведення слідчої (розшукової) дії відомостей недопустимими. Як наслідок, втрачається їх доказове значення. В умовах складної ситуації, пов'язаної зі значним тактичним ризиком, виправданим є не тільки задоволення подібних клопотань підозрюваних та обвинувачених, але й певна перестраховка. Обґрунтована рекомендація, згідно з якою в таких випадках до та після проведення слідчої дії передбачається отримання важливої доказової інформації, проводиться освідування підозрюваного

¹ Белкин Р. С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание. Москва, 1969. С. 173.

² Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник / С.М. Стахівський. Київ : Атака, 2009. С. 64–67.

(обвинуваченого) на предмет встановлення відсутності в нього тілесних ушкоджень або хворобливого стану, що позбавляє його можливості адекватно оцінювати свої дії та керувати ними¹. У подальшому за відсутності проведеного до та після освідування підозрювані висувають твердження про фізичне катування тощо. Адресатами скарг під час досудового розслідування виступають контролюючі органи, під час судового розгляду – суд. Якщо ж уповноважена особа передбачає можливість правопорушника сформулювати на цьому захист, доцільно діяти на упередження. Так суб'єкт розслідування, який провів освідування до та після складних слідчих (розшукових) дій, убезпечує себе від скарг відповідного характеру. Таким чином, з одного боку, це можна оцінити витратами часу, проте втрата доказової інформації, у разі визнання процесуальної дії, проведеної з порушенням, витрати часу на розгляд скарг мають бути враховані як ймовірні наслідки, з іншого.

Згідно з результатами опитування уповноважених осіб, з'ясовано, що освідування учасників конфліктних слідчих (розшукових) дій вони проводять до проведення – 3%, до та після проведення – 1%. З метою попередження таких пояснень, необхідно: по-перше, піддати затриманого до його допиту судово-медичному огляду на предмет встановлення наявності тілесних ушкоджень; у разі, якщо такі будуть виявлені, негайно допитати підозрюваного про обставини їх отримання. По-друге, після давання підозрюваним свідчень знову здійснити його судово-медичне освідування. Мета його зрозуміла: встановити, що в проміжку між першим і другим оглядом у підозрюваного не з'явилося тілесних ушкоджень². Таким чином, це унеможливить безпідставність звинувачень правоохоронців у застосуванні заходів фізичного впливу.

¹ Трухачев В.В. Правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию : диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук: специальность 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. Воронеж, 2001. С. 355.

² Баев О.Я. Принуждение к даче показаний в уголовном судопроизводстве (уголовно-правовые и криминалистические аспекты) / О.Я. Баев. Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. трудов. Вып. 12 / под ред. О.Я. Баева; Воронежский государственный университет. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2010. С. 51.

Варто нагадати, що техніка безпеки робочого місця є однією з ключових умов діяльності суб'єктів розслідування, проте значна частина з них цим нехтують, залишаючи на столі канцелярське приладдя: ножі, ножиці, шило тощо. Ними з досить високою вірогідністю може скористатись будь-яка особа та завдати іншим учасникам провадження тілесні ушкодження. При тому освідчування має перетворитись на обов'язкову складову діяльності уповноваженої особи в таких випадках: за наявності оперативної інформації про наміри правопорушника чи зацікавлених осіб протидіяти розслідуванню; наявності в особи будь-яких вад (у першу чергу психічних) здоров'я; наявності видимих ушкоджень; наявності підозри про наміри особи і т. ін.

Проанкетовані уповноважені особи, що розслідують резонансні та провадження особливої складності, за якими досить висока вірогідність як протидії, так і провокацій з боку сторони захисту та інших учасників у 15% визначили, що в приміщенні службового кабінету розміщують відеокамеру, яка фіксує увесь робочий час слідчого. Цим вони намагаються убезпечити себе від необґрунтованих звинувачень у неправомірності дій. Так В. Маринів наголошує на можливості примусового освідчування підозрюваних, якщо на їх тілі можна виявити сліди правопорушення або особливі прикмети. Зібраними у справі доказами, як наголошує автор, підозрюваний певною мірою користується в скоєнні кримінального правопорушення і виявляє зрозумілу зацікавленість у приховуванні його слідів, які знаходяться на тілі¹. Заслуговує на увагу й той факт, що освідчування може бути проведено по відношенню до учасника, котрий став жертвою тиску з боку зацікавлених осіб, проте не зізнається в цьому. Свідок може бути підданий освідчуванню і для того, щоб пересвідчитися в тому, що він є очевидцем кримінального правопорушення². Виявленням фактам має надаватися правова оцінка з позиції наявності в діях осіб наявного складу кримінального правопорушення, прийняття по відношенню до учасника заходів забезпечення безпеки, розгляд питання про застосування до відповідних осіб запобіжних заходів

¹ Маринів В. Правові засади освідчування особи / В. Маринів. *Вісник прокуратури*. 2003. № 12(30). С. 71–76.

² Михеєнко М.М. Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. К., 1999. С. 254.

ізоляційного характеру, упередження подальшого можливого тиску на інших учасників кримінального провадження тощо. За необхідності при освідчуванні особи здійснюється фіксування наявності чи відсутності на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису¹. Цим буде забезпечено можливість підтвердження факту наявності в особи тілесних ушкоджень. У разі початку розслідування за фактом наявних в особи тілесних ушкоджень у найкоротший строк доцільним є проведення судово-медичної експертизи.

Не меншого значення в розслідуванні взагалі та в умовах протидії набуває обшук. Результативність його проведення багато в чому залежить від ретельної підготовки до нього. У підготовку входить отримання необхідної орієнтуючої інформації та розробка плану. Зазначена специфічна особливість підготовки до обшуку обумовлена необхідністю забезпечити елемент раптовості, який грає виключно важливу роль при здійсненні даної слідчої дії². Проблема підготовки до проведення обшуку приділяли свою увагу значна кількість учених. Водночас поза увагою залишились особливості здійснення підготовки до проведення даної процесуальної дії в умовах протидії розслідуванню. Обшук, як наголошує М.В. Салтєвський, це процесуальна слідча дія, сутність якої полягає у виявленні, дослідженні і вилученні матеріальних джерел інформації, а також живих осіб, трупів і тварин, що перебувають у розшуку³. Обшук – це обґрунтована доказами слідча дія, суть якої полягає в примусовому обстеженні окремих громадян, приміщень, ділянок місцевості, робочих місць з метою виявлення злочинців, знарядь злочину, речей та цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також предметів і документів, котрі, на думку А.П. Шеремета, мають значення для встановлення істини у справі⁴.

¹ Андреев И.С. Криминалистика : учебное пособие / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов ; под ред. Н.И. Порубова. Минск : Выш. шк., 1997. С. 124.

² Белкин Р.С. Криминалистика : учеб. для вузов МВД. Москва : Акад. МВД, 1995. С. 125.

³ Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. С. 349.

⁴ Шеремет А.П., Криміналістика : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / А.П. Шеремет. [2-ге вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. С. 283.

Стаття 234 КПК України визначає, що обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб¹. Позиції вчених-криміналістів збігаються в поглядах щодо необхідності ретельної підготовки до проведення обшуків взагалі, а за умов протидії – зокрема.

Саме цим особливостям і вважаємо за необхідне приділити увагу. Так для уникнення можливого впливу на уповноважену особу та процес розслідування має бути мінімізована кількість інформації, що надходить учасникам провадження, так й інші особи, у тому числі посадові. Уповноважена особа має критично ставитися до колег, керівників, які проявляють підвищений інтерес до провадження як до тих, хто можуть розкривати таємницю слідства перед зацікавленими особами та протидіяти розслідуванню. Так на підставі інформації про стан розслідування, наявністю доказової бази сторона захисту може будувати лінію поведінки, здійснювати тиск на учасників розслідування. Вагомим значення має вивчення відомостей про особу, місце проведення обшуку та об'єкти, які необхідно віднайти тощо. Притому, збір інформації не обов'язково має бути максимальним, що пов'язано з тактичним ризиком викриття перед зацікавленими особами. Водночас, відомостей має бути достатньо для прийняття обґрунтованих рішень, для проведення обшуку. Обсяг зазначеної інформації визначається особливостями розслідуваного кримінального правопорушення, характером пошукових завдань тощо. До ряду відомостей про особу, у помешканні якої проводиться обшук, зазвичай відносяться такі дані, як: його фізичний стан і психічні особливості, темперамент; спосіб життя та звички; склад членів сім'ї, які проживають з ним, та взаємини з сім'єю, стосунки з сусідами (якщо необхідно); наявність зброї; вид професійної діяльності і т. ін.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків : Одиссей, 2013. 360 с.

На практиці, іноді, недооціненою залишається обізнаність про місце проведення обшуку, зокрема необхідно досконало знати: його адресу, розташування призначення та особливості будови, номер під'їзду, поверху, розміщення входу в під'їзд; наявність балкону та з'єднаній його з балконом іншої квартири, шляхи підходу до будинку, план приміщення; про місцевість – її характер; особливості, орієнтири, межі, шляхи підходу тощо. Про розшукувані об'єкти доцільно знати таке: їх найменування, призначення, кількість, розмір, обсяг, форми, матеріал, з якого виготовлені, наявні особливості та ін. Окремого значення в підготовці до проведення обшуку потребує врахування обстановки розслідування взагалі та проявів протидії зокрема. Уповноваженою особою має бути усвідомлено можливість формування типових конфліктних ситуацій під час проведення обшуку та визначено найбільш доцільні напрямки їх вирішення¹. Розуміння правоохоронцями факту перебування розслідування в даних умовах обумовлює необхідність коригування дій з підготовки до проведення обшуку. Вагомою складовою проведення обшуку є складання плану. У ньому, незалежно від особливостей майбутнього обшуку, зазвичай відображуються такі складові: день, час початку і закінчення; склад і кількість учасників обшуку з урахуванням передбачуваних умов; розподіл обов'язків між ними; потрібні фахівці і технічні помічники, а також техніко-криміналістичні засоби, способи забезпечення його раптовості, способи попередження можливого збройного або іншого опору (протидії); послідовність і тактика пошукових дій на місці обшуку; форма зв'язку з органами поліції та прокуратурою та ін.

Вибір моменту обшуку обумовлений ступенем його невідкладності, наявністю сил і засобів, ступенем підготовленості, можливістю раптового проникнення на місце обшуку, доцільністю присутності на місці проведення певних осіб (підозрюваного, членів його сім'ї і т. ін.), передбачуваної тривалістю, наявністю та ступенем протидії досудовому розслідуванню тощо. Успішне проведення обшуку значною мірою залежить від організаційних якостей

¹ Плетенець В.М. Типові конфліктні ситуації при проведенні обшуку та шляхи їх вирішення. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. № 5. 2017. С. 172–177.

слідчого, що полягають у забезпеченні послідовності, ефективності як власне слідчих дій, так і дій інших учасників обшуку; зокрема слідчий підбирає учасників слідчої дії, визначає найбільш раціональну тактику обшуку тощо¹. Так має бути зменшений час на підготовку, мінімізована кількість осіб, яким відома інформація про запланований обшук, здійснений ретельний підбір учасників. Можуть складатися такі обставини, за яких зволікання з проведенням обшуків є неприпустимим, наприклад, безпосереднє переслідування правопорушників тощо.

Уся підготовча робота, починаючи з прийняття рішення і до потрапляння на місце обшуку, має здійснюватися в ході слідчих і, головним чином, оперативно-розшукових заходів. Причому, ця діяльність повинна бути прихованою «негласною». Мінімізація витоку відомостей, значною кількістю правоохоронців вбачається в отриманні завдання щодо проведення обшуку вже на місці. Один з варіантів цього реалізується шляхом одночасного, за командою, відкривання конвертів із завданнями. Особливого значення це набуває у випадку необхідності проведення одночасних обшуків у різних адміністративно-територіальних одиницях нашої держави, де ступінь протидії діяльності правоохоронців може характеризуватися як високий. Подібний підхід у підготовці до обшуку знімає, на думку більшості його учасників, непотрібні питання зацікавленості, упередженості проведення, у разі якщо результати обшуку не набули очікуваного результату. За наявності зазначеного виникатимуть обґрунтовані питання як до уповноважених осіб, котрі були поінформовані про плани проведення даної процесуальної дії (прокурори, суд).

Зазначена специфічна особливість підготовки до обшуку обумовлена необхідністю забезпечити елемент раптовості, який грає виключно важливу роль при здійсненні даної слідчої дії². Подібне відношення зменшує коло осіб, серед яких, у разі провалу проведення обшуку, необхідно буде відшукувати винуватців, котрі співпрацюють із зацікавленими у відповідних результатах особами.

¹ Швидкий О. Особливості проведення обшуку при розслідуванні квартирних крадіжок. *Криміналістика*. № 3. 2006. С. 143–146.

² Белкин Р.С. *Криміналістика* : учеб. для вузов МВД. Москва : Акад. МВД, 1995. С. 125.

У випадку ж проведення обшуку без ухвали, прокурор, суб'єкт розслідування, за погодженням із прокурором, зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 КПК України.

Заслужують на увагу результати вивчення кримінальних справ, наведені К.О. Чаплинським, згідно з якими він доходить висновку, що результативність обшуків безпосередньо залежить від часу (з моменту отримання достатніх підстав) та раптовості проведення¹. Потребує окремої уваги підбір осіб, які беруть участь у проведенні даної процесуальної дії. Так досить поширеною є практика правоохоронців, коли запрошення понятих перекладається на власників помешкання, у яких проводиться обшук. У цьому випадку досить висока вірогідність залучення зацікавлених осіб (товаришів, знайомих, родичів, співучасників правопорушень). Останні в подальшому можуть протидіяти розслідуванню, займати недобросовісну позицію. Розповсюдженими є пояснення осіб, що виявлені в ході обшуку предмети були підкинуті уповноваженими особами, які проводили дану процесуальну дію. Якщо цього не зможуть спростувати поняті, слідча (розшукова) дія буде визнана недійсною, а встановлені докази – недопустимими.

При цьому конфлікт, враховуючи обстановку протидії розслідуванню, може носити яскраво загострений характер. Це обумовлює необхідність психологічної готовності суб'єкту розслідування до розвитку подій, провокацій, звинувачень у порушеннях прав, перевищенні повноважень, незаконності дій тощо. Від цього залежатиме

¹ Чаплинский К.О. Тактика проведения отдельных следственных действий : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с., іл.

як можливість впливу зацікавлених осіб на учасників обшуку, так і його результативність.

Примусовий характер обшуку, звичайно, супроводжується виникненням конфліктної ситуації під час нього, вимагає від слідчого проявляти максимальний спокій, витримку, коректність у своїх діях і не втрачати самовладання¹.

Відповідно особи, у приміщенні яких проводиться обшук, не мають побачити ознак хвилювання уповноваженої особи, що демонструватиме не ефективність спроб тиску на учасників слідчої (розшукової) дії, котрі досить швидко залишаться як безрезультативні. Натомість, усвідомлення неминучості виявлення шуканих об'єктів значно посилить прояви реакцій відповідних осіб при наближенні до місць схованок. Тому спостереження під час цієї слідчої дії за емоційними проявами обшуканих може надати допомогу в розшуку об'єктів, що цікавлять слідство².

Результативність в отриманні доказової інформації при проведенні обшуку, у порівнянні з іншими слідчими (розшуковими) діями, є досить низькою. Так, за результатами досліджень С.Ф. Денисюка, лише 42% проведених обшуків за кримінальними справами про злочини, що вчиняються організованими злочинними групами, були ефективними³. Зазначене може бути пояснено, у тому числі, недостатніми знаннями та досвідом дій правоохоронців у конфліктних умовах обшуку. Незважаючи на це, у ході його проведення можуть отримуватись такі відомості, котрі під час інших процесуальних дій здобути складно, а іноді неможливо. Тому обшук є важливою в отриманні доказової інформації процесуальною дією, однак складною з досить високим ризиком виникнення конфлікту. За проявами виділяють наступні типи конфліктів: приховані (видимих проявів конфлікту недостатньо, для того щоб зробити висновок про його наявність та особливості); частково приховані (видимі

¹ Белкін Р.С. Криміналістика: проблеми, тенденції, перспективи : заг. і част. теорії. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 96.

² Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. Москва, 1967. 290 с.

³ Денисюк С.Ф. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз) : [наук.-практ. посібник] / С.Ф. Денисюк, В.Ю. Шепітько. Харків : Консум, 1999. С. 2.

прояви конфлікту не дозволяють зробити адекватний висновок про його причини, глибину, дії учасників); відкриті (будь-які прояви учасники не приховують конфлікту, а інколи вони навіть набувають демонстративного характеру)¹. Зазначена класифікація, на нашу думку, може бути використана й при висвітленні конфліктів, що виникають у ході проведення обшуку.

Так проанкетовані уповноважені особи, у залежності від ступеня інтенсивності проявів конфлікту, визначили наступні дані: відкритий, загострений стан протистояння – 31%; частково прихований конфліктний – 48%; прихований – 21%. Наведені дані мають логічне пояснення. Так обшук, у будь-якому випадку, має конфлікт інтересів та формує відповідне ставлення обшукуваних осіб до правоохоронців, котрі в примусовому порядку проводять дану процесуальну дію. Тому вважаємо за необхідне розглянути зазначені прояви конфліктів більш детально.

Особливої уваги потребує проведення обшуку у випадку відкритого стану протистояння, що може проявлятися у: провокаціях (наприклад, провокування нестриманості, поспішності тощо), висуванні вимог², що, здебільшого, мають ультимативний характер. З моменту оголошення ухвали про проведення обшуку, його учасники одразу зустрічаються з різноманітними проявами психологічного та психічного тиску. Так кожен крок учасників може коментуватись із визначенням порушень та недоліків, яких вони припускаються, посилаючись на беззаконня й свавілля, супроводжуватись погрозами про подальші скарги до контролюючих органів, засобів масової інформації, відповідальності, у тому числі кримінальної, звільненнями. Різкий тон спілкування, відрита непогора, зухвала поведінка обшукваного та присутніх осіб формують високу емоційну напруженість, наслідками якої можуть бути: стрес, приниженість, пригніченість, озлобленість учасників обшуку. Користуючись відсутністю контролю з боку понятих, обшуквані особи можуть завдавати собі, членам родини (дружині, дітям) тілесні ушкодження, псувати чи

¹ Конфліктологія : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2011. С. 61.

² Великий В.М. Конфліктологія : навчальний посібник. Херсон : Видавець Чуєв С.М., 2006. С. 112–113.

знищувати предмети інтер'єру, звинувачуючи в цьому правоохоронців. Перед останніми може розіграватись «сімейна драма», у яку мимоволі втягуються й учасники обшуку. Через те уповноваженій особі особливо важливо стимулювати такі якості, як: наполегливість, самовладання, витримка, пильність, прояв яких забезпечує морально-етичну обстановку проведення обшуку¹. Продовження розпалювання конфлікту призводить до дезорганізації, ускладнень розумових процесів, контролю власних та дій учасників, цілеспрямованої діяльності та дотримання обраної лінії поведінки, відволікання від ходу проведення, що значно затягує момент закінчення обшуку та призводить до передчасної втоми суб'єктів розслідування. Утома – тимчасове зниження працеспроможності від тривалого впливу перевантажень². Зазвичай у розглядуваній ситуації обшукувані вносять зауваження до протоколу обшуку, отримують його копію, однак відмовляється від його підпису. У подальшому до контролюючих органів МВС України прокуратури надходять скарги про незаконність дій правоохоронців, а до суду – для визнання обшуку незаконним. Ми вважаємо, що попередні консультації із захисниками, обізнаність осіб про тактику проведення, наявність судимості, перебування на обліках в психоневрологічному, наркологічному диспансерах, агресивність, неврівноваженість тощо можуть, значною мірою, вплинути на формування умов загостреного протистояння. Це, по можливості, необхідно з'ясовувати при підготовці та враховувати при обранні тактики проведення обшуку.

Проанкетовані вповноважені особи наголосили, що вирішення ситуації відкритого протистояння ними вбачається в тому, щоб: закінчити слідчу (розшукову) дію якомога швидше – 61%; заспокоїти відповідних осіб, що здійснюють тиск – 57%; провести дію у відповідності із запланованими заходами – 31%; здійснити процесуальну дію більш ретельно – 26%; застосувати психологічний вплив

¹ Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс : підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. С. 267.

² Юридическая психология : терминологический словарь / сост. Бандурка А.М., Венедиктов В.С., Тимченко А.В., Христенко В.Е., Калининский В.Б. / под ред. Бандурки А.М. Харьков : Тимченко, 2005. С. 389.

по відношенню до вказаних осіб та змінити обстановку з позиції захисту на позицію переваги – 17%. Отримані нами відомості визначають суттєвий вплив загостреної конфліктної ситуації на хід проведення обшуку. Притому, лише третина уповноважених осіб умовно не реагують на вплив у ході загостреної конфліктної обстановки та намагаються діяти у відповідності до плану проведення даної процесуальної дії.

Заслугує на увагу й те, яких результатів досягають правоохоронці в результаті проведення обшуків за такої обстановки протистояння. Так про отримання позитивного результату в ході проведення обшуку за умов відкритого протистояння наголосили лише 7% проанкетованих слідчих. Це, на нашу думку, є вкрай низьким, однак очікуваним показником результативності даної процесуальної дії. За наявності ситуації відкритого конфлікту або прогнозування її формування, від даної процесуальної дії по можливості доцільно відмовитись або перенести її на більш пізній час. Цим може бути забезпечено уникнення подальшої ескалації несприятливих умов розслідування.

У рамках ситуації відкритого протистояння дії обшукуваних можуть розгортатися за такими варіантами, зокрема:

а) учасники від початку до закінчення займають агресивну, провокаційну позицію в поведінці, не тільки впливаючи на уповноважену особу, переслідуючи мету припинення проведення слідчої (розшукової) дії, зменшення концентрації уваги та, як наслідок, менш ретельного проведення, а й намагаються закласти підвалини для протидії й за іншими процесуальними діями;

б) агресивність змінюється на прогнозовану активність з проявами невдоволень та збереженням відкритого стану конфліктності по відношенню до учасників обшуку;

в) агресивність змінюється на пасивність, байдужість, розпач, погодження з невідворотністю проведення обшуку. Однак, це може бути лише ширмою для приспання уваги його учасників.

Наведені нами дані дають підстави стверджувати, що відкритий стан протистояння може змінюватись на частково конфліктний, що вказує на динамічність ситуацій проведення обшуку та визначає

можливість впливу на них з боку правоохоронців. Так, за наявності сформованої обстановки протистояння, зусилля суб'єкту розслідування мають спрямовуватись на пониження ступеня конфліктності проведення обшуку. Це, значною мірою, вплине як на його проведення, так і інші слідчі (розшукові) дії.

Частково конфліктну ситуацію при проведенні обшуків більшість уповноважених осіб розглядають як очікуваний, закономірний результат втручання в діяльність (життя) осіб. При тому всі проанкетовані суб'єкти розслідування наголосили що за такої ситуації проводять обшук у відповідності із запланованими заходами. Частково прихований конфлікт може проявлятися у пред'явленні термінових прохань, скарг на здоров'я тощо; навіюванні помилкових уявлень про об'єкт; переключення уваги слідчого, наприклад, з одного об'єкту на інший¹. Окрім зазначених, проявами можуть бути, зокрема: ігнорування звернень та прохань уповноважених осіб, відмова давати пояснення щодо певних обставин (подій, фактів), демонстрація свого невдоволення та обурення діями правоохоронців тощо. Вирішення даної ситуації не викликає у правоохоронців особливих труднощів та спрямовується, у першу чергу, на утримання ситуації від переходу до відкритого протистояння, оскільки це, на нашу думку, негативно відобразиться не тільки на результатах його проведення, а й на формуванні подальших умов розслідування. Пошукові дії, зазвичай, мають послідовний характер, з використанням значної кількості тактичних прийомів проведення обшуку. Варто зазначити, що про позитивні результати проведення обшуку, за даних умов наголошують близько 64 % проанкетованих суб'єктів розслідування.

Заслугує на увагу й прихована конфліктна обстановка. Доречно зазначає В.М. Великий, що вона проявляється в нещирій імітації співпраці, відволіканні уваги від місця, необхідної речі або інформації; використання важкодоступних і неприємних місць². Особа може демонструвати, наприклад, показну радість, бажання «допомогти»

¹ Великий В.М. Конфліктологія : навчальний посібник. Херсон : Видавець Чуєв С.М., 2006. С. 112–113

² Там само.

та розібратися в суті ситуації, ховаючись за гаслами громадянської свідомості, невідворотності покарання для винуватців тощо. Практика діяльності патрульно-постової служби міліції та патрульної поліції визначають те, що особи, які при собі мають наркотичні засоби чи психотропні речовини, так само й інші заборонені предмети, у більшості випадків, демонструють у спілкуванні з правоохоронцями, показну люб'язність. Ці відомості мають бути враховані при прийнятті рішень про проведення особистого обшуку. Особистий обшук можливий без винесення спеціальної постанови у двох випадках: при затриманні та арешті; при проведенні обшуку і виїмки у приміщенні, якщо є підстави вважати, що хтось із присутніх переховує при собі предмети, документи, які мають значення для справи¹. Тому подібна поведінка осіб в ході обшуку має критично аналізуватися, як добре сплановані дії обшукуваного, спрямовані на мінімізацію уваги з боку правоохоронців, менш ретельного проведення ними пошукових дій, формування в учасників до особи в помешканні якої проводиться дана слідча (розшукова) дія почуття жалю, підтримки. Не виключено, що за таких умов дії уповноважених осіб можуть розцінюватись як упереджені і спрямовані не на виявлення в ході обшуку шуканих об'єктів, а пошук тих, які дозволять притягнути саме цю особу до відповідальності. Особливо, якщо суб'єкт розслідування демонструє не найкращі риси свого характеру та прояви такту.

Таким чином, можуть бути закладені підвалини до формування протиріч у поглядах та переконаннях учасників обшуку до дій правоохоронців. Тому учасники, які відчують симпатію до відповідної особи в ході обшуку, проявляючи уявну турботу, можуть з власної ініціативи, приховувати або знищувати шукані об'єкти. Це необхідно враховувати при підборі учасників, а також контролювати їхні та свої дії в ході обшуку.

Вирішення цієї ситуації, за наявності тактовного підходу, переважно не викликає в суб'єктів розслідування жодних труднощів, та й не має перетворитись на відкритий конфлікт. Дана ситуація є найбільш простою, однак, на нашу думку, найбільш підступною.

¹ Агафонов В.В. Криміналістика : посібник для здачі екзамена / В.В. Агафонов, А.Г. Филиппов. 5-е изд., испр. Москва : Юрайт-Издат, 2006. С. 124.

При тому складається така обстановка, коли уповноважені особи не вбачаючи проблем перестають сприймати обшук з позиції конфлікту інтересів сторін, заспокоюються, недооцінюють дії обшукуваного. З тактичних міркувань втрачається ініціативність, невіправдано затягується час проведення, не приділяється належна увага, зокрема, спостереженню за діями відповідних осіб та їх реакціями, або вони не правильно інтерпретуються та сприймаються. Як наслідок, не отримуються очікувані правоохоронцями результати, оскільки досить часто, скориставшись нагодою, особа непомітно позбавляється від шуканих предметів.

Заслугує на увагу те, що про позитивні результати проведення обшуку, за умов прихованого протистояння, вказують близько 29 % проанкетованих уповноважених осіб. Наведені відомості законмірно корелюються з тим, що нами було викладено вище при висвітленні даної конфліктної ситуації. Ступінь конфліктності в ході проведення обшуку може змінюватись як у бік покращення, так і погіршення умов. Знання можливих причин виникнення зіткнень, механізму розвитку і способів відвернення або ліквідації їх дозволить визначити найоптимальнішу лінію поведінки на шляху досягнення поставленої мети¹. Зазначене необхідно враховувати уповноваженим особам при проведенні обшуку, прогнозуючи формування умов протидії з боку зацікавлених осіб при проведенні інших процесуальних дій.

Таким чином, наведені нами відомості дають підстави стверджувати те, що умови проведення обшуку не є статичними та можуть змінюватись із переходом як у бік меншого, так і більш конфліктного. Інформаційна обізнаність та прогнозування можливих дій з боку зацікавлених осіб є запорукою успішного проведення не тільки обшуку, а й мінімізації впливу на його хід зацікавленими особами. За характером проявів можуть визначитися способи протидії, а за ними – особи, котрі її здійснювали. За характером зазначеного взаємообумовленого зв'язку визначаються напрямки організації проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і розслідування в цілому.

¹ Конфліктологія : навчальний посібник. – Львів : «Магнолія 2006», 2011. – С. 144.

У залежності від ступеня інтенсивності проявів конфлікту під час проведення обшуку можуть бути сформовані такі ситуації, як: відкритий, загострений стан протистояння; частково прихований конфліктний; та прихований, які значною мірою обумовлюють можливості отримання результатів їх проведення.

4.2. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел

Відомо, що чим багатший життєвий досвід, тим легше людині досягати успіху в діяльності. Досвідчена людина, озброєна науковими знаннями, ширше та глибше усвідомлює задачі, які суспільство ставить перед ним та вирішує їх успішніше, ніж та, котра не володіє такими знаннями. Суттєву роль при цьому відіграють не тільки наявність таких знань, але й вміння користуватись ними, застосовувати їх при вирішенні нових навчальних, практичних, наукових та інших завдань¹.

Для належного проведення розслідування слідчому доводиться проводити значну кількість слідчих (розшукових) дій серед яких особливе місце посідає допит. Існує декілька варіантів демонстрації поширеності проведення допитів. Зокрема, одні вчені визначають, що допит займає майже 25 % від загальної кількості робочого часу слідчого², інші – з бюджету часу, що витрачається на проведення всіх слідчих (розшукових) дій, на проведення допитів припадає понад 80 %³.

Тобто допит, за вказаними позиціями, порівнюється у двох окремих видах здійснюваної слідчої діяльності. Незважаючи на те, що останній є найбільш повторюваною процесуальною дією, проте залишається складною, у кожному конкретному випадку індивідуальною, а іноді – неповторною. Це, своєю чергою, вимагає від слідчого уникати шаблонності в їх проведенні.

¹ Максименко С.Д. Общая психология. Москва : Рефл-бук; Київ : Ваклер, 1999. С. 317.

² Криміналістика : учебник / под ред. проф. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. Москва, 1998. С. 282.

³ Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. Київ : НВТ «Правник» НАВСУ, 1999. С. 3.

Допит М.В. Салтевський визначає як досудову, слідчу і судову дію, у процесі якої орган розслідування або суд одержують інформацію від допитуваного про обставини, що мають значення для встановлення істини в справі¹.

Попри загальні питання підготовки до допиту, оскільки вони належним чином розкриті в криміналістичній літературі, вважаємо за необхідне висвітлити й інші аспекти проведення даної слідчої (розшукової) дії взагалі та в умовах здійснення протидії досудовому розслідуванню зокрема. Це вимагає високого професійного рівня підготовки, досвіду, готовності діяти не за планом, тобто відходити від плану, імпровізувати. Незважаючи це, уповноважена особа в пам'яті має тримати послідовність обставин, яка мають бути з'ясовані під час проведення процесуальної дії. Таким чином, вектор проведення може змінюватися частково, повністю або ж залишитися незмінним. Важливо, наскільки швидко уповноважена особа зорієнтувалась, піддалася на вплив допитуваної особи, котра уводить своїми діями, відповідями від предмету допиту. Незважаючи на те, що допитуваний відволікається, іде від змісту подій, необхідно його навертати назад за допомогою уточнюючих, деталізуючих питань щодо предмету допиту. Уповноваженій особі в даному випадку варто діяти за принципом маятника, тобто ніби з різною амплітудою, яка за інтенсивністю може бути високою, середньою чи малою, міняти хід у проведенні допиту, застосовувати тактичні прийоми. Заразом визначення інтенсивності визначається знаннями, досвідом, умовами та шляхами їх вирішення, наявним планом. Завдяки аналізу наявних у кримінальних провадженнях протоколів допиту, можна виявити схожі помилки, яких припускаються уповноважені особи під час їх проведення. До них можна віднести, у першу чергу, неналежний рівень знань усіх тактичних прийомів та вмій їх використовувати, навичок планування та проведення допиту. Так у деяких протоколах не можливо з'ясувати, що було предметом допиту. Зміст їх тексту не передає тих обставин, що потрібно було встановити. Тобто інформація від допитуваного, що мала значення для встановлення обставин

¹ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. С. 358.

кримінального правопорушення, не одержувалась. Причому, її не мали не через те, що допитуваний її приховував, а тому, що уповноважена особа не приймала заходів до їх з'ясування. Наші твердження ґрунтуються на тому, що під час аналізу протоколів допиту з'ясовувалась відсутність логіки викладення його змісту. Крім того, причинам змінених свідчень відповідним учасником не надавалось належної уваги. Наведені відомості визначають неналежний рівень готовності до проведення розглядуваної слідчої (розшукової) дії, формальне ставлення до неї. Ще одним недоліком є те, що уповноважені особи після занесення до описової частини протоколу розглядуваної процесуальної дії, свідчень певної особи їх не перечитують, не перевіряють правильність написання його змісту. Про зазначене слід зробити висновок з того, що в деяких допитах втрачається певний контроль над процесом проведення процесуальної дії, основна її лінія, оскільки наступний зміст жодним чином логічно не пов'язаний із попереднім, не дивлячись на те, що допит здійснювався шляхом вільної розповіді. У подальшому усунення допущених недоліків шляхом постановки контрольних, уточнюючих, конкретизуючих питань, внесення доповнень до протоколу не здійснюється.

Аналізуючи зміст протоколу, неможливо уявити цілісної картини події або її частини. Таким чином, виникає припущення про те, що в уповноважених осіб або відсутнє усвідомлення змісту тих відомостей, що мають бути отримані, або предмет допиту не визначається як тим, що має значення у встановленні обставин кримінального правопорушення. Висвітлені нами недоліки носять як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Можемо наголосити на доцільності перечитувати або зачитувати вголос занесені до протоколу свідчення допитуваної особи, що сприятиме усуненню недоліків, які могли бути допущені при його складанні; внесення уточнень, з'ясування тих обставин, що залишилися не висвітленими, відповідно, підвищить рівень та якість розслідування. Якщо ж надати допитуваному протокол для ознайомлення, то не кожен зможе вказати на допущені помилки, не помітивши їх, вважаючи неточності незначними; не розуміючи істинного значення певної «гри слів» у документі, т. ч. формально поставившись до змісту. Це, у першу

чергу, може статися при побудові складних речень, вживанні незнайомої термінології для допитуваного та інше. Зазначене, своєю чергою, може призвести до необхідності повторного допиту цієї особи, зайвих витрат часу, сил та засобів. З приводу необхідності перечитування уповноваженими особами змісту протоколу допиту, проведеного ним, указує й той факт, що ними допускаються не тільки стилістичні, а й орфографічні, пунктуаційні помилки, що в цілому демонструє низький рівень грамотності. У деяких випадках зміст описової частини протоколу суперечить змісту інших документів, а причини цих розбіжностей не з'ясовуються. Не є винятком проведення поверхневих допитів при описуванні значного перебігу подій або дій кожної особи, без їх конкретизації та деталізації, що не дозволяє встановити істину. Це, відповідно, свідчить про незадовільний рівень або відсутність підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії. Поверхнево проведений допит набуває особливо негативного значення по багатоепізодних групових кримінальних правопорушеннях, де необхідні з'ясування ролі кожного його учасника, механізму, послідовності вчинених епізодів, з'ясування тих, що ще не були виявлені правоохоронцями, тощо.

Заслужують на увагу ті факти, коли між змістом пояснень у початкових матеріалах та проведеними слідчими (розшуковими) діями з учасниками кримінального провадження, у незалежності від їх процесуального статусу, існують значні протиріччя. Проте, не з'ясовується та, відповідно, не усувається їх причина. Це вказує на те, що працівники не знають матеріалів кримінального провадження, не планують проведення слідчої (розшукової) дії та, як наслідок, не приділяють їй належної уваги. До того ж, під час допитів не повною мірою використовуються тактичні прийоми їх проведення. Це, наприклад, пред'явлення доказів під час допиту. Даний прийом був використаний уповноваженими особами лише у 4 % випадків від загальної кількості проваджень.

Специфічність об'єкту відображення, як наголошує А.С. Рубис, тобто свідомості людини, складається з відносності, суб'єктивності факторів процесу сприйняття – оцінки – запам'ятовування (ідеальна фіксація) – передачі інформації. Актуалізація такої

інформації має свої особливості. Специфічні засоби та методи зчитування інформації; зміст інформації в пам'яті людини є недоступним для безпосереднього дослідження¹. Таким чином, наведене доцільно розглядати з позиції суб'єктивного характеру свідчень відповідних учасників. На підтвердження вказаного вважаємо за доцільне навести проведений на конгресі психологів в Геттингені експеримент. Так недалеко від того місця, де засідав Конгрес, відбувалося свято з балом-маскарадом. Раптово двері відчинилися і до зали засідання увірвався блазень, а за ним – роздратований негр із револьвером у руці, який переслідував його. Вони зійшлися в середині зали, і почалася сутичка. Блазень упав, негр нахилився над ним, вистрілив, а потім обидва ринулися із зали. Увесь інцидент тривав не більше 20 секунд. Голова звернувся до присутніх з проханням негайно стисло описати побачене, оскільки незабаром проводиться розслідування події. До президіуму надійшло 40 записок. Тільки в одній було допущено менше 20 % помилок в описі основних фактів. Чотирнадцять містили 20–40 % помилок; дванадцять – 40–50 %, а ще тринадцять – більше 50 %. Ба більше, у двадцяти чотирьох записках 10 % деталей були вигаданими. Десять звітів відтворювали хибну картину, ще шість – достатньо правдиву².

Таким чином, близько 25 % описів, здійснених за вказаним експериментом, є хибними. Проте, варто наголосити, що спостерігачами були добре підготовлені особи. У випадку подібного експерименту із пересічними особами кількісні дані щодо правильності сприйняття події будуть ще меншими. Серед пояснень зазначених результатів є те, що кожна особа висвітлює подію внаслідок наявної у неї особистісних якостей, навичок, здібностей, сформованої раніше уяви про обставини, свідком яких вона стала. Їх з'ясування значною мірою може визначити правоохоронцям можливість оцінки отриманих свідчень як більш об'єктивних. Крім того, зазначені свідчення надавалися без здійснення тиску на очевидців. Це значною мірою погіршує обсяг

¹ Рубис А.С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : моногр. / А.С. Рубис. Минск : Харвест, 2006. С. 108–109.

² Langenhove van F. The Growth of a Legend; a study based upon the German accounts of francstireurs and «atrocities» in Belgium. New York, & London : G.P. Putnam's sons, 1916. P. 120–122.

інформації, що надається в ході проведення допиту. Більша частина під дією зовнішніх факторів може замовчуватися, спотворюватися.

Проведення допиту передбачає комунікацію між уповноваженою особою та його учасниками. Особливого значення це набуває при участі захисників у допиті підозрюваних.

Проведеним анкетуванням уповноважених осіб нами встановлено, що до проявів недобросовісної поведінки захисників вони віднесли таке: визначення відмови давати свідчення – 32 %; рекомендації допитуваному не відповідати на поставлене питання – 20 %; намагання захисника давати свідчення, замість допитуваного – 20 %; перебивання свідчень свого підзахисного – 16 %; намагання зірвати проведення допиту – 12 %.

Опитані уповноважені особи в 65 % випадків визначили, що участь захисників у допитах підозрюваних обумовлює необхідність кращої підготовки до його проведення. При тому більшість, майже 70 % уповноважених осіб, пов'язують участь захисника в кримінальному провадженні взагалі та допитах зокрема – з можливими проявами протидії з їх боку.

Згідно з проведеним І.О. Зайцевою дослідженням, захисники, які брали участь у кримінальній справі, у 87 % випадків були причетні до допитів допитих своїх підзахисних. Причому, у 5 % випадків підозрювані, у яких був захисник, відмовлялись від давання свідчень протягом усього процесу по справі. Захисники, які брали участь у процесі, свою активність проявляли наступним чином: постановкою запитань своєму підзахисному – 34 %, клопотаннях різного роду – 26 % (у тому числі клопотання про побачення наодинці під час проведення допиту – 6 %); зауваженнях та доповненнях до протоколу допиту – 25 %; у представленні доказів невинуватості свого підзахисного – 9 %. У 25 % кримінальних справ були зауваження в протоколі допиту щодо недобросовісної поведінки захисника на допиті свого підзахисного¹. Будь-яке спілкування між учасниками досудового розслідування передбачає здійснення впливу один на одного.

¹ Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого, проводимого при участии защитника : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09: Саратов, 2002. 244 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/97561.html> (дата звернення: 11.05.2019).

У судово-психологічній та криміналістичній літературі цілком обґрунтованим вважається твердження про те, що без психологічного контакту не можна обійтись у жодній слідчій дії, що пов'язана зі спілкуванням¹. Зазначене твердження є безперечним, а саме якщо мова йде про таку складну слідчу (розшукову) дію як допит. Допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлений психологічний контакт між слідчим та допитуваним².

Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка сприяє взаємодії та взаємовідносинам між учасниками, певний «настрій» на спілкування³. Психологічний контакт завжди має двосторонній характер, а його встановлення і підтримання залежать як від слідчого, якому повинна належати ініціатива, так і від допитуваного. Встановлення контакту вимагає від слідчого знань психології, врахування індивідуально-психологічних особливостей допитуваного, типологічних якостей, психічного стану на момент допиту, життєвий, не виключено, злочинний досвід та ін. Ці дані обумовлюють необхідність пошуку та індивідуального «підходу» слідчого до кожної особи.

Психологічний контакт, на чому акцентує увагу М.І. Порубов, це система взаємодії між особами під час спілкування, що заснована на довірі, за якої вони сприймають інформацію, яка виходить від кожного. Тому психологічний контакт повинен підтримуватися протягом усього допиту⁴. Під час допиту особи слід не забувати, що в цей момент слідчий робить типову, звичну справу, а допитуваний, можливо, запам'ятає це на роки. Він для слідчого – один із багатьох. Слідчий для нього – представник органів державної влади. Так потрібно бути уважливим, коректним, серйозним та справедливим. Авжеж, за манерою поведінки слідчого будуть судити про

¹ Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий / А.Н. Васильев. Москва : Юрид. лит., 1981. С. 12.

² Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. Минск : Вышэйш. шк., 1971. С. 67.

³ Шепитько В.Ю. Криминалистика : курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В.Ю. Харків : ООО «Одиссей», 2005. С. 197.

⁴ Порубов Н.И. Допрос / Порубов Н.И. Минск : МВШ МВД СССР, 1968. С. 21–23.

всіх представників. Це потрібно пам'ятати при кожному допиті¹. Встановлення контакту та налагодження на робочу обстановку не передбачає викладення перед захисником наявних у слідчого доказів у матеріалах провадження, загравання чи виконання якихось інших дій, що можуть зашкодити встановленню всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення та притягнення винних до відповідальності, дискредитацію слідчого тощо.

Опитані нами уповноважені особи визначили, що за переважною більшістю (98 %) здійснюють дії спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваними. Одночасно із захисником допитуваного уповноважені особи встановлювали контакт у 23 % випадків. Серед причин слідчі називали такі: поява захисника одразу з допитуваним – 57 %; агресивний настрій допитуваного та його захисника – 23 %; попередній негативний досвід із цим захисником за іншим провадженням – 19 %; формування несприятливої слідчої ситуації – 11 %; небажання сторони захисту співпрацювати зі слідством – 9 %

Варто зазначити, що значна частина службових кабінетів містить усередині декілька робочих місць уповноважених осіб, що ускладнює можливість встановлення психологічного контакту із допитуваним. На нашу думку, які б тактичні прийоми суб'єкт розслідування не застосовував, допитуваний не зможе розповісти усього, навіть за бажанням, якщо присутні сторонні особи. Особливого це стосується випадків необхідності висвітлення допитуваним подробиць інтимного життя чи інших обставин чи подій, що можуть викликати осуд чи обурення в оточуючих. Окрім цього, допитуваний може відволікатись на осіб, з якими інші уповноважені особи в цьому кабінеті проводять процесуальні дії. Як наслідок, допит буде носити формальний, а не інформативний характер.

Серед обставин, що впливали на встановлення психологічного контакту з допитуваним, уповноважені особи навели наступні: імідж як професіонала – 100 %; попередній позитивний досвід роботи з конкретним захисником за іншими провадженнями – 100 %; доброзичлива обстановка – 89 %; попереднє (до проведення

слідчих (розшукових дій) знайомство із захисником та визначення підстав початку кримінального провадження тощо – 81 %; демонстрація об'єктивності у встановленні всіх обставин кримінального провадження – 56 %; з'ясування можливої лінії поведінки на допиті підозрюваного та переконання в необхідності давати правдиві свідчення – 15 %; визначення моменту проведення процесуальних дій із підзахисним – 7 %. Більшість опитаних уповноважених осіб (93 %) вказали, що встановлені ділові стосунки із захисником при проведенні допиту значною мірою позитивно впливають на хід проведення інших процесуальних дій та розслідування. Такі данні вимагають від суб'єктів розслідування виважених дій, усвідомлення можливих наслідків не тільки для слідчої (розшукової) дії, а й для кримінального провадження взагалі.

Окрім зазначеного, проанкетовані уповноважені особи визначили фактори, які сприяють встановленню психологічного контакту із захисником: практичний досвід діяльності – 100 %; попереднє спілкування (до проведення допиту) із захисником щодо підстав початку кримінального провадження – 100 %; високий рівень психологічної та професійної культури – 68 %; попередній позитивний досвід за участі відповідного захисника – 63 %; перше враження від зовнішнього вигляду слідчого – 60 %; усебічний розвиток та комунікативні риси – 53 %.

Наведені нами відомості при встановленні психологічного контакту як з допитуваним, так із його захисником мають схожі риси та мають, повною мірою, використовуватись уповноваженими особами. З'ясування слідчим обставин події, що відбувались, призводить до витрат часу та в більшості випадків унеможливорює отримання всіх слідів, котрі були втрачено шляхом знищення, пошкодження, псування зацікавленими сторонніми особами. У даному випадку свідчення допитуваних, причетних до події, можуть розцінюватись як спосіб захисту, а зайнята лінія поведінки – засобом уникнення кримінальної відповідальності.

Оскільки при встановленні психологічного контакту визначальною є особистість допитуваного, вважаємо необхідним звернути увагу на більш вразливу й одночасно найскладнішу категорію осіб –

¹ Настольная книга следователя / кол. авт. Москва : Госюриздат, 1949. С. 12.

це діти. Насильство у відношенні неповнолітніх є суттєвою проблемою в Україні. Не усвідомлений дитиною характер дій, що з нею відбуваються, труднощі їх доведення дорослим, недостатня з боку останніх увага змінам у поведінці неповнолітнього призводить до того, що факти насильства не виявляються або про них стає відомо зі значним запізненням. Це ускладнює, а іноді унеможлиблює повноцінну діяльність правоохоронців зі збору відомостей про подію.

Згідно з результатами досліджень, кожна п'ята опитана дитина в Україні зазнавала різних форм сексуального насильства. У понад 80 % таких випадків злочинці були знайомими для дітей людьми, у 90 % випадків про насильство відносно дітей у відповідні органи ніхто не повідомляв¹. Латентний характер розглядуваних проявів унеможлиблює здійснення правоохоронцями правової оцінки діям відповідних осіб.

Серед причин, за якими не з'ясовуються всі обставини фактів насильства стають: недосконалість виховного процесу, що ускладнює (унеможлиблює), унаслідок певних обставин (страх, сором бути висміяним; неспроможність знайти підтримку) чи повідомити про пережите ними; небажання батьків надавати розголосу подіям). Рішення про повідомлення за фактом насильства по відношенню до дитини зазвичай приймаються дорослими членами родини на «сімейній раді». В основу рішення закладаються перспективи розголосу та насмішок від сусідів, однолітків дитини, небажання слідчої та судової тяганини, псування стосунків із кривдником тощо; недовіра словам дитини про відповідний факт може простежуватися в тому випадку, коли до цього вона неодноразово викривалася в неправдивості повідомлень про якісь обставини, сприймається як схильна до вигадувань тощо. Труднощі в подоланні стереотипу про брехливість дитини обумовлює й відмову від прийняття необхідних заходів з боку дорослих, котрим стало відомо про відповідний факт; проблеми правоохоронців в організації й тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема й допиту з указаними

¹ Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. / Є. Сльозка. Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation, 2015. С. 4.

особами. Застосування безтактних, бездумних, примусових, директивних підходів у проведенні дій з неповнолітнім призводить до його «закриття» та неможливості отримання вагомої для прийняття рішень інформації; недостатнє усвідомлення того, що діти, котрі є жертвами чи свідками сексуального насильства, могли стати ще й об'єктами впливу (фізичного, психічного).

Наведений перелік не є вичерпним, однак демонструє основні фактори, котрі обумовлюють формування ситуації, пов'язаної як із латентністю, так і судовою перспективою встановлених фактів насильства над дітьми. Ситуація істотно погіршується якщо діти ще й піддаються різним формам тиску з боку протидіючої розслідуванню сторони. Пережите в дитинстві насильство, особливо якщо цьому факту не було надано належної оцінки та допомоги з боку психологів, призводить до віддзеркалення дій особи в дорослому віці та виміщуванні образи на інших, більш слабких: жінках і, знову-таки, дітях. Фізичного та сексуального насильства в Україні щороку зазнає приблизно 1 мільйон жінок, з яких звертаються до поліції максимум 10 %, та від 1 до 3 млн дітей, котрі стають жертвами або свідками насильства¹. Зазначене демонструє не тільки проблему особи, що пережила насильство, а соціуму, у якому подібні факти, у разі не надання їм належної уваги, відбуватимуться й надалі. Відповідну увагу зазначеній проблематиці варто розглядати не тільки як профілактику домашнього насильства, а й вчинення тяжких та особливо тяжких суспільно-небезпечних діянь, у тому числі, з особливою жорстокістю. Зокрема, поширеною причиною появи серійних маніяків є пережиті в дитинстві різні травми від психічного, фізичного, сексуального насильства².

Якщо неповнолітнім жертвам насильства в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості приділяється з боку відповідних служб психологічна допомога, то свідкам зазначених фактів, здебільшого, ні. Однак, відсутність помітних

¹ За домашнє насильство – заґрати: як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині. URL: https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146 (дата звернення 29.05.2020).

² Фионик Д. Маньяк среди нас. URL: <https://zaborona.com/interactive/maniak-pomizh-namy-4-ru/> (дата звернення 26.05.2020).

психічних розладів у дитини, що стала свідком події насильницького або будь-якого іншого трагічного характеру, не позбавляє потреби надання їй психологічної допомоги, як і жертві відповідних фактів. Своєю чергою, діяльність правоохоронців за вказаними випадками потребує застосування відповідних технік опитування та допиту неповнолітніх.

Водночас розробки методичних рекомендації¹², впровадження «Зелених кімнат»³, що набувають масового поширення в Україні, напрацювання нормативно-правового забезпечення їх функціонування⁴; проведення тренінгів регіонального⁵ й міжнародного рівнів⁶; здійснення занять за розглядуваною тематикою для співробітників Національної поліції України⁷, проведення науково-практичних заходів⁸ та інше демонструє усвідомлення існуючої проблеми на державному рівні та пошук шляхів її подолання. Однак, незважаючи на вказані спроби, існуюча ситуація поки що не знайшла свого вирішення.

Усе наведене варто сприймати як комплексну проблему, що потребує системного характеру, пошуку шляхів її вирішення та демонструє недоліки в діяльності правоохоронних органів, які

¹ Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136 с.

² Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

³ Методика «Зелена кімната». URL: <https://www.naiou.kiev.ua/news/metodika-zelena-kimnata.html> (дата звернення 27.05.2020).

⁴ «Зелені» кімнати: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.

⁵ Навчальний тренінг «Питання забезпечення та захисту прав дитини поліцейськими». URL: <https://dduvs.in.ua/2019/11/22/politsejskyj/> (дата звернення 29.05.2020).

⁶ Працівники університету взяли участь у тренінгу щодо тактики допиту потерпілих, що знаходяться у надзвичайно вразливому стані. URL: <http://univd.edu.ua/uk/news/5849> (дата звернення 29.05.2020).

⁷ Заняття із застосуванням міжнародного досвіду. URL: <https://dduvs.in.ua/2019/12/02/diznannya/> (дата звернення 29.05.2020).

⁸ Зупинимо насильство над дітьми. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/21188_Tetyana_Kovalchuk_SH_CHoroku_vid_1_do_3_mln_ditey_v_Ukraini_strazhdajut_vid_nasilstva.htm (дата звернення: 29.05.2020).

визначаються такими складовими, як: допущення фактів здійснення по відношенню до дітей насильства та неналежний рівень знань щодо специфіки діяльності з постраждалими. Неповнолітні, які стали жертвами чи свідками насильницьких кримінальних правопорушень, перебувають в особливо вразливому стані, що обумовлює необхідність приділення їм особливої уваги з боку правоохоронців під час встановлення всіх обставин події. Приватність даної категорії правопорушень визначає труднощі згадування та висвітлення пережитого дитиною. Без врахування особливостей дитячої психіки діяльність правоохоронців ще більше ускладнюється.

Так проанкетовані уповноважені особи (59 %) у проведенні спілкування з неповнолітніми відчують труднощі, які значною мірою, пов'язані з: небажанням додатково травмувати дитину, про що наголосили 100 % із зазначеної кількості працівників; відсутністю знань про міжнародні розробки для допиту дітей, постраждалих від сексуального насильства – 93 %; поверхневими знаннями дитячої психології – 81 %; недостатнім рівнем знань та досвіду використання методики «Зелена» кімната – 79 %. Наведені відомості демонструють невідповідність уповноважених осіб до проведення допиту постраждалих від сексуального насильства неповнолітніх. Значна частина правоохоронців наголошують на тому, що діють, спираючись на власний досвід, який не пов'язаний із розслідуванням кримінальних проваджень за фактами насильства щодо неповнолітніх взагалі та проведенням допитів (опитувань) зокрема. Компенсацію недостатнього рівня знань правоохоронці реалізують за рахунок досвіду колег, самоосвіти, курсів підвищення кваліфікації тощо.

Більшість занять, проведених за досвідом використання анатомічних ляльок та методики «Зелена» кімната Чеської республіки¹ на курсах підвищення кваліфікації з дисципліни «Особливості здійснення досудового розслідування у формі дізнання щодо неповнолітніх» співробітники Національної поліції сприймали критично. Подібне ставлення до невідомого та нового є закономірним процесом пізнання для більшості осіб. Несприйняття нововведень для

¹ Заняття із застосуванням міжнародного досвіду. URL: <https://dduvs.in.ua/2019/12/02/diznannya/> (дата звернення 29.05.2020).

деяких співробітників обумовлено небажанням витратити на їх засвоєння час, сили й засоби, залишати зону комфорту, змінювати старі добре відомі схеми діяльності, труднощами усвідомлення можливостей отримання відомостей про обставини події від неповнолітнього в такий незвичний, на перший погляд, спосіб. Однак, запровадження передових технологій спрямоване на покращення вже наявного досвіду й розширення можливостей та результативності діяльності. Заслуговує на увагу й те, що співробітники правоохоронних органів значно рідше, ніж інші спеціалісти, розглядали демонстрації сексуальних дій дітей із ляльками як переконливий доказ сексуального насильства¹. Варто враховувати властивості дітей до навіювання. Зокрема те, свідками чого вони були, може видаватись за подію, що відбулася з ними. Так групою дослідників наголошується на тій дилемі, що діти, які спостерігали багато сексуальної поведінки, можуть продемонструвати явні дії, котрі насправді з ними не відбувалися². Це обумовлює необхідність використовувати свідчення дитини в пошуку інших відомостей для підтвердження або спростування її показань.

Потребує уваги й те, що у малих дітей віком 2–3 років, у яких не розвинута мовна форма передачі інформації, є потреба в правильній інтерпретації їхнього словника для розуміння дорослими. Причому, чим менші діти за віком (за умов адекватного розвитку, тобто соціально та педагогічно незанедбані), тим пояснення ними обставин події все більше перетворюються на демонстрацію. Це необхідно враховувати для правильної організації спілкування з дітьми відповідного віку та прогнозування його результатів.

Стосовно більш дорослих неповнолітніх, застосування анатомічних ляльок може мати дещо інші результати, обумовлені компетентністю дій відповідних співробітників правоохоронних органів зокрема:

¹ Boat B.W., & Everson, M.D. (1988). Use of anatomical dolls among professionals in sexual abuse evaluations. *Child Abuse & Neglect*, 12, 171–179. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0145213488900257?via%3Dihub>. (дата звернення 26.05.2020).

² Helen L. Britton and Mary Allyce O'Keefe Use of nonanatomical dolls in the sexual abuse interview *Child Abuse & Neglect*, 15, 1991, Pages 567–573. URL: https://www.researchgate.net/publication/21197094_Use_of_nonanatomical_dolls_in_the_sexual_abuse_interview (дата звернення 21.05.2020).

– не підготовлена діяльність може погіршити емоційний стан дитини та ускладнити (унеможливити) отримання відомостей про обставини кримінального правопорушення, що, з високою долею вірогідності, сформує у дитини переконання неспроможності правоохоронців встановити та притягти до відповідальності винуватців;

– посередність виконанні діяльності жодним чином не наблизить правоохоронців до отримання відомостей про факт кримінального правопорушення, та з можливим стійким усвідомленням у дитини думки про байдуже ставлення до його проблеми та, як наслідок, закріплення відчаю. Це, своєю чергою, може вплинути на формування стану озлобленості, подальших дій неповнолітнім із спроби самосуду, самогубства тощо.

– кваліфіковані ж – забезпечити отримання вагомих даних у встановленні обставин провадження, у тому числі, і зі свідчень неповнолітнього. При тому неповнолітній, котрий займатиме добросовісну позицію, переконується в дієвості правоохоронної системи, починаючи з компетентної діяльності співробітників Національної поліції, а в разі спроб зайняття недобросовісної позиції – швидкої відмови від неї з усвідомленням її недоцільності та безперспективності.

За результатами проведеного дослідження виявилось, що під час спілкування з дітьми в лікарні (27%) до них застосовувалося сексуальне насильство в тій чи іншій формі, подібне виявилось і під час вільного спілкування (62%), а при використанні ляльок чи малюнків – 73%¹. Наведені цифри демонструють, що отримання відповідної кількості даних про обставини вчиненої по відношенню до дитини події обумовлено спрямованістю та усвідомленням дій відповідних осіб. Так про факт сексуального насильства може бути повідомлено й іншим особам, наприклад, учителю в школі, тренеру спортивної секції, батькам тощо.

¹ Leventhal, J.M., Hamilton, J., Rekedal S., Tebano-Micci, A., & Eyster, C. (1989). Anatomically correct dolls used in interview of young children suspected of having been sexually abused. *Pediatrics*. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=CCKQAgAAQBAJ&pg=PA407&lpg=PA407&dq=Leventhal,+J.+M.,+Hamilton,+J.,+Rekedal+S.,+TebanoMicci,+A.,+%26+Eyster,+C.+\(1989\).+Anatomically+correct+dolls+used+in+interview+of+young+children+suspected+of+having+been+sexually+abused.+Pediatrics,+84,+900-906](https://books.google.com.ua/books?id=CCKQAgAAQBAJ&pg=PA407&lpg=PA407&dq=Leventhal,+J.+M.,+Hamilton,+J.,+Rekedal+S.,+TebanoMicci,+A.,+%26+Eyster,+C.+(1989).+Anatomically+correct+dolls+used+in+interview+of+young+children+suspected+of+having+been+sexually+abused.+Pediatrics,+84,+900-906) (дата звернення 26.05.2020).

Стаття 226 КПК України визначає, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря¹. Законним представником може бути один з батьків чи опікунів дитини. За відсутності в дитини батьків, або коли вони запідозрені в причетності до кримінального правопорушення, законним представником призначатиметься співробітник служби у справах дітей органу місцевої влади. На законного представника покладається обов'язок забезпечення дотримання прав дитини. Діти всіх вікових категорій менш схильні викривати жорстке поводження батьків. Однак показники звинувачень зростають разом із віком дітей: 50 % дітей віком від 3 до 6 років, 67 % – від 7 до 10 років та 74 % дітей віком від 11 до 14 років надають інформацію про відповідний факт². Те, що неповнолітні з більшою вірогідністю можуть повідомити про факт насильства, здійснюваного членами родини чи сторонніми особами, аніж батьками, потребує врахування в організації розслідування даних фактів. Причому, чим меншим є вік дитини, тим більшими мають бути підозри в можливому замовчуванні нею причетності до події батьків. Отже, з тактичних міркувань, залучати батьків до проведення допитів не доцільно, що обумовлено уникненням можливого тиску на дитину; труднощами неповнолітніх з висвітлення факту в повному обсязі, у тому числі з причин сором'язливості, дискомфорту; імовірним стресом від почутого, розчаруванням, що призведе до відмови від підтримки дитини тощо. Відсутність підтримки з боку близьких осіб, скоріше за все, призведе до ускладнень у подальшому спілкуванні з неповнолітнім. У випадку недотримання правоохоронцями належного ставлення до проведення дій, дитина може не надати свідчення або не правильно це зробити, результатом чого буде недостовірна картина події. Як наслідок, винуватці уникнуть покарання та продовжать протиправні діяння подібного характеру.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків : Одіссей, 2012. 360 с.

² Trends in children's disclosure of abuse in Israel: A national study IritHershkowitz, Dvora Horowitz b, Michael E. LambChild Abuse, & Neglect 29(2005) 1203–1214. URL: <https://www.nationalcac.org/wp-content/uploads/2016/10/Trends-in-childrens-disclosure-of-abuse-in-Israel.pdf> (дата звернення: 26.05.2020).

Таким чином, лише правильна організація спілкування сприятиме отриманню відомостей про обставини події. Наведене демонструє залежність можливостей встановлення обставин події, що сталась, з одного боку, від віку та рівня розвитку дитини, з іншого – професіоналізму співробітників правоохоронних органів в організації та проведенні з ним спілкування, у тому числі з використанням можливостей анатомічних ляльок.

Діяльність уповноваженої особи має спрямовуватись не лише на отримання інформації (будь-яким шляхом), а щонайменше – на мінімізацію можливої шкоди дитині. Тактовність та професіоналізм у діях з постраждалими дітьми є запорукою успіху отримання відомостей про обставини події та надання юридичної оцінки діям відповідних осіб. Правоохоронці, котрі недооцінюють знання психології дітей та можливості використання сучасних розробок, зокрема й анатомічних ляльок, не в змозі отримувати позитивний з мінімальними витратами часу, сил та засобів результат. Таким чином, якісне виконання діяльності правоохоронцями буде спрямовано не лише на всебічне розслідування, а й упередження подібних фактів у майбутньому. Ці питання мають бути попередньо обговорені з психологом. Більша частина психологів сходяться в думці, що за такої ситуації має відбуватися лише один допит, без можливості повторних, додаткових, саме з метою уникнення травмування дитини. Таким чином, серед питань, у разі наявності припущень, мають бути поставлені й ті, що стосуються тиску на допитуваного з боку зацікавлених осіб. У випадку допиту доцільно здійснювати відео-запис, який у подальшому, із використанням спеціаліста-психолога, фізіологіста, може бути проаналізований на предмет давання правдивих та неправдивих свідчень на поставлені слідчим питання. Цим буде визначено можливі причини, сформовано напрямки для подальших слідчих (розшукових) дій.

Ще більш складною варто назвати ситуацію при спілкуванні з особами, котрі стали не тільки жертвами насильства (а діти – його свідками), а й тиску з боку зацікавлених осіб. Останній може мати систематичний, як завуальований, характер: наприклад, поширеною є практика з'ясування того, що є найдорожче для дитини

(іграшка, тварина, рослина тощо), та висловлення погроз щодо позбавлення дитини даного об'єкта, його пошкодження (знищення). Це справляє суттєвий вплив на дитину, котра не в змозі без сторонньої допомоги висвітлити обставини події, вийти зі стану страху. І чим інтенсивнішим та тривалим був вплив на дитину, тим складніше вивести її в контактний стан, з'ясувати обставини. Досить складним виявляється з'ясування кількості епізодів вчинення по відношенню до малолітнього дій, що підпадають під ознаки кримінального правопорушення. Це обумовлено тим, що епізоди можуть накладатися одні на інші, дітям властиве фантазування, не виключене навіювання з боку зацікавлених осіб. Тобто непорозуміння із тим, що та як робити, і призводить до проблем в одержанні відомостей від дитини. Не стільки через те, що вона намагається уникнути незручних питань, скільки тому, що вона більшу їх частину не розуміє, неправильно інтерпретує. Відчуваючи незрозумілість, чужу для неї обстановку (середовище), вона замикається, що ще більше ускладнює процес спілкування. Для неповнолітнього досить складним є пояснення не тільки того, що відбулося взагалі, а й визначення часових проміжків, дат проведення подій тощо.

Відсутність у суб'єктів розслідування спеціальних знань та навичок спілкування з дітьми, особливо це стосується осіб чоловічої статі, котрі ще не мають власних дітей, не володіють досвідом спілкування з ними, або внаслідок власного характеру чи темпераменту (наприклад, рухомі типи – сангвінік, холерик), для них не притаманна витримка в пошуку підходів до дитини, не є достатнім рівень емпатії, рефлексії тощо. У випадку продовження тиску після початку розслідування або з'ясовано факт нового епізоду вчинення по відношенню до неповнолітнього протиправних діянь, має бути одразу усунута причина, тобто дитина повинна бути ізольована від джерела тиску. Наприклад, стосовно осіб, котрі здійснили кримінальне правопорушення, має бути розглянута можливість обрання ізоляційного запобіжного заходу. За наявності позитивної динаміки виведення неповнолітнього зі стану стресу та готовності до висвітлення обставин події, психолог має приблизно усвідомлювати

та зорієнтувати слідчого, а також підготувати до цього дитину. Допит має бути разовим, усі учасники попереджені про планування його проведення.

Однак проведеним опитуванням уповноважених осіб з'ясовано, що більшість із них (78%) не вважають за потрібне інформувати сторону захисту про планування проведення допиту в неповнолітніх з тих міркувань, щоб мінімізувати тиск на нього перед проведенням допиту, уникнути розголошення (витоку) інформації про хід проведення допиту, на чому буде ґрунтуватися захист. Так повідомляють про планування проведення допиту прокурора 47%, з яким узгоджують у 39% випадків питання, що необхідно поставити перед дитиною. Хід проведення даної слідчої (розшукової) дії слідчим узгоджується з психологом, котрий фактично його і проводить. Психолог може рекомендувати слідчому внести корективи в намічений план допиту, звернути увагу на обставини, що стосуються психології допитуваного, вести спостереження за допитуваним, а в подальшому висловити свою думку про те, як необхідно інтерпретувати результати спостереження¹. Варто наголосити й на тому, що інтерпретації свідчень під час аналізу результатів допиту має приділятися належної уваги. Так спеціаліст може допомогти слідчому встановити ті обставини, на яких при проведенні інших слідчих (розшукових) дій із даним неповнолітнім необхідно приділити більше уваги. Окрім цього, можуть бути визначені питання та хід проведення допитів інших учасників. У сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження слідчий, із використанням знань спеціалістів, сформує цілісну картину вчиненої події.

Проінтерв'ювані уповноважені особи наголосили, що залучають до проведення психолога – 100%, однак проводять допит самостійно у його присутності – 61%, використовують спеціально обладнане приміщення – 32%; користуються власним кабінетом, розміщуючи в ньому іграшки – 21%; інші 47% визначили, що проводять слідчі (розшукові) дії в штатному режимі (без врахування методики «Зелена кімната»).

¹ Телегіна Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2011. С. 43.

Питання, котрі запропоновані до з'ясування та наявності в процесуального керівника, перефразовуються психологом в зрозумілу та доступну, згідно з віком дитини, форму. За наявності питань по ходу проведення допиту вони можуть бути йому передані через психолога, з використанням технічних засобів (навушника у вусі психолога). Фактично психолог проводить дану дію, а слідчий лише її контролює. Водночас законодавчо це не врегульовано. Урегулювання можливостей надання психологу повноважень уповноваженої особи в проведенні допитів визначається необхідністю ознайомлення з правами та обов'язками учасників допиту. З ними може ознайомити або уповноважена особа, або психолог, про що у відповідній графі має бути наявний підпис допитуваного. До того ж, перелік прав та обов'язків доцільно оголошувати вголос, що буде зафіксовано на відеозаписі проведення розглядуваної дії.

Не меншого значення набуває й можливість проведення одночасного допиту в конфліктній обстановці. Згідно з результатами досліджень, дана слідча дія проводилась при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я та статевої свободи особи – 81%; учинених злочинними угрупованнями – 80%; проти власності – 78%; у сфері господарської діяльності – 51%; проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності – 49%; у сфері службової діяльності – 13%. Однак, значний відсоток співробітників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ (71%) вважали очну ставку неефективною і досить часто використовували її лише для підтвердження раніше даних показань учасників, тобто для їх закріплення¹. Зважаючи на це, особливої уваги слід приділити питанню встановлення доцільності проведення одночасного допиту, розглядаючи це, зокрема, з точки зору забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 224 КПК України, слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях². Деякі

¹ Чаплинський К.О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії / К.О. Чаплинський. Форум права. 2011. № 2. С. 947–952. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11ckopcd.pdf> (дата звернення: 11.10.2020).

² Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.09.2019).

науковці не погоджуються із таким законодавчим визначенням. Так Є.Д. Лук'янчиков вказує, що підставою для проведення очної ставки є наявність суттєвих протиріч у показаннях раніше допитаних осіб¹. На необхідності доповнення тексту вказаної статті словом «істотні», наголошує й С.Ю. Карпушин, пропонуючи викласти п. 1 ч. 9 ст. 224 КПК України в такій редакції: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування істотних причин розбіжностей у їхніх показаннях»². Проте пропозиція автора є некоректною, оскільки мають з'ясуватися причини істотних розбіжностей у показаннях. Крім того, теорія криміналістики зазнає певних змін у предметі проведення одночасного допиту. Як зазначає В.Г. Лукашевич, суттєві протиріччя слід розуміти як взаємовиключні відомості про ті ж самі обставини (факти), які виявлені слідством у показаннях раніше допитаних осіб та складають предмет доказування³. Варто зазначити, що критерієм правильності теоретичних напрацювань виступає практика: достатньо, аби один учасник наголосив на раніше даних свідченнях (підтвердив раніше дані свідчення, у присутності іншого учасника у свідченнях яких наявні істотні суперечності).

При тому більшість учасників (близько 98%) відстоюють раніше дані свідчення. Таким чином, наявні суперечності, що стали причиною (метою) проведення одночасного допиту, не усунуто. Отже, і мета проведення не досягнута. Це обумовлює необхідність перегляду трактувань цілей. Можна погодитися, що саме на психологічному впливі одного учасника на інших слідчий може мати тактичну перевагу та отримати правдиві показання, тобто недоброчесний учасник змінює свою позицію та підтверджує свідчення добросовісного. Таким чином, наведене варто сприймати як дві форми отримання слідчим результату проведення одночасного допиту.

¹ Лук'янчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учебное пособие / Е.Д. Лук'янчиков. Киев : НИИ РО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. С. 30.

² Карпушин С.Ю. Проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні. URL: http://file:///C:/Users/admin/Downloads/Pis_2015_5.2_41.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

³ Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учебное пособие. Київ, 1989. С. 12.

Перший – коли сумлінний учасник наголосив на раніше даних свідченнях в присутності іншого, другий – несумлінний учасник змінив свідчення на користь сумлінного та надав ґрунтовні пояснення змісту події. Обидва зазначених результати є закономірними, однак потребують аналізу причин з позиції організаційно-тактичних аспектів проведення даної слідчої розшукової дії.

Не варто також забувати, що можливим результатом проведення даної дії може бути те, що сумлінний учасник змінить свої свідчення на користь несумлінного, відмовиться від дачі свідчень тощо. Для забезпечення більшого тиску на несумлінного учасника може бути використана більша кількість сумлінних учасників. Вище зазначалося про те, як несумлінний учасник є більш сильним за темпераментом, аніж добросовісний учасник, тому для урівноваження, створення можливого психологічного впливу на несумлінного учасника мають бути підібрані декілька сумлінних учасників.

Під час розглядуваного спілкування, як правило, усі учасники здійснюють та отримують відчують психологічний тиск набагато сильніший, ніж під час допиту віч-на-віч, таким чином, істина, за твердженням О.Р. Ратинова, встановлюється не шляхом узгодження показань, а шляхом використання суперечностей¹.

У соціальній психології це явище отримало назву соціальної фасилітації та інгібіції. Ефект соціальної фасилітації – явище, відповідно до якого в присутності інших людей активність людини підвищується і вона краще справляється із завданням у порівнянні з ситуацією, коли вона перебуває на самоті. Ефектом соціальної інгібіції називається явище, яке виражається в гальмуванні активності людини в присутності інших. При такому вона гірше справляється з виконуваною роботою, ніж тоді, коли вона працює наодинці з собою. За своєю суттю ці явища протилежні одне одному, але тим не менше можуть в однаковій мірі виявлятися в людей². Так при проведенні одночасного допиту з особами, котрі здійснювали тиск на добросовісного учасника, він може відчувати свою незахищеність

чи труднощі у відстоюванні власної позиції, давати неповні показання, змінити їх на користь недобросовісних учасників. Це необхідно враховувати слідчому при плануванні даної процесуальної дії, без чого досить висока вірогідність настання негативних наслідків, зокрема у вигляді погіршення сформованих умов розслідування та подолання протидії. Лише в даному випадку можна говорити про можливість психологічного тиску на недобросовісного учасника та отримання результатів проведення одночасного допиту.

Вивченням судово-слідчої практики встановлено, що більшість одночасних допитів проведено на кшталт допиту однієї особи в присутності іншої, без застосування відповідних тактичних прийомів, без усвідомлення кінцевої мети розглядуваної слідчої дії, що свідчить про відсутність підготовки до проведення та планування розслідування¹.

Зазначеного твердження можна дійти на підставі того, що уповноважені особи допитують одну особу про ті факти, котрі інший учасник даної дії не в змозі ні підтвердити, ні спростувати. Так спроба оцінити вказані дії, як тактичний задум, не знаходить свого підтвердження в контексті не тільки окремо проведеного одночасного допиту, а й у сукупності з іншими слідчими (розшуковими) діями. Частина уповноважених осіб не усвідомлюють мету проведення даної процесуальної дії, перетворюючи одночасний допит на допит однієї особи в присутності іншої. У результаті цього й виникає стійке переконання відсутності як знань, так і розуміння доцільності здійснення правоохоронцями відповідних дій.

Таким чином, відсутність знань або формалізм у підході, а можливо, обидві зазначені складові, накладають свій відбиток на зміст розслідування та організації й проведення одночасного допиту.

Як наголошує К.О. Чаплинський, 71% співробітників слідчих підрозділів органів внутрішніх справ вважає одночасний допит (очну ставку) неефективним і досить часто використовує його лише для підтвердження раніше даних показань учасників, тобто для їх

¹ Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва, 1967. С. 344.

² Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб / Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. Київ : Каравела, 2012. С. 192–193.

¹ Плетенець В.М. Організаційно-тактичне забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб / В.М. Плетенець. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 424–429.

закріплення¹. Низьку ефективність одночасного допиту С.М. Стахівський аргументує такими чинниками: 1) розширеним складом учасників слідчої (розшукової) дії; 2) ускладненим інформаційним обміном між її учасниками; 3) сильним психологічним впливом підозрюваних на свідків та потерпілих; 4) підвищеним ступенем тактичного ризику тощо². Однак проведення розглядуваної дії обумовлює труднощі та необхідність готовності до ускладнень при проведенні СРД, що пов'язано із: зростаючою кількістю учасників; більш складною підготовкою, тактикою проведення; проміжком часу на його здійснення, підвищеним тактичним ризиком отримання негативних наслідків у вигляді зміни всіма або частиною учасників своїх свідчень на користь недобросовісного учасника тощо. Недобросовісний учасник може впливати на добросовісних у випадку неготовності слідчого до подібного. Не виключена передача непомітного сигналу, повідомлення добросовісним учасникам, співучасникам, коли слідчому складно визначитися із ролями відповідних учасників провадження. Зазначене набуває особливого значення, коли частина учасників розслідування відчуває тиск з боку зацікавлених осіб, оскільки за наявності тиску, слідча (розшукова) дія може перетворитися на тактично програшну (патову) ситуацію. Тому в подібних випадках, доцільно проводити дану дію лише між двома учасниками, з'ясовувати, у тому числі, «не для протоколу» причину зміни свідчень.

Вважаємо досить спірною думку В.І. Галагана, про те, що, на відміну від допиту, порядок проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб викладений у частині 9 статті 224 КПК України досить детально. У цій процесуальній нормі зазначено, які саме дії, у якій послідовності мають бути проведені та у яких випадках від проведення цієї процесуальної дії слід відмовитися³.

¹ Чаплинський К.О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії / К.О. Чаплинський. *Форум права*. 2011. № 2. С. 947–952. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 11.10.2020).

² Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: [Науково-практичний посібник] / С.М. Стахівський. Київ: Атіка, 2009. С. 25.

³ Галаган В.І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 1(5). 2017. С. 73–79.

Складність проведення даної процесуальної дії не викликає жодних сумнівів. На цьому наголошують усі проінтерв'ювані слідчі, більшість з яких (67%) констатують факт недостатності теоретичної розробленості особливостей проведення одночасного допиту в умовах протидії розслідуванню, таких її проявів, як зміна (часткова, повна) свідчень, відмова від давання свідчень, у тому числі на підставі ст. 63 Конституції України. Наявні ж рекомендації, що містяться в різних наукових статтях та методичних розробках, мають розрізнений характер та не надають можливості отримати цілісного розуміння змісту та спрямованості дій правоохоронців в отриманні відповідного результату. Відсутність часу на здійснення пошуків необхідної інформації, значною мірою впливає на рівень виконуваної слідчими діяльності та передбачають необхідність пошуку і витрат значної кількості часу, сил та засобів, чого не може собі дозволити більшість практичних співробітників. Однак, слідча практика, у разі відмови недобросовісного учасника від давання свідчення в ході проведення одночасного допиту, показує, що процедура проведення зберігається. Тобто, особі надається право надати свідчення, однак вона в такий спосіб ним розпоряджається. Таким чином, відмова від давання свідчень одним із учасників не є, на нашу думку, причиною для відмови в проведенні одночасного допиту. Окрім того, у рамках одночасного допиту можуть змінитися й ставлення відповідних учасників (або вони належним чином до проведення не були оцінені). Наприклад, ця ситуація набула свого поширення при розслідуванні крадіжок, коли свідок, котрий придбав викрадену річ (що висвітлює його негативно), намагається уникнути прямих відповідей на питання, а злочин дає свідчення, однак, унаслідок ряду причин (об'єктивних, суб'єктивних), у їхніх свідченнях наявні протиріччя. Не варто забувати й про те, коли на потерпілого здійснюється напад, і він не в змозі ні впізнати, ні належним чином описати нападника, а останній зізнається й дає щирі показання, то зустрічаються випадки проведення одночасного допиту, де основу складають свідчення нападника, які підтверджуються або спростовуються постраждалим. Таким чином, наведене демонструє, що практика застосування одночасного допиту двох чи більше вже

допитаних осіб вийшла за межі розроблених криміналістичною наукою рекомендацій, попри теорію кримінального процесу.

У ст. 224 КПК України зазначається, що допит не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним. У разі відмови підозрюваного відповісти на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви. Це стосується лише допиту і, на нашу думку, не визначає обмеження щодо одночасного допиту (ст. 224 КПК України). За наявності свідчень лише свідків та потерпілих, які визначають зміст вчиненого кримінального правопорушення, та відсутності показань підозрюваного, виникає питання про доцільність проведення одночасного допиту, оскільки протиріч у даному випадку немає. Зазначене доцільно розглядати з позиції добросовісності зайнятої учасником позиції, тобто можна оцінити як непогодження з зайнятою позицією інших учасників (потерпілого, свідків, інших співучасників). Так кожній особі по черзі задають питання, проте, у разі якщо особа відмовляється давати відповіді на них, то в протоколі роблять відповідний запис. Особливого значення це набуває у випадку формального ставлення до проведення підготовки з одночасним допитом групи від трьох і більше осіб. У рамках даної процесуальної дії добросовісний учасник може змінити свої свідчення під тиском недобросовісних.

Очна ставка, як зазначає В.Г. Лукашевич, повинна проводитися лише з двома особами. З фактичної сторони – це одночасний допит двох осіб. Тому її інші учасники, які чекають своєї черги, стають спостерігачами. Причому, через дію соціально-психологічних механізмів взаємного впливу, під час спілкування групи осіб вони бажатимуть погоджувати свою позицію з думкою більшості, що неприпустимо з пізнавальної точки зору. Крім того, з точки зору тактики питання, що формулюються, втрачають свою раптовість і передчасно розкривають позиції учасників за спірними обставинами. Таким чином, провадження «групових» очних ставок тактично недоцільно¹. Однак виникає питання, чи

¹ Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учебное пособие. Київ, 1989. С. 14.

витримає цей тиск добросовісний учасник та яку позицію займе як у ході слідчої (розшукової) дії, так і при проведенні інших дій: підтримуватиме раніше дані свідчення чи змінить їх на користь недобросовісного учасника. Характер людських відносин зумовлює різноманітність психологічних контактів, зміст яких у процесі розслідування зводиться до «панування-підпорядкування» чи ж до суто ділових контактів «взаємне слідування своїм обов'язкам»¹. Слідча практика свідчить про те, що одночасний допит уже допитаних осіб, переважно, проводиться з двома учасниками. З одного боку, це можна розглядати як невикористання можливостей даної процесуальної дії, при проведенні якої можуть бути зібрані, наприклад, усі співучасники кримінального правопорушення. Цим може бути забезпечений більш інтенсивний тиск на недобросовісного учасника з метою зміни його позиції. З іншого боку, слідчий стикається з більшими тактичними ризиками та можливістю отримання незадовільного результату, формування несприятливої обстановки, погіршення слідчої ситуації. Мета проведення даної процесуальної дії спрямовується на досягнення подвійної цілі – допомогти одному або декільком учасникам пригадати забуті або неправильно інтерпретовані факти; здійснити психологічний вплив на одного або декількох учасників².

Проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб пов'язано із суттєвим тактичним ризиком. Існують випадки, які визначають недоцільність проведення даної слідчої (розшукової) дії. Випадками, що обумовлюють недоцільність проведення одночасного допиту раніше допитаних осіб, можуть бути такі: між особами, що дають завідомо неправдиві показання; між підозрюваними, що частково визнають свою вину і схильні до зміни показань; між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває в матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника; коли один із учасників відмовляється давати показання

¹ Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г.Г. Доспулов. Москва : Юрид. лит, 1976. С. 12.

² Психология слідчої діяльності : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [В.Г. Андросюк, О.М. Корнєв, О.І. Кудерміна та ін.] ; [за заг. ред. Л.І. Казміренко]. Київ : Правова єдність, 2009. С. 64.

в присутності іншої особи¹. Окрім зазначеного, доцільно вказати й на зміну учасником своєї позиції на несумлінну під дією тиску. Під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб можуть бути застосовані тактичні прийоми. Серед тактичних прийомів підвищення ефективності допиту часто використовуються пред'явлення в ході слідчої дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених у ході проведення слідчих дій у кримінальній справі². Як речові докази можуть виступати предмети, долучені до справи в оригіналі, та їх предметні, ізоморфні моделі, що несуть на собі ознаки, котрі встановлюють їх зв'язок з фактами, що підлягають доказуванню³. Окрім зазначеного, можуть використовуватись й інші дії, спрямовані на вплив здійснення впливу на недобросовісного учасника. Варто наголосити, що пред'явлення предметів при проведенні одночасного допиту вже допитаних осіб має суттєвий вплив на несумлінного учасника та ще більше надає підтримки й рішучості сумлінному учаснику. Особливо це стосується випадків, коли останнім є неповнолітній.

У ході кримінального провадження можуть застосовуватися різні науково-технічні засоби і виготовлятися інші, крім протоколу, джерела доказової інформації. Крім різного роду копій речових доказів (зліпків, відбитків), при провадженні можуть проводитися фотографування, звукозапис, відеозйомка. Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає також додаткові засоби фіксації процесуальних дій, результати яких можуть бути додані до протоколу у вигляді фотознімків, матеріалів звукозапису, кінозйомок, відеозапису, планів, схем, зліпків та інших матеріалів.

На жаль, уповноваженими особами не надається відповідного значення додаткам до протоколів допиту, якими можуть бути плани, схеми, креслення та інше. Попри те, що додатки не є обов'язковою складовою протоколу, однак уповноваженими особами

¹ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. / М.В. Салтевський. Київ : Кондор, 2005. С. 201.

² Пиріг І.В. Залучення спеціаліста під час проведення допиту / І.В. Пиріг. Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. 2008. № 2(38). С. 350.

³ Комарков В.С. Тактика пред'явлення вещественных доказательств на допросе и психологические особенности восприятия наглядно-образной информации / В.С. Комарков. Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 11. Киев : НИИСЭ, 1975. С. 74.

здебільшого не використовуються, недооцінюються можливості та їх значення в з'ясуванні обставин кримінального правопорушення взагалі та подоланні проявів протидії зокрема. Значення додатків до протоколів слідчих (розшукових) дій по-різному оцінюється в криміналістиці та теорії кримінального процесу.

Так одні науковці відносять додатки до протоколу у вигляді зліпків, відбитків слідів та фотознімків до речових доказів та пояснюють це потребами судової практики і розвитком криміналістичної техніки. Не меншого значення набувають й додаткові засоби фіксації. На думку Л.Д. Удалової, використання аудіо- та відеозапису в тактичних цілях під час допиту змінює атмосферу слідчої дії, оскільки ставить допитуваного в такі умови, при яких його неправдиві відповіді, характерні умовчання фіксуються технікою. Допитуваний, який говорить неправду, розуміє, що кожне його слово записується, і тому втрачає контроль над своєю поведінкою, допускає прорахунки, нерідко продовжуючи заперечувати свою вину, промовляється про суттєві обставини злочину, що розслідуються¹. Відеозапис може бути підданий аналізу на відповідність змісту свідчень учасника, з яким вона проводилась. Наприклад, голос особи може видавати хвилювання, невпевненість у собі, суперечити мові учасника слідчої (розшукової) дії. Відео може бути проаналізовано на предмет невербальної мови. Можуть бути виявлені ті обставини, котрі залишились не поміченими, яким не приділено належної уваги, зокрема й проявам протидії досудовому розслідуванню. Наявні схеми, як додатки до відповідних протоколів, наприклад, допиту різних учасників, мають бути проаналізовані на предмет відповідності свідчень та картини місця події, зафіксованому в протоколі його огляду. Таким чином, можуть бути виявлені як збіги, так і відмінності, які повинні належним чином аналізуватися. Свідчення кожної окремої особи та складена схема будуть доповнювати або суперечити додаткам, складеним іншими учасниками. Доповнення відбуватиметься в тому разі, коли більшість учасників не володіють всією інформацією про подію, тобто в них наявні лише фрагментарні дані (вони були свідками-очевидцями не

¹ Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. С. 164.

всієї, а лише якоїсь частини кримінального правопорушення). Відповідно, із сукупності подібних свідчень та додатків до них може бути відновлено в хронометричній точності зміст події та кожного її учасника. Перші прояви невідповідностей можуть бути з більшою результативністю подолані, коли застосовуватиметься тактичний прийом демонстрації предметів, зокрема й тих протоколів та додатків до них (схем, креслень), котрі були власноруч складені та підписані відповідним учасником. Це, на нашу думку, матиме досить суттєвий психологічний вплив на учасника з метою утримання від відмови в зайнятій недобросовісної позиції, висвітлення причин, що спонукало його до цього. Причиною зміни свідчень, у більшості випадків, варто передбачати саме тиск з боку зацікавлених осіб. Змінені свідчення відповідного учасника мають аналізуватися на предмет причини та виявлення шляхів зміни зайнятої недобросовісної позиції на добросовісну. Оскільки значна частина слідчих Національної поліції є молодими фахівцями, відчуваються наразі значні труднощі організації своєї діяльності, що особливо значення набуває в умовах протидії досудовому розслідуванню. Вихід із ситуації, що склалась, на нашу думку, полягає у необхідності вивчення криміналістичної літератури, рекомендацій з проведення розслідування відповідних видів кримінальних правопорушень, належна підготовка до проведення слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, отримання інформації з особистісних джерел виступає вагомо складовою діяльності правоохоронців взагалі та в умовах подолання проявів протидії зокрема. Уповноваженій особі під час допиту необхідно діяти за принципом маятника, тобто ніби з різною амплітудою, яка за інтенсивністю може бути, високою, середньою чи малою, міняти хід у проведенні допиту, застосовувати тактичні прийоми. Поширеними помилками, яких припускаються уповноважені особи під час їх проведення, є: неналежний рівень знань усіх тактичних прийомів та вмінь їх використовувати, навичок планування та проведення допиту; відсутність усвідомлення предмету допиту, втрата контролю над процесом проведення процесуальної дії; нехтування необхідністю перевірки змісту та правильності його оформлення; проведення допитів, що мають

формальне значення, і т. ін. Встановлення психологічного контакту має здійснюватися з усіма допитуваними й захисниками.

Допит неповнолітніх, які стали жертвами насильства, піддалися тиску та перебувають в особливо вразливому стані, мають бути допитані лише один раз, із використанням методики «Зелена кімната». Оформлення додатків до протоколів у вигляді схем, креслень, планів та ін. в умовах протидії досудовому розслідуванню доцільно здійснювати за допитами кожного учасника кримінального провадження.

4.3. Організаційно-тактичні особливості подолання протидії досудовому розслідуванню під час проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації зі змішаних джерел

Успішність подолання протидії досудовому розслідуванню, обумовлене проведенням комплексу слідчих (розшукових) дій, серед яких ключове місце є впізнання. Пред'явлення для впізнання, попри значну увагу з боку науковців, залишається складною слідчою (розшуковою) дією, проведення якої ще більш ускладнене в умовах протидії з боку зацікавлених осіб. Не вдаючись в організаційно-тактичні аспекти, оскільки вони досить повно висвітлені в криміналістичній літературі, розглянемо особливості проведення даної слідчої (розшукової) дії в умовах протидії досудовому розслідуванню. Пізнання злочинної події відбувається за матеріально-фіксованими відображеннями на предметах та слідами, які відбилися в пам'яті людини, так званім ідеальним¹. Особливої уваги даній процесуальній дії необхідно приділити з урахуванням ризику її зриву. Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, що полягає в пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності². На підставі проведеного дослідження, Н.І. Клименко зазначає, що практичними

¹ Лук'янчиков Є. Д., Моїсеєв О.М. Пред'явлення для впізнання : навчальний посібник. Макіївка : Графіті, 1998. С. 5.

² Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. С. 314.

співробітниками пред'явлення для впізнання нерідко проводиться без попереднього допиту особи, що впізнає. За її даними, у 43 випадках з 247 особа не допитувалась про ознаки об'єкта, що буде пред'являтися для впізнання, а якщо допити проводились, то слідчий не деталізував ознаки, котрі запам'ятовував допитуваний та не визначав умови, які необхідні для правильного підбору об'єктів. Так, у 117 проколах із 247 слідчий лише зазначив, що особа може впізнати об'єкт, а в інших же ознаки вказувалися поверхнево¹.

Слідчий, як наголошують М.В. Салтевський та В.Г. Лукашевич, спонукає допитуваних спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити й передати слідчому дані про нього². Варто погодитися з позицією К.О. Чаплинського, який наголошує, що необхідно застосовувати такі тактичні прийоми: максимальне скорочення часу проведення впізнання. Під час даного прийому виключається будь-яка вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) із членами злочинних груп та їх адвокатами. У даному випадку слідчу дію необхідно проводити в прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу невпізнання з боку злочинців. Після виконання всіх підготовчих дій у приміщенні, де проводиться впізнання, запрошують впізнаючого, який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його видаляють із цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли всі учасники знаходяться окремо. Спостереження за поведінкою впізнаючого дозволяє діагностувати його емоційні реакції. У деяких випадках реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує цей факт, наприклад, унаслідок побоювання помсти з боку злочинців або зацікавлених у справі осіб. У випадках загрози психологічного впливу слідчий повинен відмовитися від впізнання в натурі і замінити його іншим видом (наприклад, впізнання за фотографією або відеозаписом). Під час спостереження за поведінкою членів злочинних груп слідчий

¹ Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : учеб. пособие. Киев : Вища шк., 1990. С. 72.

² Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1984. № 29. С. 29–35.

може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі¹. Зрив розглядуваної слідчої (розшукової) дії може бути реалізований не тільки учасниками кримінальних угруповань.

Не меншої уваги необхідно приділяти й тому факту, що підозрюваний може зірвати хід проведення даної процесуальної дії. Так особа, що пред'являється, може повести себе неадекватно, наприклад, зімітувати серцевий напад, психічний розлад або інші проблеми зі здоров'ям, вимагати викликати швидку тощо. Симуляція, викликана вживанням відповідного лікарського засобу, може вказувати на психічне захворювання. У разі якщо впізнаючий уже потрапив до приміщення та побачив осіб, які будуть пред'явлені йому для впізнання, то й інші види даної слідчої дії наприклад, поза візуальним спостереженням, за фотознімками вже не буде мати значення. Це пов'язано з тим, що її результати визначатимуться як неналежні, оскаржуватимуться стороною захисту, та, скоріше за все, будуть оцінені судом як неналежні та отримані з порушенням доказів. У цьому разі сторона захисту буде визначати, що впізнання відбулося не через те, що впізнаний є правопорушником, а тому, що він привернув до себе увагу впізнаючого, бо потребував медичної чи іншої допомоги. Наведені нами відомості обумовлюють від уповноваженої особи ретельної підготовки до проведення пред'явлення для впізнання, у тому числі прогнозування можливої протидії розслідуванню. Прогнозування уповноваженими особами можливості особи, яка пред'являтиметься для впізнання зірвати дану процесуальну дію обумовлює необхідність використання інших видів пред'явлення для впізнання, наприклад, за фотознімками. Можливості пред'явлення для впізнання доцільно розглядати з позиції того, що впізнаючий, котрий піддався тиску з боку зацікавлених осіб, може впізнати іншу особу. За наявності інформації про це або припущень, доцільно відмовитися від проведення даної процесуальної дії до моменту подолання протидії. Відмова в даному випадку ґрунтуватиметься на тому, що в подальшому результати

¹ Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. С. 176–177.

пред'явлення для впізнання визначатимуться основою для організації лінії захисту та уникнення відповідальності правопорушниками. Притому, за наявності факту про тиск на одного учасника суб'єкта розслідування варто припускати, що й на інших учасників розслідування він вже був здійснений. Особи, котрі займали й до цього моменту принципову позицію, можуть стати тими, на свідченнях яких може гуртуватися доказова база кримінального провадження та подолання проявів протидії. Проте уповноважені особи мають робити припущення й про те, що вказані особи під впливом протидіючої сторони могли змінити свою позицію. Визначення позиції відповідного учасника в умовах протидії має бути обов'язковою умовою при підготовці пред'явлення для впізнання. Це надаватиме більше можливості уникнути отримання неочікуваних результатів у вигляді хибного впізнання.

Потребують розгляду й поведінка особи під час пред'явлення для впізнання. Так окрема увага має бути зосереджена не невербальній мові, тобто проявах у жестах, міміці, переміщеннях очей у ході ознайомлення з пред'явленими для впізнання особами. Так доцільно звернути увагу на рівноцінність проміжку часу, який відводився для ознайомлення з ознаками зовнішності кожної пред'явленої для впізнання особи. Зазвичай час, що виділяється особою на спостереження за тим, кого вона вже впізнала, є більшим. Тобто згадуються ті події, що відбулися, асоціюються вони з ознаками особи, котра спостерігалась у минулому, образ якої зберігся в пам'яті, і тим, котрий пред'явлений для впізнання. Іншим варіантом може бути той, коли впізнаючий приділив час особі, котра пред'являється для впізнання, менше уваги, ніж статистам, так би мовити, оминув їх увагою. У криміналістичній науці визначається можливість помилкового впізнання. Однак, за описаних нами обставин, воно не підпадає під дію зазначеної категорії. Помилкове впізнання асоціюється з добросовісною помилкою впізнаючої особи. У випадку ж умисних її дій про помилковість не може йти мова. Після помилкового впізнання рекомендується відпрацювання впізнаної особи на причетність до вчиненого кримінального правопорушення, можливо, проведення додаткового допиту впізнаючого тощо. Під час нього мають

бути створені такі умови, за яких особа може розповісти про обставини пред'явлення для впізнання. Причому, уповноваженій особі необхідно вдало обрати той момент для сповіщення про побачений факт впізнання, припущення про причини відповідного факту.

Зазвичай ще при вході особа може побачити та затримати погляд на особі, котру впізнала. Наведені нами відомості надають підстави пропонувати до застосування як додаткових засобів фіксації двох відеокамер, одна з яких фіксувала б особу впізнаючого та прояви його емоцій, інша – осіб, які пред'являються для впізнання. У подальшому відеозапис може бути переглянутий із залученням психолога, а потім надана оцінка емоціям та реакціям впізнаючого. За наявності будь-яких сумнівів у зриві або негативному впізнанні, що стали результатом тиску на учасників з боку зацікавлених осіб, від проведення даної слідчої (розшукової) дії доцільно відмовитися. Пред'явлення для впізнання є складною слідчою (розшуковою) дією та, за наявності сумнівів щодо можливості її зриву, доцільно її реалізувати поза візуальним спостереженням, зокрема за фотознімками.

Не меншого значення у встановленні всіх обставин кримінального правопорушення та проявів протидії досудовому розслідуванню набуває слідчий експеримент. Слідчий експеримент по встановленню можливості здійснення якої-небудь дії в певних умовах загалом спрямований на встановлення як об'єктивної можливості здійснення яких-небудь дій, так і суб'єктивної здатності конкретної особи учинити такі дії за певних умов¹. Поняття «експеримент» (від лат. *experimentum* – іспит, дослідження) слід наголосити, що це – метод емпіричного пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах отримують знання щодо зв'язків між явищами та об'єктами або виявляють нові властивості об'єктів і явищ². Відповідно до ст. 240 Кримінально-процесуального кодексу України, слідчий експеримент – це окрема слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою перевірки можливості й способу вчинення

¹ Глазырин Ф.В. Следственный эксперимент : учеб. пособие / Ф.В. Глазырин, А.П. Кругликов ; под ред. Р.С. Белкина. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. С. 53.

² Грицанов А.А. Новітній філософський словник. 2004. URL: <http://kniga.scienceontheweb.net/noveyshiy-filosofskiy-slovar.html> (дата звернення: 10.10.2020).

(за певних умов) певних дій, а також відтворення дій, обстановки, обставин певної події з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів¹. Слідчий експеримент – це пізнавальна слідча (розшукова) дія, сутність якої полягає в проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість.

Сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ, як наголошує І.М. Лузгін, полягає в такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу в певному напрямі. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища в минулому або майбутньому².

Як зазначають більшість учених, до основних завдань слідчого експерименту належать: встановлення механізму вчинення правопорушення; перевірка висунутих слідчих версій; виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину; перевірка та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій; отримання нових доказів; встановлення та усунення розбіжностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих³. На думку С.І. Новикова та Ш.І. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо в тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється⁴. Важливою

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України / URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.10.2020).

² Лузгін І.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгін. Москва, 1973.

³ Очеретяний В.А. Проблемні питання організації й тактики проведення слідчого експерименту. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право, випуск 2, 2014. С. 338.

⁴ Новиков С.И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособие / С.И. Новиков, Ш.И. Ярамишьян. Київ, 1986. С. 10.

обставиною отримання правдивих даних виступає дотримання умов, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія (явище, процес), що перевіряється. Недотримання цієї умови визначатиме результати, що унеможливають отримання відомостей про обставини кримінального правопорушення. Слідчий експеримент по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство, є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. На думку М.В. Салтевського, він передбачає штучне створення обстановки, що спонукає особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема, про підготовку, вчинення та приховування злочинів, наявність попередньої злочинної змови та ін.¹ Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чиї показання перевіряються, причому, у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим². У ході його проведення доцільно використовувати такі ж механізми, пристрої, прилади, матеріали, котрі застосовувались при вчиненні кримінального правопорушення. При неможливості використання вказаних об'єктів в експерименті уповноважена особа може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Указане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати в них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час вчинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню³. Усе зазначене вимагає належної підготовки, у яку, окрім визначених у криміналістичній літературі обставин, мають враховуватися умови протидії досудовому розслідуванню. Так за наявності інформації про те, що особа, котра тримається під вартою, під час експерименту може здійснити спробу тиску на учасників розслідування, здійснити втечу, передати відомості іншим співучасникам, котрі залишилися не виявленими слідством,

¹ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / М.В. Салтевський. Київ : Кондор, 2008. С. 347.

² Салтевський М.В. Криміналістика : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] у 2 ч. Ч. 1. / М.В. Салтевський. Харків : КонСУМ, 1999. С. 225.

³ Чаплинська Ю.А. Організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчого експерименту / Ю.А. Чаплинська. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. 2013. № 2(66). С. 525.

обумовлюватимуть необхідність більш ретельної підготовки, не виключено відмову або перенесення на інший термін даної дії.

На підставі вивчення кримінальних справ та опитування співробітників слідчих підрозділів можна дійти висновків, що така слідча дія проводилася лише в 5% випадків від загальної кількості справ, а у 27% – її проведення було очевидною необхідністю, але під час досудового розслідування не робилося. Указане деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому. Окрім того, 59% слідчих вказали на необхідність оновлення та удосконалення організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ, тривалість злочинної діяльності й наявність численних протиріч та істотних розбіжностей обумовлюють важливе організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Зважаючи на це, ефективне проведення цієї слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці¹. Результативність слідчого експерименту, значною мірою, залежить від моменту його проведення. Зазвичай, він проводиться на подальшому етапі розслідування кримінальних правопорушень. Проте, в умовах протидії може виникати необхідність проведення даної процесуальної дії на початковому етапі розслідування. Це може впливати й на результати розслідування в цілому. Здебільшого експериментальні дії проводяться за наявності зібраних у кримінальному провадженні відомостей та за наявності сумнівів в існуванні певних явищ, можливості вчинення відповідних дій. Проведенням експерименту можна продемонструвати невідповідність свідчень дійсності, неможливість реалізації відповідною особою певних дій, наприклад виконати якісь дії самотужки (перенести предмети, що мають значну вагу), коли є обґрунтовані припущення про вчинення кримінального правопорушення

¹ Чаплинська Ю.А. Організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчого експерименту / Ю.А. Чаплинська. Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. № 1(І). С. 208.

групою осіб, проте одна особа бере на себе провину інших співучасників, коли механізм вчинення кримінального правопорушення не відповідає місцю та способу його вчинення тощо.

При розслідуванні багатоепізодних кримінальних проваджень, складних правопорушень, особливо вчинюваних організованими злочинними групами та злочинними організаціями, уповноваженим особам необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення слідчого експерименту за усіма виявленими епізодами не лише через брак часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю процесуальну дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінального провадження епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), які власноручно виконані злочинцями, у яких відбиваються всі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій¹.

Важливе значення при проведенні досліджуваної слідчої (розшукової) дії є застосування засобів фіксації її ходу, основним із яких є протокол. У ньому, на думку Д.Д. Зайця, повинні відображатися такі дані: маршрути прибуття на місце слідчого експерименту та зміст показань, що перевіряються; зміст і характер дій учасників з уточнення показань та їхні результати². Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках³. Слід врахувати той факт, що чинне законодавство забороняє об'єднання декількох процесуальних дій в одній, внаслідок чого з'являється необхідність у розмежуванні таких дій, як експертиза та слідчий експеримент. Відмінність експертизи від слідчого експерименту

¹ Там само. С. 211.

² Заєць Д.Д. Загальні правила підготовки і прийоми проведення перевірки показань на місці в умовах типових слідчих ситуацій. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. № 2. 2008. С. 211–223.

³ Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. Москва : Юрид. лит., 1969. 216 с.

полягає в процесуальній природі таких процесуальних дій. Їх можна розмежувати за суб'єктами проведення цих дій. Слідчий експеримент проводиться слідчим, у провадженні якого знаходиться кримінальне правопорушення, а експертизу проводить експерт, котрий володіє спеціальними знаннями в конкретній галузі. Таким чином, суб'єкти, що здійснюють дані процесуальні дії, мають різне процесуальне становище і можуть проводити тільки ті дії, які входять в їхню компетенцію. Застосування слідчого експерименту й експертизи нерідко змішуються. Водночас експеримент може бути проведений приховано від зацікавлених сторін, чим мінімізуватиметься виток інформації і, як наслідок, вплив на учасників розслідування.

При проведенні й оцінці слідчого експерименту від уповноваженої особи не вимагається володіння спеціальними знаннями. «Наочність, очевидність одержаних у результаті проведення слідчого експерименту висновків дозволяють самому слідчому оцінити їх»¹. Цією слідчою (розшуковою) дією встановлюються обставини на основі знань, якими володіє суб'єкт розслідування.

Свого проведення вимагають здійснення дослідів. Якщо слідчий експеримент має завдання встановити, могла або не могла відбутися певна подія, дія, явище, то й на призначення експертизи ставиться це саме питання². Варто наголосити на тому, що, окрім необхідності застосування тактичних прийомів проведення, має бути дотриманою процесуальна форма. На дотримання процесуальної форми, у першу чергу, звертають увагу захисники під час оскарження дій правоохоронців у визнанні отриманих у ході проведення слідчих (розшукових) дій як неналежних.

Заслугує на увагу й сучасні можливості експертних досліджень у подоланні протидії досудовому розслідуванню. Експертне дослідження документів дозволяє встановити їх роль у механізмі протидії; фоноскопична експертиза дає дані про учасників протидії та використовувані ними засоби впливу на слідчого, свідків, потерпілих; судово-медична експертиза та судово-психіатрична

експертизи дозволяються викрити різні симуляції, що слугують засобом ухилення від кримінальної відповідальності тощо¹.

Безсумнівно, судові експертизи можуть бути ефективним засобом у подоланні протидії досудовому розслідуванню і це, на нашу думку, потребує належної уваги. Суть експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) самостійного дослідження (за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних пізнань), необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що відображається у висновку експерта². Судова експертиза призначається незалежно від того, чи володіє слідчий, дізнавач, суддя, особа, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, спеціальними знаннями, оскільки фактичні дані, отримані шляхом експертного дослідження, не можуть бути відображені в жодному процесуальному документі, окрім висновку експерта³. Найбільш поширеними є дактилоскопічні дослідження папілярних візерунків у межах призначення трасологічної експертизи. Причому, як правило, уповноважену особу перш за все цікавить відповідь на такі питання: чи є на об'єкті сліди папілярних візерунків; чи придатні дані сліди для ототожнення особи, яка їх залишила; чи залишені дані сліди певною особою; чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях⁴. У деяких випадках важливим є встановлення механізму виникнення слідів, питання давності їх формування тощо, головне не кількість поставлених перед експертом запитань, а їх необхідність у конкретній ситуації, при тому,

¹ Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. С. 19.

² Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. С. 6–7.

¹ Аверьянова Т.В. Противодействие расследованию преступлений, совершаемых организованными структурами, и пути его преодоления. *Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению* : сб. матер. 51-х криминалистических чтений : в 2-х ч. Москва, Академия управления МВД России, 2010. С. 19.

² Кравчук О.В., Циганюк Ю.В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В.В. та ін.] // ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ : ТОВ «Брайт Вайт», 2013. № 2(20). С. 40.

³ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. С. 9.

⁴ Біленчук П.Д. Проведення судових експертиз : довідник / П.Д. Біленчук, М.Н. Курко, С.М. Стахівський. Київ, 1996. С. 10.

спростовуються або підтверджуються висунуті версії. Так набули поширення випадки, коли на місці події виявляють сліди папілярних візерунків, котрі не належать особі, яка зізнається у вчиненні правопорушення. У даному випадку слідчим мають бути сформовані припущення про те, що дана особа бере на себе провину інших осіб, не виключено, під тиском. Пошук мотивів здійснення подібного надасть правоохоронцям підґрунтя для спростування свідчень даної особи та викриття винних. Експертиза матеріалів, речовин та виробів дозволяє встановити спільну родову (групову) приналежність. За допомогою цієї експертизи можна встановити однорідність (чи неоднорідність) викрадених речовин (наприклад, фарб, продуктів), виявлених у підозрюваного осіб і зразків, вилучених під час огляду, обшуку¹.

Здебільшого її проведення відбувається в разі виявлення матеріалів за місцем мешкання підозрюваного, котрі використовувалися у виготовленні знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення. У разі виявлення синтетичних відбитків і матеріалів, котрі можуть використовуватися для їх виготовлення.

Проведення судово-бухгалтерської експертизи, на підставі вилучених документів, може викрити не тільки обставини злочинної діяльності, а й виявити всіх задіяних у цьому процесі учасників. Швидкість вилучення документів та проведення експертизи мінімізуватиме можливості здійснити їх знищення (підміни, подроби). Одним із способів знищення фінансової документації є організація пожежі, котра видається як випадковість, недбалість. Уникнення подібного можливе, у тому числі, застосуванням фактора раптовості. Крім того, з використанням підроблених документів може здійснюватися тиск на учасників, суб'єктів розслідування, котрі можуть приймати необґрунтовані рішення, визначати напрямки проведення розслідування. За потреби може призначатися техніко-криміналістична експертиза документів, щодо справжності яких виникають сумніви, а також реквізитів, використаних для виготовлення технічних засобів. Це дозволить, з одного боку, притягнути до відповідальності винуватців, зрозуміти зміст та спрямованість

¹ Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. Київ : НАВСУ, 2002. С. 112.

їхньої діяльності, викрити нові епізоди та переглянути інші обставини такої діяльності на предмет протиправності. Варто наголосити, що результати експертизи можуть бути використані уповноваженими особами, судом на власний розсуд. Так, за рішенням судді Вишницького районного суду про визнання невинуватою по пред'явленому обвинуваченню у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 367 ч. 1 ККУ України. Витрати на залучення експертів, а саме: за проведення будівельно-технічної експертизи № 018/бт-16 від 09.04.2016 року в сумі 4 634,00 гривень; комплексної будівельно-технічної експертизи № 17с/2016 від 17.11.2016 року в сумі 15 880,00 гривень, додаткової судової будівельно-технічної експертизи № 1633/1634/18–26 від 23.12.2019 року в сумі 6 280,00 гривень – усього 26 794,00 гривні (двадцять шість тисяч сімсот дев'яносто чотири), – віднести за рахунок держави. Незважаючи на те, що в експертних висновках встановлено наступне:

– за результатами проведення будівельно-технічної експертизи № 018/БТ-16 від 09.04.2016 року, з'ясовано завищення загальної вартості реально виконаних робіт на суму 160 000,00 грн (сто шістьдесят тисяч грн 00 коп.);

– судової комплексної інженерно-технічної експертизи № 17с/2016 від 17.11.2016 року, згідно з якою використовувані матеріали не відповідали вимогам, які висуваються до відповідного будівництва, зокрема вартість указаних труб, які кваліфікуються як металобрухт (категорії 5А за ГОСТ 2787–75), станом на 28.12.2015 року становить 37 598,00 грн¹. Крім того, з використанням експертних досліджень була виявлена відсутність будь-якої проектно-документації на здійснення будівництва мосту, суттєво завищена вартість робіт, що обумовлена привласненням коштів; фігуранти уникають відповідальності, а суд, не вбачаючи службової недбалості в діях сільського голови, звільняє від відповідальності та перекладає витрати на проведення експертних досліджень на державу.

Сучасне інформаційне середовище також відображується й на діяльності правопорушників, у тому числі з використанням засобів

¹ Вирок від 02.10.2020 № 721/104/17 Вишницький районний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91959911> (дата звернення: 20.10.2020).

комп'ютерної техніки. Так значна частина інформації, окрім паперових носіїв, зберігається в комп'ютерах. За наявності в ході слідчого огляду чи проведення обшуку комп'ютерної техніки вона підлягає вилученню. Призначення дослідження на предмет наявності на носіях інформації матиме значення у викритті злочинної діяльності, пошуку нових відсутніх на відповідний момент даних про обставин кримінального правопорушення.

Окрему увагу доцільно приділити виявленню симуляцій як способу протидії досудовому розслідуванню. Зазвичай її застосовують у момент затримання, обрання запобіжних заходів, проведення слідчих (розшукових) дій. Симуляція психічного захворювання – це свідома поведінка, що переслідує визначену мету і полягає в зображенні неіснуючих ознак психічних розладів або штучному їх виклику за допомогою використання медикаментозних засобів з метою уникнення покарання¹. Ретельно підготовлена симуляція може сприйматися як реально психічний розлад. Спроба особи симулювати психічні розлади мають бути проаналізовані, та у випадку необхідності повинна призначатися стаціонарна судово-психіатрична експертиза, основним завданням якої буде з'ясування наявності або відсутності в особи психічних розладів. На підставі цього прийматиметься рішення про можливість притягнення особи до відповідальності або оцінка її дій як симуляції. Симулюватися можуть й інші захворювання, що унеможливають обрання запобіжного заходу, наприклад, епілептичні напади, або потребують хірургічного втручання. Подібні прояви потребують додаткових обстежень медичними працівниками, що ускладнює, а іноді унеможливає діяльність уповноважених осіб у відповідних умовах. Це варто розглядати як можливість зриву запланованих процесуальних дій. Не менших труднощів у розслідуванні та подолання протидії зазнають уповноважені особи в ході розслідування ДТП. За даними кримінальними правопорушеннями тиск сторін кримінального провадження одна на одну є поширеним явищем. Встановлення обставин події пов'язане

¹ Судебная психиатрия : учебник / под. ред. А.С. Дмитриева, Т. В Клименко. Москва : Юрист, 1998. С. 208.

з необхідністю проведення експериментів та призначення різного роду експертиз.

Не меншої уваги у встановленні обставин кримінального правопорушення надає можливість проведення генетичної ідентифікації. З його використанням можуть бути визначені, наприклад, особистість невідомого трупа, який видається за злочинця, чи особи, котра змінила ознаки зовнішності з використанням пластичної хірургії, намагаючись таким чином уникнути відповідальності за вчинені раніше кримінальні правопорушення тощо

Заслужує на увагу й можливість використання почеркознавчої експертизи щодо визначення його виконавця, яка за необхідністю призначається в комплексі з авторознавчою. Так, за змістом записок із погрозами, котрі можуть надходити учасникам кримінального провадження, виникає потреба відшукувати автора даного документа. Варто наголосити, що ряд експертиз передбачає наявність порівняльних зразків для проведення досліджень. Так доцільним є здійснення допитів, що власноруч написані учасниками розслідування. У даному випадку мінімізуватиметься можливість пояснень даними особами, що вони не знайомі зі змістом протоколів, нічого не підписували тощо. Наведене варто розглядати як упередження можливих проявів тиску як на учасників провадження, так і на слідчого та можливість отримання зразків для досліджень. Уповноважені особи, досить часто стикаються з труднощами пошуку придатних в достатній кількості зразків для проведення досліджень. Наведене значною мірою впливає на неможливість отримання достовірних, прогнозованих результатів. Процедура та тактичні аспекти отримання зразків для порівняльного дослідження значною мірою висвітлені в криміналістичній літературі, однак залишаються складним процесом, що ще більше утруднюється через протидію досудовому розслідуванню. Порушення процедури отримання зразків визначатиме сумнівні до результату проведенню дослідження. На прикладі відібрання біологічних зразків, неприпустимими є дії, що є небезпечними для здоров'я, принижують честь та гідність особи. Водночас примусовий характер відібрання, наприклад, зразків голосу, мови, почерку, у випадку відмови осіб, з одного боку, не висвітлює механізм цієї

процедури, а з іншого, унеможливило отримання результатів дослідження за зразками подібного роду. Тому подібне твердження про примусовість відібрання зразків має не більше ніж декларативний характер, оскільки це в примусовому порядку реалізувати без порушення конституційних прав та свобод особи нам не вбачається можливим. Так, наприклад, за відмови підозрюваного в наданні зразків голосу та мови, почерку для порівняльного дослідження можна унеможливити проведення відповідних експертиз. Примусове їх отримання є недоцільним, оскільки може призвести до умисних змін з метою протидії розслідуванню, ускладнить або унеможливить отримання достовірних результатів у результаті досліджень.

Судово-медична експертиза може визначити як наявність в особи ознак хірургічного втручання, на предмет зміни ознак зовнішності (пластики обличчя), наявних в особи (свідків, потерпілих) тілесних ушкоджень, що стали результатом застосування фізичного насильства з метою тиску на них з боку зацікавлених осіб, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, дати та механізму його утворення й відповідності наданим свідченням потерпілого, свідків. На доцільності присутності суб'єктів розслідування при виконанні експертиз, як на форму використання спеціальних знань, наголошує В.М. Махов. Він виділяє такі позитивні моменти зазначеного аспекту: отримання інформації про проміжні результати, надання експертові додаткової інформації та дозволу запобігти призначенню додаткових експертиз і допиту експерта¹. У залежності від видів необхідних спеціальних знань і ситуації, що склалася при розслідуванні, як спеціалісти також можуть залучатися представники інших професій: наукові співробітники різних галузей, біологи, товаровознавці, ревізори та інші.

Щодо непроцесуальних форм використання спеціальних знань, то, на думку І.В. Пирого, їх не можна виключити з кримінального процесу, бо вони існують й успішно застосовуються для повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин провадження². Вони

¹ Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. Москва : Изд-во РУДН, 2000. С. 203.

² Пиріг І.В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дисер./ Ігор Володимирович Пиріг. Київ, 2006. С. 34.

не можуть замінити спеціаліста-криміналіста при проведенні слідчих (розшукових) дій і залучаються одночасно. Зазначені спеціалісти можуть надавати слідчому тільки консультативну та методичну допомогу. Заслугує на увагу й позиція А.О. Полтавського, котрий оцінює ситуацію в діяльності спеціалістів-криміналістів на прикладі малоінформативних слідів. Він наголошує, що до реформування Експертної служби МВС України в 2015 році, коли функції з техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування кримінальних проваджень стали виконувати інспектори-криміналісти слідчих підрозділів Національної поліції України, а судово-експертне забезпечення залишилося за працівниками Експертної служби МВС України, кількість малоінформативних слідів складала 10–15%. Останні, здебільшого, вилучалися в ході огляду місць вчинення, так званих, «резонансних» злочинів (вбивств, зґвалтувань тощо), коли, як правило, оброблювалися всі поверхні речової обстановки місця події та вилучалися всі виявлені сліди. Після – ситуація змінилася навпаки. Вилучення малоінформативних слідів інспекторами-криміналістами почастишало і складає якнайменше 20–30%, більша кількість з яких судовими експертами визнається непридатними для ідентифікації¹. Проте в умовах, що склались, посади спеціалістів-криміналістів зайняли співробітники (колишні співробітники ДАІ, дільничні), котрі не мають достатньої кваліфікації в здійсненні цієї діяльності. Оскільки подальших досліджень вони не проводять і не несуть за це відповідальності, у їх результатах не зацікавлені, це й визначає наслідки вказаної реформи. Про призначення, наприклад, консультування уповноваженої особи на місці проведення огляду мови не ведеться. Рівень їхньої діяльності носить формалізований характер: досить часто сліди не виявляються, у ході неналежних спроб їх фіксації пошкоджуються (приходять у непридатний для подальших досліджень стан), що обумовлює недоцільність їх вилучення, а направлені на дослідження, здебільшого, не придатні.

¹ Полтавський А.О. Експертне дослідження малоінформативних слідів при проведенні дактилоскопічних експертиз: камені спотикання / А.О. Полтавський. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. До 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2017. 365 с.

На відміну від того, що до «реформи» спеціаліст-криміналіст, оглядаючи місце події, фактично вилучав сліди «для себе», у подальшому досліджуючи їх (сліди) як судовий експерт¹. При тому було усвідомлення того, що якість виявлених та правильність вилучення слідів, визначатиме перспективи їх дослідження та отримання доказової інформації. Ми погоджуємося з позицією І.В. Пирого, який стверджує про консультаційну форму використання спеціальних знань². Водночас за описаної нами ситуації про консультаційну форму діяльності мова не йде. Парадокс у даному випадку полягає в тому, що суб'єкт розслідування, котрий розраховує на знання та навички спеціаліста-криміналіста, володіє ними в більшій мірі, ніж вказана «обізнана» особа. Причому, якщо подібна особа ще до моменту виїзду на місце події зацікавлена в прийнятті заходів до умисного знищення слідів, що ускладнить або досить часто унеможливить доказування причетності відповідних осіб, то його «фах» та наслідки діяльності не сприйматимуться як умисне знищення слідів. Тобто сприйматиметься не більше ніж непрофесійність. Висновок експерта, наголошує Н.І. Клименко, може мати вирішальне значення для розкриття злочину на початковому етапі розслідування, проте коли будуть отримані прямі докази, висновок експерта втрачає цінність і враховується тільки поряд з іншими доказами³. Водночас доказового значення набуватимуть категоричні висновки. Діагностичного та класифікаційного характеру дослідження здебільшого відносяться до непрямих доказів, та мають орієнтує значення в розслідуванні. Спеціальні пізнання, професійні знання і вміння в області науки, техніки, мистецтва або ремесла, необхідні, стверджує Р.С. Белкін, для вирішення питань, що виникли при розслідуванні та розгляді в суді конкретних справ»⁴. У практиці польського

¹ Полтавський А.О. До питання вдосконалення функціонування дактилоскопічних одніків органів внутрішніх справ України. *Криміналістичний вісник*. 2002. № 3. С. 71–75.

² Пиріг І.В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф. / І.В. Пиріг. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун.-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. С. 34.

³ Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 162.

⁴ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Издательство Бек, 1997. С. 217.

кримінального судочинства висновок експерта часом трактується як «коронний доказ», що означає, що в разі якихось сумнівів щодо справи чи вини обвинуваченого суд чи прокурори перекладають тягар відповідальності за прийняте процесуальне рішення на експерта¹. Водночас подібний рівень передбачає певні умови, котрим мають відповідати висновок експерта в системі права. Так, за словами М. Грегоровича, забезпечення максимальної якості компетенції польських експертів-криміналістів, реалізується за допомогою двох механізмів: внутрішнього, який пов'язаний із процесом здобуття працівниками криміналістичних лабораторій повноважень надавати самостійно висновки; зовнішнього, який стосується підтвердження рівня формулювання висновків лабораторіями на підставі міжнародних стандартів². Варто наголосити, що компетенцією визначаються формально описані вимоги до відповідного експерта. Окрім зазначених М. Грегоровичем механізмів реалізації компетенції, вважаємо за необхідне торкнутися й такого критерію як компетентність. Визначення подібного ставлення до висновку експерта неодмінно передбачає й компетентність суб'єкта, який його надає. Компетентністю є спроможність застосовувати знання, уміння та особистісні якості для успішної діяльності у відповідній галузі. Вона оцінюється як при призначенні особи в ролі експерта, так і в ході оцінки суб'єктом розслідування та судом експертного висновку. Не винятком є подібне ставлення до висновку експерта в інших країнах Європи. Так, наприклад, у шведській системі права окремі експерти мають настільки широку компетенцію (аж до участі в складі суду, який розглядає приймає рішення у справі), що дає підстави правникам називати їх «суддями фактів»³. Наведене вказує на високий рівень довіри до результатів діяльності експерта. Причиною цього можуть бути ряд факторів як їх захищеності з боку держави,

¹ Całkiewicz, M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym / M. Całkiewicz. *Problemy kryminalistyki*. 259 (styczeń–marzec). 2008. P. 26–36.

² Hrehorowicz, M. Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa / M. Hrehorowicz. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2013. P. 23.

³ Girdwoyń, P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym / P. Girdwoyń. Warszawa : Wydawnictwo: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. P. 58.

так і матеріально-технічного забезпечення. Серед засобів виявлення слідів рук варто навести дрібнодисперсні дактилоскопічні порошки фірми «Sirchie»¹. Сучасна наука і техніка впроваджує сучасне обладнання, що збільшує можливості дослідження, а разом з тим і можливості доказування в судовому провадженні².

Ми не можемо стверджувати, що рівень володіння знаннями експертів нашої держави є нижчим, проте матеріально-технічне забезпечення, внаслідок науково-технічного прогресу, потребує постійного оновлення, а діяльність – удосконалення. Наприклад, компанія «Foster & Freeman» розробила систему SUPER fume для окурювання об'єктів на місці події парами цианакрилату для виявлення слідів рук на великих площах. Цією ж фірмою розроблені й більш складні прилади, котрі вимагають високої підготовки суб'єктів, які їх використовують. Так варто назвати систему для аналізу елементного складу речовин із використанням технології лазерної оптико-емісійної спектрометрії «ЕССО» «Forman» – спектрометр Рамана, що дозволяє визначити збіг та розбіжності матеріалів (наприклад, барвників документів) тощо³. Таким чином, засоби діяльності правоохоронців вдосконалюються, що обумовлює необхідність належного рівня володіння працівниками, котрі їх застосовують. На прикладі складних технічних засобів варто назвати DeltaSphere-3000 3D Laser Scanner для застосування під час огляду з програмним забезпеченням. Останнє дозволяє в подальших експертних дослідженнях здійснювати різного роду реконструкції обставин місця події. Заслужують на увагу й розробки компанії «Регула» та багато інших. Сучасні розробки важко переоцінити в діяльності співробітників як слідчих, так й експертних підрозділів. У цьому випадку експертами набуватиметься той рівень компетентності, що забезпечить формування компетенції співробітників експертних підрозділів на рівні Європейських країн. Значною мірою технічні засоби можуть використовуватися й для виявлення проявів протидії та

¹ Сайт Sirchie. URL: <http://www.Sirchie.com> (дата звернення: 21.09.2020).

² Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej / M. Pękała, E. Marciniak. *Problemy kryminalistyki*. 260 (kwiecień–czerwiec). 2008. P. 45–54.

³ Сайт Expert. URL: <http://expert-market.kiev.ua/ru/5343catalog.htm> (дата звернення: 10.09.2020).

визначення шляхів її подолання. Упередженням можливості тиску на хід проведення експертних досліджень може бути названо таке: мінімізація кількості поінформованих учасників про підозри уповноваженої особи у невідповідності висновку експертизи; витребування документів, у випадку виникнення сумнівів у їх справжності; проведення повторних експертиз в інших установах, якщо є сумніви щодо їх аргументованості, правильності проведення (тобто експерт не став об'єктом тиску з боку зацікавлених осіб); консультування з тими експертами, котрі не можуть бути піддані тиску на місцевому рівні; отримання порад від різних експертів за різними аспектами (окремими напрямками) експертизи. Цим ускладниться формування цілісного уявлення про дії, стан розслідування, мінімізовані можливості тиску на експерта і т. ін.

Окремої уваги потребують рейтинг приватних експертів на предмет наданого стороною захисту висновку. Можливість будь-яким чином вплинути на рішення експерта має закладатися в основу обрання установи та, можливо, експерта для проведення дослідження. Досить проблематичною є оцінка суб'єктом розслідування висновку експерта за відсутності спеціальних пізнань, котрі використовувалися при проведенні дослідження, зокрема: достатня повнота, належна та достатня кількість матеріалів, використання методики тощо. Наведене демонструє необхідність грамотності, у першу чергу, уповноваженої особи в методиках проведення досліджень, змісті та переліку питань, що вирішуються відповідними дослідженнями, необхідних для цього матеріалів тощо. Висновок експерта може стати хибним у випадку: помилки експерта; надання експертом завідомо неправдивого висновку; надання експерту на дослідження недостовірних даних. Крім того, неправдивий висновок може стати причиною тиску на експерта з боку зацікавлених осіб. Кожен із зазначених випадків вимагає юридичної оцінки на наявність у діях складу відповідного кримінального правопорушення, про що попереджається до початку проведення експерт. У діяльність експерта не має право ніхто втручатися, спонукати до надання відповідних висновків, давати вказівки тощо. На прикладі керівника експертної установи, то його рекомендації щодо

застосування відповідних технічних засобів, методик дослідження, спрямовані на покращення дослідження. Належний рівень володіння слідчим спеціальними знаннями в методиці проведення експертизи, визначених Законом України «Про судову експертизу»¹, сприятиме виявленню невідповідності ходу проведення та висновку. Наявні в експертизі фальсифікації потребують окремої уваги. Так у документі можуть бути виявлені ознаки часткової підробки, невідповідність часу, необхідного для проведення дослідження, підписи експертів виконуватися однією особою, порушена методика, застосовані неналежні методи пізнання та засоби дослідження. Розглядаючи експерта, як суб'єкта тиску, варто зазначити, що, незалежно від того, який би він висновок не надав, це переважно, не влаштовує якусь зі сторін кримінального провадження. Сторони будь-яким чином намагаються вказати на наявні у висновку протиріччя та недоліки, піддати сумніву ті обставини дослідження та хід їх проведення, у чому слабко або взагалі не розуміються. Так сторона захисту може оцінювати неприйнятний для організації лінії захисту (поведінки) висновок експерта як зацікавленість, вірогідний висновок, порушення своїх прав, некомпетентність експерта тощо, незважаючи на те, що, наприклад, НДЕКЦ вивели із підпорядкування системи МВС, на чому раніше в організації захисту наголошували захисники. І зараз ситуація принципово не змінилась. Експертів голосливо звинувачують у необґрунтованості висновків, фальсифікаціях, зацікавленості тощо, вимагають проведення повторних, додаткових досліджень. Проте вони, у більшості випадків, підтверджують результати первинної експертизи. Призначення комісійної експертизи, у порівнянні з одноосібно проведеною, не знаходить для сторони захисту очікуваних результатів. Відсутність протиріч між дослідницькою частиною та висновками, обґрунтованість та ступінь вірогідності висновків і виступають тими оціночними критеріями доказової сили результатів дослідження. Водночас і суб'єкти розслідування, отримуючи висновки експерта,

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232 (зі змінами : Закон України від 9 вересня 2004 р. № 1992-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 1. Ст. 14.

можуть не розуміти причин, піддають сумніву висновок та професійні якості експерта, призначають повторні, додаткові, комплексні та ін. експертизи. На підтвердження варто навести приклад з матеріалів судового рішення. Так, слідчим, який розслідував провадження за фактом ДТП, було виявлено невідповідність описової та заключної частин висновку судово-медичної експертизи (завідомо неправдивий висновок експерта № 68/П від 22.07.2011, складений за результатами проведеної судово-медичної експертизи у кримінальній справі 53-027-11). У зв'язку з розбіжностями в протоколах огляду місця події, слідчий був вимушений виносити постанову про призначення в провадженні комплексної судово-медичної експертизи, а також прийняти рішення про закриття кримінального провадження. За ухвалою суду, судово-медичного експерта виправдано на підставі того, що докази сторони обвинувачення є суперечливими, такими, що не підтверджуються належними, допустимими та достовірними доказами та документам, а тому, згідно з Конституцією України, Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, не можуть бути прийняті судом до уваги¹. Таким чином, від завідомо неправдивого висновку можуть бути визначені помилковий напрямок організації розслідування, притягнуті невинні особи. Проте наведений приклад демонструє необхідність приділення уповноваженими особами уваги аналізу висновку експерта на предмет невідповідності описової та заключної частин, змісту та обсягу відповіді на поставлені на вирішення експертизи питань. Крім того, уповноважені особи мають усвідомлювати й можливості зацікавлених осіб у здійсненні тиску як не експертів, так і матеріали, шляхом внесення в них коректив, вилученням (заміною) зразків, вихідних даних тощо. Наслідком цього може бути неправильно проведене дослідження, що не враховували якихось обставин або не проведене в потрібний строк. Так несвоєчасно отримані результати досліджень можуть поставити під загрозу можливість встановлення всіх обставин кримінального правопорушення у відповідності до визначених строків розслідування. Так вивченням

¹ Вирок від 09.12.2016 № 165/108/16-к Луцький міськрайонний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/63291165> (дата звернення: 11.09.2019).

матеріалів кримінального провадження нами з'ясовано, що призначені фоноскопичні експертизи, у зв'язку із великою завантаженістю експерта, можуть бути не проведені через чотири місяці, про що довідкою сповіщено слідчий, який її призначав¹. Подібний висновок експерта може стати результатом здійсненого на нього тиску з боку протидіючої сторони.

Висновок експерта може суперечити матеріалам кримінального провадження. Отримуючи подібний висновок перед уповноваженою особою, постає така дилема: чи експертом допущена помилка (надано неправдивий висновок), чи зібрані матеріали кримінального провадження не відбивають факт події. Таким чином, висновок експерта може служити відправною точкою як у доведенні (спростуванні) провини відповідної особи, визначення кваліфікації дій учасників, оцінки здійснюваних зацікавленими особами заходів з протидії досудовому розслідуванню, зацікавлених осіб тощо. Здебільшого успіх протидіючої сторони полягає в активності, у тому числі процесуальній, володінні інформацією, що буде основою для здійснення оскарження дій, піддані сумніву законності та обґрунтованості, порушенні процедури, методів, методик тощо. Водночас пасивний підхід до поведінки, якою зазвичай може бути охарактеризована діяльність сторони обвинувачення, часто призводить до неможливості доведення до логічного завершення кримінального провадження та направлення його з обвинувальним висновком до суду. Активність у діяльності уповноважених осіб як у розслідуванні, так і в подоланні протидії передбачають значних зусиль та цілеспрямованості в діяльності, усвідомлення змісту та значення своїх та прогнозування дій сторони тиску й інше, що призведе до успішного розслідування кримінального правопорушення. Володіння уповноваженими особами знаннями щодо можливостей судових експертиз у ході розслідування, своєчасне їх призначення, у тому числі з використанням фактору раптовості, правильне їх використання в побудові структури доказової інформації в кримінальному провадженні сприятиме отриманню повної та достовірної картини

¹ Кримінальна справа № 65040716. Архів Жовтневого районного суду м. Харкова, 2004 р.

про обставини вчиненого кримінального правопорушення, а також зацікавлених у ньому осіб, надання їхнім діям правової оцінки, мінімізації можливого тиску на хід розслідування тощо.

Таким чином, можемо наголосити, що володіння широким колом математичних, технічних, юридичних, природничих наук є неодмінною складовою діяльності суб'єктів розслідування взагалі та в призначенні та оцінці експертиз зокрема. Це сприятиме більш повному та об'єктивному з'ясуванню всіх обставин кримінального правопорушення, формуванню цілісної картини вчиненої події, мінімізації витрат ресурсів на організацію та проведення розслідування та має особливе значення в умовах здійснення зазначеної діяльності в умовах протидії.

Розділ 5

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

5.1. Міжнародний досвід у подоланні протидії досудовому розслідуванню та шляхи його впровадження в Україні

Процеси реформування багатьох секторів економіки, помилки державної політики у формуванні правоохоронної системи ускладнюють реалізацію стратегічних завдань боротьби зі злочинністю взагалі та організованою зокрема. Успіхи в боротьбі зі злочинністю та проявами протидії досудовому розслідуванню, якщо і мають, то тимчасовий, епізодичний характер, оскільки не забезпечені сучасним (науково-методичним, матеріально-технічним, правовим та ін.) інструментарієм, у тому числі й тим, що ґрунтується на передовому досвіді діяльності правоохоронних органів іноземних країн.

Проте, впровадження вказаного досвіду потребує ретельного аналізу з урахуванням соціальних, правових, економічних, науково-технічних та інших умов нашої держави. Так, аналізуючи результати дослідження, у якому визначається рівень довіри населення до політиків держав (Public trust in politicians), можемо наголосити, що бюрократія Сінгапуру має найвищий рівень довіри та посідає перше місце в списку країн (індекс 6.4.), Фінляндія – 5.8., Нідерланди – 5.6., США – 4.8. і т. ін.). Україна у розглядуваному переліку посідає 91 місце з індексом довіри до політиків держави 2.5¹. Наведені відомості

¹ The Global Competitiveness Report. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/public-trust-politicians> (дата звернення 10.09.2019).

напряму відображують рівень корупції та боротьбу державних інституцій з її проявами.

Корупцію варто розглядати як ознаку правового нігілізму, відхилення в розвитку держави й її соціуму, що повною мірою відображується та формуванні протидії досудовому розслідуванню. Враховуючи рівень корупції в Україні та досвід боротьби із нею (на прикладі Італії, Румунії, Сінгапура, США та ін.), вважаємо доцільним залучення іноземних експертів до формування та атестації підрозділів правоохоронних та судових органів. Міжнародні експерти не походять зсередини системи і не є частиною місцевої політики. Це гарантує, що на посади суддів, керівників САП, НАБУ та ін. обиратимуться добросовісні, з найвищою професійною компетентністю кандидати. Варто зазначити, що експерти залучались при відборі кандидатів до Вищого антикорупційного суду в 2018 році та до Національного агентства з питань боротьби з корупцією (НАЗК) у 2019 році. І зараз відбуваються обговорення на вищому державному рівні щодо проведення конкурсу на призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Затягування з обранням керівника якого, значною мірою, ускладнює діяльність інших правоохоронних органів, зокрема й НАБУ. Не меншого значення в умовах боротьби з проявами корупції набуває діяльність новостворених служб, таких як «АРМА» (Україна).

Потрібно зауважити, що прозорість та відкритість, доступність населенню інформації про внутрішню організацію та підзвітність правоохоронних органів у формуванні її вертикалі, починаючи від керівництва, закінчуючи рядовими співробітниками, з одного боку є запорукою реальної оцінки їх діяльності. З іншого – обумовлює необхідність здійснення своїх функціональних обов'язків на високому рівні. Таким чином, боротьба з корупцією та подолання протидії досудовому розслідуванню, на нашу думку, є нерозривними умовами результативної діяльності органів досудового розслідування.

Некомпетентність, байдуже ставлення до службових обов'язків, перевищення меж застосування сили (на прикладі США, де поліція переживає кризу довіри) знаходить своє відображення в рівні

виконання покладених на правоохоронні органи функцій¹. Зазначене обумовлене ставленням до діяльності окремих органів, серед яких поліція виступає одним із базових інститутів держави. Сприйняття населенням Національної поліції як партнера з високою долею вірогідності характеризуватиметься високим рівнем довіри, з одного боку, та сприянням її діяльності, з іншого. Програми, на кшталт NW (Neighbourhood watch), PCSP (Policing and Community Safety Partnership) та ін. запроваджуються поліцією за активної участі в них населення². Для полегшення реагування на правопорушення та встановлення їх винуватців на сайтах поліції може бути наявною для заповнення форма, яка за своїм наповненням складається з опису ознак зовнішності людини за методом «словесного портрету». Таким чином, усвідомлення дій поліції, залученість населення в процеси суспільного життя підвищують рівень його безпеки та мінімізують можливості безкарного вчинення правопорушень. Це повною мірою мінімізуватиме можливість стороннього тиску на учасників розслідування з боку незацікавлених осіб.

Серед напрямків оптимізації діяльності правоохоронців у виявленні та з'ясуванні обставин події набула можливість використання систем камер відеоспостереження, розміщених у громадських місцях. Це сприяє відстеженню обставин вчинення правопорушення та дії його учасників. По відношенню до учасників події зібрані відеозаписи забезпечують можливість за кроками відтворити обставини події, зокрема: кількість учасників, їх контакти, здійснювані ними заходи з підготовки та протидії викриттю, оцінці їх посткримінальної поведінки, наприклад, здійснення заходів впливу (фізичного, психічного) на постраждалих і т. ін.

Зафіксовані на відеозаписах транспортні засоби за державними номерними знаками мають встановлюватися для вилучення записів із відеореєстраторів, виявлення очевидців відповідних фактів тощо. Правильно організована, з найменшим проміжком часу, діяльність забезпечуватиме одержання значного масиву відомостей

¹ В США упалуровень доверия к полиции. URL: <https://mignews.com/news/USACANADA/v-ssha-upal-uroven-doveria-politsii.html> (дата звернення 10.10.2020).

² Official site of the government service of Northern Ireland URL: <https://www.nidirect.gov.uk/articles/neighbourhood-watch> (дата звернення 07.10.2020).

з мінімальною можливістю їх зникнення. На момент вчинення правопорушення поліцейські не володіють даними про його обставини, тому в більшості випадків діють інтуїтивно, а також на основі наявного досвіду (життєвого, професійного) при зборі доказової інформації. Тому принцип «Золотої години» визначається більшістю детективів (Велика Британія, США та ін.) як найбільш важливий період у виявленні відомостей про обставини кримінального правопорушення, свідків, правопорушників та ін. У цей час наявні на місці події матеріали легкодоступні для виявлення й вилучення, а їх кількості, зазвичай, достатньо для встановлення обставини вчиненого правопорушення.

Активна діяльність одразу після виявлення правопорушення мінімізує можливості знищення слідів та збільшує вірогідність отримати відомості, які будуть допущені до розгляду судом (Основна дослідницька доктрина Великої Британії 2005 року). Проте Піт Дін наголошує на тому, що «Золота година» не обмежується лише однією годиною, а може тривати місяцями розслідування, до чого мають бути максимально готовими слідчі в з'ясуванні істини¹. Таким чином, зазначене правило доцільно розглядати не тільки як часову характеристику, а і як ступінь готовності уповноважених осіб до розслідування, у тому числі в умовах протидії.

Варто зазначити, що необхідність отримання вагомих даних за певних обставин надає поліцейським право відходити від визначених протоколів їх діяльності. Так запроваджений у 1984 році Закон «Про поліцію та докази по кримінальним провадженням» (PACE), спрямований на ретельну збалансованість прав особи та повноважень поліції. Розглядуваний Закон надає право проведення термінового інтерв'ю правопорушника без попередження і без присутності адвоката, якщо, на думку поліцейського, існує неминуча загроза². Після затримання підозрюваного рекомендується його

¹ Pete Deane Back to Basics: Golden Hour Principles in Serious Collision Investigation. URL: <https://harpershaw.co.uk/back-to-basics-golden-hour-principles-in-serious-collision-investigation/> (дата звернення: 07.04.2020).

² National Investigative Interviewing Strategic Steering Group (NISSG). URL: <https://zakon.co.uk/admin/resources/downloads/urgent-interviews-acpo-position-statement.pdf> (дата звернення 10.09.2020).

інтерв'ювання в поліцейській дільниці чи місці затримання, якщо зволікання з проведенням може призвести до: пошкодження доказів, пов'язаних із правопорушенням; знищення доказів, пов'язаних із правопорушенням; перешкоджання діяльності інших осіб; фізичної шкоди іншим особам; знищення майна; пошкодження майна; попередження інших ще не затриманих правопорушників. Подібний виняток застосовується там, де зволікання в проведенні опитування перешкоджатиме вилученню майна, одержаного злочинним шляхом. Опитування особи за вищезазначених обставин є терміновим і має припинятись, як тільки: ризик пройшов; отримано відповіді на необхідні запитання¹.

За відсутності достатньої для встановлення обставин події кількості відомостей, зазвичай, правоохоронці звертаються за допомогою до соціуму. Використання громадськості й ЗМІ для інформування населення в отриманні вагомих даних – поширена практика поліції багатьох країн світу. Проте, подібні звернення за допомогою до громадськості через певний час, з одного боку, демонструють неналежну організацію діяльності уповноважених осіб під час збору матеріалів за відповідним фактом, а з іншого – перспектива виявлення додаткових відомостей у такий спосіб залежить від рівня громадської свідомості соціуму відповідної держави. Вагомим значення в подоланні протидії набувають результати діяльності журналістів. Так на прикладі «Bellingcat»² – експертної групи журналістських розслідувань гучних та резонансних подій – можна наголосити на можливості отримання відомостей про обставини кримінальних проваджень, зокрема: розшук осіб, які переховуються, встановлення раніше не виявлених свідків-очевидців, механізм вчинення кримінального правопорушення та його учасників, обставини здійсненого на них тиску тощо.

Не меншого значення в подоланні протидії набув і моніторинг засобів мобільного зв'язку, що перебували в певний час у конкретному місці. Проте ускладнена в нашій державі процедура одержання

¹ Interviewing suspects (2020). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/864940/interviewing-suspects-v7.0.pdf (дата звернення 10.09.2020).

² Site Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com/> (дата звернення: 11.10.2020).

дозволу на відповідну інформацію унеможлиблює швидкість її використання. Варто зазначити, що розвиток не лише мобільного зв'язку, а й інтернет-технологій, надають широкі можливості для відслідковування технічних пристроїв, під'єднаних до всесвітньої мережі. Так сучасні технічні можливості компанії «Google» широко використовуються поліцією США в отриманні інформації про перебування поблизу місця події та подальші переміщення електронних пристроїв, користувачі яких можуть бути носіями відомостей про обставини події¹. Це потребує уваги з боку керівництва органів досудового розслідування щодо налагодження співпраці в даному напрямку й отримання вагомої інформації для розслідування даних.

Потребують уваги й сучасні можливості аналітичної діяльності, які широко використовуються в боротьбі з правопорушеннями. Так криміналістичному аналізу можуть бути піддані матеріали, вилучені з місця події, отриманні від правопорушника та інших осіб². Результатам здійсненого криміналістичного аналізу зібраних матеріалів та вивченню обстановки місця події надається значної уваги в плануванні та організації розслідування. Його результати кладуться в основу формування та перевірки версій, встановлення всіх обставин кримінального правопорушення тощо.

З метою постійного одержання первинної та подальшої криміналістично значущої інформації, наприклад, у ФРН, здійснюється робота в межах аналітичної розвідки – комплексного організаційно-тактичного заходу, що здійснюється спецпідрозділами по боротьбі з організованою злочинністю³. У рамках цієї діяльності фахівці поліції одержують близько 98 % інформації, що має оперативний інтерес та криміналістичне значення, виявляють та використовують у відкритих джерелах та ФБР. Таким чином, аналітична діяльність фахівців відповідного профілю визначається вагомою складовою в отриманні

¹ Welsh Alex for The New York Times Tracking Phones, Google Is a Dagnet for the Polic. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/04/13/us/google-location-tracking-police.html>. (дата звернення: 07.04. 2020).

² Investigation process and technique. URL: <https://slideplayer.com/slide/13728039/> (дата звернення: 10.09.2020).

³ Корнієнко М.В. Протидія організованій злочинності в країнах ЄС та США. Київ, 2002. С. 118.

відомостей про події, факти, явища з наданням їм оцінки та прогнозів можливих варіантів розвитку та наслідків. Прогнозуюча діяльність суб'єктів розслідування – це не тільки питання про те, як отримувати та оцінювати відомості, а й про наслідки дій для невинуватих осіб, чий права не мають бути безпідставно порушені. Не меншого значення набуває і наявність ресурсів для повноцінного запровадження подібних технологій у діяльності територіальних підрозділів органів досудового розслідування. Використання аналізу нам вбачаються в оцінці впливу протидії на розслідування кримінальних правопорушень та визначення шляхів її подолання.

Застосування передових методів аналізу даних може допомогти правоохоронним органам встановити пріоритетні напрямки в своїх зусиллях і здійснювати по-справжньому продуману поліцейську діяльність на основі оперативних даних¹. Кримінальна аналітика лише нещодавно знайшла свого втілення в правоохоронних органах нашої державі, проте не досягла рівня діяльності фахівців Європейських країн, зокрема і Європолу. Його аналітичний відділ нараховує більше 30 фахівців, які розробляють проекти стратегічного, оперативного значення, відкриваючи нові можливості системного дослідження наявних відомостей². Застосування аналітичних висновків спрямовано на підвищення ефективності діяльності боротьби зі злочинністю, реалізувати які на даному етапі її розвитку традиційними засобами і методами неможливо.

Не меншого значення в діяльності правоохоронців можуть набувати й міжнародні бази даних. Так реєстраційні системи Інтерполу є елементом структури міждержавного інформаційного забезпечення процесу попередження, розкриття і розслідування злочинів держав-членів Інтерполу, ґрунтованим на загально визначених принципах і нормах міжнародного права по збору, накопиченню в спеціалізованих банках даних і своєчасному забезпеченню в процесі

¹ Руководство ОБСЕ по полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации. Вена : ОБСЕ, 2017. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/357211.pdf> (дата звернення 10.11.2020).

² Official site of Europol. URL: http://www.europol.europa.eu/index.sp?page=content_jit&item=jit_historical_background; URL: <https://slideplayer.com/slide/13728039/> (дата звернення 10.09.2020).

розкриття, розслідування і попередження злочинів конвенційного характеру¹. Проте ведення зазначених обліків має організаційну особливість, котра полягає в застосуванні «modus operandi system», що передбачає реєстрацію подій та осіб за способом суспільно-небезпечних діянь за їх «почерком».

Динаміка злочинності і спеціалізація правоохоронних відомств постійно створюють передумови для виникнення нових спеціалізованих АІПС. Зважаючи на це, дослідники визнають стратегічно правильним кроком на шляху розв'язання проблеми «modus operandi» «розділення величезного потоку облікової інформації про злочини і осіб, що їх, що вчинили, на ряд спеціалізованих обліків, що містять чітко структуровану і об'єктно-орієнтовану інформацію з подальшим об'єднанням в ІБД»². Причому, до основних критеріїв, що пред'являються до системи організації інформаційного забезпечення, слід віднести: достовірність, повноту, оперативність, наявність формалізації опису криміналістичної інформації з урахуванням відображення потенційної доказової інформації, валідності і, нарешті, доступність для всіх суб'єктів розслідування³. В умовах зростаючої складності кримінальних правопорушень, що проникають в усі сфери суспільства, обмеженого фінансування, правоохоронні органи відчувають істотні труднощі в реалізації покладених на них функцій. Це обумовлює необхідність напрацювання науковцями спільно з практиками високоспеціалізованих знань у боротьбі зі злочинністю. Не меншого значення набувають процеси цифрового розвитку суспільства. Діджиталізація всіх сфер діяльності обумовлює необхідність забезпечення безпеки від несанкціонованого доступу зацікавлених осіб до вагомий інформації.

Кібербезпека у сучасному світі набуває суттєвого значення. Сьогодні Internet перетворився на вагомий інструмент впливу на процеси в соціумі взагалі та на боротьбу зі злочинністю взагалі.

¹ Калужина М.А. Современные проблемы криминалистической регистрации и возможности ее интеграции в системе Интерпола. Краснодар, 2012. 184 с.

² Ищенко П.П. Информационное обеспечение следственной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2009. 202 с.

³ Kuhne, E. Polizeiliche Informationssysteme und ihre Nutzung in der Sächsischen Polizei / E. Kuhne. Berlin, 2004.

Так зацікавлені особи можуть використовувати його у формуванні відповідного рівня довіри до державних інституцій, правоохоронних органів в цілому чи до окремого суб'єкта розслідування зокрема. Для реалізації боротьби із кіберзлочинністю була розроблена Європейська Конвенція «Про кіберзлочинність». У ній висвітлено проблеми взаємодії правоохоронних органів окремих держав, коли правопорушники та жертви перебувають у різних країнах та підпорядковуються їх законодавству. Крім того, для інтернет-провайдерів визначаються правила зберігання особистої інформації користувачів, у разі якщо зазначені відомості будуть запитані в ході розслідування кіберправопорушень¹.

Діджиталізація з переходом на електронний документообіг, як реалії розвинених країн, має свої переваги і, безсумнівно, торкнеться процесу розслідування в Україні. Так вжиті заходи, на прикладі ряду Європейських країн, зокрема Чеської республіки, у якій розслідування здійснюється в електронному вигляді²; здійснюється також доступ до інформації про судові рішення щодо притягнутих до відповідальності громадян Євросоюзу з використанням системи ECRIS (European Criminal Records Information Exchange System)³, а надання федеральним судам США можливості вести електронні справи і пропонувати електронну подачу судових документів через інтернет із використанням системи Case Management / Electronic Case Files⁴ спрямовані на поліпшення якості розслідування та судового розгляду.

Автоматизована система документообігу суду забезпечує: 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями; 2) надання фізичним і юридичним особам інформації про стан розгляду справ щодо них; 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; 4) підготовку статистичних даних; 5) реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції

¹ Європейська Конвенція про кіберзлочини. URL: http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/european/cyber.htm (дата звернення 20.09.2016).

² E-Case Management System. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/modern-e-case-management-system-will-have-radical-impact-on-criminal-investigation-in-ukraine-2/> (дата звернення: 14.03.2019).

³ European justice. URL: https://e-justice.europa.eu/content_taking_into_account_previous_convictions-95-en.do (дата звернення: 02.05.2019).

⁴ United States courts. URL: <https://www.pacer.gov/cmecf/> (дата звернення: 14.03.2019).

й етапів її руху; 6) видачу копій судових рішень і виконавчих листів на підставі наявних у системі даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалене; 7) передачу справ до електронного архіву; 8) виконання інших функцій, необхідних для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів¹. Ряд дослідників дають позитивну характеристику застосуванню автоматизованих систем. Так з початку використання автоматизованої системи в судовій сфері спостерігається позитивна динаміка оперативності ефективного розгляду судових справ, а також отримання громадянами України поточної інформації стосовно стану розгляду своєї судової справи та копій потрібних процесуальних документів². Автоматизована система забезпечує об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями; надає фізичним та юридичним особам інформацію про стан розгляду справ, у яких вони є учасниками процесу; централізовано зберігає тексти судових рішень та інших процесуальних документів; веде підготовку статистичних даних тощо³. На підставі цього виникає необхідність формування у правоохоронців належного розуміння можливостей використання у своїй діяльності електронних документів. Електронний документ є новим джерелом доказової інформації в сучасному інформаційному суспільстві, який характеризується рядом ознак. Перша група ознак електронного документи – це загальні ознаки: – матеріальна форма; – юридична сила; – наявність реквізитів, визначених законодавством або державними стандартами; – копії документа, автентичні оригіналу. За вимогою сторін, електронні документи підлягають нотаріальному посвідченню цифровим підписом

¹ Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затверджено рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <http://court.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2020).

² Гаврильців М.Т., Медвідь Т.І. Застосування автоматизованої системи документообігу в адміністративному судочинстві України / М.Т. Гаврильців, Т.І. Медвідь. *Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС і навчальному процесі* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 23 грудня 2016 року / упорядник Т.В. Магерівська / Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 19.

³ Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затверджено рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <http://court.gov.ua> (дата звернення 02.03.2020).

нотаріуса. Друга група ознак – це спеціальні ознаки: – зміст електронного документа має електронну форму фіксації інформації за допомогою комп'ютерних засобів; – створення документа відбувається в спеціальному електронному середовищі програмного забезпечення, поза якою документ не існує; – електронному документу і документообігу притаманні риси динамічності електронно-цифрових процесів обробки, кодування інформації комп'ютерними засобами в електронному середовищі перебування; – електронному документу і документообігу притаманна риса збереження, відображення, перекодування форми представлення та трансляції по комп'ютерних мережах; – зміст, форма та вид електронного документа органами чуття людини не сприймаються, але його алгоритмічні програми можна дослідити і проаналізувати¹.

За наявності окресленої перспективи використання сучасних технологій у діяльності правоохоронних органів можна зустріти думки деяких вчених, котрі висвітлюють недоліки запровадження електронного обігу документів. Так переведення органів судової системи України до електронного документообігу ускладнюють такі фактори: брак кваліфікованих кадрів у галузі інформаційних технологій у державних установах, особливо в місцевих органах державної влади; недостатнє розуміння користувачами системи електронного документообігу в органах державної влади основних завдань, які має вирішувати електронний документообіг, та психологічна невідповідність працівників до використання нових інформаційних технологій; низький рівень комп'ютерної грамотності суспільства, що ускладнює перехід до електронного документообігу у взаємодії між державними установами і громадянами².

Таким чином, на прикладі зазначених систем електронного управління справами, сьогодні повинна бути сформована культура користування електронно-обчислювальною технікою і збереження

¹ Потомська Н.А., Дирдін М.Є., Лісова Н.В. Визначення електронного документа як доказу у кримінальному процесі України *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 3(54). С. 238–243.

² Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : Наказ Державної судової адміністрації України від 31.05.2013 № 72. URL: <http://d> (дата звернення 11.05.2020).

на її носіях інформації, несанкціонований доступ до якої може призвести до непоправних наслідків.

Забезпечення безпеки інформації, що зберігається в електронно-обчислювальних машинах можливе шляхом підвищення комп'ютерної грамотності та відстеженням передових технологій, у тому числі у захисті інформації. Цим забезпечуватиметься більша ефективність не тільки застосування, а й мінімізація передчасного витоку інформації та здійснення протидії кримінальному судочинству з боку зацікавлених осіб. Прикладом важливості збереження інформації може бути розслідування поліцією Нідерландів катастрофи МН-17, до матеріалів якої було здійснено доступ з боку російських хакерів¹. Проте ні проміжок часу здійсненого доступу, ні кількість отриманих відомостей у провадженні не повідомляється.

Не меншої уваги потребує й практика групових розслідувань кримінальних правопорушень, що набуло поширення в ряді країн (Чеської республіки, ФРН, США та ін.). Так формування групи для розслідування складних та багатоепізодних кримінальних проваджень у Чеській Республіці здійснюється на підставі письмового розпорядження (наказу) керівника органу, у якому визначається склад співробітників та головний із них. Персональний склад групи визначається спеціалізацією відповідних працівників та фактом вчиненого кримінального правопорушення. Припинення діяльності групи обумовлено закінченням розслідування. Детективи США виконують як оперативну, так і слідчу діяльність, що обумовлює специфіку формування поліцейських груп. Так до їх складу можуть входити 15–20 співробітників з різних підрозділів, зокрема й патрульної служби поліції, які досконало володіють інформацією про сектор обслуговування. Кожен член групи відповідає за результати роботи усієї команди, а не тільки свій напрямок². Наведений вище досвід знайшов своє втілення в діяльності детективів НАБУ та САП.

¹ Russen-zaten-ten-tijde-van-mh17-onderzoek-door-hack-diep-in-systemen-politie. URL: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/russen-zaten-ten-tijde-van-mh17-onderzoek-door-hack-diep-in-syste-men-politie-b0e044e1/> (дата звернення: 20.11.2020).

² Гусаков, А.Н. Криминалистика США: теория и практика ее применения / А.Н. Гусаков. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1993. 28 с.

Для інших суб'єктів досудового розслідування, зокрема дізнавачів та слідчих Національної поліції України діяльність реалізується формуванням слідчо-оперативних груп для розслідування тяжких кримінальних правопорушень з якими не встановлені правопорушники. Крім того, для розслідування складних багатоепізодних проваджень можуть формуватися групи (бригади) слідчих. Проте, це дещо відрізняється від використання групового методу іноземними колегами.

Наведене значною мірою впливає на результативність діяльності правоохоронних органів, яка відображується у відомостях статистичної звітності. Проведений порівняльний аналіз злочинності в Україні та Чеській Республіці дозволяє продемонструвати певні дані, що потребують уваги. Так в Україні зареєстровано від 523 911 (2017 рік) до 360 622 (2020 рік) кримінальних проваджень¹, з яких підозру оголошено у 198 477 (2017 р.) та – 167 098 (2020 р.), відповідно, що складає близько 40 % від загальної кількості зареєстрованих фактів. У ті ж періоди поліцією Чеської республіки² зареєстровано від 202 303 (2017 р.) до 165 525 (2020 р.) кримінальних проваджень, з якими з'ясовані обставини вчиненого у 94 890 (2017 р.) та 77 786 (2020 р.) відповідно, що складає близько 47 % від загальної кількості зареєстрованих фактів. Наведені відомості демонструють зменшення кількості кримінальних правопорушень в обох державах. Однак різниця у 7 % визначає необхідність пошуку не використаних в Україні резервів з вдосконалення діяльності, у тому числі шляхом впровадження міжнародного досвіду, зокрема і Європейських країн. Тенденція до скорочення кількості кримінальних правопорушень, на нашу думку, обумовлена й пандемією COVID-19. Заходами боротьби з пандемією визначені такі: мінімізація контактів між населенням, зупинення діяльності підприємств (установ, організації), розважальних закладів, та ін. Подібні заходи не можуть бути застосовані до органів досудового розслідування, з припиненням їхньої діяльності, яка має забезпечувальний зміст. Поліцейським іноземних країн (Австрія, Іспанія, ФРН, Китай та ін.) надано приписи не

¹ Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 30.12.2020).

² Official site of the Police of the Czech Republic. URL: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx> (дата звернення: 30.12.2020).

уникати контактів з громадянами. Водночас більшість служб поліції брали участь у забезпеченні громадського порядку в особливих умовах із забезпеченням індивідуальними засобами захисту (протибактеріальних окулярів, масок, рукавичок, спеціальних захисних костюмів та ін.), відповідно до вимог санітарно-епідеміологічного стану. Діяльність детективів, здебільшого зводилась до дистанційного ведення справ: спілкування в телефонному режимі, з використанням комп'ютерної техніки та індивідуальних контактів з відповідними учасниками подій. Варто наголосити, що сучасних розробок в діяльності поліції Європейських країн та світу, в умовах пандемій (епідемії), окрім рекомендацій загального характеру, нами не виявлено. Це потребує додаткової уваги не тільки з боку вітчизняних, а й іноземних дослідників. Водночас, необхідність дотримання заходів санітарно-епідеміологічного контролю та індивідуального захисту впливали на організацію й тактику діяльності суб'єктів розслідування. Крім того, симуляція особою захворювання, наприклад COVID-19, туберкульоз легенів та ін., може призвести до зриву проведення за його участі слідчих (розшукових) дій, зокрема й допиту, що варто оцінювати протидією досудовому розслідуванню.

Незважаючи на достатньо приділений у криміналістичній літературі питанням допиту (інтерв'ювання), заслуговують на увагу наявні в різних літературних джерелах тактики проведення спілкування із правопорушниками, зокрема й дев'ять етапів його проведення, розроблених Рейдом¹. Своєю чергою, однойменний сайт «Reid.com» презентує існуючі розробки, пропонує віртуальні одноденні навчальні програми, зокрема: метод слідчого інтерв'ю та позитивного переконання Рейда, метод слідчого допиту Рейда, презентації у форматі PowerPoint щодо проведення допитів та ін.² Водночас методи діяльності поліції США засновані на пошуку психологічної межі допитуваного та подальшого її використання, можуть призвести до неправдивого зізнання. Це підтверджується фактами притягнення до відповідальності непричетних, свідчення яких під

¹ Police Investigation Tactics. URL: <https://www.hmichaelsteinberg.com/police-investigation-tactics.html> (дата звернення: 20.08.2020).

² Reid website. URL: <https://reid.com/> (дата звернення: 20.11.2020).

тиском техніки психологічного маніпулювання, інтерпретувалися як зізнання¹. Подібні факти притягнення до відповідальності, на прикладі «Пологівського маніяка» С. Ткача, у кримінальних правопорушеннях якого зізнавалися невинуваті особи, відомі в Україні. На даний момент відсутні однозначні рекомендації, що сприяли б отриманню правдивих показань від правопорушника та унеможливили б самообмову. Таким чином, чим інтенсивнішою в застосуванні стратегія отримання свідчень від правопорушників, тим більша вірогідність одержання неправдивих зізнань від невинуватих запідозрених осіб². Подібні практики не мають перетворювати діяльність суб'єктів розслідування на самоціль, а їх використання має бути з усвідомленням можливості настання негативних наслідків.

Особливого значення набуває процес допиту дітей, так само, як й осіб, котрі піддалися насиллю, стали його свідками, можуть перебувати в особливо вразливому стані, у зв'язку із чим ускладнене розуміння змісту та перебігу подій, а також здатність правильно інтерпретувати й відтворити їх без сторонньої допомоги. На даний момент допит осіб, які перебувають в особливо вразливому стані не може бути забезпечений організаційно-тактичними заходами, розроблюваними криміналістичною наукою шляхом залучення до його проведення такого спеціаліста, як психолог. Практика діяльності уповноважених осіб у спеціально розроблених приміщеннях («Зелені кімнати» з використанням анатомічно деталізованих ляльок) для проведення допиту дітей, осіб, котрі піддалися насиллю, стали його свідками, можуть перебувати в особливо вразливому стані, фактично здійснюється психологом. Закордонний досвід багатьох країн світу визначає проведення допиту зазначених осіб виключно психологом. Розроблений для спілкування з постраждалими Nichd Protocol³, значно спрощує процес отримання відомостей

¹ Parry Emma. Oct 6, 2020. Injustice. Shocking case of four Navy sailors wrongly convicted of rape & murder 'shows anyone can be forced to falsely confess'. URL: <https://www.the-sun.com/news/1567737/sailors-wrongful-conviction-rape-murder-confess-norfolk/> (дата звернення: 20.11.2020).

² Vrij Aldert, in Encyclopedia of Applied Psychology (2004) Interrogation and Interviewing. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/reid-technique> (дата звернення: 30.12.2020).

³ Nichd Protocol. URL: <http://nichdprotocol.com/the-nichd-protocol/> (дата звернення: 20.11.2020).

та розмежування окремих фактів (подій, явищ) як вчинення правопорушення, так і проявів протидії, котрі у свідченнях можуть перетинатися. Зазначений досвід повною мірою знаходить своє втілення в діяльності суб'єктів розслідування.

Потребує уваги й можливості використання іноземного досвіду в здійсненні профілактичних заходів. Так, наприклад, існування подібних до NCPC (National Crime Prevention Council)¹ організацій національного рівня свідчить про приділення керівництвом держав вагомої уваги питанню попередження правопорушень. Серед заходів упередження правопорушень, значної уваги набула предикативна поліцейська діяльність багатьох країн світу, зокрема і ФРН². Для цього розробляються численні програмні продукти, що здійснюють аналітику даних із прогнозуванням ймовірних наслідків³. Цим здійснюється спроба прогнозування (видів, часу, місць, умов, суб'єктів і т. ін.) вчинення правопорушень, па підставі чого здійснюватиметься їх упередження.

Таким чином, попередження визначається у світі пріоритетом у боротьбі зі злочинністю. Вагомою складовою в діяльності з розслідування має приділятися упередженню протидії. Можуть бути використані й інші заходи та сучасні досягнення науково-технічного прогресу в упередженні, виявленні й розслідуванні кримінальних правопорушень, а також подоланні протидії. Передовий закордонний досвід з упередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень має вивчатися на предмет можливості застосування його в діяльності органів досудового розслідування України. Злочинність є суспільною проблемою кожної держави. Тому і боротьба із нею має здійснюватися не якимось окремим правоохоронним органом, а з допомогою соціуму. Запорукою успіху подолання протидії виступають партнерські стосунки між поліцією

¹ Official site of the National Crime Prevention Council. URL: <https://www.ncpc.org/> (дата звернення: 20.11.2020).

² Bauer Vanessa Master's Thesis (2019) Predictive Policing in Germany. Opportunities and challenges of data-analytical forecasting technology in order to prevent crime. URL: <https://www.grin.com/document/513184> (дата звернення: 20.11.2020 p.).

³ Use your data to find the clue. URL: https://cluemaker.com/?gclid=EA1aIQobChMIz6mer_W_8gIVrwCiAx36qw15EAAAYASAAEgLMZ_D_BwE&cn-reloaded=1 (дата звернення: 20.11.2020).

та населенням. Принцип «Золотої години», що використовується багатьма поліцейськими світу, має сприйматися уповноваженими особами нашої держави постулатом.

Новітні технології та наукові розробки мають постійно вводитися в діяльність органів досудового розслідування як із метою покращення розслідування, так і подолання протидії. У цій діяльності значної уваги має набути боротьба з корупцією, чим буде зведено до мінімуму можливість здійснення тиску з боку протидіючої сторони та забезпечено реалізацію завдань кримінального провадження, визначених КПК України.

5.2. Профілактична діяльність уповноважених суб'єктів подолання протидії досудовому розслідуванню

Криміногенна обстановка в нашій державі все більше вимагає необхідності підвищення рівня діяльності правоохоронної системи в її вирішенні. Вагомим напрямком у боротьбі зі злочинністю в цілому та проявами протидії досудовому розслідуванню зокрема є розробка заходів їх попередження. Розглядуване завдання винесене на вирішення найвищих міжнародних інституцій, зокрема й Організації Об'єднаних Націй. Попередження – це перший імператив правосуддя. Воно включає стратегії та заходи, спрямовані на зниження ризику вчинення кримінальних правопорушень та їх потенційно негативного впливу на людей та суспільство, включаючи страх перед злочинністю, шляхом втручання та впливу на численні причини¹.

Профілактиці, як науковій категорії та практичній діяльності, приділено значну увагу в галузі кримінології, криміналістики та ін. Так розробка питань профілактики кримінальних правопорушень, започаткована в 40-ті роки ХХ століття. Досліджувалася дана проблематика Е.В. Владимировим, В.У. Громовим, В.Є. Корноуховим, М.І. Тарасов-Радіоновим, І.М. Якімовим і багатьма іншими.

¹ Official UN website. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/CrimePrevention.html> (дата звернення: 20.11.2020).

Проте, наукова дискусія про місце профілактики в системі криміналістичної науки була розпочата в 60-ті роки ХХ століття. На значенні криміналістичної профілактики наголошував І.Я. Фрідман, визначаючи, що перелік приватних криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення в нього вчення криміналістичної профілактики, яка є методологічною базою дослідження та розробки засобів, прийомів та методик попередження злочинів¹. Це положення знайшло свого поширення серед учених та, відповідно, у криміналістичній науці. Криміналістичний аспект попередження правопорушень має свої особливості, обумовлені предметом науки криміналістики відносно до слідоутворення, специфічних слідів, що відображують ознаки обстановки і сприяють правопорушенню². Варто наголосити, що питанням здійснення криміналістичної профілактики тією чи іншою мірою присвячено наповнення всіх розділів криміналістики. Проте, серед науковців наявні пропозиції надання профілактичній діяльності окремого, більш суттєвого змісту, та виділення її в окремий компонент системи криміналістики. Так, на думку В.П. Колмакова, поруч із розділами про техніку, тактику і методіку має бути введений самостійний розділ «Криміналістична профілактика», у якому б було зосереджено все, що має відношення до профілактики в криміналістичній науці³. Однак, незважаючи на проміжок у пів століття, дискусія так і не знайшла свого вирішення донині.

Криміналістична профілактика, як діяльність уповноважених суб'єктів і напрямок наукових досліджень, базується, як стверджує В.Ю. Шепітько, на загальних кримінологічних рекомендаціях щодо встановлення причин та умов, що сприяють конкретним злочинам, вживанню спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення. Зважаючи на це, сутність

¹ Фрідман І.Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1971. Вып. 8. С. 102.

² Матусовський Г.А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів. *Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності* / В.І. Борисов, О.Г. Кальман, В.П. Корж. та ін. Харків, 2001. С. 249.

³ Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Сов. государство и право*, 1961, № 12. С. 107.

криміналістичної профілактики – це сфера практичної діяльності та один із наукових напрямків криміналістичної науки»¹. Попередження протидії передбачає проведення таких заходів, які спрямовані не допустити появи протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, а також будуть спрямовані на досягнення такого результату, при якому потенційні суб'єкти протидії відмовляться або будуть не в змозі застосовувати будь-які способи розглядуваних проявів.

Успішна профілактична діяльність слідчого залежить від ефективності провадження слідчих (розшукових) дій, до яких насамперед належать допит, огляд, а також тактичні операції, серед яких слід виділити такі, як: виявлення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення, що має виражену профілактичну спрямованість і призначення судових експертиз². Проте, можна наголосити, що не меншого значення в здійсненні психологічного впливу на відповідних учасників можуть мати й такі слідчі (розшукові) дії, як: пред'явлення для впізнання, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент та інші. Інтенсивність впливу ходу та результатів зазначених слідчих (розшукових) дій, значною мірою, залежить від правильності врахування значної кількості факторів та умов, що формуються в рамках проведення розслідування.

Заслугує на увагу запропонована Тонреном і Фаррінгтоном типологія, у якій розрізняють правоохоронну діяльність, профілактику розвитку, суспільну і ситуативну профілактику, де запропоновано такі моделі, як:

- розвиваюча (профілактика правопорушень, що пов'язано з розвитком відповідних осіб);
- суспільна (співтовариства, де люди знають один одного та, відповідно, менш схильні до вчинення кримінальних правопорушень);
- ситуаційна (обмеження можливості для вчинення правопорушень, підвищення ризиків для викриття);

¹ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В.М. Глібо [та ін.] ; ред. В.Ю. Шепітько; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Київ : Видавничий дім «ІнЮре», 2004. 728 с.

² Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения / Ф.А. Лопушанский ; отв. ред.: И.П. Лановенко; АН Украинской ССР, Ин-т государства и права. Киев : Наукова думка, 1980. С. 93–96.

– правоохоронна діяльність / кримінальне правосуддя, діяльність яких пов'язана із системою кримінального правосуддя – поліцією, судами й в'язницями¹. Розгляд зазначених складових відображає можливості реалізації уповноваженими особами заходів з попередження кримінальних правопорушень. Водночас, зміст розглядуваної структури обумовлений потребами соціалізації та розвитку особистісних якостей індивідів. Цим формується усвідомлення неприйнятності протиправної поведінки, мінімізації можливості формування умов вчинення кримінальних правопорушень. Запропоновані в розглядуваних моделях форми можуть використовуватися уповноваженими особами як окремо, так й одночасно, що визначатиметься в кожному конкретному випадку. Перелік та послідовність застосовуваних елементів розглядуваної моделі визначатиметься рядом факторів. Так, чим складніше провадження за тяжкістю вчиненого кримінального правопорушення, характеристикою осіб, котрі мають суспільний вплив, владні повноваження, обіймають високі посади, мають корумповані зв'язки чи відношення до організованих злочинних груп і т. ін., тим більше уваги повинно приділятися попередженню та максимально швидко викриттю проявів протидії розслідуванню. Водночас, комплексне застосування зазначених компонентів визначатиме більшу ефективність профілактичних заходів як розслідування, так і попередження проявів протидії.

Заслугує на увагу запропонований С.О. Бурліним перелік заходів, спрямованих на попередження, виявлення та подолання протидії в залежності від умов розслідування. Так за спрямованістю впливу заходи попередження і подолання протидії доцільно виділити в чотири групи: 1) заходи або комплекс заходів, які спрямовані на зміну сформованої слідчої ситуації з метою переведення з конфліктного в безконфліктний стан; 2) заходи впливу на реальних чи потенційних суб'єктів протидії з практичними завданнями попередження або подолання такої діяльності з їх боку; 3) заходи, суть яких

¹ Tonren, Pharington. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-2/key-issues/2-key-crime-prevention-typologies.html> (дата звернення 20.11.2020 р.).

полягає у впливі на інформацію про злочин і приховуванні його; про зацікавлених і протидіючих осіб; про хід розслідування; про інші обставини, що належать до провадження (до цієї групи належать і заходи щодо забезпечення таємниці слідства, безпеки потерпілих та свідків); 4) заходи впливу на матеріальні об'єкти, орієнтовані на пошук і вилучення прихованих слідів, знарядь та інших речових (документальних) доказів скоєного злочину, а також слідів його приховування; заходи щодо їх охорони, отримання копій знищених документів¹. Наведений перелік визначає лише окремі складові дій уповноважених осіб у попередженні, виявленні та подоланні протидії досудовому розслідуванню.

Потребують уваги й заходи з попередження проявів протидії досудовому розслідуванню, які можуть бути реалізовані таким шляхом: скорочення часу розслідування; мінімізації кількості обізнаних про хід, стан та перспективи розслідування; унеможливлення стороннього доступу до наявної в кримінальному провадженні інформації, у тому числі тієї, що зберігається в електронному вигляді; перебільшення проблемності ходу розслідування, аніж це є насправді; демонстрація поверхневого ставлення до розслідування; маскування поінформованості про факт перебування розслідування в стані протидії та готовності до її подолання; привернення громадськості та ЗМІ до існуючої проблеми розслідування; перебування провадження на контролі у вищих установах (наприклад, департаментах, головних управліннях і т. ін.), повідомлення до Внутрішньої безпеки, СБУ та інших відомств про факт тиску на суб'єкт розслідування; забезпечення учасників кримінального провадження заходами захисту і т. ін. Наведений перелік не є вичерпним, проте надає загальне уявлення та визначає найбільш характерні заходи, спрямовані на мінімізацію протидії досудовому розслідуванню. Водночас їх застосування має бути усвідомленим з позиції порядку, послідовності та можливості настання відповідних наслідків для кримінального провадження.

¹ Бурлин С.А. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений, связанных с уклонением от уплаты налогов : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бурлин Сергей Александрович; Саратовская государственная академия права. Саратов, 2002. С. 90–91.

Так застосування уповноваженими особами заходів з попередження протидії можуть обумовити:

- початок протидії, яка до цього моменту не здійснювалась;
- виявлення проявів, котрі до цього реалізовувались приховано;
- посилення проявів протидії;
- збереження проявів на тому ж рівні;
- послаблення проявів протидії.

До вказаних наслідків можуть призвести заходи з попередження процесуального та непроцесуального характеру. Так до процесуальних можуть бути віднесені рішення, що приймаються на підставі постанов, слідчих (розшукових) дій і т. ін., а до непроцесуальних – рішення тактичного, організаційного, управлінського характеру, що визначають професійний та інтелектуальний рівень уповноважених осіб, послідовність реалізації ними заходів упередження, виявлення й подолання протидії та отримувані результати.

Наведені нами перелік умов доцільно згрупувати на підставі сприятливості процесу розслідування та подолання протидії. Так, до несприятливих за наслідками прийнятих уповноваженими особами заходів з попередження протидії можуть бути віднесені такі, які обумовлюють початок протидії, яка до цього моменту не здійснювалась, та посилення проявів протидії, що стало результатом активізації в застосуванні протидіючою стороною більш інтенсивних заходів у досягненні цілей протидії. Їх формування досить часто є результатом неналежного рівня знань та досвіду уповноваженої особи, її ставлення до організації розслідування й можливості формування умов протидії. Хід розслідування в даному випадку, переважно, має проблемний характер, сформована загострена конфліктна обстановка між учасниками провадження обумовлює численні, обґрунтовані скарги на діяльність (бездіяльність) уповноваженої особи, типові слідчі ситуації та ситуації протидії досудовому розслідуванню не знаходять належного вирішення або вимагають суттєвих витрат часу, сил та засобів. Результати, здебільшого, не мають судової перспективи, оскільки зібраної сукупності відомостей не достатньо для формування цілісної картини про обставини вчиненого кримінального правопорушення, проявів протидії та надання їх юридичної оцінки.

До умовно сприятливих наслідків прийнятих уповноваженими особами заходів з попередження протидії можуть бути віднесені такі, як: виявлення проявів, котрі до цього реалізовувались приховано; збереження проявів на тому ж рівні. Розглядаючи вказані наслідки, можна наголосити на тому, що вони дають можливість формування припущення про обрання доцільного напрямку реалізації дій суб'єктів розслідування та оцінки їх як проміжних результатів. Проте, зазначені наслідки, у випадку прийняття поспішних, помилкових дій, можуть призвести до їх погіршення. Покращення результатів, у даному випадку, можна досягти шляхом більш інтенсивного та виваженого застосування відповідних засобів та заходів упередження розглядуваних проявів. Проте дії мають визначитися цілеспрямованістю, з урахуванням перспектив отримання результатів, що мають як тактичне, так і стратегічне значення. Хід розслідування, за даними наслідками, здебільшого визначається можливостями суб'єкта здолати здійснювані з боку протидіючої сторони прояви, що не викликає суттєвих перепон у розслідуванні. Результатом розслідування, переважно, визначається послабленням інтенсивності протидії та встановленням всіх обставин кримінального правопорушення.

Послаблення проявів протидії, внаслідок відмови зацікавлених осіб у реалізації своїх намірів, визначається нами, як сприятливі наслідки прийняття уповноваженими особами заходів профілактики. Їх реалізація є результатом правильно застосованих у сукупності дій та заходів. Ключовим завданням суб'єктів розслідування в даному випадку є його збереження до закінчення досудового розслідування, тому діяльність уповноважених осіб має бути виваженою, а наслідки – прогнозованими. Поінформованість уповноваженої особи щодо способів протидії характерних відповідним формам та етапам розслідування його суб'єктам та об'єктам дозволяє правильно оцінити відповідні факти, спрогнозувати подальший розвиток відповідних явищ. Останні варто розглядати з позиції взаємозв'язку та динаміки процесів розслідування й прийняття заходів профілактики протидії. Хід розслідування, значною мірою, обумовлений наявними в уповноваженої особи таких характеристик: практичного досвіду,

спроможності логічно мислити, у тому числі й з позиції інших учасників провадження, бачити цілісну картину оперуючи даними не тільки тактичного, а й стратегічного рівня. Діяльність уповноваженої особи характеризується прогнозованістю та логічністю побудови системи дій та заходів зі встановлення всіх обставин кримінального правопорушення й попередження проявів протидії тощо. Результати розслідування, у більшості випадків, несуть судову перспективу із виконанням завдань кримінального провадження. Таким чином, настання розглянутих нами наслідків, за критерієм їх сприятливості, значною мірою, залежить від наявності в уповноваженої особи практичного досвіду, спроможності логічно мислити, у тому числі й з позиції інших учасників провадження, бачити цілісну картину, оперуючи даними не тільки тактичного, а й стратегічного рівня. На підставі цього отримувані відомості про дії та наміри відповідних учасників логічно пояснюватимуться та не будуть мати неочікуваного характеру для суб'єкта розслідування.

Наведені нами заходи з попередження, у першу чергу, спрямовуються на отримання можливості швидкого, повного та неупередженого розслідування. Цим, здебільшого, обмежується усвідомлення уповноважених осіб у реалізації завдань розслідування. Проте, варто зазначити, що під час досудового розслідування можуть формуватися як передумови протидії, так й попередження зазначених проявів під час судового розгляду кримінальних проваджень. Таким чином, від якісно здійсненого розслідування та подолання протидії залежатиме не тільки перспектива направлення провадження до суду з обвинувальним актом, а й судового розгляду кримінальних проваджень. Закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом передбачає процесуальний порядок відкриття матеріалів досудового розслідування іншої стороні¹. Це необхідно враховувати, у тому числі, для попередження проявів протидії на уповноважену особу та інших учасників розслідування.

Анкетуванням суб'єктів розслідування встановлено, що більшість із них (79%) заходів протидії на випередження не приймають.

¹ Дрозд В.Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 349.

Тобто розглядуваним заходам правоохоронці не приділяють належної уваги, що, значною мірою, ускладнює їхню діяльність узагалі та за окремими фактами зокрема.

Так, наголошує С.І. Мінченко, за останні роки, як показала практика, в Україні почастишали самогубства або стали з'являтися спроби на замах до його вчинення. Проблема цього злочину полягає в складності встановлення причинного зв'язку між діями винної особи та смертю потерпілого. У більшості випадків це зумовлюється тим, що працівники практичних підрозділів органів досудового розслідування, які займаються розслідуванням кримінальних проваджень щодо такого злочину, зазвичай закривають провадження у справах про самогубство, і мотивуючою підставою такого закриття є відсутність слідів насильства на тілі загиблого. Саме тому в Україні винесено лише 8 вироків за статтею «Доведення до самогубства» (причому, лише 7 із них набрали законної сили)¹. Наведена ситуація могла стати наслідком сформованої упереджуючої протидії, з одного боку, та неналежного рівня прийняття заходів з її недопущення, виявлення та подолання з боку уповноважених осіб, з іншого.

Зміна ситуації нам убачається в унеможливленні реалізації зацікавленими особами впливу на учасників події та уповноважених осіб. Цим буде мінімізовано вплив на хід розслідування та його учасників та реалізовано завдання кримінального процесуального кодексу України.

Окремого значення набувають заходи попередження щодо протидії, вчиненої злочинними угрупованнями. Для ефективного подолання протидії розслідуванню, що реалізується їх членами, необхідне виконання й інших вимог по забезпеченню таємниці слідчих(розшукових) дій, процесуальних дій, а саме: інструктажів слідчих слідчої групи про правила роботи із закритою інформацією, попередження про відповідальність за її розголошення; обмеження володіння всією інформацією про попереднє розслідування (лише керівником слідчої групи і керівником слідчого органу).

¹ Мінченко С.І. Доведення до самогубства: кримінологічний вимір соціальної обумовленості заборони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 1. 2019. С. 42–52.

Члени слідчої групи допускаються лише до тієї частини даної інформації, яка їм необхідна для здійснення слідчих(розшукових) й інших процесуальних дій; проведення службових перевірок по кожному випадку розголошення таємниці попереднього розслідування; по можливості визначення послідовності слідчих та інших процесуальних дій, так щоб дії за участю або відносно осіб, з приводу яких є сумніви щодо збереження ними таємниці попереднього розслідування, були вироблені в останню чергу, після того, як буде зібрано досить доказів; дотримання конспірації при підготовці і виробництві слідчих й інших процесуальних дій з метою забезпечення чинника раптовості; забезпечення суворого зберігання, використання, порядку обліку, видачі, використання і повернення документів та інших носіїв, криміналістично значимої інформації; забезпечення охорони службових приміщень, у яких зберігаються кримінальна справа і речові докази; установка системи захисту інформації в комп'ютерах членів слідчої групи для унеможливлення несанкціонованого проникнення до інформації, що знаходиться в них; залучення понять не знайомих з членами злочинного співтовариства задля уникнення розголошення даних попереднього розслідування; вживання заходів безпеки відносно потерпілих, свідків й інших осіб, що сприяють розслідуванню злочину (збереження в таємниці даних про них)¹. Опрацювання зазначеного переліку надає можливість наголосити на необхідності його доповнення такими заходами, що обумовлюють наступальний та активний характер діяльності уповноважених осіб.

Не меншого значення в діяльності суб'єктів розслідування набуває й визначення пріоритету між упередженням або подоланням проявів протидії. Так недооцінювання уповноваженими особами застосування заходів профілактики закономірно призводить до формування умов протидії досудовому розслідуванню. Це, зазвичай, характерно для суб'єктів розслідування без належного практичного досвіду й теоретичних знань протидії як явища розслідування та

¹ Коловоротный А.А. Уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты расследования организации преступного сообщества (преступной организации) : дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 238 с.

заходів її упередження і виявлення. Указані особи, здебільшого, стикаються з уже сформованими умовами протидії, результативність вирішення яких визначають наслідки розслідування кримінального провадження.

Заслугує на увагу й діяльність уповноважених осіб, у якій упередженню проявів протидії досудовому розслідуванню надається ключове значення. У даному випадку подолання протидії буде законним, добре спланованими та контрольованим процесом, що підпорядкований тактичним й стратегічним рівням організації діяльності уповноваженої особи. Суб'єкт розслідування, який дотримується зазначеного алгоритму в діяльності може бути охарактеризований із досвідом та усвідомленням змісту, значення, можливих наслідків дій, котрий раціонально витрачає ресурси (час, сили та засоби) на отримання очікуваного результату. Прогнозуванню від прийняття уповноваженою особою рішень та застосування заходів для кожної сторони наслідків має приділятися належна увага. В оцінку результативності здійснюваних заходів доцільно закладати ризику отримання незадовільних результатів, які погіршуватимуть умови розслідування, ускладнюватимуть вирішення ситуацій протидії. Значного місця в розглядуваному прогнозі мають посідати сукупність зібраних за кримінальним провадженням доказових та орієнтуючих відомостей, а також характеристика учасників розслідування і т. ін.

Не меншого значення в результатах профілактики потребує критерій часу. Так своєчасність застосування заходів, прийняття рішень є запорукою їх результативності. Застосування заходів профілактики та виявлення протидії мають прийматися ще до виїзду на місце події та збору первинного матеріалу за заявами чи повідомленнями в незалежності від їх змісту. Тобто в діяльність уповноважених осіб має закладатися припущення про вже існуючу протидію. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій, організації розслідування має підпорядковуватися в тому числі припущенню про наявну, однак ще не виявлену протидію.

Дії різних осіб (учасників кримінального провадження та сторонніх осіб) мають розглядатися з позиції форм протидії та способів їх

реалізації, спрямованості зусиль на відповідні об'єкти в досягненні цілей протидії. Якщо правопорушення є спланованим, як наголошує О.В. Пчеліна, то засобами протидії розслідуванню пронизаний увесь механізм його вчинення, починаючи з моменту підготовки та закінчуючи вжиттям заходів по його приховуванню¹. Крім зазначеного, час доцільно розглядати ще і як проміжок, що має двостороннє значення. З одного боку, як необхідність часу для організації та реалізації протидії, інтенсивність та складність організації яких перебувають у залежності, у тому числі від наявного часу зі сторони тиску. Таким чином, зведення до мінімуму шанс скористатися вказаною можливістю визначатиме вагому складову в мінімізації подальшого подолання протидії. З іншого боку, час потрібно розглядати як критерій у подоланні протидії досудовому розслідуванню. Чим складніше прояви тиску, тим і, відповідно, перспектива їх подолання. Ця інформація вагома для розуміння критичних факторів ризику впливу і може бути використана для організації програм з профілактики протидії на кримінальне провадження.

Ці програми можуть діяти на загальному та вибіркового рівнях.

Загальний – стосується всього населення держави в цілому. Поінформованість населення, у тому числі, про порядок дій, у випадку, коли вони стали жертвами тиску з боку зацікавлених осіб, а також наслідки для сторони тиску. Поінформованість учасників розслідування, з одного боку, знижують рівень протидії, а з іншого – підвищують можливість її подолання. Заходи уповноважених осіб спрямовуються на визнання неприйнятним факту: замовчування відповідними учасниками явища тиску на них з боку протидіючої сторони; зміни ними з добросовісної на недобросовісну позицію (зміни, відмови, давання неправдивих свідчень і т. ін.). Таким чином, уповноваженими особами мають прийматися заходи, спрямовані на: підвищення в учасників розслідування відповідальності та громадянської свідомості. Розуміння значення та важливості їх свідчень у встановленні обставин кримінального правопорушення;

¹ Пчеліна О.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/scientist/34> (дата звернення: 20.09.2020).

втягнення в тісну співпрацю з органами досудового розслідування; створення умов несприйняття кримінальної культури і т. ін. Державні програми мають реалізовуватися на національному рівні, як добре спланованого та продуманого інформаційного комплексу дій із відповідним наповненням. Його реалізація матиме успіх за наявності довіри населення до інституцій держави в цілому та її правоохоронних органів зокрема.

Вибірковий – зосереджений на групі осіб, схильних до впливу, або на території, регіони, що вимагають відповідних заходів. Деякі дослідники визначають індивідуальну профілактику як діяльність органів внутрішніх справ, спрямовану на виявлення осіб, які схильні до вчинення правопорушення, вивчення цих осіб та відповідний вплив на них шляхом заходів переконання і примусу¹. Реалізація розглядуваного виду превентивних заходів здійснюється по відношенню до учасників кримінального провадження, які можуть або вже піддалися тиску з боку не зацікавлених у результатах розслідування осіб. Розроблювані програми дій з попередження злочинності та подолання протидії, здебільшого, розраховані на конкретні групи осіб. Ініціативи з попередження протидії досудовому розслідуванню вимагають прийняття рішень у відношенні цільових груп. Це обумовлює необхідність відповідних ресурсів, спрямованості зусиль уповноважених осіб на вирішення потенційних проблем зі стигматизацією. Проте, заходи можуть стосуватися й певних територій. Дотичною до діяльності слідчих підрозділів є й профілактика обмеження, яка передбачає діяльність спеціальних суб'єктів, що перешкоджає поширенню в країні або на певній його адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця². Особливого значення це набуває в умовах анексії Криму та окупації частини Донецької та Луганської областей нашої держави. Профілактичні заходи з боку уповноважених осіб на прилеглих до вказаних областей територіях потребують окремої уваги

¹ Профілактика злочинів : [підруч.] / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. С. 715.

² Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : навч. посіб. / В.І. Олефір, С.Ф. Константінов, С.Г. Братель та ін. ; за заг. ред. В.В. Коваленко. Київ : КНТ, 2011. С. 92–94.

в реалізації, з урахуванням більшої інтенсивності тиску на учасників розслідування і т. ін.

Не меншої уваги потребують питання психологічного ставлення правопорушників до вчинення кримінального правопорушення, проявів протидії досудовому розслідуванню. Так усвідомлення ними того, що їхні дії будуть викриті з наданням юридичної оцінки, обумовлюватиме відмову від намірів здійснення відповідних заходів. Розглядуваний нами багатоаспектний механізм попередження обумовлює необхідність усвідомлення природи злочинності та протидії, як явища в розробці рекомендацій, що матимуть комплексне значення в подоланні протидії досудовому розслідуванню. На підставі проведеного дослідження можуть бути виділені наступні методи проблемно-орієнтованого вирішення завдань профілактики протидії досудовому розслідуванню. Так для реалізації превентивної діяльності уповноважених осіб потребує уваги така оцінка: повторюваності досліджуваного явища та їх регулярність; ступеня реалізації плану превентивних заходів; результатів застосовуваних заходів у можливості формування протидії; прогностичних заходів у відповідних умовах; необхідності коригування плану та реалізації дій і т. ін.

Не меншої уваги у профілактичній діяльності уповноважених осіб потребує й визначення такого: складових компонентів, що потребують розв'язання; пріоритетних у застосуванні заходів та засобів; глибини проблеми та розуміння спрямованості зусиль на її вирішення; сукупності ресурсів, необхідних для реалізації відповідних завдань; причини виникнення передумов протидії; причинно-наслідкових зв'язків між застосовуваними заходами та отримуваними результатами і т. ін. Змістовне наповнення виділених нами компонентів із поділом на оціночну та визначальну складову діяльності уповноважених осіб має, у першу чергу, орієнтовне значення. Деякі їх складові можуть тією чи іншою мірою стосуватися обох видів діяльності суб'єктів розслідування в здійсненні заходів як упередження, так і подолання. Під нейтралізацією протидії варто було б розуміти створення суб'єктом розслідування ситуації, при якій сторона, що здійснює протидію розслідуванню

злочинів, усвідомлює необхідність припинення протидії або змушена припинити протидію»¹.

Відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі положення щодо функції уповноважених осіб вносити подання щодо виявлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення не сприяє цій реалізації важливої функції органів розслідування. У більшості кримінальних проваджень питанням з'ясування причин та умов вчинення правопорушень має формальний характер. Процеси діагностування, оцінки та подолання проявів протидії не входять до переліку пріоритетних у діяльності суб'єктів розслідування, тому їм належної уваги не надано. Причинами, на нашу думку, є те, що значна частина уповноважених осіб недостатньо усвідомлюють зміст та спрямованість протидії як явища, недооцінюють можливість його впливу на перспективи кримінального провадження, напрямки їх подолання. Крім того, відсутність дієвих рекомендацій із подолання протидії досудовому розслідуванню для працівників практичних підрозділів, не сприяє й застосуванню заходів її профілактики. Відсутність системного характеру в здійсненні заходів упередження протидії ускладнює, а досить часто унеможливує її подолання та судову перспективу кримінальних проваджень. Недостатня дієвість положення статті 23–1 КПК України 1960 р.² обумовила законодавця при прийнятті в 2012 році кримінального процесуального кодексу України відмовитися від її запровадження. Водночас на необхідності закріплення в КПК України положення щодо виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень зосереджують свою увагу й інші науковці. Так, С.М. Смоков та А.А. Десятник наголошують про необхідність закріплення процесуального обов'язку сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності³. Проте, запровадження лише норми в чинний КПК України,

¹ Рахматуллин Р.Р. Некоторые проблемы криминалистической тактики в современных условиях. Казань : Казан. фед. ун-т, 2014. С. 101–102.

² Кримінально-процесуальний кодекс України. Київ : Атіка, 2001. 208 с.

³ Смоков С.М., Десятник А.А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 1. С. 111–118.

без зміни ставлення уповноважених суб'єктів до розглядуваного процесуального засобу впливу, ситуацію не змінить. Тому, превентивній діяльності має бути приділено належну увагу з боку дослідників та практиків, щоб вивести її на якісно новий рівень. Тільки тоді можна говорити про вплив розглядуваної діяльності правоохоронних органів на злочинність як явище. Особливого значення ця діяльність набуватиме в умовах можливості реалізації протидії, усунення яких розглядатиметься запорукою успіху їх подолання. Для усунення причин та умов вчинення кримінального правопорушення, що були виявлені в ході розслідування, уповноважена особа може направити подання до відповідного органу чи структури, незалежно від форм власності. Проте, усунення виявлених уповноваженими особами причин та умов протидії досудовому розслідуванню, переважно, покладається на них самих. Саме від якості реалізації суб'єктами розслідування застосованих засобів та заходів визначається ступінь інтенсивності протидії та можливості її подолання. Таким чином, усвідомлення того, що реалізувати заходи доведеться самому, а не доручати комусь, сприятиме підвищенню ефективності здійснення діяльності з недопущення або зведення до мінімуму можливості формування умов протидії досудовому розслідуванню.

Отже, вивченню підлягають закономірності організації та здійснення превентивної діяльності уповноваженою особою під час розслідування кримінального правопорушення взагалі та проявів протидії зокрема. Здійснений нами поділ на оцінку стану та визначення можливостей реалізації заходів упередження протидії має орієнтовне значення, оскільки тією чи іншою мірою їх компоненти можуть мати відношення за спрямованістю до обох видів заходів. Результативність застосовуваних заходів визначається змістом організаційно-управлінської діяльності суб'єкта розслідування, від рівня здійснення якої і залежить формування умов протидії та її подолання. Надання уваги профілактиці обумовлюватиме зменшення витрат уповноваженою особою ресурсів (часу, сил, засобів) на подолання протидії та розслідування кримінального провадження.

Заходи превентивного характеру можуть бути здійснені як у рамках кримінального провадження, так і до його початку, зі спрямуванням на відповідні групи населення (учасників провадження) або території. В усіх випадках переслідується мета – мінімізувати можливості вчинення кримінальних правопорушень та здійснення протидії.

5.3. Криміналістичні засоби та методи подолання протидії досудовому розслідуванню

Прийнято вважати, що об'єктом науки є область дійсності, сукупність реальних явищ і процесів, на вивчення і обґрунтування яких спрямована дана галузь наукових знань. Більшість учених сходяться в тому, що в криміналістики двоєдиний об'єкт пізнання – злочинна діяльність і криміналістична діяльність із розслідування та попередження¹ або ж злочинність, злочин і попереднє розслідування, судовий розгляд, попередження злочинів². Що стосується предмета науки, то ним визнаються сторони, властивості і відносини об'єктів, досліджувані з певною метою в даних умовах й обставинах; корінні і більш загальні закономірності об'єкта³. На наш погляд, саме закономірності і повинні виступати предметом будь-якої науки, а процес їх встановлення і дослідження – самою наукою. Закономірність – об'єктивно існуючий, повторюваний, суттєвий зв'язок явищ; зв'язок між предметами і явищами⁴. Будь-який науковець, який дає визначення науки, намагається вказати на її предмет, а безпредметність науки – ознака незрілості наукового співтовариства⁵. Проте, не кожен вчений розуміє, які саме закономірності входять до предмету науки, як ці закономірності функціонують, як їх виявляти та досліджувати, від чого страждає методологія науки.

¹ Криміналістика : учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005. С. 23.

² Криміналістика : учеб. для вузов / под ред. А.Ф. Волинского. Москва, 1999. С. 13.

³ Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. Москва, 1963. С. 359.

⁴ Некрасов С.И., Некрасова Н.А. Философия науки и техники : темат. слов.-справ. Орёл, 2010. С. 277–278.

⁵ Криміналістика : курс лекцій / под ред. А.Ф. Лубина. Нижний Новгород, 2018. С. 19.

«Ми навчилися досліджувати, – наголошує О.Ю. Афанасьєв, – але при тому не знаємо, як це робити. Залишається незрозумілим встановлення точних зв'язків між предметами і явищами»¹.

За незначний проміжок часу у світі відбулися стрімкі зміни в усіх галузях знань. Це ставить перед суспільством більш високі вимоги у повноцінному використанні результатів науково-технічного прогресу взагалі та розширенні можливостей дослідження об'єктів пізнання зокрема. Потреба в методологічному забезпеченні наукових досліджень виникає, якщо є проблема (теоретична, практична). Вона виступає такою цільовою установкою, яка не має на момент її формування способів вирішення або реалізація відповідних цілей ускладнена. Це зумовлено тим, що традиційні та раніше використовувані методи виявляються малоефективними в дослідженні, що обумовлює необхідність їх пристосування до нових умов пізнання або розробки нових, котрі задовольнятимуть відповідні потреби. Кримінальне правопорушення є складним соціальним явищем, яке характеризується його компонентами та закономірними зв'язками між ними. Їх дослідження здійснюється багатьма науками, зокрема й криміналістикою. Остання для реалізації своїх завдань використовує досягнення інших наук (природничих, технічних, юридичних та ін.).

Головною задачею методологічних начал є розкриття основних умов, принципів і можливостей використання сучасних методів пізнання минулих подій, явищ та фактів при розробці методів розслідування злочинів з урахуванням їх специфіки². Розслідування як діяльність розглядається криміналістикою з позиції забезпечення реалізації поставлених перед практиками завдань, що обумовлює необхідність розробки та застосування рекомендацій. Задля досягнення поставленої мети й вирішення запланованих завдань будь-якого дослідження потрібно встановити та розглянути його методологічні засади³.

¹ Афанасьев А.Ю. Закономерности в криминалистической науке. I Минские криминалистические чтения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 20 дек. 2018 г.): в 2 ч. / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: М.П. Шруб (отв. ред.) [и др.]. Минск : Академия МВД, 2018. Ч. 1. С. 31.

² Яблоков Н.П. Криміналістика. Москва, 2000. С. 492.

³ Кириченко О.В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 421–427.

Методологія криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню зосереджується на пошуку шляхів вирішення проблеми, у якій перетинаються протилежні інтереси сторони обвинувачення та захисту. Суб'єкти розслідування можуть як ускладнювати (унеможливити), так і сприяти досягненню мети кримінального процесуального кодексу. Результатом пізнання дійсності, зазвичай, виступають висновки відповідних концепцій, теорій, поглядів, що стали відображенням системи одержання, акумулювання, узагальнення, оцінки й осмислення фактів, котрі мають наукове значення. Результати наукової та практичної діяльності людей залежать, як наголошує О.Ф. Скакун, не лише від того, хто діє (суб'єкт) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт), або що конкретно досліджується (предмет), а й від того, за допомогою якого методологічного інструментарію здійснюється сам пізнавальний процес¹.

Указане вимагає від дослідника суттєвого напруження творчих сил й усвідомлення важливості своєї діяльності. Проте, це не завжди призводить до отримання результату у вигляді нових знань, які мають виступати кінцевим результатом, продуктом відповідного дослідження. Це складний за структурою й об'ємний за кількістю інформації продукт, який треба переробити дослідникові, це багатоетапний процес, у якому «пророчення» цього знання відбувається за відповідними принципами й закономірностями, що належать до царини методології наукового пізнання². З одного боку, отримання нових знань стає все більш собівартісним, з іншого – невизначеність перемінних (складових) в дослідженні обумовлює неясність шляху пізнання (творчого пошуку) та отриманого кінцевого результату. Переважна більшість нових наукових результатів є наслідком тривалого та планомірного розвитку наукової думки в певному напрямку³. Так, наприклад, за різними оцінками, розшифровка генома людини

коштувала США близько 5 млрд доларів та зайняла 40 років кропіткої праці дослідників з міжнародних компаній, залучених до проєкту. Проте подібні розробки відкривають значні перспективи та можливості для людства, перш за все, медицини та генетики. Досить швидко ці знання були залучені криміналістичною наукою в ідентифікації людини за ДНК.

Чим глибше ми проникаємо в яку-небудь галузь знань, тим сильнішим стає зв'язок зі стилем мислення¹. Це визначає потребу в застосуванні відповідного методологічного інструментарію. Науковий та технічний прогрес обумовлює необхідність практики прилаштуватися під умови оточуючої дійсності, що постійно змінюються. Якщо раніше наука розробляла знання, а практика їх використовувала, то зараз вона перелаштувалась на розробку ситуативних моделей організації практичної діяльності. Таким чином, наука більше переключилась на обслуговування практики². Проведення наукових досліджень та формування знань усе більше здійснюються під запит відповідної практичної галузі. Так, наприклад, прояви протидії досудовому розслідуванню, з чим стикаються уповноважені особи та відчують значних труднощів, «формують» запит на науковий пошук шляхів їх подолання. Наведене демонструє факт зближення науки та практики, інноваційність якої стає атрибутом часу.

Відповідно, до використовуваних методів, що закладають каркас уявлень про аналізовані явища (події), мають ставитися серйозні вимоги. Вибір того чи іншого методу наукового пізнання при проведенні конкретного дослідження обумовлений специфікою досліджуваного об'єкта³. Лише правильність їх застосування може забезпечити формування структури у вигляді ієрархії з чітко побудованими зв'язками між її складовими компонентами. Отримані на відповідному етапі розвитку науки здобутки стають підґрунтям для

¹ Скакун О.Ф. Принципи в методологічному інструментарії загального порівняльного правознавства. *Право України*. 2013. № 3–4. С. 49–60.

² Гордиенко В.В. Безопасность России в условиях глобализации (криминологические и социально-правовые проблемы) : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2005. С. 52.

³ Герасин А.Н., Отварухина Н.С. Магистерская диссертация : учеб. пособие для магистрантов / Мос. гос. ин-т управл. Москва, 2010. 56 с.

¹ Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: введение в теорию стиля мышления и мыслительного коллектива. Составл. предисл., перевод с англ., нем., польского яз., общая ред. Поруса В.Н. Москва : Идея-Пресс, дом интеллектуальной книги, 1999. С. 105.

² Пономарев А.Б., Пикунева Э.А. Методология научных исследований : учеб. пособие. Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2014. С. 181.

³ Коробко В.И. Основы научных исследований: курс лекций : учеб. пособие для студентов строительных специальностей. Москва : АСВ, 2000. 218 с.

подальших наукових пошуків. У методології «мета» – це ідеальна уява того результату, котрий має бути отриманий тією чи іншою діяльністю¹. Таким чином, дослідник, розробляючи та застосовуючи наукові засоби роботи в ході пошуку шляхів вирішення проблеми, виступає методологом. Метод, у широкому смислі слова, це спосіб досягнення цілі, вирішення конкретної задачі, сукупність прийомів та операцій теоретичного пізнання або теоретичного засвоєння дійсності. Варто зазначити, що до методів ставляться відповідні дезидерати. Так до відбору методів О.М. Костенко визначає наступні вимоги: 1) можливість практичного застосування методу; 2) вартість використання методу; 3) підвищення релевантності інформації від застосування методу; 4) достовірність методу; 5) стабільність рішення, розробленого та прийнятого на основі обраного методу; 6) збалансованість визначеного методу з іншим методичним інструментарієм².

У науковій літературі можна зустріти різні способи групування методів. Так можуть бути виділені такі групи методів, як:

– загальні методи характеризують хід пізнання у всіх науках (наприклад, експеримент, спостереження, моделювання, сходження від абстрактного до конкретного);

– спеціальні методи застосовуються лише в рамках окремих наук (наприклад, спектральний аналіз у фізиці і хімії, метод статистичного моделювання, мікроскопія); універсальні методи характеризують людське мислення в цілому і застосовні в усіх сферах пізнавальної діяльності, з урахуванням їх специфіки (наприклад, діалектичний метод, принцип історизму і тощо)³.

Варто навести й інший варіант структуризації методів у групи. Зокрема, у залежності від сфери застосування та ступеня спільності, В.Р. Каргин розрізняє методи: **всегальні** (філософські), що діють в усіх науках та на всіх етапах пізнання; загальнонаукові, котрі можуть

¹ Березкин Ю.М. Методология научных исследований (деятельностный подход) : курс лекций Иркутск : Изд-во БГУ, 2016. С. 65.

² Костенко О.М. Аналітичний інструментарій підвищення релевантності інформації Економіка та держава. № 2. 2013. С. 24–27.

³ Философия науки. URL: <https://moodle.kstu.ru/mod/book/view.php?id=17839> (дата звернення 02.04.2020).

застосовуватися в природничих та гуманітарних науках; спеціальні – для конкретної науки, області наукового пізнання¹. Наведе визначає доцільність розгляду методів з об'єднанням їх у такі три групи: загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові. Змістовне наповнення цих груп методів ми й вважаємо за необхідне розглянути далі. Першою групою є загальнофілософські – методи, котрі спрямовані на дослідження категорій, загальних для всіх галузей науки, законів, зв'язків між ними. Криміналістика як суспільна наука, у першу чергу, пов'язана з філософією. Саме вона надає вченим різних напрямків орієнтири про сутність пізнавального процесу, його форм, рівнів, вихідних передумов про його достовірність та істинність, про соціально-історичний контекст пізнання². Наприклад, філософський принцип пізнання світу може бути використаний у дослідженні процесів утворення слідів кримінального правопорушення криміналістичною наукою.

Інтерес криміналістів до філософської проблематики, як наголошує Р.С. Белкін, не випадково виник у зв'язку із тлумаченням наукових методів. Саме вони представляють «виробничі сили» науки зі змінами відношення науки до природи і суспільства, що впливає на розвиток науки в цілому. На основі нових філософських уявлень про ієрархію наукових методів, що розвінчують догматичне уявлення про діалектичний методі, як єдиний істинний для всіх галузей пізнання, склалася система методів криміналістики і методів практичної діяльності, що використовують положення цієї науки. Діалектичний метод є всезагальним, але не єдиним методом пізнання, а на його основі формуються інші наукові методи меншого ступеня узагальненості: загальнонаукові та спеціальні методи окремих наук³.

¹ Каргин В.Р. Методология научных исследований. Лекция № 3. Методологические основы научных исследований [Электронный ресурс] : презентация лекционного курса / В.Р. Каргин; Минобрнауки России, Самар. гос. аэрокосм. ун-т им. С.П. Королева (нац. исслед. ун-т). Электрон. текстовые и граф. дан. (1,09 Мбайт). Самара, 2011. С. 26.

² Кохановский В.П. Философия и методология науки : учебник для высших учебных заведений. Ростов-на-Дону : «Феникс», 1999 г. 576 с.

³ Белкин Р.С. Криминалістика: проблеми сьогодняшнього дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Белкин Р.С. Москва : НОРМА, НОРМА–ИНФРА. Москва, 2001. С. 31.

всеза-
гальні?

Найважливіше значення діалектичного методу полягає в тому, що він є загальнонауковим: на ньому засновані і з нього випливають усі інші методи, що застосовуються для вивчення й оволодіння предметом науки, вивчення конкретних об'єктів пізнання – окремих фактів і явищ об'єктивної дійсності¹. На виявлення пізнавальних можливостей та евристичного потенціалу відповідної діалектичної категорії концентрує свій інтерес криміналістична наука. Евристичний потенціал діалектичних категорій у галузі криміналістики – це та їх частина, яка відображає можливість продуктивної криміналістичної діяльності, що супроводжується створенням криміналістичного продукту². Без розгляду особливих для відповідної науки проявів категорій діалектики неможлива побудова методології конкретної науки, на яку впливає філософія. Проте, проблема методологічного потенціалу філософських категорій в криміналістиці, як наголошує В.Б. Малінін, належить до ряду найменш розроблених³.

Положення діалектики про здатність матерії до відображення, про взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ є одним з основних в криміналістичній науці. Жодне розслідування не обходиться без пізнання суті події за її відображеннями та наслідками. Це обумовлено ретроспективним змістом діяльності правоохоронців у пізнанні обставин кримінального правопорушення, що відбулося в минулому, та здійсненого на учасників розслідування тиску. З'ясування його сутності та спрямованості є ключовою умовою в подоланні вказаних проявів, реалізація чого можлива, у першу чергу, з використанням евристичного потенціалу діалектичних категорій.

Далі вважаємо за необхідне приділити увагу другій групі методів, до якої включені загальнонаукові методи пізнання. Можемо наголосити, що до загальнонаукових належать методи чуттєвого

та раціонального пізнання, які відповідним чином систематизовані та використовуються у сукупності. Висвітлення криміналістичного забезпечення подолання проявів протидії досудовому розслідуванню не може обійтися без використання таких загальнонаукових методів, як: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, узагальнення, моделювання, спостереження, соціологічного, статистичного, порівняння, прогнозування порівняльно-правового, історико-правового, системного. Метод у криміналістиці розглядається як збірне поняття, котре поєднує методи як науки, так і практики розслідування. На думку Н.А. Подольного і Ю.В. Шляпникова, таке розуміння методу в криміналістиці робить його більш доступним для співробітників органів розслідування, що може дозволити перенести дискусії про метод з чисто теоретичної площини в практичну і надати проблемам методу прикладного характеру¹. Про необхідність диференціації методів наукового та практичного пізнання наголошують й інші науковці. Так, А.Ф. Волобуєв зазначає, що при описі криміналістичних методів пізнання в літературі допускається суттєвий недолік, який полягає в змішуванні методів наукового і практичного пізнання. Обидва види пізнавальної діяльності ґрунтуються на використанні одних і тих самих філософських, загальнонаукових та окремо наукових методів. Одночасно й використовуються методи, обумовлені характером завдань, що вирішуються суб'єктом пізнання. Тобто, потрібно розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом-науковцем та криміналістом-слідчим². Схожої позиції дотримуються й інші вчені, зокрема й О.Ю. Головін. Він наголошує, що не можна плутати або ототожнювати методи криміналістики як юридичної науки і методи, які реалізуються при здійсненні нею вивчення діяльності з розкриття та розслідування злочинів. До того ж, за відсутності чіткої методології неможливо проводити об'єктивні криміналістичні наукові дослідження, здійснювати ефективну

¹ Корноухова В.Е. Курс криминалистики: общая часть. Москва, 2000. С. 344.

² Ивлев В.Ю. Методологический анализ категорий необходимости, случайность и возможность : автореферат дисс. ... на получение науч. степени д-а юрид наук: 12.00.08. Москва, 1997. С. 12.

³ Малинин В.Б. Философские, исторические и теоретические основы причинной связи в уголовном праве : учебное пособие. Москва, 1999. С. 34.

¹ Подольный Н.А., Шляпников Ю.В. Метод в криминалистике и его значение для практики расследования преступлений. *Следователь*. 2005. № 12. С. 140–145.

² Волобуев А.Ф. Про методи криміналістики *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів* : зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 28–29.

розробку криміналістичних рекомендацій для слідчої практики¹. Зазначені твердження вчених обумовлені тим, що предмет теоретичного пізнання не має обмежень, а результатом є виявлені закономірності та нові знання. Водночас предмет пізнання в кримінальному провадженні обмежується дослідженням змісту розслідуваної події в обсязі, визначеному нормами законодавства. Результати цієї діяльності виявляються в отриманні відомостей, обумовлених пізнанням сутності вчиненої в минулому події, проявами протидії досудовому розслідуванню та обставинами, що підлягають доказуванню. У процесі доказування завжди доводиться мати справу не з повною очевидністю події, яка до моменту розслідування завжди є в минулому, а з прихованими і маловідомими його слідами. Таким чином, характер пізнання слідчого дозволяє вважати ретроспективною властивістю його мислення і розв'язуваних ним завдань². Тому основне значення в процесі доведення має метод опосередкованого отримання інформації про минулу подію. Визначаючи важливість загальнонаукових методів пізнання для слідчої, судової й експертної діяльності, В.К. Лисиченко наголошував, що без аналізу і синтезу не можуть бути з'ясовані як зовнішні, так і внутрішні взаємозв'язки об'єкту, не можуть бути зрозумілі форма зв'язку та її інтенсивність³.

Аналіз та синтез не існують окремо один від одного та включені в процес мислення як невід'ємні його складові. Взаємозалежність та взаємообумовленість між ними складають стрижень ходу розумової діяльності, у якій особлива увага зосереджується на деталях. Взаємозв'язок аналізу і синтезу виражений, як стверджує І.П. Чердиченко, в наступних залежностях: 1. Аналіз цілого є водночас і його синтезом, оскільки аналіз спрямовується на виділення не тільки

¹ Головин А.Ю. Методология криминалистики: а есть ли проблема? *Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. в рамках проекта [«Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине»], (25–26 марта 2011 г.): в 2 т. / отв. ред. И.М. Комаров; БелГУ. Белгород, 2011. Т. I. С. 31.

² Гранат Н.Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 Москва, 1973. С. 3.

³ Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособие. Киев, 1979. С. 51.

частин, сторін, ознак цілого, але, одночасно, і на розкриття зв'язків, залежностей, відносин, що існують між цими частинами цілого. 2. Єдність аналітико-синтетичного процесу проявляється в тому, що аналіз спрямовується вихідним цілим (синтез) і є засобом, шляхом, способом пізнання того ж цілого, яке в результаті проведеної роботи пізнається глибше і повно. 3. Розумовий процес виявиться успішним, тобто призведе до вирішення поставленого завдання, якщо всі його три ланки знаходяться в точній відповідності одна з одною¹. За відсутності злагожденості між зазначеними складовими розумовий процес може бути реалізований некоректно. Унаслідок цього одержані помилкові, що не відповідають дійсності, результати. Побудова ходу практичного мислення шляхом аналізу через синтез забезпечує отримання нових зв'язків та якостей, змісту та властивостей об'єкту. Завдяки цьому можуть бути визначені та деталізовані: корумповані зв'язки відповідних учасників кримінального правопорушення, діянням яких має бути надана правова оцінка; інші епізоди протиправної діяльності, за якими в результаті застосування заходів протидії розслідуванню не були з'ясовані всі обставини; всі учасники провадження, у першу чергу замовники та організатори, а не тільки виконавці; напрямки організації та проведення розслідування та окремих слідчих (розшукових) з дій з урахуванням прогнозування дій (відмова, зміна напрямку, посилення подальшого тиску) з боку зацікавлених осіб тощо. Правильний аналіз будь-якого цілого завжди є вивченням як його частин, елементів, властивостей, так і їхніх зв'язків або відносин, що веде до перетворень. Перетворення цілого, нове співвідношення виділених аналізом компонентів цілого і є синтез². Це сприяє розширенню відомостей про об'єкт пізнання та вирішенню поставлених як перед дослідником (теоретиком), так і практиком завдань. Якщо на початковому етапі розслідування обсяг інформації про злочин є обмеженим, зазначає І.М. Лузгін, то в міру її накопичення і дослідження фактичних обставин події вірогідне знання якісно змінюється. Множина пояснень

¹ Чердиченко И. П., Тельных Н.В. Психология управления / Серия: Учебники для высшей школы. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 608 с.

² Васильев В.Л. Юридическая психология. 4-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 640 с.

про обставини події пізнання на початковому етапі розслідування змінюється єдиною можливим поясненням, яке відповідає дійсності події, що пояснюється¹.

Не меншої уваги потребує і застосування такого методу пізнання, як спостереження. Воно може здійснюватися як безпосередньо, наприклад, слідчим при проведенні огляду місця події, так й опосередковано, коли інформацію про спостережуваний факт вчинення кримінального правопорушення, у тому числі прояви протидії досудовому розслідуванню, одержуються від інших осіб – учасників провадження. Отримувані слідчим дані мають вивчатися на предмет відношення до розслідуваного суспільно-небезпечного діяння з використанням й інших методів. Наведене нами дозволяє виділити необхідність диференційованого підходу до методів наукового та практичного пізнання, що забезпечить закономірне отримання очікуваного результату. Використання за призначенням методу розкриє його потенціал дослідника (вченого, практика) у пізнавальному процесі.

Окремої уваги потребують спеціальні криміналістичні методи, що включені нами до третьої групи. Спеціальний криміналістичний метод, наголошує Г.А. Зорін, являє собою складну багатоступеневу композицію інтелектуальних, емоційних, вольових, операційних та процесуальних компонентів, що містять оптимальний набір стимулів для допустимого та прогнозованого впливу на особистість учасника слідчої дії, а також інтерпретуючих повноту, глибину й достовірність суті слідчої ситуації для встановлення істини за розслідуваною справою².

До методів практичного пізнання при розслідуванні злочинів А.Ф. Волобуєв відносить ті, які використовуються слідчим та іншими компетентними суб'єктами для виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання доказів. Спеціальні методи криміналістики вчений розділяє на: 1) методи пізнання, які застосовуються безпосередньо слідчим; 2) методи пізнання, які застосовуються

шляхом залучення спеціаліста та призначення експертизи (використання спеціальних знань)¹.

До спеціальних методів можна віднести методи, які належать до системи професійної підготовки слідчого, експерта та інших компетентних суб'єктів (криміналістична діагностика, ідентифікація та встановлення групової належності, криміналістичні версії та прогнозування; методи, які використовуються при застосуванні криміналістичної техніки (фотографування, звуко- і відеозапис); методи, які використовуються при збиранні слідів-відображень (трасологія); методи криміналістичного дослідження документів; методи криміналістичного дослідження зброї та боєприпасів; методи використання ознак зовнішності людини та ін.² Здебільшого розглядувана група методів використовується суб'єктами досудового розслідування у вирішенні поставлених перед ними завдань. Розвиток науки й техніки, інтеграція наукових знань, методів і наукових понять призвели до того, що діагностика перш за все як філософське поняття та напрям дослідницької діяльності не лише отримала статус загальнометодичного поняття, але й стала одним із провідних напрямів досліджень в природничих та технічних науках з урахуванням специфіки кожної з них³.

Діагностика, як наголошує Ю.Г. Корухов, може бути визначена як окремий метод пізнання, який дозволяє отримати уявлення про механізм злочинної діяльності на підставі його відображення в об'єктах матеріального світу⁴. Діагностування таких наслідків, як, наприклад, відмова від давання свідчень (їх зміна, відмова від участі в проведенні слідчих (розшукових) дій та інші), варто оцінювати, у тому числі, як результат тиску на учасників провадження з боку зацікавлених осіб. Криміналістичну діагностику В.Я. Колдін та М.П. Яблоков

¹ Волобуєв А.Ф. Про методи криміналістики *Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів* : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. Київ, 2010. С. 28–29.

² Сегай М.Я. *Методология судебной идентификации*. Киев : РИО МВД УССР, 1970. С. 55.

³ *Криминалистика* : учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781с.

⁴ Корухов Ю.Г. *Методологические основы криминалистической экспертной диагностики. Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы* : сб. науч. тр. /ВНИИСЭ. Москва, 1987. С. 12.

¹ Лузгин И.М. Моделирование в расследовании преступлений. *Труды высшей школы МООП СССР*. Вып.15. Москва, 1967. С. 12–32.

² Зорин Г.А. *Криминалистическая методология*. Минск, 2000. С. 8–9.

визначають як науково-розроблену систему завдань та методів розпізнавання й пояснення суті, властивостей, станів й інших особливостей об'єктів, явищ, процесів, пов'язаних зі злочинами, з метою їх розкриття, розслідування й попередження¹. Таким чином, методологічною основою криміналістичної діагностики протидії визначається можливість її пізнання на підставі відображень.

Серед ознак початку протидії розслідуванню можна назвати такі, як:

а) зниження злочинної активності групи (спільноти);

б) включення в дію механізму протидії розслідуванню: введення в дію грошового фонду злочинної групи; підключення до протидії корумпованих зв'язків (посадових осіб, громадських і політичних діячів, депутатів різних дум і т. ін.); здійснення членами злочинної групи дій по опору правоохоронній системі (вбивства, підкуп, викрадення близьких і т. ін.);

в) переслідування або помста щодо законслухняних громадян;

г) негативні публікації з приводу розслідування якоїсь кримінальної справи в засобах масової інформації або у відношенні осіб, що здійснюють дане розслідування, та ін.²

Складно, як стверджує М.Я. Сегай, переоцінити значення методу судової ідентифікації для практики криміналістичних досліджень та в процесі проведення так званих ідентифікаційних судових і слідчих дій³. Основу даного методу складає вчення про одиничне та особливе, що використовуються як у діяльності – експертній (наприклад, при проведенні досліджень), так і слідчій (наприклад, при проведенні пред'явлення для впізнання. Водночас протидія розслідуванню може бути діагностована за її проявами. Володіння слідчим методами виявлення та оцінки за зовнішніми реакціями учасників розслідування на відповідні подразники надаватиме підґрунтя для формування припущень про здійснений на тиск та перебування кримінального провадження в умовах протидії. Таким чином, ідентифікація й діагностика визначаються

¹ Криміналістика / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. С. 154–155.

² Право. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z080_page_22.html (дата звернення: 02.02.2020).

³ Сегай М.Я. Методология судебной идентификации. Киев : РИО МВД УССР, 1970. С. 57.

спеціальними криміналістичними методами, що мають поширене використання правоохоронцями в організації розслідування взагалі та в умовах протидії цій діяльності зокрема.

Упорядкований шлях пізнання містить, як стверджує М.Я. Сегай, такі етапи і стадії дій-приписів: 1) виявлення слідів взаємодії як джерел інформації про ідентифікаційні зв'язки; 2) виявлення взаємодіючих об'єктів, котрі могли утворити чи сприйняти ідентифікаційні зв'язки; 3) окреме дослідження установлюваних та установлюючих зв'язків з метою індивідуалізації взаємодіючих об'єктів; 4) зіставлення індивідуалізуючих характеристик взаємодіючих об'єктів чи механізму їх взаємодії на підставі окремого чи комплексного використання прямих, зворотних чи зустрічних зв'язків; 5) оцінка результатів порівняння та висновок про тотожність невідомого об'єкта¹.

Заразом потребує й розгляду походження методів. Так генезис методу відбувається з практики, узагальнюється в науці, проникає у філософію, там вдосконалюється, знову повертається в збагаченому вигляді в науку. Це – методологічний круговорот². Наведене демонструє нерозривний зв'язок, взаємний розвиток усіх розглянутих нами груп методів (загальнофілософських, загальнонаукових, спеціальнонаукових). Тому їх поділ, з одного боку, є необхідним у здійсненні компонентного аналізу з його змісту та місця в системі, з іншого – умовним. Застосування методів у сукупності наповнює процес пізнання цілісним змістом, скорочує витрати часу, сил та засобів, пришвидшує отримання очікуваного результату (наукового, практичного). Аналізуючи слідчу діяльність, можна виділити її три криміналістично значущі аспекти: пізнавальний, інформаційний та організаційно-управлінський³. Кожне окреме кримінальне правопорушення є неповторним, що обумовлює необхідність індивідуального підходу в застосуванні відповідних засобів і методів. Водночас для більшості проваджень притаманні типові ознаки, що

¹ Там само. С. 55.

² Філософія науки. URL: <https://moodle.kstu.ru/mod/book/view.php?id=17839> (дата звернення: 01.04.2020).

³ Образцов В.А. Криміналістика: парные категории. Москва : Юрлитинформ, 2007. С. 90–114.

властиві як проявам протидії розслідуванню, так і заходам з її подолання. Це обумовлює можливість розробки типової моделі технологій інформаційної, пізнавальної, організаційної, управлінської діяльності правоохоронців у відповідних умовах протидії досудовому розслідуванню.

Ознаки моделювання – відомості, що забезпечують досягнення бажаної подібності моделі до оригіналу. У моделюванні для дослідження об'єкта (явища) використовується не сам об'єкт (часто це не є можливим), а модель¹. Модель, яка його замінює, містить: зовнішні ознаки події, про які йдеться у свідченнях очевидців та потерпілого (якщо він є); ознаки способів учинення злочину; ознаки предмета посягання; ознаки знарядь та засобів досягнення злочинного результату². Моделювання, як метод пізнання об'єктів, явищ, процесів, що досліджуються, може, на думку О.В. Одерія, бути використано для оцінки первинних матеріалів для з'ясування того, чи дійсно могла бути вчинена суспільно-небезпечна дія, і, якщо так, то чи містить вона ознаки злочину. Ознаки моделювання вказуються в описі фабули при внесенні повідомлення до ЄРДР³.

Формуючи, у ході міркування, образ картини кримінального правопорушення та його учасників (тобто модель), слідчий може усвідомити зв'язок між окремими, на перший погляд, не пов'язаними, явищами (фактами, наслідками) та визначити фактори, що об'єднують зазначені прояви. Завдяки цьому можуть бути отримані відсутні відомості, визначено напрямки їх отримання та більш ефективного використання. Таким чином, від сформованої моделі, котра може бути охарактеризована як нечітка, відбувається перехід до більш точних уявлень про процес, що аналізується, а діяльність у даному випадку набуває характеру плановості та цілеспрямованості. Наведене належить до теоретичних положень криміналістики

¹ Кустов А.М. Криминалистика и механизм преступления : цикл лекций / А.М. Кустов. Москва : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та; Воронеж : МОДЭК, 2002. С. 251.

² Ильин А.Н. Тактика предварительной проверки сообщения о преступлении / А.Н. Ильин ; под ред. В.П. Лаврова. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 26–30.

³ Одерій О.В. Розслідування злочинів проти довкілля (окремі аспекти початку кримінального провадження) / О.В. Одерій. Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 17.

та обумовлює потребу розробок досліджуваної проблематики, реалізація яких можлива з використанням відповідних методів аналізу.

Проведене нами дослідження дозволило виявити певну кількість різновидів методу аналізу. У рамках розслідування оцінці піддаються ситуації відповідного етапу, а в слідчих (розшукових) діях – зайняті учасниками позиції, кількість і зміст наданих ними показань. Зміст криміналістичного аналізу складають, як наголошує В.Г. Коломацький, дослідження й оцінка методами, засобами всієї сукупності інформації про факт (дії, події), імовірно, містить ознаки діяння, визначеного кримінальним законом як злочин, а також особистості того, хто вчинив діяння, і причинно-наслідкового зв'язку дій суб'єкта з наступними соціально небезпечними наслідками¹. Це, на думку Б.Я. Петелина, застосування знань криміналістичного аналізу можливе при проведенні огляду місця події². Однак, у першу чергу, оцінці мають бути піддані й інші слідчі (розшукові) дії. Так у ході аналізу можуть виявлятися протиріччя, наприклад, у свідченнях різних учасників за результатами проведення огляду місця події, висновками експертиз тощо. Відновлення втраченої (пошкодженої) та виявлення добре прихованої зацікавленими особами інформації вимагатиме значних зусиль з боку співробітників правоохоронних органів і не гарантуватиме позитивних результатів. При тому мисленнєвий аналіз, як правильно визначено в криміналістичній літературі, поєднується з елементами фактичного аналізу, зокрема, таких його методів, як вимірювання, спостереження за допомогою науково-технічних засобів, порівняння, що розширяє можливості сприйняття та збільшує обсяг виявлення інформації, що має відношення до події³. Проте, на практиці вони не часто знаходять своє втілення в діяльності уповноважених здійснювати розслідування осіб.

¹ Коломацький В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений / В.Г. Коломацкий. Информационный бюллетень. № 13. Москва, 2001. С. 19–25. (По материалам криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»).

² Петелин Б.Я. Психология осмотра места происшествия : лекция. Волгоград : ВСШ МВД СССР. 1981. С. 4.

³ Коновалова В.Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 1997. С. 71.

Цілі аналізу матеріалів провадження на предмет протидії розслідуванню можуть полягати у визначенні: способів та ступеня інтенсивності тиску; суб'єктів впливу та зацікавлених осіб; спрямованості тиску на відповідні об'єкти; судової перспективи кримінального провадження; напрямків подолання, мінімізації та упередження впливу тощо.

Такий аналіз дозволяє встановити найбільш типові форми (активні (приховання шуканих предметів, відмова від давання свідчень та ін.) та пасивні (інсценування, алібі та ін.) проявів за видами кримінальних проваджень, що найчастіше піддаються розглядуваному впливу, та врахувати досвід їх подолання. Відшукування в матеріалах кримінального провадження тих маркерів, що стануть відправними точками в подальшому розслідуванні, потребує критичного аналізу з боку слідчих. Це спрямовуватиметься на усвідомлення альтернатив у пошуку шляхів вирішення складних ситуацій, котрі формуються в ході розслідування.

Слідчий оцінює об'єкти, що потрапляють у поле його зору з позиції ступеня надійності інформації та її належності до події. Таким чином, суб'єкт приписує цінність певному об'єкту¹. Водночас слідчі мають критично ставитися до всіх виявлених об'єктів та оцінювати їх відношення до провадження. Прикладом недостатньо критичного аналізу та належного ставлення до розслідування можуть бути справи пологівського маніяка С. Ткача (37 вбивств, а за деякими оцінками – понад 100), суспільно-небезпечні діяння якого відбувалися протягом 25 років, за вчинення яких відбували покарання щонайменше 11 осіб².

Потребує й такий вид аналізу, як системний. Термін «системний підхід» вважають додатком теорії систем до практичних завдань. Системний аналіз, як відзначає О.Є. Маноха, є найпродуктивнішим дослідницьким методом, що інтегрує всі інші методи: загальні та окремі (особливі), наукові та емпіричні. Для системи характерною є діалектична взаємозалежність цілого і частини, коли кожен

¹ Краткий словарь по логике / Д.П. Горский, А.А. Ивин, А.Л. Никифоров ; под ред. Д.П. Горского. Москва : Просвещение, 1991. С. 141.

² Ткач Сергей Фёдорович. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 01.01.2019).

елемент залежить від власного місця і власних функцій у цілісній системі¹. У ході аналізу складних систем розглядають значну кількість ознак, що обумовлюють необхідність виключення другорядного та виділення ключового. Тому системний підхід – це методологія управління системами, яка забезпечує розгляд усього спектру проблеми, а не її окремі частини². При тому цілісність системи, властивості якої не є сумою ознак її елементів і не виводиться з цих ознак, є першоосновою системного аналізу.

Системний аналіз зазвичай складається, як стверджують А.Г. Крампіт та Н.Ю. Крампіт, з чотирьох етапів:

1. Постановка задачі. Визначають цілі, задач дослідження та критерії для вивчення процесу;
2. Окреслення меж системи та визначення її структури;
3. Складання математичної моделі системи.
4. Теоретичні дослідження³.

Наведені етапи системного аналізу більше властиві науковій діяльності, водночас потребують уваги в застосуванні на практиці. Зміст системного аналізу полягає у виявленні зв'язків між елементами системи та встановленні їх впливу на поведінку системи в цілому⁴. Виявлення цих зв'язків обумовлює формування нових властивостей системи, компоненти якої ними не володіють. Застосування системного підходу забезпечує повноту пізнання конкретного злочину, його різновидів⁵. Наведене нами дозволяє наголосити на можливості застосування системного аналізу як науковцями в ході теоретичних досліджень, так і практиками при розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема і в умовах протидії.

¹ Маноха О.Є. Методологічні основи кримінології *Право і суспільство* : наук. журнал. 2005. № 1. С. 29.

² Олійченко І.М. Розвиток інформаційного забезпечення органів державного управління: теорія, методологія, практика : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. С. 18.

³ Методология научных исследований. Томск : Изд-во Том. политехн. ун-та, 2008. 164 с.

⁴ Крампит А.Г. Методология научных исследований : учеб. пособие. Юрга : Изд-во ЮТИ ТПУ, 2006. 240 с.

⁵ Дулов А.В. Системный подход – методологическая основа криминалистики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / [ред. кол.: М.І. Панов (гол. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. Харків, 2003. С. 9.

Системний підхід (системне мислення) – напрям методології досліджень, який полягає в вивченні елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляду об'єкта як моделі системи. Ефективність системного підходу до аналізу кримінального провадження на наявність проявів протидії (перебування провадження в умовах протидії) залежить від виявлених слідчими закономірностей та зв'язку між властивостями системних параметрів – проявами та наслідками.

Проведене Г.А. Густовим дослідження було однією з перших спроб висвітлення можливостей застосування методу факторного аналізу в криміналістиці¹. Ґрунтовні наукові дослідження методу факторного аналізу надали можливості їх використання в практичній діяльності. Облік значної кількості факторів, що діють на об'єкт, може призвести до складних аналітичних залежностей, котрі не піддаються аналізу². Використання факторного аналізу здійснюють з такою метою: зменшення кількості чинників, що аналізуються (піддаються оцінці); побудови відповідної структури, на підставі наявних зв'язків між складовими її компонентами. На можливості прийняття рішень без накопичення значної кількості відомостей наголошується й в принципі «лезо Окками». В одному з його трактувань стверджується, що там, де даремно створюється багато [припущень], цілком можливо обійтися не багатьма³. Необхідність ранжування факторів впливу, обумовлено потребою прийняття різної кількості та змісту заходів з боку суб'єктів розслідування, у їх подоланні. Фактори виступають проміжною ланкою між відповідними компонентами структури, яка піддається розгляду⁴. Проводячи аналіз не всіх, а лише ряду факторів, можуть бути отримані важливі відомості, особливо на початковому етапі розслідування, в умовах інформаційного та часового обмежень. Таким чином, можна більш

¹ Густов Г.А. Обнаружение способа должностного хищения в сложной ситуации: Факторный анализ : учебное пособие: В 2 ч. Л., 1985.

² Коробко В.И. Основы научных исследований: курс лекций : учеб. пособие для студентов строительных специальностей. Москва : АСВ, 2000. 218 с.

³ Ричард Тарнас. История западного мышления. Москва : Крон-Пресс, 1995.

⁴ Плетенець В.М. Використання можливостей факторного аналізу в подоланні проявів протидії розслідуванню. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. № 1. 2020. С. 146–150.

швидко діагностувати факт протидії досудовому розслідуванню та приймати заходи щодо її подолання вже при перших проявах.

Не меншої уваги набуває й можливість застосування в пізнанні нейронних сіток. Однак зазначений метод тільки апробується. Проте, розвиток інформаційних технологій, програмування діяльності, у тому числі слідчої, використання штучного інтелекту забезпечать можливості вирішення складних завдань організації розслідування й подолання протидії. Наприклад, нейронні сітки, як метод, увійшли в практику, де необхідно вирішувати задачі прогнозування, класифікації або управління¹. Вони успішно використовуються в тих випадках, коли лінійні моделі неможливо створити через велику кількість перемінних. Нейронні сітки привабливі з інтуїтивної точки зору, оскільки вони засновані на примітивній біологічній моделі нервових систем². Відповідно, система, що працює на кшталт головного мозку, діє неупереджено, без уподобань та зацікавленості, від зовнішнього тиску з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб. Особливого значення це набуває у випадку розслідування кримінальних проваджень, вчинених ОЗГ, високопосадовцями з корупційними зв'язками тощо.

Таким чином, усе зазначене дозволяє наголосити, що подолання проявів протидії досудовому розслідуванню може бути реалізовано шляхом: – розширення використання практичного досвіду уповноважених осіб, поліпшення методичного забезпечення зазначеної діяльності у вказаних умовах; – поглиблення не тільки понятійного апарату, а й шляхів його застосування в отриманні нових знань, їх поєднання з уже наявними тощо. Від того, наскільки суб'єкти розслідування правильно застосовуватимуть в умовах протидії досудовому розслідуванню методи, залежатиме його статус: він виступатиме суб'єктом діяльності чи об'єктом тиску з боку зацікавлених осіб.

¹ Нейронные сети. URL: <http://statsoft.ru/home/textbook/modules/stneunet.html> (дата звернення: 02.03.2020).

² Методология и методы научных исследований в экономике и менеджменте [Текст] : пособие для вузов / Н.Б. Завьялова, А.Н. Головина, Д.В. Завьялов, Л.П. Дьяконова, М.С. Мельников и др. ; под ред. Н.Б. Завьяловой, А.Н. Головиной. Москва- Екатеринбург, 2014. С. 59.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розробленні теоретичних і практичних засад криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, а також формулюванні науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо їх розвитку й удосконалення з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

У роботі сформульовано такі висновки, пропозиції та рекомендації:

1. Досліджено ґенезу криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, у ході чого здійснено періодизацію процесу становлення та розвитку розглядуваної наукової категорії за п'ятьма етапами, що висвітлювали динаміку злочинності та стан розвитку криміналістичної науки в даному напрямку. Екстраполяцією проаналізованих відомостей, що згруповані по періодах формування теорії подолання протидії досудовому розслідуванню, а також окремих аспектів теорії криміналістичного забезпечення боротьби зі злочинністю, з одного боку, продемонстровано посилення тиску на процес розслідування, з іншого – наголошено на необхідності використання їх як підґрунтя для поглиблення, уточнення, розширення та узагальнення знань у розробці похідної від них теорії криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню.

2. Розкрито зміст поняття «криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню», що характеризується сукупністю взаємопов'язаних між собою дій, зокрема: 1) розробкою криміналістичних рекомендацій; 2) доведенням до відома співробітників органів досудового розслідування результатів аналізу діяльності щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, змісту злочинної діяльності та даних про ефективне застосування методів і засобів протидії злочинності; 3) безпо-

середнім використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістичне забезпечення розглядається, як система, що складається з трьох підсистем: криміналістичних знань (розробки криміналістичної науки); криміналістичної освіти (підготовки); криміналістичної техніки (засобів і методів).

Визначено місце такої категорії, як «подолання протидії досудовому розслідуванню» в розділі «Криміналістична методика» системи криміналістичної науки.

3. Визначено форми протидії на стадіях досудового розслідування (з урахуванням наукової думки Р.С. Белкіна) з їх поділом на «внутрішню» та «зовнішню».

В основі розмежування поведінкових актів на наявність чи відсутність в них проявів протидії досудовому розслідуванню покладено переслідувану особою мету – уникнення відповідальності або її пом'якшення. Цілями протидії виступають проміжні етапи в досягненні мети. Діяльність суб'єкта протидії, спрямована на перешкодження (ускладнення, унеможливлення) виконання завдань розслідування із визначенням об'єкту конкретного кримінального провадження, варто розглядати як протидію досудовому розслідуванню, а особу, котра її здійснює, – суб'єктом. Наголошено, що протидія носить тільки умисний характер дій (бездіяльності) відповідних суб'єктів. Здійснення розглядуваного прояву до моменту виявлення факту кримінального правопорушення варто сприймати як упереджуючу протидію.

4. Розкрито зміст категорій «зовнішня» і «внутрішня» протидія досудовому розслідуванню та притаманні їм способи, класифікація яких доповнена тими, що характеризуються: моментом початку; часом виявлення; суб'єктами; ступенем отримання очікуваних результатів; способами впливу; ступенем інтенсивності та ін. Спрямованість зусиль протидіючої сторони щодо реалізації намірів у провадженні має розглядатися з поділом на безпосередню та опосередковану протидію. Способи здійснення тиску обумовлені характеристиками (морально-психологічних особливостей,

процесуального статусу, положення в суспільстві), можливостями впливу, у тому числі на громадську думку, наявністю ресурсу (фінансового, людського, медійного та ін.), переслідуваними цілями, метою тощо окремо взятого суб'єкта (групи) в реалізації протидії.

На підставі ґрунтовного аналізу судово-слідчої практики виділено найбільш поширені способи, характерні для зовнішньої протидії, зокрема:

– на початковому етапі розслідування: створення перепон у діяльності – 91%; маскування (знищення, коригування, підміна) засобів вчинення кримінального правопорушення чи його слідів – 89%; перепони (ускладнення чи унеможливлення) в доступі до необхідної інформації, можливості отримання згоди на проведення слідчих (розшукових) дій та інших рішень – 73 % тощо;

– на подальшому етапі розслідування: здійснення доступу до матеріалів кримінального провадження – 98%; пошкодження (знищення, коригування) речових доказів чи процесуальних документів – 87%; звинувачення в застосуванні заборонених заходів примусу або погроз їх використання – 57 % тощо.

На підставі ґрунтовного аналізу судово-слідчої практики виділено найбільш поширені способи, характерні для внутрішньої протидії, зокрема:

– на початковому етапі розслідування: маскування (знищення, коригування, підміна) засобів вчинення кримінального правопорушення чи його слідів – 87%; ухилення від явки до правоохоронних органів та зміна місця постійного мешкання – 71%; скарги на дії (бездіяльність) уповноважених осіб з боку учасників провадження – 67%;

– на подальшому етапі розслідування: формування та озвучення неправдивого алібі – 76%; звинувачення у застосуванні заборонених заходів примусу або погроз їх використання – 67 % тощо.

Запропоновано авторське визначення протидії досудовому розслідуванню як системи умисних дій (бездіяльності) протидіючої сторони, спрямованих на ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань кримінального провадження. Факторами, що обумов-

люють формування способів протидії, є: політичний (відсутність волі, розуміння, мети у вищих керівників держави до покращення криміногенної обстановки); законодавчий (формалізація та ускладнення процедури реалізації завдань КПК України); кадровий (відсутність фахівців із досвідом подолання протидії); організаційно-тактичний (неналежний рівень володіння знаннями з організації розслідування й тактики проведення СРД); науково-методичний (відсутність рекомендацій із розслідування в умовах протидії досудовому розслідуванню); правовий (відсутність нормативно-правового урегулювання організації діяльності правоохоронних органів у цілому та суб'єктів розслідування зокрема).

5. Здійснено характеристику суб'єктів протидії досудовому розслідуванню та виділено за зовнішньою формою протидії осіб, безпосередньо не пов'язаних з кримінальним провадженням, зокрема: представників різних гілок влади; осіб, здійснюючих вплив на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служители церкви, активісти, блогери та інші); процесуальних керівників, адвокатів; керівників підрозділів органів досудового розслідування та інших суб'єктів, котрі не мають відношення до розслідування або пов'язані з уповноваженою особою владними, службовими, процесуальними чи іншими зв'язками.

До суб'єктів внутрішньої форми протидії віднесені учасники кримінального провадження, зокрема: підозрювані; свідки; потерпілі; поняті; суб'єктів розслідування, котрі за родом своєї діяльності можуть володіти інформацією про обставини кримінального правопорушення та мати доступ до матеріалів провадження. Акцентовано увагу, що момент початку протидії, її способи, об'єкти значною мірою обумовлені її суб'єктом.

Об'єктами впливу з боку суб'єктів протидії визначені: кримінальне провадження, процес його розслідування; уповноважені особи; учасники розслідування як носії інформації про обставини події; матеріальна обстановка та сліди.

6. Висвітлено правові основи в подоланні протидії досудовому розслідуванню, що реалізовано дослідженням прав та обов'язків таких суб'єктів розслідування, як: слідчий, дізнавач, детектив, на

підставі чого простежено та виокремлено суттєві положення, що обумовлюють формування умов протидії досудовому розслідуванню для кожного з них.

Формування протидії в діяльності суб'єктів розслідування найчастіше обумовлюється такими факторами: рівнем компетентності; правовим, матеріально-технічним, організаційним та іншим забезпеченням; кількістю керівних ланок, працівники яких можуть намагатися здійснити тиск, проявам якого одразу надається правова оцінка, здійснюється висвітлення в ЗМІ; кількістю й тяжкістю кримінальних правопорушень, що перебувають одночасно в провадженні; ступенем активності протидіючої сторони тощо.

Серед суб'єктів розслідування найбільш вразливою категорією визначено слідчих МВС України.

7. Визначено джерела інформації в аспекті протидії досудовому розслідуванню та можливості її дослідження, оцінки й використання, пріоритет збору якої віддається тій, котра має, з одного боку, найбільшу перспективу доказу, а з іншого – імовірність знищення (зміни, приховання) зацікавленими особами, що в умовах інформаційної невизначеності, усвідомлення можливості помилкових суджень та висновків, набуває особливого значення. Прийняття рішень у зазначених умовах носить об'єктивно-вимушений характер з високим ступенем ризику помилки, котрий зворотно пропорційний наявній кількості інформації, необхідної для умовиводів.

Об'єктивної оцінки з боку уповноважених осіб потребують одиничні прояви тиску, котрі можуть бути як результатом збігу обставин, так і проявом системно-структурованого та логічно-побудованого процесу протидії розслідуванню. Індикаторами факту тиску виділені такі: підвищений інтерес, необґрунтований, на перший погляд, контроль із боку керівників, інших співробітників та колег; активний (інтенсивний) та необґрунтований опір на початку проведення первинних слідчих (розшукових) дій з боку «незацікавлених» у результатах розслідування учасників; відмова від давання показань, зміна ними свідчень; виїзд за межі місця їх мешкання тощо.

8. Охарактеризовано порядок ухвалення організаційно-управлінських рішень уповноваженими особами органів досудового

розслідування, які в умовах протидії досудовому розслідуванню розглядаються як процес вибору альтернатив, обумовлений особистісними якостями уповноваженої особи та обстановкою їх прийняття, у вирішенні відповідних завдань. Процедури та стратегії критичного мислення уповноваженими особами органів досудового розслідування мають використовуватися для рішення нетривіальних практичних завдань, котрі неможливо вирішити механічним застосуванням наявних знань та умінь, тому неприпустимі шаблони, передчасні висновки, стереотипність у прийнятті рішень, оскільки кожному кримінальному провадженню притаманна тільки йому сукупність обставин.

Діяльність СОГ має спрямовуватися на підвищення ефективності розслідування та упередження (виявлення, подолання) протидії шляхом: зменшення часу проведення розслідування; мінімізації витоків інформації; постановкою коротких, індивідуалізованих кожному учаснику завдань; мінімізації поінформованості про стан розслідування; унеможливлення здійснення на учасників групи тиску з боку зацікавлених осіб; своєчасного виявлення інформаторів у складі групи для заміни та надання їхнім діям оцінки або використання в ролі дезінформаторів протидіючої сторони тощо.

Оцінка ступеня інтенсивності протидії обумовлює пріоритет у діяльності уповноваженої особи, зокрема: у разі низького рівня протидії зусилля спрямовуються, у першу чергу, на розслідування; за середньої – на організацію розслідування з подоланням проявів протидії (здійснення заходів подолання проявів протидії) розслідування з урахуванням проявів протидії; у випадку інтенсивної – організація розслідуванню підпорядковується пошуку шляхів подолання проявів протидії та організації розслідування. Слідчі (розшукові) дії мають проводитись тільки за умов аналізу та прогнозування отримання результату в умовах протидії, що склались.

9. Визначено можливості алгоритмізації діяльності уповноважених осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню, а також ситуаційну обумовленість такої діяльності у вирішенні завдань кримінального провадження, як за наявності, так і за відсутності досвіду відповідних суб'єктів.

Дискретний характер протидії, що характеризується початком, змінами інтенсивності, закінченням, створює умови для алгоритмізації процесу проведення розслідування та окремих слідчих (розшукових) дій для подолання розглядуваних проявів.

Розслідування кожного провадження необхідно здійснювати з пошуку аналога – кращих варіантів попереднього вирішення відповідних ситуацій із виключенням помилок, що доцільно сприймати алгоритмами. Використання останніх у поділі складних задач подолання протидії досудовому розслідуванню на базисні (елементарні) частини є умовою швидкого та достеменного їх вирішення.

У діяльності суб'єктів розслідування прослідковується мінімізація використання деяких алгоритмів з розслідування, про що свідчать результати опитування 25 % респондентів, які вважають рекомендації, що в них містяться, розмитими та неефективними.

Між такими категоріями, як типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування й ситуацією протидії, де остання може виступати як ускладнюючим, так і визначальним в діяльності суб'єкта розслідування фактором по відношенню до перших, наявний взаємообумовлений зв'язок. Вирішення типових слідчих ситуацій обумовлено ефективністю здійснення уповноваженою особою заходів розв'язання ситуації протидії.

10. З'ясовано основні напрямки захисту інформації в умовах протидії досудовому розслідуванню, що полягають у наступному: зменшенні можливості стороннього доступу до відомостей кримінального провадження доцільно розглядати як міру щодо попередження протидії, що в підсумку забезпечить йому ймовірність судової перспективи; для доступу до операційної системи, папок, документів, необхідно використовувати різні паролі, зміну яких здійснювати на регулярній основі, за будь-якого сумніву в їх дієвості, а кожне залишення робочого місця має супроводжуватися блокуванням доступу до операційної системи комп'ютера. Авторизація шляхом застосування паролів доступу та відбитків пальців мають використовуватися уповноваженими особами комплексно, у тому числі, з іншими заходами захисту комп'ютерної інформації, запровадження чого можливе шляхом підвищення комп'ютерної

грамотності та відстеженням передових технологій, у тому числі в захисті інформації; зміна ставлення до збереження інформації має ґрунтуватися на усвідомленні, що від її збереження залежить відновлення прав постраждалих та імідж не окремого правоохоронця, а держави, яку він представляє.

Підозри про несанкціонований доступ до матеріалів провадження може виникнути, коли: учасник розслідування використовує дані, отримати які інакше, як із вказаних матеріалів, неможливо – 97%; використані суб'єктом розслідування тактичні прийоми не є несподіванкою (хоча і правильно використані) і знаходять з боку допитуваного своє логічне пояснення (аргументацію) – 93%; відповіді на поставлені питання даються, як заздалегідь заготовлені, у розгорнутому вигляді – 89%; змінюється позиція сторони захисту – 77%; висунуті алібі складно, а іноді неможливо спростувати, оскільки засновані вони на матеріалах провадження – 64 % тощо.

11. Сформовано організаційні й тактичні основи проведення слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з матеріальних, особистісних та змішаних джерел та зауважено, що залучення понять до участі в СРД варто здійснювати залежно від форми протидії та ступеня її інтенсивності, проте із забезпеченням заходів їхньої безпеки та мінімізації тиску на них.

Результати огляду дозволяють вирішити питання про: наявність ознак кримінального правопорушення; побудову й перевірку версій щодо проявів протидії; спростування алібі; наявність упереджуючої протидії. Поведінка осіб у ході обшуку має критично аналізуватись та оцінюватись як добре сплановані дії обшукуваного, спрямовані на унеможливлення (ускладнення) СРД, мінімізацію уваги з боку правоохоронців та, у результаті, зниження її ефективності.

Готовність уповноваженої особи та учасників проведення обшуку зменшить вплив на них з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб та зведе до мінімуму прояви протидії. Необхідно враховувати, що умови проведення обшуку не є статичними та можуть змінюватись за ступенем конфліктності. Ключова задача суб'єктів розслідування полягає у збереженні пильності та недопущенні настання ситуацій із відкритим, загостреним станом протистояння, результативність

котрої складає близько 7%, а в разі перебування в прихованій конфліктній ситуації – із результативністю близько 29%.

За наявності високого ступеня інтенсивності протидії, особливо у випадку необхідності проведення одночасних обшуків, їх планування реалізується шляхом отримання та одночасного (за командою) відкриття конвертів із індивідуалізованими завданнями для різних груп безпосередньо перед їх здійсненням, що мінімізуватиме виток інформації.

Підвищення якості розслідування та упередження проявів протидії реалізується шляхом: надання можливості допитуваному власноруч скласти описову частину протоколу, креслення, схеми до нього; зачитування описової частини протоколу вголос тощо. Участь захисника в кримінальному провадженні взагалі та допитах зокрема 70% респондентів пов'язують із можливими проявами протидії. Встановлені ділові стосунки із захисником при проведенні допиту в 93% позитивно впливають на хід проведення інших процесуальних дій та розслідування в цілому. Встановлення психологічного контакту з допитуваними приділяють увагу 98% суб'єктів розслідування. Визначені прояви недобросовісної поведінки захисників, зокрема: відмова давати свідчення; рекомендації допитуваному не відповідати на питання; намагання захисника давати свідчення, замість допитуваного; перебивання свідчень свого підзахисного; намагання зірвати проведення допиту тощо.

Для отримання інформації зі змішаних джерел за умов протидії досудовому розслідуванню рекомендується: проведення слідчого експерименту на початковому етапі розслідування для з'ясування тих обставин, які отримати в інший спосіб складно або неможливо зокрема; перевірки невідповідності дійсності свідчень учасників, можливість реалізації особою відповідних дій; використання таких форм спеціальних знань, як залучення спеціаліста до участі в СРД; призначення судових експертиз, зокрема й повторних; прийняття рішень, у тому числі на підставі оцінки висновку експерта; заміна іншими СРД примусового відібрання зразків, наприклад, голосу, мови, письма та почерку, речовин біологічного походження у випадку відмови від участі в них відповідних осіб.

12. З'ясовано зарубіжний досвід у подоланні протидії досудовому розслідуванню, а також визначено шляхи його впровадження в Україні, серед яких вагомим у підвищенні ефективності діяльності суб'єктів органів досудового розслідування взагалі та в умовах протидії зокрема є запровадження закордонного досвіду у вигляді проєктів: «Зелена кімната», «Електронне провадження» (законопроект № 1409-ІХ від 27.04.2021 р. та ін.), «Електронний розподіл справ в судах» тощо.

На прикладі країн світу, що активно долали прояви корупції, підтримується практика залучення міжнародних фахівців до відбору кандидатів та атестації працівників судових та правоохоронних органів.

13. Охарактеризовано специфіку профілактичної діяльності уповноважених суб'єктів подолання протидії досудовому розслідуванню, яка, у першу чергу, має здійснюватися шляхом застосування заходів, що спрямовані як на недопущення появи протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, так і на організацію діяльності уповноважених осіб. Доведено, що упередження протидії має сприйматися умовою якісного та ефективного розслідування, що пояснює необхідність своєчасного отримання відомостей для усвідомлення природи явища; розробки узгоджених планів з іншими зацікавленими в цій діяльності суб'єктами й підтримання контакту та обміну інформацією в оцінці здійсненого впливу та ступеню досягнення очікуваних результатів.

Акцентовано, що багатоаспектність явища профілактики протидії досудовому розслідуванню визначає необхідність готовності до нього суб'єктів розслідування та є одним із ключових напрямків у діяльності.

14. Узагальнено криміналістичні засоби та методи подолання протидії досудовому розслідуванню, диференційований підхід до застосування яких визначається засобом пізнання вказаного явища, визначення чинників, що його обумовлюють шляхів усунення й попередження. Незалежно від приналежності до відповідної сторони кримінального процесу, її суб'єкти можуть виступати як ті, що ускладнюють (унеможливають) досягнення мети

кримінального провадження, так і ті, діяльність яких спрямована на їх реалізацію.

Уточнюється, що метод у криміналістиці розглядається як збірне поняття, котре поєднує методи як науки, так і практики розслідування, тому і їх застосування має бути диференційованим.

Пізнання протидії, як явища дійсності, чинників, що її обумовлюють, визначення шляхів їх усунення та упередження розглядуваних проявів, надання правоохоронцям дієвого інструментарію в реалізації покладених на них функцій здійснено з використанням групи методів загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bauer Vanessa Master's Thesis (2019) Predictive Policing in Germany. Opportunities and challenges of data-analytical forecasting technology in order to prevent crime. URL: <https://www.grin.com/document/513184> (дата звернення: 20.11.2020 р.).
2. Boat B.W., & Everson, M.D. (1988). Use of anatomical dolls among professionals in sexual abuse evaluations. *Child Abuse & Neglect*, 12, 171–179. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0145213488900257?via%3Dihub> (дата звернення 26.05.2020).
3. Bontrager P., Roy A., Togelius J., Memon N. and Ross A. DeepMasterPrints: Generating MasterPrints for Dictionary Attacks via Latent Variable Evolution. arXiv:1705.07386v4 [cs.CV] 18 Oct 2018. URL: <https://arxiv.org/pdf/1705.07386.pdf> (дата звернення: 10.05.2019).
4. Całkiewicz, M. Wykorzystanie opinii biegłego w polskim procesie karnym / M. Całkiewicz. *Problemy kryminalistyki*. 259 (styczeń–marzec). 2008. S. 26–36.
5. E-Case Management System. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/modern-e-case-management-system-will-have-radical-impact-on-criminal-investigation-in-ukraine-2/> (дата звернення: 14.03.2019).
6. Girdwoyń, P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym / P. Girdwoyń. – Warszawa : Wydawnictwo: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 182 s.
7. Helen L. Britton and Mary Allyce O'Keefe Use of nonanatomical dolls in the sexual abuse interview. *Child Abuse & Neglect*, 15, 1991, P. 567–573. URL: https://www.researchgate.net/publication/21197094_Use_of_nonanatomical_dolls_in_the_sexual_abuse_interview_interview (дата звернення 21.05.2020).
8. Hrehorowicz, M. Opinia biegłego w sprawach karnych gospodarczych i jej ocena sądowa / M. Hrehorowicz. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2013. 388 s.
9. Interviewing suspects (2020). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/864940/interviewing-suspects-v7.0.pdf (дата звернення 10.09.2020).

10. Investigation process and technique. URL: <https://slideplayer.com/slide/13728039/> (дата звернення: 10.09.2020).
11. Kuhne, E. *Polizeiliche Informationssysteme und ihre Nutzung in der Sächsischen Polizei* / E. Kuhne. Berlin, 2004.
12. Langenhove van F. *The Growth of a Legend; a study based upon the German accounts of francstireurs and «atrocities» in Belgium*. New York, & London : G.P. Putnam's sons, 1916. P. 120–122.
13. Leventhal, J.M., Hamilton, J., Rekedal, S., Tebano-Micci, A., & Eyster, C. (1989). Anatomically correct dolls used in interview of young children suspected of having been sexually abused. *Pediatrics*. <https://books.google.com.ua/books?id=y93aCQAAQBAJ&dq=Leventhal,+J.M.,+Hamilton,+J.,+Rekedal,+S.,+Tebano-Micci,+A.,+%26%C2%A0Eyster,%C2%A0C.+Anatomically+correct+dolls+used+in+interview+of+young+children+suspected+of+having+been+sexually+abused.+Pediatrics&hl=ru> (дата звернення 26.05.2020).
14. Loewenstein, G.F., Weber, E.U., Hsee, C.K., & Welch, N. (2001). Risk as feelings. *Psychological Bulletin*, 127(2), 267–286. URL: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.2.267>
15. National Investigative Interviewing Strategic Steering Group (NISSG). URL: <https://zakon.co.uk/admin/resources/downloads/urgent-interviews-acro-position-statement.pdf> (дата звернення 10.09.2020).
16. Nichd Protocol. URL: <http://nichdprotocol.com/the-nichd-protocol/> (дата звернення: 20.11.2020).
17. Official site of Europol. URL: http://www.europol.europa.eu/index.sp?page=content_jit&item=jit_historical_background; URL: <https://slideplayer.com/slide/13728039/>. (дата звернення 10.09.2020).
18. Official site of the government service of Northern Ireland. URL: <https://www.nidirect.gov.uk/articles/neighbourhood-watch> (дата звернення 07.10.2020).
19. Official site of the National Crime Prevention Council. URL: <https://www.ncpc.org/> (дата звернення: 20.11.2020).
20. Official site of the Police of the Czech Republic. URL: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx> (дата звернення: 30.12.2020).
21. Official UN website. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/CrimePrevention.html> (дата звернення: 20.11.2020).
22. Parry Emma. Oct 6, 2020. Injustice. Shocking case of four Navy sailors wrongly convicted of rape & murder 'shows anyone can be forced to falsely confess'. URL: <https://www.the-sun.com/news/1567737/sailors-wrongful-conviction-rape-murder-confess-norfolk/> (дата звернення: 20.11.2020).

23. Pękała M., Marciniak E. Pojęcie jakości we współczesnej technice kryminalistycznej / M. Pękała, E. Marciniak. *Problemy kryminalistyki*. 260 (kwiecień–czerwiec). 2008. p. 45–54.
24. Pete Deane Back to Basics: Golden Hour Principles in Serious Collision Investigation. URL: <https://harpershaw.co.uk/back-to-basics-golden-hour-principles-in-serious-collision-investigation/> (дата звернення: 07.04.2020).
25. Police Investigation Tactics. URL: <https://www.hmichaelsteinberg.com/police-investigation-tactics.html> (дата звернення: 20.08.2020).
26. Reid website URL: <https://reid.com/> (дата звернення: 20.11.2020).
27. Russen-zaten-ten-tijde-van-mh17-onderzoek-door-hack-diep-in-systemen-politie. URL: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/russen-zaten-ten-tijde-van-mh17-onderzoek-door-hack-diep-in-systemen-politie-b0e044e1/> (дата звернення: 20.11.2020).
28. Site Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com/> (дата звернення: 11.10.2020).
29. Taylor. P.A. *Hackers: Crime in the Digital subline* / P.A. Taylor / London : Routledge. 2001. 69 p.
30. The Global Competitiveness Report. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/public-trust-politicians> (дата звернення 10.09.2019).
31. The God Login. URL: <https://blog.codinghorror.com/the-god-login/> (дата звернення: 10.05.2019).
32. Tonren, Pharington. URL: <https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-2/key-issues/2--key-crime-prevention-typologies.html> (дата звернення 20.11.2020).
33. Trends in children's disclosure of abuse in Israel: A national study IritHershkowitz, Dvora Horowitz, Michael E. Lamb, Child Abuse, & Neglect 29 (2005) 1203–1214. URL: <https://www.nationalcacr.org/wp-content/uploads/2016/10/Trends-in-childrens-disclosure-of-abuse-in-Israel.pdf> (дата звернення: 26.05.2020).
34. European justice. URL: https://e-justice.europa.eu/content_taking_into_account_previous_convictions-95-en.do (дата звернення: 02.05.2019).
35. Unated States courts. URL: <https://www.pacer.gov/cmecf/> (дата звернення: 14.03.2019).
36. Use your data to find the clue. URL: https://cluemaker.com/?gclid=EAIAIQobChMIz6mer_W_8gIVrwCiAx36qw15EAAYASAAEgLMZ_D_BwE&cn-reloaded=1 (дата звернення: 20.11.2020).

37. Vrij Aldert, in Encyclopedia of Applied Psychology (2004) Interrogation and Interviewing. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/reid-technique> (дата звернення: 30.12.2020).
38. Welsh Alex for The New York Times Tracking Phones, Google Is a Dragnet for the Polic. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/04/13/us/google-location-tracking-police.html> (дата звернення: 07.04. 2020).
39. Аверьянова Т.В. Криминалистика : учебник для вузов / под. ред. Р.С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Российская. Москва : Норма, 2006. 992 с.
40. Аверьянова Т.В. Противодействие расследованию преступлений, совершаемых организованными структурами, и пути его преодоления. *Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению* : сб. матер. 51-х криминалистических чтений : в 2-х ч. Москва : Академия управления МВД России, 2010.
41. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА М), 2000. 990 с.
42. Агафонов В.В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В.В. Агафонов, А.Г. Филиппов; 5-е изд., испр. Москва : Юрайт–Издат, 2006. 224 с.
43. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : навч. посіб. / В.І. Олефір, С.Ф. Константінов, С.Г. Братель та ін. ; за заг. ред. В.В. Коваленко. Київ : КНТ, 2011. 512 с.
44. Аксенов Р.Г., Акимов С.Р. Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств. Тюмень, 2006. 218 с.
45. Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 136.
46. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Киев, 2004. 253 с.
47. Андреев И.С. Криминалистика : учебное пособие / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов ; под ред. Н.И. Порубова. Минск : Выш. шк., 1997. 344 с.
48. Антонов В.М., Астахов Ю.С., Кувалдин В.П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры их нейтрализации : лекция. Москва, 1994. С. 12.

49. Архипова И.А. Актуальные проблемы расследования преступлений в сфере компьютерной информации. *Криминалистика в условиях развития информационного общества (59-е ежегодные криминалистические чтения)* [Электронный ресурс] : сборник статей Международной научно-практической конференции. Электронные текстовые данные (2,33 Мб). Москва : Академия управления МВД России, 2018.
50. Аунапу Ф.Ф. Научные методы принятия решений в практике управления производством / Ф.Ф. Аунапу. Москва : Экономика, 1974. 134 с.
51. Афанасьев А.Ю. Закономерности в криминалистической науке. I Минские криминалистические чтения : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 20 дек. 2018 г.) : в 2 ч. / учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: М.П. Шруб (отв. ред.) [и др.]. Минск : Академия МВД, 2018. Ч. 1. 387 с.
52. Бабаева Э.У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 2005. 370 с.
53. Бабаева Э.У. Проблемы теории и практики преодоления противодействию уголовному преследованию. Москва : Изд. «Юрлитинформ», 2006. 312 с.
54. Бабаскін В.В., Жалгунова С.А. Проблемні питання інформаційного забезпечення діяльності ОВС *Науковий вісник ЮА МВС*. 2014. № 3. С. 32–38.
55. Бабкина Е.В. Обеспечение безопасности свидетелей при производстве предварительного расследования по УПК РФ : дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09. Владимир, 2009. URL: <https://www.disscat.com/content/obespechenie-bezopasnosti-svidetelei-pri-proizvodstve-predvaritelnogo-rassledovaniya-po-upk-> (дата звернення: 07.10.2020).
56. Баев О.Я. Принуждение к даче показаний в уголовном судопроизводстве (уголовно-правовые и криминалистические аспекты) / О.Я. Баев. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. трудов. Вып. 12 / под ред. О.Я. Баева : Воронежский государственный университет. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2010. 384 с.
57. Баев О.Я. Реальные следственные ситуации и их модели / О.Я. Баев, Н.Б. Баева. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений*. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1984. 160 с.
58. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : ХНУВС, 2002. 334 с.

59. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків, 2009. 780 с.
60. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник / О.М. Бандурка. Харків, 1998. 480 с.
61. Барабаш А.С. Природа российского уголовного процесса, цели уголовно-процессуальной деятельности и их установление. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2005. 257 с.
62. Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С. Проблемы оптимизации следствия. *Современные проблемы криминалистики*. Академия управления. Москва, 1998. С. 77–78.
63. Бахин В.П., Карпов Н.С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980–2000 гг.). Киев, 2002. С. 90.
64. Бахін В.П. Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В.П. Бахін, В.К. Лисиченко. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті та розслідуванні злочинів*. Київ, 1996. С. 5–11.
65. Бацько І.М. Правові аспекти зміни зовнішності суб'єктів Кримінального судочинства / І.М. Бацько, Д.І. Бацько, Л.Ф. Піскова. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 196 с.
66. Бедь В.В. Юридична психологія : навч. посіб. / В.В. Бедь. [2-ге вид., доп. і переробл.]. Київ : МАУП, 2004. 436 с.
67. Безбогов А.А., Яковлев А.В., Шамкин В.Н. Методы и средства защиты компьютерной информации : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 196 с.
68. Безпека життєдіяльності : підручник / О.І. Запорожець, Б.Д. Халмурадов, В.І. Применко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 448 с.
69. Беккер Л.М. Воспитание и основы его моделирования. Москва. 286 с.
70. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами иметодами. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: научн.-практ. пособ. / под. ред. Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкина. М. : Новый Юрист, 1997. 400 с.*
71. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМ_ИНФРА М), 2001. 240 с.

72. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва, 1983. С. 95–96.
73. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Издательство Бек, 1997. 342 с.
74. Белкин Р.С. Криміналістика : учеб. для вузов МВД. Москва : Акад. МВД, 1995. 357 с.
75. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. Москва : Юрист, 1997. 478 с.
76. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р.С. Белкин ; 3-е изд., доп. Москва : Юнити-Дана, Закон и право, 2001. 837 с.
77. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. Москва : Юрид. лит., 1969. 216 с.
78. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия ; 2-е изд. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
79. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание. Москва, Юрид. лит., 1969. 216 с.
80. Беляков К.И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС (автоматизированных информационно-логических систем) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / К.И. Беляков. Киев, 1993. 23 с.
81. Берёзкин Ю.М. Методология научных исследований (деятельностный подход) : курс лекций. Иркутск : Изд-во БГУ, 2016. 196 с.
82. Бибииков А.А. Противодействие расследованию преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения и эксплуатации транспортных средств, и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук. Тула, 2005. 211 с.
83. Бирюков В.В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2004. Вип. 1. С. 195.
84. Біленчук П.Д. Проведення судових експертиз : довідник / П.Д. Біленчук, М.Н. Курко, С.М. Стахівський. Київ, 1996. 52 с.
85. Бірюков В.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів : проблеми теорії і практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Бірюков. Київ, 2011. 31 с.

86. Бобраков И.А. Воздействие преступников на свидетелей и потерпевших и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / И. А. Бобраков. Москва, 1997. 22 с.
87. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва : Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург : Норинт, 1998. С. 785.
88. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2000. С. 652.
89. Борисов В.І. Наукові дослідження з проблем криміналістики: досягнення і перспективи. *Актуальні проблеми криміналістики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / [ред. кол.: М.І. Панов (гол. ред), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. Харків, 2003. С. 22–24.
90. Брызгина Л.Г., Лукьянова О.Д., Хасан Б.И. Экспериментальное исследование готовности к взаимодействию в условиях расследования. *Проблемы психологии следственной деятельности* : сб. науч. статей. Красноярск, 1986. С. 67–73.
91. Бурлин С.А. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений, связанных с уклонением от уплаты налогов : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бурлин Сергей Александрович ; Саратовская государственная академия права. Саратов, 2002. С. 90–91.
92. В США упал уровень доверия полиции. URL: <https://mignews.com/news/USACANADA/v-ssha-upal-uroven-doveriia-politsii.html> (дата звернення 10.10.2020).
93. Варфоломеев Е.В. Противодействие расследованию убийств, совершаемых военнослужащими, и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... науч. степ. канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2002. 184 с.
94. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий / А.Н. Васильев. Москва : Юрид. лит., 1981. 112 с.
95. Васильев Л.В. Юридическая психология ; 4-е изд. доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 640 с.: ил. (Серия: Учебник нового века).
96. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Васильев. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 72 с.
97. Васильев А.Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А.Н. Васильев, Н.П. Яблоков. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 144 с.
98. Великий В.М. Конфліктологія : навчальний посібник. Херсон : Видавець Чуєв С.М., 2006. С. 112–113.

99. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
100. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
101. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : моногр. К. : НВТ «ПравникП НАВСУ, 1999. 126 с.
102. Вещая С.А. Первоначальный этап расследования грабежей и разбоев, совершаемых группами несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2006.
103. Вещественные доказательства: Информационные технологии процессуального доказывания / под общ. ред. В.Я. Колдина. Москва : НОРМА, 2002.
104. Видонон Л.Г., Селиванов Н.А. Типовые версии по делам об убийствах : справочное пособие. Горький, 1981. С. 55.
105. Винберг, Л.А. Пути повышения эффективности технико-криминалистического обеспечения процесса раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. *Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений* : тр. Акад. МВД СССР. Москва, 1985. С. 22–29.
106. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва : Изд-во иностр. лит., 1958. 200 с.
107. Вирок від 02.10.2020 № 721/104/17 Вишницький районний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91959911> (дата звернення: 20.10.2020).
108. Вирок від 09.12.2016 № 165/108/16-к Луцький міськрайонний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/63291165> (дата звернення: 11.09.2019).
109. Вишня В.Б., Мирошниченко В.О. Проблемы застосування інформаційних технологій у слідчій діяльності *Слідча діяльність: проблеми теорії та практики* : матер. наук.-практ. конф. та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 228 с.
110. Влезько Д.А. Проблемы организационных функций начальника следственного отделения (отдела) в расследовании : автореф. дисс. ... ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Д.А. Влезько. Краснодар, 2002. 24 с. URL: <http://www/law.edu.ru/book/bookID=1280945> (дата звернення: 01.05.2020).

111. Вовк Д.В. URL: <https://www.facebook.com/105957954514539/posts/138555074588160/> (дата звернення: 02.05.2020).
112. Водянова Н.Б. Основы планирования и программ **мирования** следственной деятельности : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 144 с.
113. Волобуев А.Ф. Противодействие расследованию экономических преступлений и его преодоление. *Государство и право*. 2002. № 4. С. 42–47.
114. Волобуев А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція / А.Ф. Волобуев. Харків : Ун-т внутр. справ, 1996. 36 с.
115. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н.П. Яблокова. Москва; Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 248 с.
116. Волынский А.Ф. Концептуальные основы технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / А.Ф. Волынский. Москва, 1999. 64 с.
117. Волынский А.Ф. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. *Криминалистика : учебник* / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова. Москва, 2013. 943 с.
118. Волынский А.Ф. Федоров А.Ю. Противодействие раскрытию и расследованию преступлений: общественная опасность и роль криминалистических методов и средств в его преодолении. Ростов-на-Дону, 2000. С. 103.
119. Волынский А.Ф., Лавров В.П. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики). *Организованное противодействие расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : материалы научно-практической конференции* (г. Руза-г. Москва, 29–30 октября 1996 г.) Москва, 1997.
120. Волынский В.А. Закономерности и тенденции развития криминалистической техники: автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 2001. 40 с.
121. Гавло В.К. Методика расследования как особая теоретико-методическая модель – информационный аналог расследования криминальных событий / *Проблемы теории и практики борьбы с преступностью*. Томск, 1984. С. 162–174.

122. Гаврильців М.Т., Медвідь Т.І. Застосування автоматизованої системи документообігу в адміністративному судочинстві України / М.Т. Гаврильців, Т.І. Медвідь. *Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС і навчальному процесі* : збірник наукових статей за матеріалами доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 23 грудня 2016 р. / упорядник Т.В. Магеровська. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 313 с.
123. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В.И. Галаган. Киев, 1992. 24 с.
124. Галаган В.І. Проведення слідчих (розшукових) дій: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 1(5). 2017. С. 73–79.
125. Герасимов И.Г. Научное исследование. Москва : Политиздат, 1972. 279 с.
126. Герасимов И.Ф. Пути повышения эффективности методов раскрытия и расследования преступлений / Герасимов И.Ф. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. тр. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1982. 145 с.
127. Герасин А.Н., Отварухина Н.С. Магистерская диссертация : учеб. пособие для магистрантов / Мос. гос. ин-т управл. Москва, 2010. 56 с.
128. Глазырин Ф.В. Следственный эксперимент : учеб. пособие / Ф.В. Глазырин, А.П. Кругликов ; под ред. Р.С. Белкина. Волгоград : ВСИ МВД СССР, 1981. 70 с.
129. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма : Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-реперезентація Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.
130. Гмырко В.П. Деятельность следователя в условиях информационной неопределенности в процессе расследования : автореф. дисс. ... на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.П. Гмырко ; Акад. Мин-ва внутр. дел СССР. Москва, 1984. 20 с.
131. Годунов И.В. Некоторые аспекты информационно-аналитической работы в деятельности правоохранительных органов в сфере противодействия преступности. *Человек: преступление и наказание*. 2012. № 4(79). С. 107–108.
132. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н.П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 161.

133. Головин А.Ю. Методология криминалистики : а есть ли проблема? *Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. в рамках проекта [«Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине»], (25–26 марта 2011 г.) : в 2 т. / отв. ред. И.М. Комаров ; БелГУ. Белгород, 2011. Т. I. С. 31.
134. Головин А.Ю., Баранов М.В. Алгоритмы расследования в структуре частных криминалистических методик: проблемы разработки и практического применения. *Российский следователь*. 2013. № 11. С. 12.
135. Головин А.Ю., Дубоносов Е.С. Использование средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие. Тула : Изд-во Тульск. гос. ун-та, 2001. С. 40.
136. Головин А.Ю., Рожков В.Д., Тишутина Н.В., Эрекаев А.Я. Расследование вооруженных разбоев и бандитизма. Москва : Издательство «Юрлитинформ». С. 79.
137. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. Киев : Вища школа, изд-во при КГУ, 1984. 152 с.
138. Гора И.В. Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / И.В. Гора. Киев, 1996. 18 с.
139. Гордиенко В.В. Безопасность России в условиях глобализации (криминологические и социально-правовые проблемы) : дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Москва, 2005. 399 с.
140. Городецька М.С. Цільове призначення процесуальних рішень слідчого / М.С. Городецька. *Слідча діяльність: проблеми теорії та практики* : матер. наук-практ. конф. та круглого столу (м. Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 228 с.
141. Горохов В.Г. Методологический анализ системотехники / В.Г. Горохов. Москва : Радио и связь, 1982. 160 с.
142. Горячев Э.К. Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений / Э.К. Горячев, И.В. Тишутина. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 18–20.
143. Горячев Э.К. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 200 с.

144. Грамович Г.И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора юрид.наук: спец. 12.00.09. Киев, 1986. 44 с.
145. Гранат Н.Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Москва, 1973. С. 3.
146. Григорьев А.Н. Теоретические аспекты информации и ее защиты в предварительном расследовании преступлений : автореф. дисс. ... на соискание науч степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Григорьев. Калининград, 2002. 20 с.
147. Григорьев В.Н. Организационное противодействие судопроизводству и проблемы его нейтрализации : материалы научно-практической конференции «Организованное противодействие расследованию преступлений и меты по его нейтрализации», г. Руза-Москва, 29–30 октября 1996 г. Москва, 1997. С. 132.
148. Грицанов А.А. Новітній філософський словник. 2004. URL: <http://kniga.scienceontheweb.net/noveyshiy-filosofskiy-slovar.html> (дата звернення:10.10.2020).
149. Грицюк І.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері оподаткування : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2012. 178 с.
150. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.
151. Гузиков В.Г. Особенности технико-криминалистического обеспечения пресечения, раскрытия и расследования преступлений, связанных с терроризмом : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 2003. 194 с.
152. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент. С. 6–7.
153. Гусаков А.Н. Криминалистика США: теория и практика ее применения / А.Н. Гусаков. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1993. 28 с.
154. Гусева В.О. Деякі способи протидії розслідуванню злочинів та шляхи їх подолання. Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 196 с.
155. Густов Г.А. Обнаружение способа должностного хищения в сложной ситуации: Факторный анализ : учебное пособие : в 2 ч. Л., 1985.

156. Густов Г.А. Проблемы программирования расследования преступлений // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. Уфа, 1989.
157. Давыдов В.О. Исследование криминалистически значимой информации в ходе расследования экстремистских преступлений, совершенных с использованием компьютерных сетей *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. Выпуск 1. Ч. II. Юридические науки.* Тула : Изд-во ФГБОУ ВО ТулГУ, 2013. С. 57–62.
158. Дановська І.І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. С. 42.
159. Дановська І.І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ. 2012. 16 с.
160. Девятьяров М.В. К вопросу о понятии криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Электронная юридическая библиотека «ЮристЛиб»*. URL : http://www.juristlib.ru/book_10309.html (дата звернення 02.03.2018).
161. Дементьев В.В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления / В.В. Дементьев, В.В. Степанов. *Материалы международной научной конференции «Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе»*. Уфа : РИО БашГУ, 2003. Ч. 2. С. 133–137.
162. Демин В.И. Технично-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования убийств, совершенных наемными лицами : дисс. ... канд. юрид. наук по спец.: 12.00.09 Москва, 2001. 201 с.
163. Демин К.Е. К вопросу о классификационном подходе к приемам противодействия раскрытию и расследованию «заказных» убийств. *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы*. Тула, 2000. С. 173.
164. Демкова М., Фігель М. Інформація як основа інформаційного суспільства: визначення поняття та правове регулювання Інформаційне Суспільство. Шлях України. Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України», 2004. 422 с.
165. Денисюк С.Ф. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз) : [наук.-практ. посібник] / С.Ф. Денисюк, В.Ю. Шепітько. Харків : Консум, 1999. С. 2.

166. Деятельность / А.П. Огурцов, Э.Г. Юдин, А.И. Симонов. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7082> (дата звернення: 03.02.2020).
167. Доброхотов А.Л. Цель. Новая философская энциклопедия. Москва : Мысль, 2010. 435 с.
168. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г.Г. Доспулов. Москва : Юрид. лит, 1976. 112 с.
169. Драпкин Л.Я. Понятие и структура способа совершения преступления / Л.Я. Драпкин, М.С. Уткин. *Проблемы борьбы с преступностью : Труды Омской высшей школы милиции МВД СССР и Иркутского гос. ун-та им. А.А. Жданова*. Омск, 1978. 174 с.
170. Дрозд В.Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
171. Дружинин В.В. Идея, алгоритм, решение (принятие решений и автоматизация) / В.В. Дружинин, Д.С. Конторов. Москва : Воениздат, 1972. 328 с.
172. Дулов А.В. Системный подход – методологическая основа криминалистики. *Актуальні проблеми криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.)* / [ред. кол.: М.І. Панов (гол. ред.), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. Харків, 2003. С. 9.
173. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. Минск : Вышэйш. шк., 1971. 272 с.
174. Еникеев М.И. Юридическая психология : учебник для вузов. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА. Москва, 1999. С. 238.
175. Європейська Конвенція про кіберзлочини. URL : http://www.medialaw.ru/laws/other_laws/european/cyber.htm (дата звернення 20.09.2016).
176. Жбанов В.А. К вопросу о криминалистическом обеспечении органов дознания и таможенных расследований ГТК Российской Федерации. *Информационный бюллетень № 13* (по материалам Криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»). Москва : Акад. упр. МВД России, 2001. С. 61–71.
177. Желудков М.А. Особенности информационного обеспечения деятельности органов внутренних дел по противодействию экономической преступности. *Вестник Владимирского юридического института*. 2007. № 3(4). С. 146–149.
178. Журавель В.А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів / В.А. Журавель. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2009. № 100. С. 362–375.

179. Журавель В.А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 2(37). С. 175–179.
180. Журавель В.А. Інформаційні технології як засіб удосконалення розкриття та розслідування злочинів *Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27–28 жовтня 2006 р.) / упоряд.: О.В. Петришин, М.О. Кизим. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2007. С. 387–390.
181. Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : автореф. дисс. ... на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. 19 с.
182. Журавлев С.Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 1992. С. 29–32.
183. Журавлев С.Ю., Лубин А.Ф. Нейтрализация противодействия расследованию. *Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики* : учебник / под ред. В.А. Грабовского, А.Ф. Лубина. Ниж. Новгород : Нижегород. ВШ МВД России, 1995. С. 345.
184. За домашнє насильство – за грати: Як в Україні та світі борються зі знуцанням у родині URL:https://zik.ua/news/2019/11/22/zadomashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146 (дата звернення 29.05.2020).
185. Заєць Д.Д. Загальні правила підготовки і прийоми проведення перевірки показань на місці в умовах типових слідчих ситуацій. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. № 2. 2008. С. 211–223.
186. Закатов А.А. Ложь и борьба с нею. Волгоград : Ниж.-Волж. кн. изд-во, 1984. С. 47.
187. Закон України «Про державне бюро розслідування» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 11.04.2020).
188. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення 02.06.2020).
189. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 21.05.2020).

190. Закон України Про оперативно-розшукову діяльність : наук.-практ. коментар. / Я.Ю. Кондратьєв, І.П. Козаченко, І.Ф. Обушевський. Київ : РВВ МВС України, 1993. 120 с.
191. Заняття із застосуванням міжнародного досвіду. URL: <https://dduvs.in.ua/2019/12/02/diznannya/> (дата звернення 29.05.2020).
192. Зеленецкий В.С. Обеспечение безопасности субъектов уголовного процесса / В.С. Зеленецкий, Н.В. Куркин. Харків : КримАрт, 2000. 404 с.
193. Зеленецкий В.С. Пізнання в кримінальному процесі. *Право України*. 1977. № 4. С. 72–77.
194. Зелені кімнати: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с.
195. Зеленский В.Д. Организация расследования преступлений. Криминалистические аспекты. Ростов н/Д. : Издательство Ростовского университета, 1989. 152 с.
196. Зорин Г.А. Криминалистическая методология. Минск, 2000. С. 8–9.
197. Зорин Г.А. Криминалистический риск: природа и методы оценки : учеб. пособие / Г.А. Зорин. Минск : БГУ, 1990. 89 с.
198. Зорин Р.Г. Криминалистическая природа формирования лже алиби стороной защиты в уголовном процессе *Актуальные проблемы криминалистики и судебных экспертиз : сборник научных трудов по материалам региональной межведомственной межвузовской научно-практической конференции*. В авторской редакции. Ижевск : Ижевский филиал ГОУ ВПО «Нижегородская академия МВД Российской Федерации», 2008. Вып. 3. С. 34.
199. Зубич І.М., Ромців О.І. Особливості сучасної криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. *Наука і правоохорона діяльність*. 2014. № 4. С. 193–199.
200. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. Москва, 1970.
201. Зуйков Г.Г. Развитие криминалистического учения о способе совершения преступления и проблема способа сокрытия преступления. *Повышение эффективности расследования преступлений*. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1986. С. 53.
202. Зупинимо насильство над дітьми. URL:https://mvs.gov.ua/news/21188_Tetyana_Kovalchuk_SHCHoroku_vid_1_do_3_mln_ditey_v_Ukraini_strazhdaiut_vid_nasilstva.htm (дата звернення: 29.05.2020).

203. Иванов П.Ю. Порча земли: криминалистическое обеспечение расследования: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / П.Ю. Иванов : Нижний Новгород, 2004. 173 с.
204. Ивлев В.Ю. Методологический анализ категорий необходимость, случайность и возможность : автореферат дисс. ... на здобуття наук ступеня д-а юрид наук: 12.00.08. Москва, 1997. С. 12.
205. Игнатьев М.Е. К вопросу о нетрализации противодействия расследованию со стороны защитника. *Адвокатская практика*. 2001. № 1 С. 24–26.
206. Иерусалимов И.А. Информационное обеспечение использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 1997. 19 с.
207. Ильин А.Н. Тактика предварительной проверки сообщения о преступлении / А.Н. Ильин ; под ред. В.П. Лаврова. Москва : Юрлитинформ, 2010. 160 с.
208. Информатика : [учебник] / под ред. Н.В. Макаровой. 3-е изд., перераб. Москва : Финансы и статистика, 2001. 768 с.
209. Исследование на тему паролей. URL: <https://habr.com/ru/post/129052/> (дата звернення: 10.05.2019).
210. Ишин А.М. Информационное обеспечение предварительного расследования преступлений: некоторые современные аспекты. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Сер.: Гуманитарные и общественные науки*. 2016. № 4. С. 21–28.
211. Ишин А.М. О некоторых тенденциях развития криминалистики в современных условиях [Текст]. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А.Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2006. Вып. 4(20). С. 37–38.
212. Ищенко Е.П., Водянова Н.Б. Алгоритмизация следственной деятельности : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010.
213. Ищенко П.П. Информационное обеспечение следственной деятельности : дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.09 Москва, 2009. 202 с.
214. Ищенко В.А. Противодействие предварительному расследованию в местах лишения свободы и основные направления его нейтрализации : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ищенко Владислав Анатольевич ; ГОУВПО «Российская таможенная академия». Москва, 2007. 176 с.
215. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія. Київ, 2002. 296 с.
216. Ищенко А.В. Иерусалимов И.О., Удовенко Ж.В. Теория і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. 160 с.
217. Ищенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблемы криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.
218. Казаков В.Г., Кондратьева Л.Л. Психология : учебник для индустр.-пед. техникумов. Москва: Высш. шк., 1989. 383 с.
219. Казиахмедов С. УПК РФ: успех или проблемы? / С. Казиахмедов // *Законность* (Москва). – 2007. – №2(868). – 68 с.
220. Калугин А.Г. К вопросу о понятии противодействия уголовному преследованию и его формах. *Расследование и противодействие ему в состязательном уголовном судопроизводстве: процессуальные и криминалистические вопросы : сборник научных трудов*. Москва : Академия управления МВД России, 2007. С. 208–244.
221. Калужина М.А. Современные проблемы криминалистической регистрации и возможности ее интеграции в системе Интерпола. Краснодар, 2012. 184 с.
222. Карагодин В.Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия предварительному расследованию. Свердловск, 1982.
223. Карагодин В.Н. Соотношение сокрытия и способа совершения преступления. *Государство и право в системе социального управления*. Свердловск, 1981. С. 109–112.
224. Карагодин В.Н., Клименко И.И. Криминалистическая теория взаимодействия (в порядке постановки проблемы). *Криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора Б.И. Шевченко : Тезисы выступлений*. Москва : МАКС Пресс, 2004. С. 92.
225. Карагодин В.Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал.ун-та, 1992. 175 с.
226. Каргин В.Р. Методология научных исследований. Лекция № 3. Методологические основы научных исследований [Электронный ресурс] : презентация лекционного курса / В.Р. Каргин ; Минобрнауки России, Самар. гос. аэрокосм. ун-т им. С.П. Королева (нац. исслед. ун-т). Электрон. текстовые и граф. дан. (1,09 Мбайт). Самара, 2011. 48 с.
227. Карнаухова О.Г. Тактика преодоления противодействия расследованию со стороны свидетелей и потерпевших : дисс. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2015. 225 с.

228. Карпушин С.Ю. Проведення одночасного допиту у кримінальному провадженні. URL: http://file:///C:/Users/admin/Downloads/Pis_2015_5.2_41.pdf (дата звернення: 11.09.2019).
229. Каткова А.Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Антоніна Геннадіївна Каткова. Харків, 2003. 260 с.
230. Кизлык А. Информационное обеспечение прокуратуры: возможности и реальность // Законность. 1998. № 1.
231. Кириченко О.В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки *Наук. вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* 2013. № 3. С. 421–427.
232. Кирсанов З.И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Изд-во Акад. МВД России, 1992. 172 с.
233. Клименко Н.И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя : учеб. пособие. Киев : Вища шк., 1990. 103 с.
234. Клименко Н.И. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.И. Клименко. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 528 с.
235. Климов И.А., Синилов Г.К. Противодействие криминальной среды как объект и предмет исследования теории ОРД. *Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации* : материалы науч.-практ. конф., Руза, 29–30 октября 1996 г. Москва : ЮИ МВД России, 1997. С. 20–27.
236. Колдин В.Я. Криминалистическая методика в системе криминалистики. *Вестник криминалистики.* Москва : Спарк, 2013. Вып. 3(47). С. 6.
237. Колдин В.Я., Полевой Н.С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва, 1985. С. 31.
238. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / А.Н. Колесниченко. Харьков, 1965.
239. Колмаков В.П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Сов. государство и право*, 1961, № 12. С. 107.
240. Колмогоров А.Н. Три подхода к определению понятия «количество информации». *Проблемы передачи информации*, 1965, 1:1, 3–11.
241. Коловоротный А.А. Уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты расследования организации преступного сообщества (преступной организации) : дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2015. 238 с.

242. Коломацкий В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью : материалы криминалистических чтений.* Москва, 2001. № 13. С. 21.
243. Коломацкий В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений / В.Г. Коломацкий. *Информационный бюллетень.* № 13. Москва, 2001. С. 19–25. (По мат. криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»).
244. Коломацкий В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений *Криминалистика* : в 3-х т. Т. 1 : История, общая и частные теории / В.Г. Коломацкий ; под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. Москва : Академия МВД РФ, 1994. 345 с.
245. Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений : учеб. пособие ; 2-е изд., перераб. и доп. Київ : МАУП, 2004. 504 с.
246. Комарков В.С. Тактика предъявления вещественных доказательств на допросе и психологические особенности восприятия наглядно-образной информации / В.С. Комарков. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Вып. 11. Киев : НИИСЭ, 1975. 460 с.
247. Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України.* Харків, 2007. № 1(48). С. 171.
248. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. Харків : Консум, 1999. 157 с.
249. Коновалова В.Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Консум, 1997. 160 с.
250. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс : підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. зал. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. С. 267.
251. Конфліктологія : навч. посіб. / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.
252. Конфліктологія : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2011. С. 144
253. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. М. : Мысль, 1974. 568 с.
254. Коптяева А.В. Противодействие расследованию преступлений, связанных с присвоением прав на владение и управление предприятиями и организациями, и криминалистические средства методы его преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Тюмень, 2011. 20 с.

255. Копылов В.А. Информационное право. Москва : Юристъ, 1997. 472 с.
256. Копылов И.А. Следственные ситуации в методике расследования отдельных видов преступлений / И.А. Копылов *Вопросы совершенствования криминалистических методик* : сб. науч. трудов МВД СССР. Волгоград : Высшая следственная школа, 1981. 135 с.
257. Корнієнко М.В. Протидія організованих злочинності в країнах ЄС та США. Київ, 2002. С. 118.
258. Корноухова В.Е. Курс криминалистики: Общая часть. Москва, 2000. С. 344.
259. Коробко В.И. Основы научных исследований: курс лекций : учеб. пособие для студентов строительных специальностей. Москва : АСВ, 2000. 218 с.
260. Корухов Ю.Г. Методологические основы криминалистической экспертной диагностики *Современное состояние и перспективы развития традиционных видов криминалистической экспертизы* : сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. Москва, 1987. С. 12.
261. Корягин В.С. Деятельность следователя в условиях противодействия организованной преступности : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2006. 148 с.
262. Костенко О.М. Аналітичний інструментарій підвищення релевантності інформації *Економіка та держава*. № 2. 2013. С. 24–27.
263. Косынкин А.А. Преодоление противодействия расследованию преступлений в сфере компьютерной информации : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2012. 25 с.
264. Кохановский В.П. Философия и методология науки : учебник для высших учебных заведений. Ростов-на –Дону : «Феникс», 1999 г. 576 с.
265. Кочнева И.П. Технично-криминалистическое обеспечение производства следственных действий : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва : Моск. гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина, 2010. 30 с.
266. Кравчук О.В., Циганюк Ю.В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В. В. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ : ТОВ «Брайт Вайтт», 2013. № 2(20). 266 с. : іл.
267. Крампит А.Г. Методология научных исследований : учеб. пособие. Юрга : Изд-во ЮТИ ТПУ, 2006. 240 с.
268. Краткий словарь по логике / Д.П. Горский, А.А. Ивин, А.Л. Никифоров ; под ред. Д.П. Горского. Москва : Просвещение, 1991. 208 с.

269. Криминалистика / отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.
270. Криминалистика / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова. Москва, 2012. С. 47.
271. Криминалистика / под ред. В.Е. Корноухова. Москва, 2000. С. 190.
272. Криминалистика : [учеб.] / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. Москва : Юрид. лит., 1993. С. 4.
273. Криминалистика : курс лекций / под ред. А.Ф. Лубина. Нижний Новгород, 2018.
274. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. А.Ф. Волынского. Москва, 1999.
275. Криминалистика : учебник / отв.ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2005. 781 с.
276. Криминалистика : учебник / под ред. проф. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. Москва, 1998. С. 282.
277. Криминалистика : учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ–ДАНА : Закон и право, 2008. 943 с.
278. Криминалистика : учебник для вузов (гл. 43). Москва, 1999.
279. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва : НОРМА, 2001. 990 с.
280. Криминалистика. Ч. I: Общая теория криминалистики и криминалистическая техника : учеб. пособие / Е.В. Бурцева, И.П. Рак, А.В. Селезнев, Э.В. Сысоев. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. 96 с.
281. Криминалистика : учебное пособие / под ред. А.В. Дулова. Минск, 1996. С. 27.
282. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва, 1997. 430 с.
283. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений. Криминалистика : учебник / под. ред. А.Ф. Волынского. Москва, 2013. 943 с.
284. Криміналістика : підручник / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. Нац. Ун-т внутр. Справ. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с., іл. С. 657–664.
285. Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / В.М. Глібоко, А.Л. Дудніков, В.А. Журавель та ін. / за ред. В.Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

286. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В.М. Глібко [та ін.] ; ред. В.Ю. Шепітько ; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Київ : Видавничий дім «ІнЮре», 2004. 728 с.
287. Кримінальна справа № 65040716. Архів Жовтневого районного суду м. Харкова, 2004 р.
288. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 11.09.2019).
289. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків : Одиссей, 2012. 360 с.
290. Кримінально-процесуальний кодекс України. Київ : Атіка, 2001. 208 с.
291. Крылов И.Ф. Криминалистическое учение о следах / И.Ф. Крылов. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. 200 с.
292. Кузнецов П.С. Некоторые вопросы изучения личности преступника при осмотре места происшествия / П.С. Кузнецов. *Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства : межвуз. сб. науч. тр.* Свердловск : УрГУ, 1980. 150 с.
293. Кузьмина В.Ю. Правовые и научные основы восстановления утраченных уголовных дел : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Виктория Юрьевна Кузьмина. Харьков, 2001. 226 с.
294. Кузьмічов В., Євдокименко С. Нові види злочинної діяльності: їх аналіз *Право України*. 2000. № 10. С. 110.
295. Кузьмічов В.С. Із історії розвитку знання про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ України*. 1996. № 1. С. 65–70.
296. Куклин В.И. Неотложные следственные действия. Казань, 1967. С. 70.
297. Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / В.И. Куликов. Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. С. 141.
298. Кустов А.М. Криминалістика и механизм преступления : цикл лекцій / А.М. Кустов. Москва : Изд-во Моск. психолого-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2002. 304 с.
299. Кустов А.М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1997. 355 с.
300. Кучеров А.В. Противодействие расследованию по делам о военных преступлениях и методы его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Москва, 1996. 203 с.

301. Кхол Й. Эффективность управленческих решений / Й. Кхол. Москва : Прогресс, 1975. 197 с.
302. Лавров В.П. Криминалистические проблемы установления способа сокрытия тяжких преступлений против личности. *Вопросы криминалистики и судебной экспертизы по делам о тяжких преступлениях*. Караганда, 1985.
303. Лавров В.П. Противодействие расследованию преступлений и меры по его преодолению. Москва, 2011. С. 13.
304. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А.М. Ларин. Москва : Юрид. лит., 1970. 224 с.
305. Ларкін М.О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі / М.О. Ларкін. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3(19). С. 122–128.
306. Ласкер Эмануил. Борьба. URL: https://royallib.com/read/lasker_emanuil/borba.html#0 (дата звернення: 08.01.2020).
307. Лашкова Л.Л. Методологические подходы к процессу формирования аргументативных умений у детей старшего дошкольного возраста. *Педагогическое образование в России*. 2015. № 6. С. 95–101. URL: elar.uspu.ru/bitstream/uspu/.../1/provt-2015-06-17.pdf (дата звернення 02.01.2019).
308. Леваков А. Информационная безопасность в США: проблемы и решения. URL: <https://www.academia.edu/29661191> (дата звернення: 10.09.2019).
309. Лефевр В.А., Смолян Л. Алгебра конфликта. Москва, 1968.
310. Лившиц Л.В. Проблемы преодоления противодействия расследованию преступлений несовершеннолетних : дисс. ... канд. юрид. наук. Уфа, 1998. 251 с.
311. Лисенко О.В. Криміналістичне забезпечення розшуку осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2016. 18 с.
312. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія. Київ : Логос, 2004. С. 11.
313. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія і практика) : монографія Київ: Логос, 2004. 324 с.
314. Лисиченко В.К. Использование данных естественных технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособ. Киев, 1979. С. 51.

315. Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. 176 с.
316. Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.Г. Лісогор. Київ, 2003. 19 с.
317. Ложкевич А.А. Подготовка и назначение фоноскопической экспертизы : метод. письмо № 47. / Ложкевич А.А., Снетков В.А., Чиванов В.А., Шаршунский В.Л. Москва, 1981. 24 с.
318. Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения / Ф.А. Лопушанский ; отв. ред.: И.П. Лановенко ; АН Украинской ССР, Ин-т государства и права. Киев : Наукова думка, 1980. С. 93–96.
319. Лузгин И.И. Технично-криминалистическое обеспечение, как мегаинструментальная технология формирования единого криминалистического пространства *Эксперт-криминалист. Федеральный научно-практический журнал*. 2010. № 1. С. 30–32.
320. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. Москва, 1973.
321. Лузгин И.М. Моделирование в расследовании преступлений *Труды высшей школы МООП СССР*. Вып.15. Москва, 1967. С. 12–32.
322. Лузгин И.М. Способ сокрытия преступления и его криминалистическое значение / И.М. Лузгин, В.П. Лавров. Москва : МФЮЗО при Акад. МВД СССР, 1980. 30 с.
323. Лузгин И.М., Лавров В.П. Криминалистическая сущность, средства и методы установления способа сокрытия преступлений. Москва : МФЮЗО при Академии МВД СССР, 1987. 160 с.
324. Лузгин И.М., Лавров В.П. Способ совершения преступления и его криминалистическое значение. Москва, 1980. С. 10.
325. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Тактика подолання протидії розслідуванню : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання». (м. Острог, 13–14 листопада 2015 р.). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 193–195.
326. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : автореф. дис. ... доктора юрид наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

327. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. С. 111.
328. Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання : навчальний посібник. Макіївка : Графіті, 1998.
329. Лукашевич В.Г. До визначення поняття «інформація», що вживається в сучасному юридичному обігу. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 2. С. 3–12.
330. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учебное пособие. Київ, 1989. 88 с.
331. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних : учебное пособие / Е.Д. Лукьянчиков. Киев : НИИ РО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. 52 с.
332. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. Москва : Юридическая литература, 1976. 209 с.
333. Макаренко Е.И. О проблемах совершенствования методики расследования квартирных краж, совершенных группой лиц / Е.И. Макаренко. *Вопросы совершенствования методики расследования преступлений*. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1984. 160 с.
334. Макаренко Е. Почему постмайданная антикоррупционная реформа в Украине до сих пор успешна. URL: <https://voxukraine.org/ru/pochemu-postmajdannaya-antikorrupsionnaya-reforma-v-ukraine-do-sih-por-uspeshna/> (дата звернення: 02.06.2018).
335. Макаренко Є.І. Сучасні проблеми використання криміналістичних засобів і методів у протидії злочинності *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного ін-ту МВС України*. 2001. № 2(5). С. 274–289.
336. Максименко С.Д. Общая психология. Москва : «Рефл-бук», Київ : «Ваклер», 1999. 528 с.
337. Малинин В.Б. Философские, исторические и теоретические основы причинной связи в уголовном праве : учебное пособие. Москва, 1999. С. 34.
338. Малышев В.Г. Использование информации о внешности скрывшегося преступника в оперативно-розыскных мероприятиях / В.Г. Малышев. *Актуальные проблемы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : матер. конфер. МВД СССР*. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1977. 252 с.
339. Маноха О.Є. Методологічні основи кримінології *Право і суспільство : наук. журнал*. 2005. № 1. С. 29.

340. Маринів В. Правові засади освідування особи / В. Маринів *Вісник прокуратури*. 2003. № 12(30). С. 71–76.
341. Мартиненко Р.Г. Коммуникативное противодействие расследованию: способы, выявление, преодоление : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Куб. гос. ун-т. Краснодар, 2004. С. 16–17.
342. Маслов А.Е. Следственная тайна как средство преодоления противодействия расследованию : дисс. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2001. 189 с.
343. Матвеев В.А. К вопросу о методике исследования способов совершения преступлений / В.А. Матвеев, П.Г. Великорядный. *Вопросы совершенствования криминалистической методики : сб. науч. тр. высшей следственной школы МВД СССР*. Волгоград, 1981. 135 с.
344. Матвієнко В.В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Київ, 1999. 248 с.
345. Матусовський Г.А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів. *Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності* / В.І. Борисов, О.Г. Кальман, В.П. Корж та ін. Харків, 2001. С. 249.
346. Махаев М.Ш. Проблемы криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. С. 200.
347. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. Москва : Изд-во РУДН, 2000. 296 с.
348. Медведев Н.В. Метаморфоза прагматизма / Н.В. Медведев. *Вестник ТГУ*. 2008. № 3. С. 16–21.
349. Меркулова Ю.В. Психологічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності як проблема. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 1. С. 228–230.
350. Меркурьев В.В. Способы преодоления противодействия расследованию организации преступного сообщества (преступной организации). *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, Серия: Право*. 2015. № 2. С. 136–144.
351. Методика «Зелена кімната» URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/metodika-zelena-kimnata.html> (дата звернення 27.05.2020).
352. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.

353. Методология и методы научных исследований в экономике и менеджменте [Текст] : пособие для вузов / Н.Б. Завьялова, А.Н. Головина, Д.В. Завьялов, Л.П. Дьяконова, М.С. Мельников и др.; под ред. Н.Б. Завьяловой, А.Н. Головиной. Москва, Екатеринбург, 2014. 282 с.
354. Методология научных исследований. Томск : Изд-во Том. политехн. ун-та, 2008. 164 с.
355. Мирошниченко Н.В. Причинение медицинскими работниками смерти и вреда здоровью пациентов: уголовно-правовые аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук. Пятигорск, 2007. 195 с.
356. Митник К. Искусство обмана / К. Митник, В. Саймон. Москва : Ай Ти, 2004. 304 с.
357. Митрохина З.И. О судебно-психологической экспертизе / З.И. Митрохина. Криминалистика и судебная экспертиза : республиканский межведомственный сб. науч. и науч.-метод. работ. Вып. 11. Киев, 1975. 460 с.
358. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шебіко В.П. Кримінальний процес України. Київ, 1999. 536 с.
359. Мінченко С.І. Доведення до самогубства: кримінологічний вимір соціальної обумовленості заборони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. № 1. 2019. С. 42–52.
360. Миньковский Г.М., Рагинов А.Р. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Москва, 1973. 735 с.
361. Москвин Е.О. Противодействие предварительному расследованию: понятие и классификация. *Воронежские криминалистические чтения*. Вып. 3 / под. ред. О.Я. Баева. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2002.
362. Москвин Е.О. Формы противодействия расследованию преступлений : материалы Международной научной конференции. Воронеж, 2002. С. 174–186.
363. Мудрецький Р.В. Подолання протидії судовому розгляду у кримінальних провадженнях : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. 20 с.
364. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств по делам, возбужденным в связи с исчезновением потерпевшего. Москва, 1967. С. 126–128.
365. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками. Москва, 1973.
366. Мусієнко О.Л. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства / О.Л. Мусієнко. *Форум права*. 2013. № 4. С. 253–257.

367. Навалихин А.А. Противодействие расследованию мошенничества и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. 231 с.
368. Навчальний тренінг «Питання забезпечення та захисту прав дитини поліцейськими». URL: <https://dduvs.in.ua/2019/11/22/politsejskyj/> (дата звернення 29.05.2020).
369. Наказ ДБР від 27.04.2020 № 147 «Порядок організації та здійснення внутрішнього контролю в Державному бюро розслідувань». URL: <https://data.gov.ua/dataset/akty-dbr/resource/1e9d5089-4c66-400b-82d2-8339a1655afe> (дата звернення: 11.08.2020).
370. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 21.05.2020).
371. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.05.2020 № 405 «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 21.08.2020).
372. Настольная книга следователя / кол. авт. М. : Госюриздат, 1949. 874 с.
373. Нейронные сети. URL: <http://statsoft.ru/home/textbook/modules/stneunet.html> (дата звернення: 02.03.2020).
374. Некрасов С.И., Некрасова Н.А. Философия науки и техники : темат. слов.-справ. Орёл, 2010.
375. Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию : дисс. ... докт. юрид. наук. Краснодар, 2000. 348 с.
376. Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2000. С. 9–10.
377. Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию / под ред. Р.С. Белкина. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 154.
378. Никонович С.Л. Противодействие расследованию со стороны организованных преступных группировок, действующих в сфере незаконного оборота драгоценных металлов и камней, и способы его преодоления. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2012. № 4(18) : в 2-х ч. Ч. II. 229 с.
379. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн. : Харвест; Москва: АСТ, 2001.
380. Новейший философский словарь ; 2-е изд., переаб. и доп. Минск : Интер пресс-сервис; Книжный Дом. 2001. 1280 с.
381. Новиков С.И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособие / С.И. Новиков, Ш.Ш. Ярамышьян. Київ, 1986.
382. Образцов В.А. Криминалистика : курс лекций. Москва, 1996. 448 с.
383. Образцов В.А. Криминалистика: парные категории. Москва : Юрлитинформ, 2007.
384. Образцов В.А. Криминалистика: парные категории. Москва : Юрлитинформ, 2007.
385. Огурцов А.П., Юдин Э.Г., Симонов А.И. Деятельность. *Гуманитарный портал*. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7082> (дата звернення: 02.07.2019).
386. Одерій О.В. Розслідування злочинів проти довілля (окремі аспекти початку кримінального провадження) / О.В. Одерій. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.)*. Дніпропетровськ : Дніпропр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 196 с.
387. Олійченко І.М. Розвиток інформаційного забезпечення органів державного управління: теорія, методологія, практика : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. С. 128.
388. Ортинський В. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> (дата звернення: 22.10.2019).
389. Осипов Ю.Ю. Деятельность следователя в условиях тактического риска : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Высш. юрид. заоч. школа МВД РФ. Москва, 1992. 23 с.
390. Осипян Р.Ш. Криминалистические аспекты преодоления противодействия расследованию преступлений как составная часть следственной деятельности : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Калининград, 2009. 204 с.
391. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 30.12.2020).
392. Очеретяний В.А. Проблемні питання організації й тактики проведення слідчого експерименту. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія: Право, випуск 2, 2014. С. 338.

одина-
кові?

393. Пазухин, С.Б. Технично-криминалистическое обеспечение расследования бандализма : учеб.-метод. пособие / С.Б. Пазухин, А.Ю. Краснобаева. Волгоград : ВА МВД России, 2005. 88 с.
394. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / Л.П. Паламарчук. Київ, 2005. 18 с.
395. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.
396. Паршина Е.Н. Проблемы информационного обеспечения и защиты информации в предварительном расследовании : автореф. дисс. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск : Н.Гор.ГУ им. Н.И.Лобачевского, 2004. 21 с.
397. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Мысль, 1971. С. 238–239.
398. Патрелюк Д. Мета і завдання протидії кримінальному переслідуванню / Д. Патрелюк. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 191–196.
399. Пацкевич А.П., Лузгин И.И. Теоретические проблемы криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки*. 2013. № 5. С. 184–190.
400. Першин А.Н. Содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Официальный сайт Первомайского районного суда г. Омска*. URL: http://pervomaucourt.oms.sudrf.ru/modules.php?name=press_der&or=4&did=1 (дата звернення: 12.11.2016).
401. Петелин Б.Я. Психология осмотра места происшествия : лекция. Волгоград : ВСШ МВД СССР. 1981. 24 с.
402. Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические меры его выявления и преодоления : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. С. 12.
403. Петрунина А.Б. Противодействие расследованию преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков и криминалистические методы его выявления и преодоления : дис. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2006. 249 с.

404. Петрухин И. Л. Понятие и содержание оценки доказательств. *Теория доказательств в советском уголовном процесс*. Москва, 1973. С. 433–434.
405. Пирбудагов Г.Н. Противодействие расследованию преступлений против жизни и здоровья : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 30 с.
406. Пиріг І.В. Залучення спеціаліста під час проведення допиту / І.В. Пиріг. *Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ* : зб. наук. праць. 2008. № 2(38). 404 с.
407. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
408. Пиріг І.В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф. / І.В. Пиріг. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. 312 с.
409. Пиріг І.В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дисер. / Ігор Володимирович Пиріг. Київ, 2006. 202 с.
410. Підслідність Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/pidslidnist> (дата звернення: 10.04.20 р.).
411. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Москва : Выш. шк., 1981. 176 с.
412. Плетенець В.Н. Особенности диагностики проявлений противодействия расследованию. *Lega si viata*. Nr. 12/2(312). 2017. С. 153.
413. Плетенець В.М. Використання можливостей факторного аналізу в подоланні проявів протидії розслідуванню. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. № 1. 2020. С. 146–150.
414. Плетенець В.М. Криміналістичне забезпечення подолання протидії кримінальному судочинству: сучасний стан та шляхи розвитку. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 8(26). 120 р.
415. Плетенець В.М. Можливості використання інформаційних технологій у подоланні протидії кримінальному Економічна та інформаційна безпека: проблеми та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 27 квітня 2018 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 163–165.
416. Плетенець В.М. Організаційно-тактичне забезпечення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб / В.М. Плетенець. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 424–429.

417. Плетенець В.М. Типові конфліктні ситуації при проведенні обшуку та шляхи їх вирішення. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»*. № 5. 2017. С. 172–177.
418. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В.М. Плішкін ; за ред. канд. юрид. наук Ю Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
419. Погорецкий Н.А. Оперативно-розыскное познание действительности. *Проблемы формирования уголовно-розыскного права*. Москва : Изд-ль Шумилова И.И. 2003. Вып. 6. С. 80–89.
420. Поджаренко К.Є. Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 18 с.
421. Подольный Н.А., Шляпников Ю.В. Метод в криминалистике и его значение для практики расследования преступлений. *Следователь*. 2005. № 12. С. 140–145.
422. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затверджено рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 № 30. URL: <http://court.gov.ua> (дата звернення: 02.03.2020).
423. Полстовалов О.В. Криминалистическая конфликтология: современные нравственные и психологические проблемы : монография. Уфа : РИО БашГУ, 2002. С. 101.
424. Полтавський А.О. До питання вдосконалення функціонування дактилоскопічних об'єктів органів внутрішніх справ України. *Криміналістичний вісник*. 2002. № 3. С. 71–75.
425. Полтавський А.О. Експертне дослідження малоінформативних слідів при проведенні дактилоскопічних експертиз: камені спотикання / А.О. Полтавський. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. До 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 365 с.
426. Полях А.М. Актуальні проблеми реалізації повноважень прокурора при здійсненні процесуального керівництва досудовим розслідуванням / А.М. Полях. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 17 жовт. 2014 р. / редкол.: С.Є. Кучерина (голов. ред.), В.В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. Вип. 6. 264 с.

427. Пономарев А.Б., Пикулева Э.А. Методология научных исследований : учеб. пособие. Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2014. 186 с.
428. Пономарев Я.А. Психика и интуиция. Москва, 1967. С. 240.
429. Пономарев Я.А. Творческое мышление. Москва, 1960. С. 238
430. Попов Ю.В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; судебная экспертиза» / Ю.В. Попов. Київ, 1989. 24 с.
431. Попова Е.И. Криминалистическое обеспечение деятельности следователя по применению норм об особом порядке судебного решения при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением по уголовным делам о хищении : дисс. ... канд. юрид. наук. Улан-Удэ, 2012. С. 70–71.
432. Портал знаний: глобальный интеллектуальный ресурс. URL: <http://statistica.ru/local-portals/actuaries/osnovy-teorii-veroyatnostey-dlya-aktuariiev/m/> (дата звернення: 11.10.2020).
433. Порубов Н.И. Допрос / Н.И. Порубов. Минск : МВШ МВД СССР, 1968. 34 с.
434. Потомська Н.А., Дирдін М.Є., Лісова Н.В. Визначення електронного документа як доказу у кримінальному процесі України *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 3(54). С. 238–243.
435. Право. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z080_page_22.html (дата звернення: 02.02.2020).
436. Правова інформатика: (система інформатизації законотворчої, правозастосовної, правоохоронної судочинної та правоосвітньої діяльності в Україні) : монографія. Ужгород : ІВА, 2003. 168 с.
437. Працівники університету взяли участь у тренінгу щодо тактики допиту потерпілих, що знаходяться у надзвичайно вразливому стані. URL: <http://univd.edu.ua/uk/news/5849> (дата звернення 29.05.2020).
438. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб / Ю.О. Приходько, В.І. Юрченко. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
439. Приходько Ю.П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальними вибухами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.П. Приходько. Київ, 2017. 19 с.

440. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 11. Ст. 51.
441. Про інформацію : Закон України від 02 жовтня 1992 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 01.07.2020).
442. Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу : Наказ Державної судової адміністрації України від 31.05.2013 № 72. URL: <http://d> (дата звернення 11.05.2020).
443. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232 (зі змінами : Закон України від 9 вересня 2004 р. № 1992-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 1. Ст. 14.
444. Проект КПК: що залишиться після 3000 поправок? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24501531.html> (дата звернення: 06.04.2019).
445. Профілактика злочинів : [підруч.] / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
446. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова ; 2-ое изд. М. : Педагогика-Пресс, 1996.
447. Психология : словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского ; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
448. Психологія слідчої діяльності : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [В.Г. Андросюк, О.М. Корнєв, О.І. Кудерміна та ін.] ; [за заг. ред. Л.І. Казміренко]. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.
449. Пчеліна О.В. Протидія розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності та шляхи її подолання. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/scientist/34> (дата звернення: 20.09.2020).
450. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике : лекция / В.В. Радаев. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. 24 с.
451. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. Москва : Высш. шк. МООН СССР. 302 с.
452. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : учебное пособие. Москва, 1967. 290 с.
453. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва, 1967. 536 с.

454. Ратинов А.Р. Теория рефлексивных игр в приложении к следственной практике. *Правовая кибернетика*. Москва, 1970.
455. Ратинов А.Р., Гаврилова Н.И. Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях. / *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1982. Вып. 37. С. 46.
456. Рахматуллин Р.Р. Некоторые проблемы криминалистической тактики в современных условиях. Казань : Казан. фед. ун-т, 2014. 270 с.
457. Ремизов С.М. Противодействие расследованию дорожно-транспортных происшествий и криминалистические методы его преодоления : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. / С.М. Ремизов. Москва, 2007. С. 11–12.
458. Тарнас Р. История западного мышления. Москва : Крон-Пресс, 1995.
459. Розголошення інформації, що становить таємницю досудового слідства / В.С. Кузьмічов, В.Г. Лісогор. URL: <https://ukrreferat.com/chapters/pravosnavstvo/rozgoloshennya-informacii-shcho-stanovit-taemnicyu-dosudovogo-slidstva-referat.html> (дата звернення: 20.08.2020).
460. Романов В.В. Военно-юридическая психология. Москва : ВКИ, 1991. 255 с.
461. Романова Е.С. К вопросу о понятии криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Российский Юридический Журнал*. 2010. № 6. С. 8–96.
462. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. Київ : НАВСУ, 2002. 196 с.
463. Ромців О.І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / О.І. Ромців. Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2016. 24 с.
464. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2008. 688 с.
465. Рубис А.С. Основы теории криминалистического обеспечения деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография / А.С. Рубис. Минск : Харвест, 2006. 416 с.
466. Рубцов В.Г. Противодействие расследованию деятельности преступных формирований, организованных на этнической основе и криминалистические методы его преодоления : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2010. 258 с.

467. Рудих А.А. Криптография и криминалистика: современные проблемы и возможные пути решения. *Вестник Восточносибирского института МВД России*. № 2(89). 2019. С. 205.
468. Руководство ОБСЕ по полицейской деятельности на основе оперативных данных и информации. Вена : ОБСЕ, 2017. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/357211.pdf> (дата звернення 10.11.2020).
469. Савельева М.В., Смушкин А.Б. Криминалистика : учебник. Москва : Издательский дом «Дашков и К», 2009. 608 с.
470. Савельева М.В., Степанов В.В. О понятии криминалистической информации / отв. ред. А.Г. Филиппов. *Вестн. криминалистики* 2009. Вып. 4(32). С. 14.
471. Савчук Т. Корупція як одна із причин тероризму в Україні. *Протидія терористичній діяльності : міжнародний досвід і його актуальність для України* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (30 вересня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 423 с.
472. Сагатовский В.Н. Категориальный контекст деятельности похода / В.Н. Сагатовский. *Деятельность : теории, методология, проблемы* : сб. науч. трудов. Москва : Политиздат, 1990. С. 70–82.
473. Сайт Expert URL: <http://eexpert-market.kiev.ua/ru/5343catalog.htm> (дата звернення: 10.09.2020).
474. Сайт Sirchie. URL: <http://www.Sirchie.com> (дата звернення: 21.09.2020).
475. Сайт Transparency International. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/01/28/7281469/> (дата звернення: 28.01.2020).
476. Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1984. № 29. С. 29–35.
477. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
478. Салтевський М.В. Криміналістика : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] ; у 2 ч. Ч. 1. / М.В. Салтевський. Харків : КонСУМ, 1999. 416 с.
479. Самошина З.Г. Криминалистическое отождествление человека по признакам внешности : лекция для студентов юридических вузов / З.Г. Самошина. Москва : Изд-во МГУ, 1963. 40 с.
480. Сегай М.Я. Методология судебной идентификации / М.Я. Сегай. Киев : РИО МВД СССР, 1970. С. 55.
481. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 134.

482. Сербулов А.М. Тактические требования к организации расследования преступлений / А.М. Сербулов. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Вып. 6. Киев, 1969. 416 с.
483. Системный анализ и структура управления / под общ. ред. проф. В.Г. Шорина. Москва, 1975. С.18
484. Скакун О.Ф. Принципи в методологічному інструментарії загального порівняльного правознавства *Право України*. 2013. № 3–4. С. 49–60.
485. Скибин С.Н. Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Сергей Николаевич Скибин. Москва , 2007. 173 с.
486. Скорченко П.Т. Криминалистика. Технично-криминалистическое обеспечение преступлений. Москва, 1999.
487. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В.А. Образцова. Москва : Юристъ, 1999. 501 с.
488. Слободянюк А.В. Психологія управління та конфліктологія : навчальний посібник для практичних та семінарських занять / А.В. Слободянюк, Н.О. Андрущенко. Вінниця : ВНТУ, 2010. 120 с.
489. Словарь русского языка : в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследования ; под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. Москва : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
490. Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. / Є. Сльозка. *Жіночий консорціум України за підтримки VICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation*, 2015. 48 с.
491. Коломацкий В.Г. К истории криминалистического обеспечения расследования преступлений. *Информационный бюллетень*, № 13 (по материалам Криминалистических чтений «Криминалистическое обеспечение борьбы с преступностью»). Москва, 2001. С. 19–21.
492. Смагин П.Г. Использование информационных технологий при принятии следователем процессуальных решений по уголовному делу / П.Г. Смагин. *Вестник Воронежского ин-та МВД России*. 2015. № 2. С. 251
493. Смоков С.М., Десятник А.А. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118.
494. Соболевская С.И. Криминальные пожары: Научно-техническое обеспечение расследования : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2003. 28 с.

495. Сокол В.Ю. Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / В.Ю. Сокол. Краснодар, 1998. 22 с.
496. Соловьев Л.Н. Вредоносные программы: расследование и предупреждение преступлений : монография. Москва : Собрание, 2004. 224 с.
497. Солодов Д.А. Тактический риск при производстве следственных действий / Д.А. Солодов. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів / ред. колегія: А.П. Заєць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2004. Вип. 4. С. 136–142.
498. Спицын Ю.А. Фальсификация доказательств. Уголовно-правовая характеристика. *Воронежские криминалистические чтения* / под ред. О.Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. Вып. 2. С. 167.
499. Справа № 45/17-к. Вирок Ніжинського районного суду Чернігівської області від 20 листопада 2017 року. URL: https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/crime_apel.pdf (дата звернення: 02.07.2019).
500. Сретенцев А.Н. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования краж автотранспорта : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2010. 243 с.
501. Стахівський С.М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : [науково-практичний посібник] / С.М. Стахівський. Київ : Атіка, 2009. 64 с.,
502. Степичев С.С. Расследование разбоев : метод. пособие / С.С. Степичев. Москва, 1955. 144 с.
503. Столяров В.И., Процесс изменения и его познание. Москва, 1966. 252 с.
504. Стулин О.Л. Классификация видов противодействия. *Рос. следователь*. 1999. № 5. С. 37–41.
505. Стулин О.Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия преступлений : дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. 171 с.
506. Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, ВорГУ, 2005. 245 с.
507. Судебная психиатрия : учебник / под. ред. А.С. Дмитриева, Т.В. Клименко. Москва : Юрист, 1998. 237 с.
508. Судебный контроль и права человека : материалы российско-британского семинара / под общей ред. В.М. Савицкого. Москва : Права человека, 1996. 224 с.

509. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Д.И. Сулейманов. Київ, 1997. 43 с.
510. Сучасна правова енциклопедія. / О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський [та ін.]; за заг. ред. О.В. Зайчук // Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб і допов. Київ : Юрінком Інтер. 2013. 408 с.
511. Сучасний тлумачний словник української мови / за заг. ред. В.В. Дубчинського. Харків : Школа, 2006.
512. Тактика допроса подозреваемого и обвиняемого, проводимого при участии защитника : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 : Саратов, 2002. 244 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/97561.html> (дата звернення: 11.05.2019).
513. Тактическое обеспечение расследования преступлений: вопросы теории и практики : пособие по специальному учебному курсу / автор-составитель: доцент С.Ю. Якушин. Казань, ИСПО РАО, 2003. 112 с.
514. Таран О.В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.
515. Таскин Б.И. Предупреждение и пресечение преступлений силами наружной службы милиции / Б.И. Таскин. *Труды высшей школы МВД СССР*. Вып. 2. Москва, 1960. 332 с.
516. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2011. 152 с.
517. Темиралиев Т.С., Омаров Е.А. Проблемы противодействия преступлениям, совершенным с применением информационных систем, и пути их решения. *Вестник Института законодательства РК*. № 1(55). 2019. 216 с.
518. Теория прогнозирования и принятия решений : учеб. пособие / С.А. Саркисян, В.И. Каспин, В.А. Лисичкин и др.; под ред. С.А. Саркисяна. Москва : Высшая школа, 1977. 351 с.
519. Теорія доказів : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров / за заг. ред. д.ю.н, професора В.М. Тертишника. Київ : Алерта, 2015. 294 с.

520. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. Дніпропетровськ, 2002. 432 с.
521. Тишутина И.В. О развитии криминалистической теории преодоления противодействия расследованию преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/orazvitiy-kriminalisticheskoy-teorii-preodoleniya-protivodeystviya-rassledovaniyu-prestupleniy/> (дата звернення :20.05.2020).
522. Ткаліч В.Є. Використання інформаційних технологій та засобів масової інформації при розкритті злочинів. *Сторіччя розшуку: історія, сучасність та перспективи* : науково-практичн. конф. (м. Одеса, 24 жовтня 2009 р.). Одеса, 2009. С. 211–212.
523. Ткач Сергей Фёдорович. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 01.01.2019).
524. Тлиш А.Д. Проблемы методики расследования преступлений в сфере экономической деятельности, совершаемых с использованием компьютерных технологий и пластиковых карт : дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Арсен Даурович Тлиш. Краснодар, 2002. 254 с.
525. Толковый словарь В. Даля ON-LINE [Електронний ресурс]. URL: <http://vidahl.agava.ru/P198.HTM#36350> (дата звернення: 01.01.2019).
526. Толстолицкий В.Ю. Криминалистическая информатика : монография. Ижевск : Детектив-информ, 2003. 213 с.
527. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. Москва : Юридическая литература, 1991. 240 с.
528. Трухачев В.В. Криминалистический анализ сокрытия преступной деятельности. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. С. 106.
529. Трухачев В.В. Правовое и криминалистические средства предупреждения, выявления и нейтрализации преступного воздействия на доказательственную информацию : дисс. ... докт. юрид наук: 12.00.09. Воронеж. 2001. 477 с.
530. У Київській області зловмисник під час затримання кинув у працівників поліції гранату і відкрив стрілянину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3150700-na-kiivsini-zlovmisnik-kinuv-u-policejskih-granatu-ta-vidkriv-strilaninu.html> (дата звернення: 30.10.2020).

531. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ, 2005. 234 с.
532. Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.
533. Усманов Р.А. Информационные основы предварительного расследования : моногр. / под ред. А.А. Белякова. М. : Юрлитинформ, 2006. 367 с.
534. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 18.12.2019 р. у провадженні № 11-кп/803/3025/19. Справа № 175/1883/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86610943> (дата звернення: 12.05.2020).
535. Филиппов А.Г. О статье Н.И. Вытовтовой, о том, чему учит в курсе криминалистики, и о путях развития криминалистики. *Вестник криминалистики*. Вып. 3(7). Москва : Спарк, 2003. С. 40–44.
536. Философия науки. URL: <https://moodle.kstu.ru/mod/book/view.php?id=17839> (дата звернення: 01.04.2020).
537. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина. Москва, 1963.
538. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
539. Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1983.
540. Фионик Д. Маньяк среди нас. URL: <https://zaborona.com/interactive/maniak-romizh-namu-4-ru/> (дата звернення 26.05.2020).
541. Фирсов Е.П. О понятии следственного осмотра / Е.П. Фирсов. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы*. Саратов, 1978. Вып. 2. С. 61–62.
542. Філашкін В.С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 16 с.
543. Флек Л. Возникновение и развитие научного факта: введение в теорию стили мышления и мыслительного коллектива / составл. предисл., перевод с англ., нем., польского яз., общая ред. В.Н. Поруса. Москва : Идея-Пресс, дом интеллектуальной книги, 1999. 220 с.
544. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1971. Вып. 8. С. 102.

545. Халиков А.Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной. Москва : Волтерс Крувер, 2011. 544 с.
546. Хасан Б.И. Противодействие при расследовании преступлений как объект криминалистического и психологического изучения. *Актуальные вопросы государства и права на современном этапе*. Томск, 1983. С. 223–224.
547. Хірсін А.В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ. 2006. 22 с.
548. Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1982. 159 с.
549. Цветков С.И., Ищенко Е.П. Перспективы использования ЭВМ для алгоритмизации следственной деятельности. *Проблемы совершенствования расследования и профилактика преступлений на современном этапе*. Уфа, 1990. С. 134.
550. Чаплинська Ю.А. Організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчого експерименту / Ю.А. Чаплинська. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : збірник наукових праць. 2013. № 2 (66). 556 с.
551. Чаплинська Ю. А. Організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчого експерименту / Ю.А. Чаплинська. *Вісник Запорізького національного університету* : збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. № 1(І). 231 с.
552. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпро : Юрид. акад. МВС, 2004. 192 с.
553. Чаплинський К.О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії / К. О. Чаплинський. *Форум права*. 2011. № 2. С. 947–952. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 11.10.2020).
554. Чаплинський К.О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с., іл.
555. Чаплинський К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.
556. Чередниченко И.П., Тельных Н.В. Психология управления / Серия: Учебники для высшей школы. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 608 с.
557. Чесакова М.С. Протидія розслідуванню злочинів та шляхи її подолання на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.С. Чесакова. Харків : ХНІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2019. 23 с.
558. Чистова Л.Е. Являются ли криминалистическими экспертизы материалов, веществ и изделий из них? *Вестник криминалистики*. Вып. 1(5). Москва : Спарк, 2003. С. 8–14.
559. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2013. 32 с.
560. Чучукало О.І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ. 2004. 18 с.
561. Чучукало О. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному судочинстві: актуальні проблеми / О. Чучукало. *Право України*. 2002. № 10. С. 53–55.
562. Шапакидзе В.Я. Обеспечение процессуальной безопасности частных лиц в досудебном уголовном производстве : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Вахтанг Ясонович Шапакидзе. Волгоград, 2003. 28 с.
563. Шаталов А.С. *Вестник криминалистики*. № 4(52). 2014. С. 22.
564. Шатило К.Д. Устный опрос как метод активного розыска / К.Д. Шатило. *Труды высшей школы МВД СССР*. Вып. 2. Москва, 1960. 332 с.
565. Швидкий О. Особливості проведення обшуку при розслідуванні квартирних крадіжок. *Криміналістика*. № 3. 2006. С. 143–146.
566. Шелудченко В.И. Проблемы технико-криминалистического обеспечения расследования убийств : автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец.: 12.00.09. Краснодар 2002. 25 с.
567. Шепитько В.Ю. Криминалистика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2003. 352 с.

568. Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій ; 2-е изд., перераб. и доп. / Шепитько В.Ю. Харьков : ООО «Одиссей», 2005. 368 с.
569. Шепитько В.Ю. Криміналістика в системі наукового знання: сучасний стан та деякі тенденції / В.Ю. Шепитько. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. та повідомлень наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.) : видання, присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. Київ, 2009. С. 81.
570. Шепитько В.Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепитько ; за ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.
571. Шепитько В.Ю., Авдєєва Г.К. Наукові здобутки та перспективи діяльності лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 3–28.
572. Шеремет А.П., Криміналістика : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / А.П. Шеремет. [2-ге вид.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
573. Шехавцов Р. Виявлення та подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Право України*. 2001. № 6. С. 64.
574. Шехавцов Р.М. Поняття протидії розслідуванню злочину. *Вісник Луганського ін-ту внутрішніх справ МВС України*. 2002. № 3. С. 192–204.
575. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами) кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинним організаціями : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 20 с.
576. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2003. 222 с.
577. Шмонин А.В. Криміналістическое учение о противодействии расследованию преступлений: современное состояние и пути развития. *Труды Академии управления МВД России*. Москва. 2011. № 3(19). 132 с.
578. Шмонин А.В. Понятие и структура криміналістического обеспечения расследования преступлений. *Труды академии управления МВД России*. 2010. № 1. С. 3–8.

579. Шрайберг Я.Л., Гончаров М.В. Справочное руководство по основам информатики и вычислительной техники. Москва : Финансы и статистика, 1990. 32 с.
580. Шурухнов В.А. Генезис теории противодействия расследованию преступлений во взглядах ученых и перспективы ее развития. Проблемы в российском законодательстве. 2013. № 2. С. 262–265.
581. Щедровицкий Г.П. Оргуправленческое мышление: идеология, методология, технология : курс лекций / из архива Г.П. Щедровицкого. Т. 4. ОРУ (1), 2-е изд., Москва, 2003 480 с.
582. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 20.
583. Щур Б.В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинним групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Щур. Харків : Національна юридична академія юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2005. 20 с.
584. Эксархопуло А.А. Криміналістика в схемах и иллюстрациях : учеб. пособие / А.А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Изд-во «Юридический центр–Пресс», 2002. 450 с.
585. Эрикаев А.Я. Криміналістическое обеспечение раскрытия и расследования вооруженных разбоев : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2003. С. 12.
586. Юридическая психология : терминологический словарь / сост. А.М. Бандурка, В.С. Венедиктов, А.В. Тимченко, В.Е. Христенко, В.Б. Калиновский / под ред. А.М. Бандурки. Харьков : Тимченко, 2005. С. 389.
587. Яблоков Н.П. Криміналістика. Москва, 2000. С. 492.
588. Ялышев С.А. Криміналістическая регистрация: проблемы, тенденции, перспектива : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. 12.00.09. Санкт-Петербург, 1999. 41 с.

Наукове видання

Плетенець Віктор Миколайович

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ
ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ**

Монографія

Дизайн обкладинки
Технічне редагування
Верстання

Анастасія Юдашкіна
Тетяна Шутова
Ігор Стратій

Г Е Л Ь В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 29.12.2020 р. Формат 84x108/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 24,65. Наклад 300. Замовлення № 0921м-245.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.